С-112

Т. CX. Р. 1912, кн. IV. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

ВИХОДИТЬ У ЛЬВОВІ ЩО ДВА МІСЯЦІ ПІД РЕДАКЦІЄЮ

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CX. 1912. IV B. XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31/VIII с. с. 1912.

Т. CX. Р. 1912, кн. IV. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОГІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CX. 1912, IV B. XXI Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31 VIII с. с. 1912.

Зміст CX тому.

1. Зміст тому . . . . . с. 3—4
2. Студії над українськими народніми піснями, подає Іван Франко. Додатки й поправки (далі буде) . с. 5—30
3. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (далі буде) . . . . . с. 31—54
4. З життя українського духовенства львівської епархії в другій половині XVIII в., подала Мелянія Бордун. Докінченне (Матеріяли) . . . . с. 55—100
5. Поґодін і Зубрицький, написала Евстахія Тишинська . . . . . с. 101—122
6. Григорій Ількевич як етноґраф, написав Андрій Франко (докінченне слїдує) . . . . с. 123—156
7. Miscellanea: а) Дрогобицька служебна Минея з р. 1563, под. І. Франко; б) Жебрацькі благальниці, под. В. Гнатюк; в) До історії української наукової і просвітної орґанізації в Галичині 1848 р., под. М. Возняк . . . . . с. 157—182
8. Наукова Хроніка: Нова історія Османів, под. А. Клюк . с. 183—192
9. Бібліоґрафія (оцінки, реферати, замітки): преісторія, антропольоґія, археольоґія й історія штуки, історія політична і культурна, література, мова (реєстр ширших обговорень див. с. 247) . . . . с. 193—248

Inhalt des CX Bandes.

1. Inhalt des Bandes . . . . . S. 3—4
2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt) . . . . . S. 5—30

3. Die Kampagne von Cudniv im J. 1660, Studien von Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt) . S. 31—54
4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Aktenstücke) . . . . . S. 55—100
5. Pogodin und Zubryćkyj, von Eustachie Tyšyńska . . . . . S. 101—122
6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss folgt) . . . . . S. 123—156
7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M. Voznjak . . . . . S. 157—182
8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der Osmanen, mitget. von A. Kluk . . . . S. 183—192
9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Notizen): Vorgeschichte, Anthropologie, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, Sprache (Register grösserer Besprechungen s. S. 247) S. 193—248

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

Додатки й поправки.

Від часу, коли розпочав ся друк отсих моїх „Студій“ у „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка“ (т. LXXV, початок р. 1907), назбирало ся доси не мале, хоч і не дуже велике число принагідних поправок, нових матеріялів та нових або недоступних менї при писаню моїх „Студій“ дослїдів, які тепер, випускаючи перший том їх у світ окремою відбиткою, вважаю потрібним подати як доповненя моєї працї.

I. Стефан воєвода (ст. 6—17).

До сеї найстаршої з відомих доси українських пісень новійших часів, записаної коло р. 1570, набрало ся від часу появи моєї студії в „Записках“ декілька досить важних причинків, які позволяють де в чому доповнити або спростувати те, що я сказав у студії. Найважнїйшим із тих нових причинків, на який доси ніхто не звернув уваги, я вважаю той незвичайний історично-лїтературний факт, що ся пісня була у перве опублїкована в найбільш автентичнім тексті галицьким Русином Василем Ковальським, який у ч. 41—42 віденського „Сборника Отечественного“ 1856 р. на ст. 161—163 і 165—167 у статї п. з. „Іоаннъ Благославъ и діалектъ словеньскій“ у перве з рукопису опублїкував текст сеї пісні, писаний ґотицькими буквами, з деякими увагами чеського записувача, доданими до тексту в скобках, о рік вчаснїйше від виданя Благославової граматики,

Прийнято на засїданю фільольоґічної секції дня 1 липня 1912.

в якім поміщено сю пісню латинськими буквами без уваг Благослава.

Подаю тут важнійші уступи сеї статі в перекладі на нашу сучасну мову, пропускаючи все те, що відносить ся до граматичної части. „Трафило ся нам сими днями — так починає свою розвідку В. Ковальський — оглядати старинний рукопис п. з. „Грамматика ческа Іоанна Благослава, епіскопа Моравських Братів“, що вмер 1571 р. і писав се дїло між рр. 1550—1570. Сей рукопис віднайшов недавно о. Ігнатій Граділь, єромонах ордену Піярістів, поставлений бібліотекарем при бібліотеці ц. к. Терезіянської Академії у Відні. Між иншими уваги гідними статями того дїла, що властиво являєть ся більше синтаксою, ніж цїлою граматикою, знаходимо також статю „Про словенський діялект“. Із сеї статї В. Ковальський наводить деякі уступи, подані також у моїй розвідці на ст. 20—21, а далї пише ось що: „Благослав, письменник чеський, а при тім добре обізнаний з польською мовою, жив у рр. 1550—70 на Мораві, де мав нагоду пізнати також сусїдів Словаків, що жили в північно-західній Угорщинї. Він, видно, зносив ся з ними і вслухав ся в їх бесїду, яку одначе розріжняє від так званого ним словенського діялекту, не легко зрозумілого йому як Чехови, а також і Полякам. Чисю бесїдою був той „словенський діялект“, Благослав не говорить виразно, а тілько зазначує посередно або через порівнанє, що він „не зовсїм подібний до тих Словаків, що живуть в угорській землї при Мораві“. Отож Благослав живучи в Мораві, вказує очевидно на якихось инших, подальших Словаків, не зовсїм подібних до тих Словаків, що були йому сусїдами, але також не чужих їм, хоч і відмінних від них у виговорі, який він називає словенським діялектом. На певно уважав він бесїду Словаків окремим язиком, а словенський діялект його нарічєм, і вкладав те нарічє в уста народа, що жив за межами сумежних йому Словаків. Зважившн ґеоґрафічне положенє він не міг під тими позамежними мешканцями розуміти нїкого иншого, як або якесь південно-славянське племя, або, що здаєть ся подібнїйшим до правди, наших братів Русинів, що поза Словаками (scil. на схід) уже від давна перед тим жили в угорській землї. Адже-ж і теперішнї Русини, що жиють у сусїдстві Словаків, многими уважають ся за Словаків, і тілько їх віроісповіданє творить правильну границю між обома народностями. Так буває тепер, тим лекше могло се бути й давнїйше. А коли надто зважимо те, що сучасники Благослава говорили

про славянські племена і про болгарський народ, то справді не тяжко буде відгадати, чому Благослав говорить про словенський діялект, вибираючи його як середину між поглядами своїх сучасників. Він видно розуміє тут нїби то Словенщину й Болгарщину разом, а ті дві головні течії житя та побуту Славян лучать ся безперечно в руськім народі, що має свій рідний язик, а при тім уживає також болгарського або церковного.

„І що говорить далї Благослав про сей словенський діялект, або — sit venia verbo — про руський язик? Він не понижає його, але навпаки говорить про нього як про вироблений, або по нашому образований язик, що має свої питомі форми, які йому, що не вслухав ся в них гаразд, видають ся вправдї непривичними, але не неприличними. Ми віримо, що вони не можуть бути неприличними для жадного вуха, бо нема в них скупленя многих співзвуків, які утрудняють кождий виговір. Русин не проковтує самозвуків, але радо переплїтає ними склади і тому лекше вимовляє їх. Руська мова власне тому найпридатнїйша до пісень, бо через богатство самозвуків робить ся дуже плавною. А коли далї Благослав завважує, що сей діялект „non est inculta“, бо має навіть свою граматику, то ми дуже вдячні йому за ту відомість, хоч ми так само, як і він не бачили тої граматики. Пригадаємо одначе, що вже давно перед тим, бо ще 1360 р. наші угорські Русини одержали народню просвіту, коли подільський князь Теодор Коріятович осїв між ними в Мункачі і позакладав там розсадники освіти, василіянські манастирі. Тому не диво, що Благослав знаходить у тім діялектї богато метафор і инших взірцевих фіґур, — се неминучий наслїдок виробленя язика богатого по своїй природї. Але не знаємо, як толкувати дальші слова нашого дослїдника, який пише: „А є в тім язиці богато пісень“ і т. д. Тут на раз він забуває, що говорив про діялект, і називає той діялект язиком. Із того видно, що Благослав не конче твердо стояв на своїм погляді і сам собі нарештї не довіряв, чи він остоїть ся. Вправдї мимоходом він говорить про діялект, а про те наводить досить такого, що лише про розвитий та вироблений, хоч мало йому відомий язик свого часу міг сказати. Згадуючи в додатку, що в тім язиці зложено богато пісень, віршів та римів, він потверджує те, що й ми всї знаємо, що в Русина нема житя без пісні; чи він веселий, чи сумний, усе співає, на ріжні лади, як йому припаде до серця або прийде на ум. Тому й пісень

у нас без кінця і міри, і ледво чи який инший славянський народ дорівняє нам у тім богатстві.

„Бажаючи вкінці подати зразок „словенського“ діялєкту, наводить Благослав одну пісеньку світського змісту. Без сумніву серед висше згаданого множества пісень було богато церковних, на що вказує вже само протиставлене їм світської пісні, але Благослав, хоч сам духовний, любував ся очевидно також у світських піснях, а може не мав під рукою жадної иншої, чи то світської чи духовної, крім тої одної світської, яку пізнав із устної передачі і навів як приклад того словенського діялєкту, а також як приклад ладу та складу подібних пісень для тих, хто хотів би близше познайомити ся з тим діялєктом“ [1]).

В докінченю сеї статї в ч. 42 сего часопису автор її наводить текст пісні в оріґіналї ґотицькими буквами, подаючи обік того тексту свою транскріпцію на кирилицю. Цікаво те, що назву „od Benatek“, яку поклав Благослав у титулї пісні, наш автор перекладає словами „Изъ Венеціи“; тут трафила ся йому та сама помилка, що й менї, помилка справлена пізнїйше нашим знавцем угорської Руси С. Томашівським, який сконстатував у дальше наведеній розвідцї, що Бенатки зовсїм не королева Адріятика Венеція, а невеличке словацьке місточко на пограничу між Словаками й Русинами. Супроти сего не вважаю потрібним передавати тут дальшого міркування нашого автора про те, яким способом ся пісня дістала ся до Венеції, хто був той Нїкодим, що чув її там, і як він передав її Благославови. Так само зайвим уважаю передавати тут аналїзу змісту пісні, яку подає В. Ковальський на ст. 106 ч. 42 цитованого часопису, а наводжу тілько три уступи з закінченя його статї.

„Не перечу, що та пісня де в чому подібна до словацької мови, та треба признати, що крім Словаків також инші славянські племена можуть знайти в нїй слова й цїлі реченя властиві своїм язикам. Се поясняєть ся головно тим, що перед трьома або чотирма столїтями всї славянські язики були близші до себе о стілько, о скілько користували ся старо-славянським язиком. Та при всїм тім жаден Славянин не заперечить, що та пісня зложена поперед усього під впливом руського язика. Вже ті самі слова, котрі Благослав толкує чеськими або латинськими, Русинови зрозумілі без толкованя, бо властиві йому. Слова „на версї“, „первша“, „волоска“, „плачет“, „лиши“, „взял“ назве

[1]) Сборникъ-Отечественный, р. 1856, ч. 41, ст. 161—3.

певно кождий Русин своїми питомими. А що-ж сказати про слова утончені, які так часто повтаряють ся в тій пісні: дївонька, миленька, душенька? Де і в котрім із славянських язиків вони вживають ся так радо, як у нашім руськім? Далі котрий із сусіднїх нам язиків уживає такі форми, як: плачучи, рекла, рѣчет, пусти мя, єсь і т. и.? От тим то ми сміло можемо хоч у части причислити сю пісню до творів, зложених нашою мовою, а се тим більше, що й воєвода Стефан, бувши Волохом, міг швидше по руськи, ніж якою иншою славянською мовою розмовляти з красною дївонькою. Адже-ж відомо, що волоські господарі або воєводи, як і весь волоський нарід, добре знали руську мову, і що урядова та церковна мова у них була руськославянська, та що вони задля того густо-часто лучили ся з Русинами одновірцями. Про котрого Стефана воєводу тут мова, се байдуже, досить, що він волоський і належав до того часу. Волоських воєводів треба одначе відріжнити від молдавських, із яких більше відомі Стефан із р. 1346, потім Стефан воєвода з р. 1497—1500; сей остатнїй памятний у історії своєю пімстою на польськім королю Яні Ольбрахтї, що зрадив його перед Турками. Сей Стефан погубивши польську шляхту в буковинських лїсах пустошив нашу землю по ріку Вислоку, знищив Перемишль, Радимно, Переворск, Ланцут і загрозив навіть Краків. Але той Стефан був воєвода молдавський, а в нашій пісні говорить ся про волоського, яких із іменем Стефан було кілька".

На сьому кінчу виписки з сеї статї, в якій будь що будь треба бачити серіозну пробу всестороннього поясненя сеї незвичайної памятки нашої мови та народньої творчости, і всякого признаня гідне зусилле присвоїти її нашій народній традиції. Не можна сего сказати про другого визначного письменника, галицького Русина Івана Вагилевича, який познайомив ся з текстом сеї пісні правдоподібно незабаром по її опублїкованю в граматиці Благослава, але не заняв ся нею спеціяльнїйше і задоволив ся самим скопіованєм її тексту на окремій картцї, що містить ся вклеєна в один рукопис його історичних дослїдів над початками Польщі в бібліотецї Оссолїньских ч. 2411.

Найважнїйшим причинком із усего того, що появило ся після моєї публїкації для поясненя сеї пісні, була дра Ст. Томашівського „Замітка до пісні про Штефана воєводу", надрукована в „Miscellanea-х" тих же „Записок" 1907 р. кн. VI, ст. 128—134. Найважнїйшим із того, що сказав др. Томашівський про сю пісню, треба вважати те, що він сконстатував її угор-

сько-руське походженє, стверджуючи сей погляд розбором язика піснї, що в нїй виявляють ся прикмети угро-руського діялєкту, а власне того, що граничить із Словаками. Друга важна вказівка була та, що за місцевістю Бенатка не треба шукати в Венеції, але така місцевість істнує на угорській Руси, в шаришській столицї над рікою Топлею на захід від Бардієва. Він зазначив також, що місцевости з такою назвою „Бенатка або Бенатки“ істнують також у Чехії, Моравії та Познанщинї. Про чеську місцевість з такою назвою — додам я — згадує два рази Ґінделї в своїй книжцї „Geschichte der Böhmischen Brüder“, erster Band, Prag 1857, ст. 345 і 346. Свої уваги про мову піснї др. Томашівський резюмує ось у яких словах: „Розбір мови піснї показує, що перед нами не чиста українська мова, тілько західно-угорське руське наріче, добре пословачене, підмішане діялєктом, який під назвою „шаришського, бачванського, словенського, або східно-словацького, знаний етноґрафам і лїнґвістам“. На думку дра Томашівського також сам сюжет піснї „вказує більше на Угорщину, нїж на инший край“. Зазначуючи факт, що в р. 1577 семигородським воєводою став Стефан Баторі, пізнїйший польський король, др. Томашівський схиляєть ся до думки, що пісня могла відносити ся не до дїйсно волоського, але до якогось семигородського воєводи, може навіть до самого Стефана Баторія, який був турецьким вазалем і якого військо в значній части складало ся з Волохів, а турецькі та татарські роти в тім війську були зовсїм на місцї. Далї висловлює др. Томашівський відмінний від мойого погляд на розмір піснї і подає свою власну пробу реконструкції її тексту. Закидаючи менї деяку довільність у моїй реконструкції там, де я додаю в рядках поодинокі склади для вирівнаня язика та осягненя одностайного пісенного розміру, він висловляє погляд, що пісня зложена не 12- а 11-складовими віршами, але при своїй реконструкції допускає знов таки довільність, пропускаючи слова, поміщені в текстї. Познайомивши ся близше з текстом піснї, опублїкованим В. Ковальським, і значно відмінним від того, який у транскріпції нїмецьких букв на чеську латинку опублїковано в виданю граматики Благослава з р. 1857, я дійшов до переконаня, що не відступаючи від основної ідеї реконструкції тексту можна обійти ся без деяких із тих змін, які були допущені мною та дром Томашівським, і реконструувати текст у тій діялєктовій формі, в якій дїйсно зложена пісня, та без претенсії на осягненє одностайного розміру.

Тепер можу подати дещо докладнійше про обох тих мужів чеської нації, яким завдячуємо записане та заховане нашої найстаршої народньої пісні. Ян Благослав, уроджений 1522 р. в Прерові на Моравії, належить до найвизначнійших проводирів того реліґійного руху, що ще від половини XV віку захопив велику часть чеського народу і втягнув її в траґічну та геройську боротьбу за реформу церкви і в загалї реліґійного житя, і прославив ся такими іменами, як Гус, Рокичана, Жішка, Хельчицький, Благослав та Коменій. Від гуситизму, під впливом далеко давнійшого богомильства, що в західній Европі доживало свойого віку під назвами Вальдензів та Пікардів, повстала в початках XVI в. в Чехії т. зв. „Єднота братів", прозвана пізнійше Чеськими Братами. Переслїдувані в Чехії вони користували ся якийсь час більшою свободою в Моравії, а коли з Чехії наслїдком цїсарського утиску мусїло вимандрувати 1600 родин, вони перенесли свої огнища до Прусії та в Познанщину. Не мішаючи ся ані з чеськими гуситами, т. зв. утраквістами, ані з жадною протестантською конфесією, вони держали ся своєї виборної єрархії і свойого віроісповіданя, на їх думку очищеного від людських вимислів лїпше, ніж у инших реформованих сектах, та основаного головно на письмі св. нового завіту, перекладенім не з латинської, але з грецької мови.

Ян Благослав, один із єпіскопів тої чесько-моравської секти, визначав ся між иншими своєю незвичайною здібністю, високою освітою, постійністю характеру та літературним талантом. Одержавши незвичайну, як на свій час, освіту в рідній Моравії, він у молодих літах висланий був Єднотою з разу до Королевця, де вчив славний гуманіст Озіяндер, а потім до Базілеї в Швайцарії, але не пробувши тут довго задля слабого здоровля, він вернув назад до рідного краю, де спокійно міг займати ся наукою та літературними працями, поки вибір братів не покликав його на високе становище єпіскопа, яке повело за собою ненастанні занятя публичними справами. Між рр. 1555 і 1570 він мусїв у оборонї прав та свобід Єдноти їздити чотири рази до Відня, пробувати кілька разів у Празї та в инших містах і займати ся ріжнородними справами, що виникали з чим раз тяжшого положеня Єдноти. Як єпіскоп він проживав головно в Молодім Болеславі, де устроєна була також братська друкарня. По дволітній недузї він умер 24 падолиста 1571 р. в Моравськім Крумлові. Із його літературних праць, друкованих за його житя, найважнійші: „Kancional bratrský", дру-

кований у Шамотулах у Познанщині, в якім містить ся 51 духовних пісень, уложених самим Благославом, і 18 старших, поправлених ним; „Nowy zakon“ — переклад біблійних книг нового завіта, доконаний ним із грецької мови, друкований у перве 1565 р. в маленькім форматі 16-ки, а в друге 1569 р. дуже оздобно в форматі великої 8-ки. Незвичайною літературною вартістю визначаєть ся його „Život Jana Augusty“, найвисшого старшини Єдноти в рр. 1547—1571, якого житепис Благослав довів одначе лише до 1555 р. Сей житепис, доведений иншими не так уже талановито до смерти Аугусти, що вмер лиш троха пізнійше по Благославі того самого року, заховав ся в кількох рукописах і був аж у першій половині XIX в. опублїкований по нїмецьки і по чеськи. В часї свого урядованя як еписком та письмоводитель Єдноти Благослав провадив також лїтопис братської церкви н. з. „Dějiny bratří českých“, що заховав ся до наших часів також у рукописї. Свою граматику чеської мови він мусїв написати у всякім разї перед 1550 р.[1])

Про Нїкодима, який у словацькій Бенатцї чув і правдоподібно записав руську пісню про воєводу Стефана, довідуємо ся з книги проф. Їінделї лише стілько, що він був членом Єдноти і в цвітнї 1568 р. був два рази її послом у Відні, мав там розмови з цїсарським лїкарем дром Крато та передавав Благославові листи цїсарському секретарю Николаю Вальтерови (Gindely, Geschichte der böhmischen Brüder, II, ст. 46—48). Сей сам Нїкодим того самого року вернувши з Відня їде з порученя Благослава до Голомуца для конференції з католицьким епископом. Що сей Нїкодим був освічений і письменний чоловік, доказує його по чеськи писана реляція про його дворазове посольство до Відня, захована в рукописї і визискана проф. Їінделїм (op. cit. II, ст. 48—50 і ст. 462, нотка 18).

Мушу ще поправити одну помилку, допущену в моїй студії на ст. 15, де я покликаючи ся на слова проф. А. Соболевського пишу ось що: „Найстарші людові сербські та болгарські пісні складені всї таким розміром, як отся наша. Той розмір, що відповідає греко-византійському т. зв. полїтичному віршови, ще в X або XI вїцї разом із грецькими поезіями перейшов до

[1]) Отсї дати виймаю з працї чеського історика Антона Їінделї п. з. „Životopis B. Jana Blahoslava“, поміщеної в часописї „Časopis Musea kralovstvi českého“ 1856, ч. 1, ст. 20—44 і ч. 2, ст. 3—23, а також із його просторої „Geschichte der böhmischen Brüder“, Prag 1857.

Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів". Те, що сказано про грецький політичний вірш, я взяв на віру проф. Соболевського, та пізнійше переконав ся, що се зовсім неправда, бо грецький політичний вірш має розмір 15-складовий, ритмічної формули 8 + 7, коли натомість т. зв. проф. Соболевським болгарська вірша, а властиво віршована азбучна молитва Константинова має розмір 10-складовий, ритмічної формули 5 + 5. Сей розмір справді зробив ся прототипом болгарських та сербських епічних пісень та наших колядок світського змісту, але відмінний від розміру пісні про воєводу Стефана, в основі своїй 12- або 11-складового, типічного для наших козацьких пісень XVII—XVIII в.

Подаючи на чолі сего тому фотографічну подобизну тексту сеї пісні з рукопису Благослава вважаю можливим на основі сего тексту поробити деякі поправки в тім тексті, який опублікували чеські видавці сеї граматики і який зробив ся основою пізнійших дослідів над піснею. Титул пісні в граматиці, даний очевидно самим Благославом, містить у собі одно дуже цінне історичне свідоцтво, на яке доси не звернено уваги. Назвавши місце, де була записана пісня, Бенатками (od Benatek, треба розуміти: з околиці Бенаток) Благослав додає: kdež hojně jest Slowaků neb Charwatů, по нашому: де живе богато Словаків або Харватів. Знаючи, що Бенатки — місточко положене на етнографічній границі Словаків і Русинів, та знаючи, що Благослав відріжняє тих Славян, що живуть у сусідстві Словаків і яких діялектом зложена пісня про Стефана воєводу, від дійсних Словаків, будемо мати в наведених словах Благослава важне історичне свідоцтво, що угорських Русинів іще в половині XVI в. називано Харватами. Се свідоцтво без сумніву останок тої самої традиції, що знайшла собі вираз іще в найстаршім київськім літописі, де під р. 993 коротко згадано про якийсь похід Володимира В. на Хорватів.

Як читати імя героя пісні? Чеські видавці прочитали німецькі букви St. як німецьке St., по нашому і по свойому шт (Stand, Stube, stehen і т. и.). В оригіналі чеської граматики скрізь стоїть Stefan, а не Štefan, як подали видавці; значить, імя треба читати Стефан, а не Штефан. Так читає його також скрізь В. Ковальський. В німецькій азбуці g читаєть ся як j, значить, пишеть ся: Dunagu (Дунаю), stogu (стою), szermugu (шермую), strilagu (стріляю), wygwoda (вийвода), pugmi (пуймі, пійми, візьми), pugmil (пуймів), nerownagmi (не ровнайми), ges

(єс, єси), ga (я), geho (єго), gi (ї). Нашому звукови ш відповідає знак ß: teče**ß**, wer**ß**i, perw**ß**a, **ß**ablami, bude**ß**. Але в деяких випадках сему звукови відповідає одно ſ або подвійне ſſ: liſi (лиши), ſſto (што), liſſil (лишил), Sſtam (штам, може помилка замісь што-ж), duſſenko (душенко). Над буквою s ніде нема чеського значка ˇ, натомісь маємо такі значки над буквами č, ř, ě, ň у словах: čemu, teče**ß**, břehu, rotě, Ač, plačet, plačuči, rečet, vručku, dywoňko, mileňka. Vocativ Stefane має на кінці звичайне e, одже, видно, й Чехи вимовляли його як e, а не як ie. Визначною чеською прикметою правопису треба вважати акцентоване a або e в словах: Turecká, Tatarská, Woloská, wlaská, mé (читай mє), té (чит. тє), gá (я).

Деякі менше зрозумілі, або й зовсім неясні йому слова Благослав у своїм рукописї пояснив чеськими, а один раз латинським. І так слова другого рядка Na wer**ß**i пояснив чеськими словами na břehu, хоч очевидно се пояснене хибне, бо слова „Na wer**ß**i“ треба читати „на версї“. Слово Perw**ß**a пояснив чеським prwný, слово Wołoſka чеським Wláſká, слово plačet латинським flet, слово liſi чеським propusti, очевидно також недобре, бо лишити відповідає ческому zustaviti, а нїмецькому lassen або verlassen; слово wzal (взяв) пояснив чеським uyal. В однім слові рукопису j стоїть у значінню i: powjdala. Нашому мя або мня (acc. заіменника особового мене) відповідають у чеськім рукописї форми: mé (albo mé pugmi, albo mé liſi), mie (kdo mie doplynet), або mne (pusty mne Stefane). Наше не, знак запереченя, пишеть ся раз ne (Ne rowna), а другий раз nie (nie doplynul). Наше „нїхто“ (nemo) транскрібовано в чеськім Nechto. З огляду на довге виговорюване у Чехів букви у в кінцї слів (Došly чит. Дошлєй або Дошлїй) не подивуємо, коли чеський автор переписує наше „глубокий“ нїмецькими буквами „hluboký“. Теперішні Чехи звичайно акцентують таке у. Зазначу нарештї в однім наведенім уже слові чеське a рівнозначне нашому я: wzal = взяв. Що переголосу л на в у закінченях минулого часу дїєслів Чех або не чув, або не відчув, і пише скрізь: liſſil, doplynul, wzal, сему не подивуємо ся, бо такого переголосу инші славянські язики не знають.

Для характеристики язика, яким зложена пісня, не зайвим буде переглянути систематично весь запас слів, ужитих у нїй. У текстї пісні маємо всего 117 слів, із яких 37 іменників, 15 прикметників, 24 дїєслова, 18 заіменників, 4 числівники, а решта побічних частий мови. Іменники маємо ось у яких формах:

Дунай — voc. Дунаю, acc. в Дунай.

рота — nom. plur. три роти, nom. sing. 1, 2, 3 рота, ablat. sing. w Tureckym rotě, форма властива словацькій мові, а також деяким угроруським діялектам.

верх — locat. na werßi, по нашому на версї в мягким і; слово незрозуміле чеському авторови, і сам звук мягке і недоступний ані чеській, ані словацькій мові, і для того склад сї заступлений складом ші анальоґічно до того, як Німець польське Psiakrew вимовляє Pschakreff.

шабля — ablat. ßablami, форма властива словацькій мові і деяким угро-руським діялектам.

стрілка — ablat. ſtrylkami; руському складови рі відповідає в чехо-словацькім і польськім язиках склад rźa або ři, отже стріла — strzała, střila. Задля невластивости сего складу чесько-словацькій мові чеський учений передав його буквами ry.

воєвода — nom. sing. wygwoda, в тій формі ужито в пісні 4 рази, в тім числї раз у vocat. Форма вийвода відповідає по троха словацькій формі wejwoda, але все таки в тою ріжницею, що тут чуєть ся грубший звук. Коли взяти на увагу, що в семигородсько-руськім діялектї маємо форму вайвода, яка перейшла також і в мадярську мову, то не буде невластивим принятн, що в угро-руськім діялектї була форма „вийвода“, посередня між словацькою і семигородською.

дївонька — nom. sing. dywonka, voc. dywoňko або dywoňku, acc. dywonku. Зі складом dy в початку сего слова повторяєть ся те саме, що було зі складом сї: Чех не міг переписати склад дї, невластивий його мові, инакше, як твердим dy. Форму voc. dywoňku в остатнім рядку пісні можна вважати помилкою чи то записувача, чи автора граматики, чи може павіть друкаря, бо зараз другий іменник, доданий до сего, duſſenko (душенько) написаний правильно. Так само помилкою треба вважати форму acc. sing. dywonko зам. дївоньку.

дївониця, слово ужите тілько раз у формі: Kraſna dywonice. Що вона не словацька, доказує перший склад dy, який заступає первісне руське дї; форма дївониця — здрібнїла від форми дївона; ся форма невідома доси в нашім лексіконї; що вона могла істнувати колись, можна догадувати ся з анальоґії лїрницького слова каравона, яким лїрвицький жарґон означує дівчину. (Пор. К. Студинський, Лїрники, Львів 1894, ст. 22). Деяку анальоґію до слова дївониця бачимо в одній поезії Афанасьєва-Чужбинського, де він ужив слова дївина зам. дівчина (пор. Афанасьев-Чужбинський, Українські поезії, вид. Львів 1912, ст. 49).

ручка — в тексті пісні в передостатнім рядку написано на повір зовсім абсурдні слова: zabil gi oručku. Коли взяти на увагу, що

в рукописї Благослава ті слова були написані одним тягом, як се часто трафляє ся в старших рукописах, то можна допустити, що при переписуваню v переставлено gi, а властиво треба було читати za bilv gi ručku, по нашому: за білу ї ручку. Здрібніле слово ручка знов властиве тілько руській мові.

Із прикметників маємо в нашій пісні ось які форми:

смутен, стороруська форма, уживана також у старших памятках нашої народньої поезії, пор. нагуївську весільну пісню:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько.
Аби той виноград зелен див,
Аби наш староста весел див.

В турецьким, татарським, волоським роте — др. Томашівський завважує анальоґічну складню в угроруськім дїялектї: с том свойом женом, под ньом (scil. під сосною), мой міла седзела. В сих формах можна одначе підозрівати польські носівки, коли натомість форми наведених прикметників у нашій пісні таким способом не виясняють ся. На мою думку вони виясняють ся лїпше як стягнене прикметника з заіменником мі або ми: в турецькі ми ротї; при прикметнику волоський пропущено навіть приіменник в, може через помилку.

красна — слово спільне руській і чеській мові.

неровнаймі — очевидно злучено два слова: нерівна ми (менї); про вставлене між ними й я сказав дещо в моїй студії, ст. 13.

миленька — раз ужите в формі milenka, а другий раз у формі mileňka; ся друга форма властива тілько руській мові. Натомість перша в чеській мові вживаєть ся як іменник у значіню die Geliebte.

Що до дїєслів, то форми: стою, шермую, стріляю, вам. стоють, шермують, стріляють, треба вважати угро-руськими, спільними зі словацькою мовою; в Нагуєвичах чув я початок пісні, мабуть чеського походженя, перенесеної вояками на наш ґрунт:

Ой у полю, в полю,
Там жовняри стою;
Як стоят, так стоят,
Аж їх ніжки болят.

Гуцули загально говорять: ходє вам. ходять, робє вам. роблять, говорє вам. говорять.

Плачучи, в чеськім тексті виразно plačičy, отже догад про словацьку форму plačici, висловлений дром Томашівським на ст. 131, відпадає. Форма того самого слова: plačet — стороруська, уживана декуди також тепер в устах люду.

повідат — 3 особа sing. praes. у характерній гірській, спеціяльно бойківській, а також угро-руській формі зам. правильного руського: повідає.

пуйми — pugmi, в оріґіналї має u, а не û, отже рішучо відріжняєть ся від словацького pojmi.

лиши, imperativ від лишити, без сумніву руське слово, невідоме західно-славянським мовам, але за те близьке своїм походженєм до німецького lassen.

рекла, речет, форми староруські, вживані подекуди й доси в устах люду.

пусти — характерно переписано німецькими буквами: pusty, з твердим у на кінці, без сумніву руська форма.

скочу — fut. від скочити; руськість сеї форми не підлягає сумнівови.

доплинул і доплинет — перша з тих форм спільна Русинам і Словакам, але друга тілько руська.

ввял, німецькими буквами написано в чеській формі wzal, але мабуть тілько тому, що Чехови неможливо було транскрібувати руське я инакше, як тілько через доданє і перед a; поясняючи се слово чеським він пише своє: uyal.

Від слова бути маємо в пісні форми: bych (староруське быхъ, уживане й доси на Покутю та в Гуцульщині, пр. так бих здоров був!); єс, червоноруська тверда форма зам. старорускього єси, скороченого на єс (у Нагуєвичах я чув: „Оть єс тут!“); форма futuri буду спільна Русинам із Чехами, а відмінна у Поляків (będę), не викликає ніякого сумніву. Те саме треба сказати про форму будеш.

Зупиню ся ще на двох ґрупах слів. У рядку 12 читаємо на початку: Ač ſſto mi rečet. Початкове Ač, чуже нашій мові, але властиве польській та чеській у значіню: хоч, хоча, видаєть ся менї тут тілько помилкою переписувача; дотичне реченє на мою думку треба читати: А што ми речет. Займенник „що“ ужитий у отсій пісні два рази, і оба рази в незвичайній формі: раз у рядку 12 написано ſſto, а властиво čſſto, а другий раз у р. 15: Sſtam mi rekla — перше слово знов зовсім загадкове, хоч його значінє не може бути инше, як тілько: Што-ж ми рекла. В старих рукописах дуже часто остатня бува одного слова переміняєть ся на таку саму букву, якою починаєть ся слїдуюче слово, особливо, коли те друге тїсно вяжеть ся з першим. Таким способом можна би вияснити собі повстанє вислову: Штам ми рекла зам. Штож ми рекла. Займенник хто стрічаємо в текстї нашої пісні два рази, а то раз у чесько-словацькій формі kdo, а другий раз у чисто руській людовій формі Nechto. Розуміеть ся, першу форму треба вважати припад-

ковою заміною того, хто записував пісню, а друга, невластива його язикови і записана не зовсім докладно, нехто зам. ніхто, лишаєть ся важним свідоцтвом руського походженя пісні. В тексті по слові Nechto стоїть справді nie, а не ne, як догадував ся др. Томашівський ст. 132.

В тій формі, як її маємо опубліковану в статі В. Ковальського, ося пісня має 21 рядків. Із тих рядки 1, 2, 19 і 21 мають по 12; 3, 4, 5 по 7; 6, 7, 8, 9, 17, 18 по 11; 12, 16 і 20 по 10; 10, 13 і 15 по 13, р. 11 має 15, а р. 14 — 14 складів. Вже з того самого перегляду розміру видно, що запис чеського брата Нїкодема не був зовсім поправний, і правдоподібно списаний із устного оповіданя співака, а не з його співу.

Після сих уваг можна приступити до нової реконструкції тексту пісні, як вона могла виглядати в співаню. Др. Томашівський стоїть на тім, що пісня зложена одинацятискладовим розміром і відповідно до того реконструує текст Благослава латинськими буквами (ст. 132—133), а далі подає свою повнїйшу реконструкцію руськими буквами (ст. 134—135). При обох реконструкціях одначе він допускає 9 більше або менше важних змін, переважно пропусків у тексті Благослава, а при тім усе таки не доходить до повної одностайности розміру в своїй руській реконструкції. Я вважаю можливим після сказаного доси стояти далї при своїм поглядї, що пісня зложена 12-складовим розміром, що рядки чеського запису з більшим або меншим числом складів треба вважати свідоцтвами про недокладність запису, що одначе пропускане в давнім записї чи то поодиноких слів, чи цїлих речень або рядків треба вважати дуже великою хибою реконструкції. Придивляючи ся добре текстови пісні в публїкації В. Ковальського я завважив, що в 5 рядках рівномірність тексту можна привернути, читаючи старе чеське w як наше у. Не вважаю також потрібним реконструувати рядки 3—6 при помочи скороченя тексту і повторення одного рядка два рази, як се вчинив др. Том., ані пропускати ті рядки, як се вчинив проф. Грушевський; вони, що правда, зложені коротшим, 7-складовим розміром, але сей розмір також не чужий нашій народній поезії; ним зложені деякі пісні баллядового змісту, пр. галицько-руська пісня про чабана, що притягнений чарами дівчини прилетів до неї на білім кони, і українська пісня про чумака, що взяв за жінку свою власну сестру [1]).

[1]) Перша з тих пісень починаєть ся рядками:
Ой у гаю, у гаю
Чабан вівці зганяє.

З доповненями, мотивованими в моїй студії на ст. 15—17 текст сеї пісні в новій реконструкції виглядав би ось як:

Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?
[Ой як же Дунаю смутному не течи,
Що дно його точуть студені криниці,
А по середині та рибоньки мутять],
На версї Дунаю три роти ту стою.
Перша рота турецка,
Друга рота татарска,
Трета рота-волоска.
У турецкі-м ротї шаблями шермую,
У татарскі-м ротї стрілками стріляю,
У волоскі-м ротї Стефан воєвода.
В Стефанові ротї дївониця плачет,
[Дївониця плачет], плачучи повідат:
„Стефане, Стефане, Стефан воєвода!
Альбо ме[не] пуйми, альбо ме[не] лиши!“ [1])
А што ми [од]речет Стефан воєвода?
„Красна дївонице, пуймил-бих [я] тебе,
[Красная] дївонько, неровнай ми єси;
Лишил бих [я] те[бе], миленька ми єси“.
[І] што-ж му [од]рекла [красная] дївонька?
[Одрекла дївонька]: „Пусти мня, Стефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
А хто мя доплинет, [то] єго я буду“.
Нїхто не доплинул красну[ю] дївоньку,
Доплинул дївоньку Стефан воєвода,
І узял дївоньку за білу ї ручку:
„Дївонько, душенько, миленька ми будеш“.

Нема потреби допускати якийсь пропуск у тексті пісні перед остатнім рядком, як се пропонує др. Томашівський, який зазначує сей пропуск рядом точок, хоч у тексті опублїкованім В. Ковальським між остатнім рядком і попереднім у друку полишено значну прогалину.

Друга починаєть ся рядками:
У Київі на ринку
Пють чумаки горілку.

[1]) Досить близький варіянт сего рядка можна бачити в народній коломийці, записаній мною в Нагуєвичах:
Або мене, любку, люби, або мене лиши,
Або мої чорні брови на папері спиши!

Хоча пісня про воєводу Стефана в своїй основі не історична, бо оповідає про факт приватного життя, то все таки не маловажна річ була би знати, до котрого волоського воєводи Стефана вона відносить ся. Не маловажна вже хоч би тому, аби вберегти ся від таких необережних догадок, як дра Ст. Томашівського, що вона може відносити ся до Стефана Баторія, який у р. 1571, т. зн. у році смерти Благослава, став воєводою семигородським, а пізнійше був королем польським. Що пісня не може відносити ся до особи сего короля, се випливає з того, що вона була записана коло р. 1550 і відносить ся не до семигородського, ані молдавського, але до волоського воєводи.

Волоських воєвод Стефанів знаємо кілька. Найдавнійший із них той, про якого згадав король Ягайло на з'їзді з нїмецьким цїсарем Зиґмунтом у Луцьку в перших днях сїчня 1429 р. ось із якого приводу: Потерпівши значне поражене від Турків у Семигородї 1428 р. нїмецький цїсар Зиґмунт приїхав до короля Ягайла з наміром приєднати його до союза, що мав би зломати турецьку силу, а між иншим „освободити з поганських рук Мізію, Тракію, Македонію, яку недавно опанував Амурат, а також усю Грецію, і не допустити, аби його пановане ширило ся далї в християнські землї. Для сего дуже велику підмогу дає йому земля волоська, куди можна Дунаєм спускати живність і инші воєнні потреби. Сю землю повинні оба вони, цїсар і король, на сам перед спільно опанувати, а потім поділити ся нею". На се король Ягайло д. 7 сїчня відповів цїсарю відмовно, а особливо що до волоської землї сказав з докором, „що її не треба видирати нїкому, бо се було би не християнське дїло, а ся земля — власність волоського воєводи Стефана, мойого „ołdownika" (підвладного), котрий і без того все буде з нами" [1]).

Мабуть про иншого Стефана, воєводу волоського, згадує той сам Бєльский під р. 1460 оповідаючи, що король Казимір Ягайлович „будучи на Руси післав до татарського хана Єцінґерея і до Стефана, воєводи волоського, жадаючи їх помочи проти хрестоносців" (ст. 766). Той сам Стефан, воєвода волоський, згаданий другий раз під р. 1462, що зложив присягу перед послами польського короля прирікаючи, що приїде сам до короля і „ołd mu uczyni", коли король повелить. Хоча той Стефан присягав уже перед тим, але що був перенїс ся на Угорщину, то тепер присяг на ново" (ст. 785—6).

[1]) Kronika Marcina Bielskiego. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok 1856, т. I, ст. 591—2.

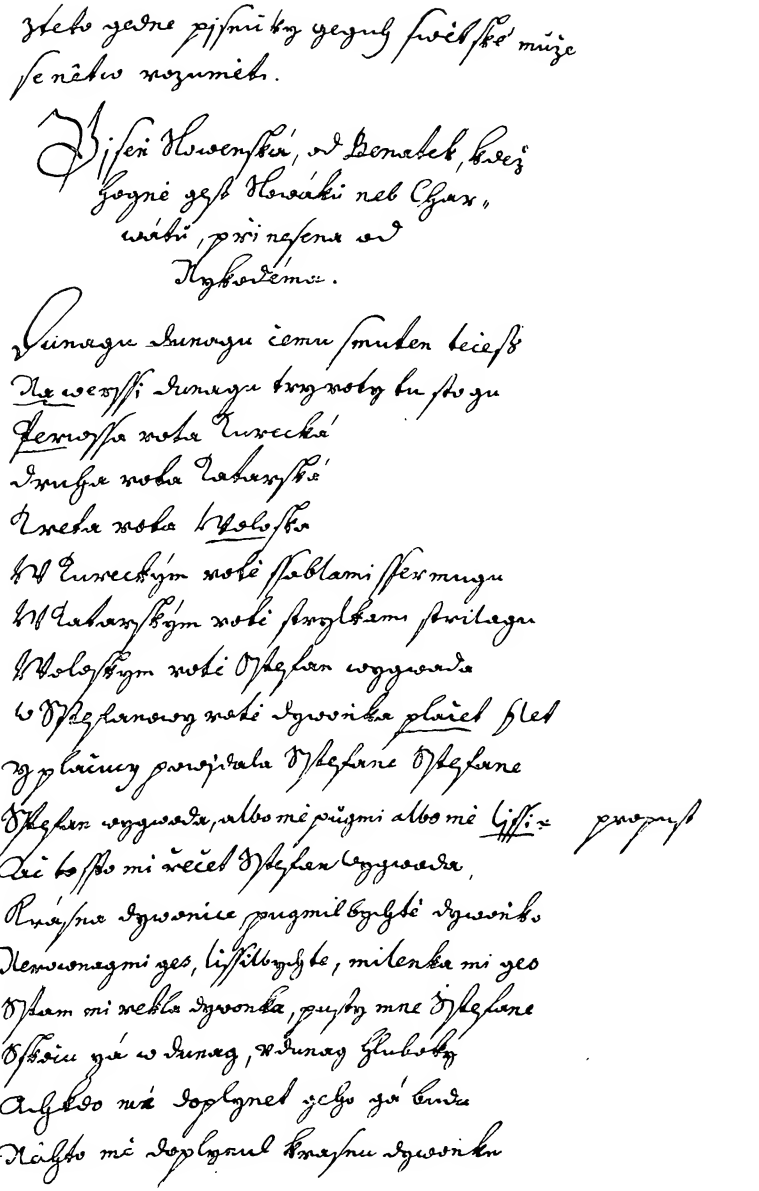

Подобизна рукопису пісні про Стефана воєводу в граматиці Благослава, стор. А.

Під р. 1468 Бельский оповідає ось що про вмішанє короля угорського Матвія Корвина в справи волоської землї. „Три брати не могли погодити ся в пановаю над тою землею: Стефан, Петро й Беринда, а коли Стефан вигнав обох, ті втекли до Казимира, але Казимир більше сприяв Стефанови. Тодї вони пішли на Угорщину до Матвія, аби їм поміг відзискати власть у Волощинї. Матвій зібрав 40.000 людий і з ними просто через гори потяг у Волощину, воюючи її мечем і огнем. Стефан хоч мав поміч із Польщі, не смів отверто виступити проти нього, маючи меншу силу людий від його війська, тілько шарпав його з боків. А коли побачив, що Угри розложили ся з королем у місточку Баня, післав потайно двох Волохів, які запалили місточко. Угри тїкаючи з місточка перед огнем натрафили на Стефанових людий, яких той розставив довкола, і тодї Стефан поразив угорське військо так сильно, що Матвій ранений ледво втїк через гори покинувши все, а угорських людий, як пишуть, полягло 10.000. Тодї Стефан післав королеви Казимирови добру часть добичі і всї хоругви до Вільна“ (ст. 823).

Той сам Стефан воєвода в р. 1469 мав прибути до Львова, аби тут поклонити ся королеви, що перед кількома роками обіцяв польським послам у Сучаві, але не посмів приїхати сам, бо дехто страшив його, що король хоче увязнити його (ст. 828). Другий раз мав з'їхати ся сей воєвода з королем у р. 1470 на Руси, невідомо де, але знов не прибув вимовляючи ся тим, що воює з молдавським воєводою Дракулом. Стефан просив короля через своїх послів, аби погодив його з Дракулом, і король вдав ся в се, боячи ся, аби Дракун не піддав ся Туркови, а Стефан мав иншого часу поклонити ся королеви (ст. 833).

В р. 1474 знов читаємо, що до польського короля прибули посли волоського воєводи Стефана оповідаючи, що йому пощастило в війнї з молдавським воєводою Дракулом, якого він побив, і взяв йому між иншим головний його замок Дімбровицю, а в ньому забрав його скарби і його жінку з двома дочками. З тої добичі принесено королеви 28 хоругов. Але швидко приїхав другий посол просячи в короля помочи, бо Дракул поїхав до Турка за підмогою, і Турки вже воюють волоську землю. Король вислав до Волощини двох панів, аби осягнули перемирє з Турками, а пану Бучацкому гербу Габданк велено, аби з усею подільською шляхтою тягнув на поміч Стефанови, воєводі волоському. Турецький цїсар Магомет вислав молдавському воєводі Дракулови 120.000 турецького війська з Татарами та Молдава-

нами проти Стефана до Волощини. Стефан воєвода волоський, маючи підмогу пана Бучацкого з Подолянами від короля польського Казимира, яких було всіх 2000, а Волохів 40.000 і 5000 Чаклів (Секлєрів), яких воєвода Стефан відібрав був від короля угорського Матвія, вирушив із тими людьми проти Турків, і поступаючи більше хитрощами, ніж силою, з усіх боків страшенно шарпав величезне турецьке військо. Особливо ушкодив його тим, що на широкій долині, якою мусїли тягти Турки, винищив перед ними все, і навіть трави випалив, так що й сами вони і їх роскішні коні здихали з голоду. Довівши їх оттак у небезпечне місце над озеро Раковець над рікою Берладом ударив на них, і там малим народом поразив на голову 100.000 Турків і Татар, а трупи побитих велів позносити на купи; кости з них і доси лежать там громадами, і стоять три муровані хрести, поставлені на знак сеї побіди. Кількох башів, головних гетьманів, убито, воєнних хоругов узято більше ніж 100. Бранців усіх велів повбивати на палї, а тілько чотирьох головних, а також 36 хоругов і часть добичі з ворогів вислав через панів королеви Казимирови до Литви“ (ст. 847—500).

З р. 1475 Бельский подає відомість, що весною приїхали до короля Казимира посли від Стефана воєводи просячи помочи проти Турків, які знов готують ся на Волощину з Дракулом (op. cit. ст. 861). Наслїдки сеї просьби невідомі, але вже в слїдуючім роцї король польський вислав свойого посла до Магомета, султана турецького, який зустрівши султана в Варнї в походї на Волощину, іменем короля просив його, аби не йшов на той край, бо се край королївський. Султан відповів йому: „Як би ти був застав мене в Адріянополї, а не тут, так далеко, то я не був би рушав ся. А так вирушивши вже мушу йти далї, особливо задля моїх перекопських Татар, що просять у мене підмоги проти волоського воєводи. Коли волоський воєвода хоче мати спокій, нехай дасть менї гарач, верне вязнів і віддасть Кілію“. На се Стефан воєвода не хотїв пристати, а Турки збудувавши на-скоро міст через Дунай перейшли до Волощини. Хоч воєвода боронив їм переправи, але не міг спинити їх, бо з другого боку налягли на нього Татари, на яких мусїв обернути ся. Се доніс королеви Вроцїмовский, а швидко потім прибіг посол від Стефана сповіщаючи, що сей поразив Татар на голову і гонив їх аж до Днїстра, а тепер обернув ся знов на Турків, але не має змоги видати їм битву, тілько шарпає їх з боків, палить трави та живність, аби їх виморити голодом,

а свої достатки з людьми вислав геть у гори. Вже побив не мало Турків, а отсе недавно поразив їх 30.000, давши їм битву з лїса, в якім вони облягли його; своїх утратив тілько 200, і так пробив ся крізь них силою. Та се ще не велика річ, бо їх дуже богато, то-ж він просить помочи в короля, до якої сей обовязаний. Король, якому ходило не тілько о Волощину, але також о Поділє, аби Турки звоювавши Волощину не напали й на Поділє (як уже перед тим спалили були кількапацять сїл), велїв рушити ся до границь шляхтї подільській і холмській з Павлом Ясєньським, скарбником і старостою белзським та холмським; але ті прийшовши до Волощини наробили шкоди не меншої від Турків, і не давши воєводї нїякої підмоги вернули до дому (op. cit. ст. 864—5). Характерне свідоцтво польського письменника про те, яким „przedmurzem chrześciaństwa“ була польська шляхта вже в тих часах.

Під конець р. 1477 Бєльский нотує відомість, що Стефан воєвода волоський спіймав свойого ворога Дракула, до чого допомогли йому міщани Брашова, які побили Турків. Таким способом Стефан воєвода опанував усю ту гарну землю (Молдавію) та надто звоював та попалив іще деякі турецькі твердині і відібрав від Турків соляні жупи, що приносили велику користь (op. cit. ст. 870).

Король Казимир таки дождав ся нарештї поклону від воєводи Стефана, і то поклону досить незвичайного. Читаємо про се у Бєльского: „Року божого 1484 султан турецький Баязет, що настав по Магометї, хотячи помстити ся на Стефанї за пораженє свойого вітця, взяв Кілію в долїшнїй землї, та Білгород, оборонні замки, хоч і не без шкоди для своїх. Молдавську землю повоював шаблею й огнем. Стефан бачучи нерівні сили супроти своїх уступив на бік в оборонні місця, бо волоська земля гориста та болотиста та поросла лїсами в многих місцях, а до Казимира післав просячи підмоги. А так р. б. 1485 по жнивах рушив король до Львова і велїв усїм руським землям готовити ся та стягати ся до нього, а також і Литві. Богато було таких, що з доброї волї йшли та їхали на свою шкоду, а всїх людий, здібних до бою, було більше як 20.000. З ними король переправивши ся через Днїстер коло Галича прийшов до Коломиї. Там на полї розпято намет, під яким уставлено престол для короля, на якім він засїв, а Стефан приїхав на кони стрійно. Коли злїз із коня, взяли його королївські двораки між себе і привели до короля. Тут він кинув перед короля хоругов і сам

упав перед його ногами, а в тім упав намет, умисно приладжений на те, аби люди дивили ся на се. Потім зложив відповідну присягу перед королем і його радними панами, що буде послушним королеви польському до віку він сам і його потомки, буде з ним проти кождого його ворога, остереже його про все, що могло би бути йому на шкоду, і ні з ким без його волї не почне війни. Потім уставши поцїлував короля в руку, а запрошений на обід засїв до стола в 14 осіб зі своєю радою" (op. cit. ст. 880—1).

Від тепер нема у Бельского ніякої відомости про волоського воєводу аж до смерти короля Казимира, який умер у червні 1492 р., проживши 64, а панувавши 45 лїт. Його наступник Ян Ольбрахт лїтом 1494 р. з'їхав ся в Левочі в північній Угорщині зі своїм братом Владиславом, королем чеським і угорським, де між иншим оба повзяли таємну постанову прогнати воєводу волоського з Волощини, а на його місце посадити королевича Зиґмунта (op. cit. ст. 892—3). Наслїдком сеї умови король Ян Ольбрахт розпочав у р. 1497 правдиво фатальну війну, про око вимірену проти Туреччини, а на правду проти волоського воєводи Стефана. Хід тої війни оповідає Бельский (op. cit. ст. 907—912); скажу тут коротко, що вона скінчила ся соромним пораженєм польського короля, а надто потягла за собою напад воєводи Стефана на польську землю, яку він пройшов аж до річки Вислоки лїтом 1498 р. З ленника Польщі Стефан воєвода волоський зробив ся тепер її завзятим ворогом і побуджував проти неї особливо Турків і Татар. Остаточно польський король мусїв перепросити ся з волоським воєводою; умову заключено в р. 1499.

Ще раз було невеличке дїло у Стефана воєводи з польським королем Яном Ольбрахтом. Ось що пише про се Бельский: „В р. 1501 прибули до короля посли від волоського воєводи Стефана на сойм у Пйоткові з просьбою, аби король відповідно до заключеної угоди видав йому втїкача Петра, сина першого воєводи Іллї, який садив ся на волоське господарство. Про се король довго нараджував ся зі своїми панами, а не хотячи гнївати на себе Стефана, велїв претендентови відрубати голову в Хові в присутности волоських послів. Аби ся кара смертна не видала ся безпричинною, розголошено, що він сфальшував королївські листи" (ст. 911).

Остатня відомість, яку подає Бельский про сього незвичайного волоського володаря, містить ся під р. 1504. Читаємо

там: „Р. 1504 вмер Стефан, волоський воєвода, пан хоробрий і щасливий, бо одного разу поразив Турків більше як 100.000, а побивав їх іще кілька разів, побивав також Татар і угорського короля Матвія, якому відібрав чакельську землю, побив навіть польського короля на Буковині. З тим його щастєм при такій малій державі може кождий історик класти його на рівні з усіми великими та славними гетьманами. Тому то й Волохи називають його Кара Богдан, т. є дорогий Богдан, а задля його надзвичайної хоробрости кладуть його між святими“ (op. cit. ст. 920). Назву Кара Богдан Бельский толкує невірно, бо „кара“ по турецьки значить „чорний“, а „Богдан“ тут очевидно треба брати в значіню „Богом даний“.

II. Іван і Маряна (ст. 19—34).

З приводу сеї пісні і моїх уваг до неї опублїкував др. Михайло Тершаковець досить просторий додаток до своєї статї „Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos“, поміщеної в „Archiv für slavische Philologie“ 1907, т. XXIX, ст. 221—240, який займає ст. 240—246. Сама статя присвячена розборови статї пок. київського професора Н. П. Дашкєвича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-Славянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи, между проч. въ думахъ“, поміщеної в збірній книзі „Изборникъ кіевскій, посвященный Т. Д. Флоринскому“. Кіевъ 1905, ст. 119—137. Д. Тершаковець досить подрібно передає зміст статї проф. Дашкевича і дуже скептично ставить ся до всїх хоч би невеличких здобутків його працї. Основне твердженє проф. Дашкевича „Съ XV-го столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали вѣроятно явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзіи и принимать то направленіе, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ; до извѣстной степени оно окончательно водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ вліяніемъ, которое обусловило поворотъ и во всей русской письменности со второй половины XIV вѣка“ (ст. 122) наводить д. Тершаковець без застережень і без основного розбору, на який би заслугували ті слова. Підносить тілько те, що проф. Д. за мало дав доказів на своє твердженє і задоволив ся тілько вказанєм „возможныхъ путей южно-славянскаго вліянія и участія въ созданіи украинскихъ думъ“, та не вияснив „сродныхъ и сходныхъ явленій въ этихъ пѣсняхъ и въ юго-

славянскомъ эпосѣ“ (ст. 137). Причину сего д. Тершаковець бачить у тім, що проф. Д. заняв ся головно культурно-історичними фактами, а не звернув уваги на літературні. Що до сих остатніх д. Т. зазначує, що в збірнім виданю українських історичних пісень Антоновича і Драгоманова виразно зазначено і мотивовано історичний та місцевий характер козацьких дум; те саме доказав Житецький у своїй основній праці „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Кіевъ 1894, також що до тих дум, які не мають ані козацького, ані воєнного характеру. На жаль, про обі ті праці, без сумніву важні для історії української пісенної творчости, висловлює д. Т. осуди не зовсім згідні з правдою. І так про публікацію Антоновича й Драгоманова він говорить, що ті вчені видавці „erblicken in den Dumen das, was man in ihnen beim ersten Anblick bemerken kann, nämlich eine treue Darstellung der Personen und Ereignisse aus der Geschichte der Ukraina des 16 und 17 Jh., aus der Zeit der kosakischen Feldzüge gegen Osmanen und der Emancipations-Kriege des ukrainischen Volkes gegen das polnische Joch“ (ст. 225). Не входячи в те, що справді сказали вчені видавці про опубліковані ними матеріял, треба зазначити, що козацькі думи з кінця XVI і першої половини XVII в. зовсім не історичні, себто не описують ані одного історичного факту, не представляють правдиво ані одної історичної особи з тих часів. Не маємо історичних дум ані пісень ані про Наливайка, ані про Сагайдачного, ані про Павлюка, Острянина та Гуню, ані про жадну важнійшу битву з тих часів. Що-ж до дум про Хмельницького, то їх історичність, як показано в отсих моїх „Студіях“, зовсім не високої вартости. Так само про працю Житецького д. Т. висловляєть ся з великим признанєм пишучи: „Das von Żiteckij angeführte Material ist so reich und so überzeugend, dass seine Ansichten im Wesentlichen einer Aenderung nicht unterliegen können. Einem neuen Forscher blieb es nur übrig die Resultate beider Studien zu resumieren und nur wenig neues hinzuzufügen, um die bereits gewonnenen Resultate in einer entsprechenden Perspective hervortreten zu lassen“ (ст. 225—226). Ці слова свідчать про повний брак розуміня задач і метод наукового досліду. Адже-ж пок. Житецький у своїй праці не дав наукової аналізи ані одної думи хоч би такої, яку дав іще 1874 р. Андрієвський про думу про втеку трьох братів із Азова, яка навіть лишила ся йому невідомою. А про наукову вартість здобутків праці Житецького

писав М. Драгоманов іще 1894 р. в „Житю і Слові“ (т. I, ст. 290—2) між иншим ось що: „Статя д. Житецького троха розкидана і тому не досить строго з методольогічного погляду обіймає предмет“. Драгоманов підносить малу вартість погляду Житецького, буцім то творцями дум були вбогі та каліки, коли „тим часом зміст многих дум ясно говорить, що часть їх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволі, в крепостях або на ґалерах, а зовсім не в „шпиталях“ малоросійських, о котрих писав д. Єфименко по матеріялам переважно XVIII в. і котрі д. Житецький показує нам як школи наших рапсодів, творців дум“. Не буду цитувати більше сеї статейки, підписаної буквами Р. Л. Н., але написаної Драгомановим, та можу лише пожалкувати, що вона уйшла уваги д. Т.

Ширше зупиняєть ся д. Т. над думою про Олексія Поповича або про бурю на Чорнім морі (ст. 227—232), але й тут його екскурс має переважно полемічний характер, а нового позитивного не дає нічого, і я знов таки можу пожалкувати, що д. Т. не звернув уваги на те, що про сю думу та про її розбір, доконаний проф. Сумцовим, було сказано мною та Драгомановим у „Житю і Слові“, т. I, ст. 300—3.

Одинокий уступ статї д. Тершаківця, в якім він задав собі троха праці, тай то йдучи за слїдами Мікльошіча та проф. Смаля-Стоцького, се збірка виписок із дум, у яких vocat. стоїть замість nominativ-a (ст. 233—6). Ся збірка, вибрана переважно з дум пізної формації, на мою думку не має майже нїякої вартости для зрозуміня походженя та історичного або літературного характеру тих творів.

Нарештї зупиняєть ся д. Т. на циклю пісень про турецькі напади та турецьку неволю, з яких найчисленнїйші і найкрасші варіянти заховали ся в Галичинї і в яких уже Антонович і Драгоманов показали виразні слїди південно- а то й західно-славянського впливу, а властиво схожости з творами південно- та західно-славянської народньої епіки. Не можна сказати, що д. Т. зрозумів значіне тих західно-славянських паралель до наших пісень, коли він уважав потрібним замаскувати їх славянський характер загальнїйшим висловом „andere europäische Varianten“ (ст. 238). Довше зупиняєть ся він лише при пісні про Івана та Маряну, опублїкованій мною у „Житю і Слові“, та при її сербськім варіянтї „Зрада жінки Їруї Новаковича“, якої переклад я опублїкував також у „Житю і Слові“. Для д. Т. сербська пісня, без нїяких застережень, те саме, що й галицько-

руська, тілько що в галицько-руській пороблено ріжні зміни з огляду чи то на ріжні місцеві відносини, чи то на псіхольоґію дієвих осіб. Се порівнанє (ст. 238—9), на позір наукове, властиво взірець ненаукової необережности, бо-ж автор навіть не завдав собі питаня, чи припадком сербська пісня не пізнійша від української і чи вони обі не тому подібні, що мали якесь спільне жерело. Так само неясна для д. Терш. подібність закінченя сеї пісні з закінченєм пісні (не думи, як каже д. Т.) про смерть козака Байди, з якої він наводить відповідний уступ на ст. 239—240.

Одержавши вже по написаню сеї статї мою студію про сю пісню, опубліковану в „Записках“ із марта 1907 р., д. Т. уважав потрібним розвести досить широку і в своїй основі зовсїм безплодну полеміку з моїми поглядами, які він уважає „unannehmbar“. На його думку „sein Streben, die Enstehungszeit des Liedes festzusetzen, dessen Helden keine geschichtlichen, ja, keine einheimischen, sondern der fremden Poesie entnommenen Personen sind, muss man schon im Voraus sehr gewagt nehmen, geschweige denn, wenn der Verfasser über keine stichhaltigen Beweise verfügt“ (ст. 241). Сей осуд д. Тершаківця зовсїм ненауковий, бо-ж герої майже всїх історичних пісень звичайно не історичні особи, а час повстаня пісні можна означити досить докладно з ріжних внутрішніх і внїшніх подробиць навіть тодї, коли знаємо на певно, що герої пісні — не історичні особи, або що до історичної особи пісня прикладає зовсїм неісторичну подію, або таку, що була доконана не сею, але зовсїм иншою особою. Адже-ж означив д. Андрієвський у приближеню зовсїм вірно час повстаня думи про втеку трьох братів із Азова на конець XVI або перші роки XVII в., хоч герої тої пісні зовсїм неісторичні особи, і коли вони, як бачимо в найстарших варіянтах, усї три згинули не дійшовши до Украіни, то й відомости про фактичну втеку якихось невідомих невільників не могли дійти до краю, значить, дума була витвором свобідної фантазії, основаним на цїлім довгім ряді типових ріжнородних фактів, із яких може анї один дїйсно не відповідав тому, що оповідаєть ся в думі. З другого боку до історичного імени козацького атамана Самійла Кушки, який у перших роках XVII в. брав участь у походах Жолкевского, але правдоподібно нїколи не був у турецькій неволї, приложено оповіданє про визволенє козаків із турецької ґалєри, що стало ся, як се

знаємо з инших жерел, коло р. 1640 і не на Чорнім, а десь на Егейськім або Йонськім морі.

Навівши мої докази на те, що пісня про Івана та Маряну повстала не пізнійше XVI в. (ст. 24), д. Т. відкидає ті докази „als unannehmbar, weil unser Lied sonst zu einem Flickwerk werden würde, das aus allerlei aus verschiedenen Gegenden zusammengebrachten Teilen zusammengestopft ist“ (ст. 242). На думку д. Т. півкочовий побут можливий був тілько в українських степах, коли на мою думку він був можливий скрізь на східно-українських пограничних землях, отже в ту пору також над Прутом і Черемошем, де польська держава межувала з краєм підвладним Туреччині. Д. Т. уважає такий півкочовий побут властивістю тілько козацького стану, і запитує: „Ja, woher konnte denn der galizische Volkssänger einen Kosaken schildern, wenn er ihn erst 1648, zur Zeit des Bohdan Chmelnyckij, zum erstenmal in Galizien gesehen hat?“ (ст. 243). Д. Т. очевидно не знає, наскільки популярне було козацтво по всій Україні ще перед 1648 р. Не вдаючи ся в полеміку з дальшими увагами д. Т. завважу тілько, що він, аби поставити своє на верха, не цурає ся супроти старшого варіянта виставити пізнійший, у якім буцім то Іван упоминає Маряну, аби покинула пити горілку (концепт мабуть того самого дворського слуги, від якого Кольберґ записав сей варіянт), аби умотивувати зраду Маряни, і додає глубокомисно: „Ein Weib, das die Zeit auf Zechgelagen vergeudet, die Wirtschaft seines Mannes vernachlässigt und ruiniert, ist im Stande auch ihn selbst zu Grunde zu richten“ (ст. 244). В тім варіянті д. Т. бачить навіть поступ розвою теми, „indem sie das fremde, unbegreifliche, den hiesigen Verhältnissen zuwiderlaufende durch das einheimische, also mehr begreifliche, logische, natürliche Element zu ersetzen sucht“ (ст. 244). Розуміть ся, все те мудрованє про причину зради Маряни зовсім безпредметове супроти ясних і рішучих слів, якими в пісні сама Маряна мотівує свою зраду:

„За Йваном би бідувати,
За Турчином панувати“.

По всіх своїх міркованях д. Т. доходить до висновка: „Es ist also kein Anhaltspunkt vorhanden, um die Enstehungszeit dieses Liedes zu bestimmen. Wir müssen uns lediglich

damit begnügen, dieses demselben Zyklus zuzuzählen, welchem die 4 anderen angeführten Lieder angehören“ (ст. 246).

Сим признанем д. Т. властиво сам опрокидає всю свою попередню аргументацію, бо-ж власне всї пісні того циклю, не тілько 4, але ч. II—VII моїх Студій, належать безсумнївно до XVI в., як се й показано в мене при кождій пісні з окрема.

III. Батько продає дочку Турчинови (ст. 35—45).

Речене на ст. 45, буцїм то слова моравської пісні „Sodijó synečka v Kyjově na právě“ відносять ся до українського Київа, треба справити о стілько, що мова тут про моравський Київ або Kyjevec. На се звернув мою увагу др. Ярослав Окуневський.

(Далї буде).

Чуднівська кампанія 1660 р.[1]

Студії *Василя Герасимчука.*

Приготованя з московської сторони.

Рік 1659 зазначив ся на горизонті східньої Европи дуже важними подіями і богатими в наслідки. Сього бо то року удалось Москві не тілько оминути сподіваного козацько-татарського походу на Москву, але що важнійше, удалось московському правительству хитрою і зручною політикою знищити тридержавну польсько-українсько-татарську унію, сотворену гадяцьким трактатом з 1658 р. Видимим знаком успіху була повна побіда противної москвофільської партії, що попирала переяславську згоду з 1654 р. і ту свою побіду задокументовала побідна сторона неаби якими трофеями, бо убійством Юрія Немирича, головного ініціятора розриву з Москвою і упадком гетьмана Івана Виговського. Новий гетьман Юрій Хмельницький і козацька олігархія пішли — хоч неповно — знов на зустріч московським плянам. Се пересунене політичної тяжости в инший бік сотворило новий фермент і нове невдоволене і дало основу до ще більшого польсько-московського непорозуміня.

Принято на засіданю історичної секції дня 9 липня 1912.

[1]) Праця ся під тит. Чуднівська кампанія — се дальше продовженє моїх студий під заг. „Виговський і Юрий Хмельницький“ і „Перед Чуднівською кампанією“, друкованих в 69 і 70 ч. Записок Наукового Товариства імени Шевченка. Рівнож як попередні нариси так само і ся праця була мною предложена ще на історичнім Семинарі Вп. Професора М. Грушевського. Одначе з браку вільного часу, через занятя чим иншим, доперва тепер при свобідніймім часі, приступаю до її оголошеня.

Вправді давний гетьман Іван Виговський при помочи Андрія Потоцкого старав ся 1659 р. привернути назад давний лад на Україні і в тій ціли зорганізував був навіть в зимі 1660 р. більшу військову експедицію в Брацлавщину для оборони деяких своїх твердинь і в них замкнених гарнізонів, одначе ся зимова кампанія з огляду на остру зиму і через недостачу попертя польського і татарського правительства, зовсім скінчилась невдатно і не довела до ніяких результатів. Справи заграничної політики і інтерес звернений деінде змушували на разї справу українську занедбати. Але не треба думати, що Польща тим зрікалась своїх претенсій до України, — попередні неудачі тільки йно ще більше поглублювали пропасть і заострювали антагонізм.

Так в Польщі як в Москві вже не застановлялись навіть над злагодженєм від давна попсованих відносин: обі сторони були твердо переконані, що йно цілком рішуча побіда порішить непевну долю України. Знов грізна і люта війна висїла над Україною. Уряд московський числив ся поважно з тим, що між козаками є маса невдоволених з московської політики і що богато є приклонників, як говорено, мстивого Виговського, а до того і всїм надто добре було звісно, що Поляки за ніяку ціну не зречуть ся своїх правних претенсій, сотворених гадяцьким трактатом. І так в Москві як і на Україні сподївали ся на велику скалю плянованого „походу ляцького і татарського“ за підмовою Виговського.

Як дотепер Москва супроти Польщі виступала в ролї агресивній, так і тепер не дала себе випередити і готовилась тим ревнїйше, бо в Москві знали, що Польща покінчила війну з Швецією, а в Оливі кінчились вже угодові пертрактації. Отже Корона могла тепер без перешкоди кинути всї свої війська на східний терен і накоїти много лиха. А богато можна було зискати через скоре поготівлє.

Длятого, відповідно до повзятого пляну, в перших днях мая 1660 р. відбула ся в Москві нарада при участи переяславського полковника Цицюри, головного промотора москвофільської політики, і там на нїй уложено плян цілої воєнної акції. За норму в сім цілім дїлі положено засаду царя Алексія — не позволити неприятелеви за ніяку ціну ввійти в середину України, а стрітити ворога в його власній землї і гасити огонь, заким він іще розгорить ся, бо потім вже запізно. Нова армія, в склад якої входили і українські війська, була призначена до великого

завдання. Київський воєвода, Василь Борисович Шереметєв дістав повновласть і наказ іти як найдальше в глуб Польщі і кінчити зовсім з Польщею чи то у Львові, чи в Кракові, чи навіть в Варшаві — де буде король.[1])

Приготовленя велись на цілій лінії. На скріпленє Шереметєва наказано з Москви поспішати з кавалєрією сухою дорогою окольничому князеви Осипови Івановичови Щербатову, а син його князь Константин мав поступати за ним водою по Дніпрі на лодках з піхотою, з тяжкою артилєрією і всяким хлібним та оружним знадібєм.[2]) Для потїшеня і оказаня особливої царської ласки перед самою кампанією вислано з Москви стряпчого Михайла Головіна з грамотами і дарунками до Шереметєва, до князя Юрія Никитича Борятиньского і Івана Івановича Чаадаєва. В переданій грамоті цар вельми перепрошував київського воєводу, що на його просьбу не удїлено йому відпустки до Москви „и тебѣ-бъ, архистратигу великаго Царя царемъ небеснаго, земнаго Его воинства о томъ не оскорблятца“, а за се віддавано йому провід над цїлою армією враз з деякими інструкціями що до воєнних приготовань і що до захованя обережности в сїй новій кампанії. А іменно поручалось: 1) жити в згоді і любови з гетьманом Юрієм Хмельницьким, заховуватись зглядом нього ласкаво і привітливо і у всїх дїлах, до яких прийде, дїлати все за його повідомленєм; 2) що найважнїйше, поручали чим скорше скликати військову раду і там на нїй обговорити з козацьким гетьманом воєнні приготованя; а як він піде до гетьмана Юр. Хмельницького на раду, то на сей час має в Київі полишити товариша князя Юрія Борятинського і 3) повідомлено, що вже вислано до нього князїв Щербатових. Вкінци наказувано, щоби з приходом московських людий на Україну місцевим жителям через кватири не чинити нїяких кривд, бо від сього можуть повстати суперечки.

Як сказано, на головного вождa сеї кампанії був визначений Василь Борисович Шереметєв, з рамени царя дотеперішний київський воєвода, чоловік знаний козакам з Охматовського бою в р. 1655 і зі своєї дїяльности в ролї головного команданта московських військ на Україні. Дістав ся він на сей уряд на місце Андрія Вас. Бутурліна д. 16 цвітня 1658 р., як раз в дуже тяжкім часї для України. Вже з того самого, що був

[1]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 270.
[2]) Ibidem, ст. 271. [3]) Ibidem, ст. 271—281.

призначений на так важну позицію, якою на Україні був Київ, мусимо судити, що належав він до людий видніїших і більшого талану. А в Москві покладано на нього великі надії: вірили в його військовий талан, в його енергію і — як казали — „неродилъся де такой промышленникъ, кому бы одолѣть его въ войскомъ“. В Москві уходив Шереметев за любимця царя Олексія, який протеґував людий з західно-европейськими манерами і цар за його воєнні вдібности не щадив йому комплїментів.[1]) Автор римських реляцій з під Чуднова, що видів його наочно вже яко невільника, з повною гідностю висказуєть ся про нього: Шереметєв, по його словам, є дійсно особою гідною начальної власти; чоло у нього високе, очи живі, а в мові розважний.[2]) Одначе зовсїм несимпатичними рисами записав ся він в нашій історії. Хоч в Київі Шереметєв ще йно два лїта побув, то вже добре дав ся в знаки Україні, подібно як перед тим Білій Руси. І довго жителї Правобережа тіркими сльозами проклинали його память, бо навіть Татари так жорстоко і люто не понищили Київщини, як сей ненависний воєвода, що раз в раз огнем і мечем мстив ся на невинних жителях за Виговського. Кождий його крок ворожий нагороджував собі руїною міст і сїл на Правобережу. Його то передовсїм було заслугою, що всї пляни гетьмана Виговського прогнати Москву з України і здобути Київ, не удались, і його то за тверду упертість і жорстоке обходженє з Українцями так дуже гетьман і старшина не любили. До того всього була се людина горда і зарозуміла на свій боярський рід і свій новий уряд, і за се навіть робив йому часто докори сам цар.[3])

Не тільки команда над київським гарнізоном належала до Шереметєва. По царському указу поручено йому много инших секретних справ: мав він завести на Україні лад, усунути там безладде і неспокій, його то було обовязком, так сказати б, у всїм контролювати українського гетьмана, наглядати над кождим його кроком, а іменно мав пильно слїдити його зносини з чужосторонними державами, особливо з Польщею і о всїм мав він сейчас інформувати правительство. Для засягненя точних інформацій і провіреня всяких вістий і зносин з сусїдними краями,

[1]) Барсуковъ, Р. Ш., т. V, ст. 13.

[2]) Theiner, Monuments relatifs aux règnes d' Alexis Michaèlovitsch, Fedor III et Pierre le Grand, extraits des Archives du Vatican et de Naples. Rome. 1859, ст. 42.

[3]) Барсуковъ. Р. Ш., т. V, ст. 13—14.

наказано воєводі удержувати оплачуваних вістовщиків, посилати їх в потрібні місця а їх реляції посилати до Москви. По словам указу повинен був звертати передовсім увагу на купців приходячих з Польщі, а особливо мав добре прослїджувати їх ролю підчас неспокійного часу — перед війною.[1])

Він то був головною колодою, о яку спіткнув ся Виговський і вже не став, і він то за весь час початкового гетьманованя Юр. Хмельницького був властивим гетьманом на Україні.

Чи Шереметєв перед кінцем мая мав які вісти про сучасні події в Польщі і в Криме — годї провірити[2]) — тай менше о то. Сам забирав ся він до дїла дуже енергічно і хотїв йти в Польщу походом вже в Петрів піст с. є около половини червня.[3]) Одначе через повільні марші Щербатова з Москви і через звольїканє зі сторони козацького гетьмана, годї було так скоро вирушити.

Доперва д. 28 мая прибув до Київа головний кермапич Лївобережа, приклонник Москви, переяславський полковник Тим. Цицюра і з ним насамперед довірочно обговорював київський воєвода біжучі справи. Сей останнїй, що передше говорив підозріло про вірність Хмельницького і копав під ним доли — сим разом запевняв о гетьманській вірности, говорив, що „гетманъ Юрій Хмельницкій добръ и въ постоянствѣ; а будетъ впредъ либо какое дурно въ немъ объявится, и то отъ него, Цецюры, тайно не будетъ", але таки радив воєводї підчас своєї неприсутности полишити на правім боцї Днїпра в Київі князя Гр. Козловского, того самого, що тепер перебував в Умани, аби часом між правобережними козаками не наступила яка зрада, а по тамтім знов боцї для охорони України перед нападом Татар радив позіставити воєводу Гр. Ромодановського з полками лубенським і миргородським. Властиво, як запевняв

[1]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 35—44. Від свого вище згаданого автора довідуємо ся найкраще про всї атрибути його власти і всї порученя, з якими післано на Україну моск. воєводу.

[2]) Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 26. Приїхавший в Москву за милостинею ігумен Трехтимирівського монастиря, Іоасаф, 19-го червня в посольскім приказі на допитах говорив, що „про Ляхів і про зрадника Івашку Виговського, чи вони де збирають ся, не чути. А міщане, що приїзджали з Польщі до Київа за солею говорили також, що Ляхи нїде не збирають ся".

[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 282—283 і Государственный архивъ: столбцы приказа тайныхъ дѣлъ, Ч. 166, л. 117/6.

[4]) Ibidem, ст. 283—284.

і твердив, то і сьогобічні полковники є цареви вірні: „а которые-де полковники на сей сторонѣ Днѣпра, и тѣ-де великому государю всѣ вѣрны и на милость великого государя надежны.[1])

Одначе всїх на радї застановляв фактъ, що переяславський полковник дуже обережно висказував ся про плян кампанії і що більше охолоджував Шереметева, як одушевляв. Як потім догадували ся, мав він се чинити з жалю до царя, що підчас побуту в Москві не узгляднено його просьби і не видано йому посїлостий полоненого Москвою бихівського полковника Івана Ничая, Кричева і Чичерска, підчас коли других московських поклонників, Василя Золотаренка і добровільного кореспондента нїжинського протопопа Максима наділено далеко щедрійше.[2]) Чи воно так дїйсно було і чи вже тодї Цицюра повзяв плян пімсти, се передвчасно говорити. Як знаємо, переяславський полковник доперва тодї відступив від Москви, коли вже для неї не було нїякого ратунку.

Та як воно там не було, так ся нарада з переяславським полковником, як рівнож плян, котрий опісля Шереметєв більше сам від себе предкладав до Москви цареви[3]), були лиш проєктами. Треба було ще конечно порадити ся з гетьманом і з правобічною старшиною, бо доперва за їх порадою і одобренєм можна було щось починати. Ґенеральна рада відбула ся не скорше, як 17 липня, і відбула ся під місточком Васильковом над річкою Кодачкою при участи всього козацького штабу — с. є гетьмана, ґенерального обозного, суддїв і всїх полковників. Яко гість взяв участь в нарадах прогнаний молдавський господар Константин Щербан. О скільки можемо вносити з реляції козацьких послів в Москві, в тій справі одинокого жерела[4]), то наради оберталисъ около детайлїчного переведеня походу в глубину Польщі і над способом забезпеченя границь Украіни від сподіваного нападу кримських Татар, теперішних союзників Корони. А іменно обговорено тут яснійше поданий з Москви плян аґресивного походу і після постанови мав Шереметев з ратними

[1]) Ibidem, ст. 284—285. [2]) Ibidem, ст. 291.

[4]) Акты Юж. и Зап. Россіи, т. V, ст. 32—34. Наказъ, или інформація, данная Юріемъ Хмельницкимъ посланцамъ своимъ Поддоничснку съ товарищами 1660 р. августа 14. Крім того доручено тими посланцями письма гетмана Юр. Хм. царю Алекс. Михайловичу: про раду над Кодачкою і про пропонований похід въ Польщу і просьбу про випущенє жінки зятя єго Нечая. Інформація носить дати 14 липня, а письмо Хмельницького 15 липня 1660 р.

людьми і з головою заднїпрянських полків Тим. Цицюрою йти просто на ворогів, а Хмельницькому з правобічними полками належало давати відпору Татарам і недопустити їх до сполуки з Поляками. Самовидець говорить, що для першого війська визначено напрям маршу головною дорогою на Котельню, Хмельницький же мав поступати Гончарихою[1]), а під Слободищами назначено місце на злученє обох армій. Звідти мали спільно виперти Станислава Потоцкого і Виговського з західного пограничa, а потім без перешкоди йти на Львів.

На тій то вже раді одержали моск. воєвода і козаки дуже добрі інформації про становище Татар і про їх пляни дїлань. Довідали ся про се від слуги Виговського, Стефана Богушевича, що висланий десь в половинї мая до Криму, віз тепер листи від хана і визначнїйших старшин.[2]) Сього то посланця схопили козаки підчас повороту на сїм боцї Днїпра і для удї-

[1]) Автор реляції Bell. Pol. Mosch. ст. 9 і Kochowski, Annal. Pol. Clim. II, ст. 457—460, визначують час сеї ради як раз перед самим походом і то назначують її в самім Київі, де вона відбула ся в присутности всїх воєвод і козацької старшини. Із сею послїдною нарадою звязують пізнїйші поголоски, що виглядають доволї фантастично. А іменно оповідали, неначе-б то мав московський воєвода підчас бесїди звернути ся до образу Спасителя і богохульно висказати ся, що єсли з таким військом не здобуде Кракова і Польщі, то не буде він гідний називати ся Спасителем (An. Pol. Cl.). Після слів нашого лїтописця Величка мало се статись тодї, як Шереметєв опустивши Київ, ще тиждень цїлий бавив ся і справляв бенкети на річцї Лебеди. Підохотившись, мав він попри инше вихваляти ся, що й самого короля в срібних кайданах приведе до царя. На тоті його богохульні слови всї аж жахнулись, а ректор Київо-Могилянської Колеґії Йоанникій Ґалятовський похитавши головою, сказав: „Треба о то просити Господа Бога, а не на великі сили рахувати“ (Величко, Лѣтопись, т. II, ст. 13). То само наводить і автор Potrzeby z Szeremethem і Cieciurą. Здаєть ся, що такі ті всї поговірки ходили справдї тодї по Українї і Польщі, але вони були сфантазовані, здаєть ся, пізнїйше під впливом того змінчивого щастя, його великого погрому. Оповідає ще Величко, що коли Юр. Хмельницький недалеко могили Перепятихи стоячи табором, зробив Шереметєви візиту, сей опісля съміючись з його молодости, мав сказати: „Такому гетьманьчикови гусей пасти, а не гетмановати. Сї то слова боярські зараз Хмельниченкови донесено, і то не тілько єго вельми уразило, але подало скорійшу причину до наміреної зради“. Юрій Хмельницький прибув на сю раду над Кодачку мабуть з військом; а видимо се з дати його „Унїверсалу Київським торговим людям про свобідний переїзд у всї великоруські городи... Дан в таборі з під Кодачки 5 дня Юля р. 1660. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 108.

[2]) Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28—32.

леня безпосередних звісток, відослали до Москви. За його побуту в Криму, як оповідав, а був там цілий тиждень, — відбувались рівнож великі приготованя до війни. Саме тоді з Криму вирушав до Білгороду до султана Нурадина Калґа, і се його військо було призначене на поміч Полякам; перекопського бея Карача з иншою частиною орди вислано для діверзії на Запороже, а сам хан вибирав ся з кримськими Татарами, Черкесами і присланими від порти яничарами на донських козаків.

Се дізнав устно Богушевич. В листах знов татарські достойники повідомляли про свою воєнну готовість, жалували ся на польську байдужність і проволіканє та остриими словами накликували до скорої акції. „Коли 80.000 війська — пише приміром Шабалат-аґа, з буджацьких орд — перебуває від шести місяців на моїй голові, то сам Бог знає, які я через то прикрости зношу від кримського війська. Ліпша б річ, коли-б ваша милість, милостиві пани, залишили непотрібні комплєменти, а дали доказ приязни на конях“. А хан, перепросивши дуже Виговського, що не може йому видати жінки писаря Хмельницького Золотаренка, бо серед року померла в Кафі, по при инші наріканя на польське правительство, не укриваючи зовсім свого невдоволеня, так кінчить своє письмо: „а війська так наші, як і инші від кількох місяців стоять в Білгороді, очікуючи тілько вісти від тамошних наших підданих. Стоячи так довго на однім місци без діла вони голі і голодні, бо ніколи ми того не чули ані не видїли, щоби орди так довго на однім місци сидїли. І зима дармо пройшла, минула також і весна і вже половина літа кінчить ся, а заки ваша милість рушать ся і підуть на Україну, то наступить зима і надійдуть дощеві часи. Просимо, наклоняйте Поляків до діла чим скорше“.

Відповідно до засягненого язика, ухвалено вкінци на сій раді післати для промислу над Татарами Запорожців, яких могло бути в місци около 15.000, а понадто полки черкавський і канівський.

Хоч як Шереметєв спішив ся з походом, то одначе не міг вибрати ся тоді, як хотів, по тій простій причині, що правобережні полковники зі своїми полками зовсім не спішили ся, не зважаючи на се, що до них два рази писано. В тім разї зовсім згідно поступали зі своїм гетьманом, який так само, як міг крутив, відпрошував ся та вимовляв ся виступати разом з Шереметєвим. Бо, як писав, годї йому рушати на війну, мусить вперід упорати ся з домовим неприятелем. Доперва аж по святім Спасї,

себто 17 серпня опустив київський воєвода свій Київ і опустив його на всегда, і з ним вийшло майже все військо, а князь Козловский мав наспіти опісля з Уманя і в дорозі злучити ся. Вирушили в дорогу разом і три козацькі заднїпрянські полки, а то: переяславський Тим. Цицюри, миргородський Павла Апостола та київський Василя Дворецького.[1]) Решта три — инші заднїпрянські полки мали злучитись десь за Київом в дорозі підчас маршу.[2]) Дня 18 серпня станув воєвода під Васильковом і звідти повідомляв царя, що від Хмельницького і від полковників з пограничних городів раз враз надходять вісти про напади Татар на українські городи і що його, себто Хмельницького, взивала налякана людність до себе запобічи сьому і недопустити до руїни.[3]) Мабуть мав тут гетьман на думці татарську орду, що йшла Полякам в поміч, а по дорозї палила села і міста. Вправдї Хмельницький вислав проти неї „часть свого найлїпшого війська", одначе здержати її і завернути йому вже не удалось. Удалось іно їм відбити якусь частину добичи.[4]) Взивав Хмельницький до себе і Шереметєва, але він не пішов за його голосом, а поступав дальше в напрямі до Котельнї і там задержав ся довший час, бо коло двох тижнїв, мабуть, щоб почекати приходу князя Козловского з його військом. З сього то побуту московсько-козацьких військ під Котельнею ми маємо доволї гарну реляцію одного шпіона, якого то сприт прославив якийсь незнаний автор віршованої епопеї про чуднівську кам-

---

[1]) Барсук(овъ), ст. 297. Величко в своїй Літописи і инші жерела подають отсї полки, які вирушили з Київа: переяславський Тим. Цицюри, київський Василя Дворецького і гадяцький (властиво має бути миргородський) Павла Апостола. Bell. Pol. Mosch. ст. 9 вичислює такі полки, що брали участь в тім походї: нїжинський, переяславський, полтавський, лохвицький. Здаєть ся, що сей перший не брав участи, бо після ухвали на радї над Кодачкою полки нїжинський і прилуцький були післані на Литву в поміч Долгорукому. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28. Дивним видають ся звістки, які подавали козацькі післанцї під проводом Поддониченка в Москві. Виходить бо з них, неначе б Шереметєв вже вирушив перед їх післанєм і що з ним пішло 60 тисяч моск. війська і 11 полків козацьких.

[2]) Jemiołowski, Pamiętniki, ст. 152, подає, що Цицюра з козацькими полками получив ся з Шереметєвим під „Fastovem", себто під Хвастовом.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 299 (Пор. жерела Карпова).

[4]) Gazette de France, De Varsove, le 19 Sept. 1660. Довідуємо ся про сей факт із листу Потоцкого з дня 26 авг., який ся ґазета переповідає.

панїю.[1]) Сей то власне шпіон був наочним свідком не тілько останньої ради тамже і перегляду військ, але і гарно змалював настрій правобережного козацтва.

Як довідуємо ся з його оповіданя, вислано з Польщі більше таких сьмільчаків на Україну — прослїдити військові рухи і приготованя, але всї вони не мали того щастя (видно вилапували), як сей шляхтич-шпіон, що вже не по раз перший сповняв такий уряд і сього разу вивязав ся як найлїпше зі свого завданя, хоч тим разом мало що не переплатив своєї сьмілости житем. Як виходить зі слів його реляції, прослїдити московське військо було дуже трудно задля великої осторожности; за се далеко лїпше пішло йому дїло з козаками. Перебраний в убогу одіж, за дейнека, потрафив він дуже добре удавати козака і не тілько що ніхто його про нїчого лихого не підозрівав, але ще й товариство полюбило.[2]) З козаками було йому весело, пив, купував їм напитки, кляв добре Ляхів і граючи на лїрі виспівував думи про Богдана Хмельницького. Нїчого перед ним не укривано, він брав участь у всїх нарадах і кождий перед ним зі всїм звіряв ся. Від козаків довідав ся про їх неохоту до Москалів та про велику ласку Тим. Цицюри у Москви. Чув, що Шереметєв і переяславський полковник хочуть позбути ся Юрія Хмельницького з гетьманства і гнївають ся на нього за се, що

[1]) Potrzeba z Szemeretem i Cieciurą, ст. 1—6. Хто знав чи вистє згаданий шпіон-шляхтич не був сам автором сеї епопеї?

[2]) Наведу частину віршованої поеми інтересної під взглядом побутовим. Є то власне опис сього шпіона Дейнека:

„Umiałem ruski język — оповідає — y siermięgę nową
Wdziałem, nalazłem zaraz tam służbę gotową:
Czuprynka była naprzód po nos zawieszona,
A głowa co trzeci dzień brzytwą ogolona.
Deynekiem się nazwał. Irzyki skorzane
Miałem do samych kolan, rzemieniem wiązane,
Samopał na ramieniu, za pasem siekiera.
Y nadolanik, który skrzynki rado otwiera.
Kołpak lisi w półplecu wisiał, a bok cały
Zakrzywał mi prochowy róg, bo był nie mały.
Na każdy dzieniem wodę kwartową sklanicą
Pijał miasto gorzałki, bym bił pianicą
U nich miany, a przytym kupowałem siła
Trunków, a ztąd kozaków kompania miła,
Była ze mną y kobza, też nie próżnowała —
Chmielnickiego zmarłego dumę przygrywała.
Polaków łżyć, kozaków chwalić trzeba bylo,
Chcąc, żeby mi się wszystko ku myśli zdarzyło".

держить коло себе за дорадників прихильників короля. Хмельницький знов нарікав на переяславського полковника, рад би був позбути ся його як і його опікуна Шереметєва. Все ж козацтво нарікало на царя за злі гроші і всї разом були більше прихильні Хмельницькому як Цицюрі. Вже тодї, коли то все видів і перелїчив всї прикмети московських сил, сумнївав ся в їх побідї, бо найбільшу надїю покладали Москалї на козаків, яких більша часть тільки й думала, як би то відорвати ся від Москви. Потайки показали йому навіть всїх, що тримали сторону Хмельницького і назвали важнїйших їх по імени.

По прибутю князя Козловского з Уманя д. 25 серпня, відбула ся по раз останнїй рада всеї старшини з приводу царського письма; в Москві відступили від давних директив стїсняючих свободу головного вождя, цар в послїдній хвили дав Шереметєви зовсїм вільну руку в дїланю, так що він міг відступити від виготовленого давнїйше пляну і свобідно після своєї волї застосувати ся до обставин часу і хвилї.

Та одначе і тим разом нїчого важнїйшого не зайшло, тож нїчого не треба було зміняти. Переяславський полковник, що перший забрав голос, підлещуючись воєводї, вихвалював оборотність московського війська, особливо артилєрії, і підносячи достатки, які віз з собою в оружю і в запровіянтованю, радив іти в глуб Польщі і її цїлком завоювати.[1]) До тої самої думки, що й Цицюра прийшов був иншим способом князь Щербатов, осудивши і скритикувавшу всї лихі обставини, що утрудняли Полякам зібрати якесь більше військо. Один тільки князь Козловский дивив ся на все здоровійше і супротивив ся веденю війни аґресивним способом. Він то пізнавши краще настрій між козаками і їх непевність не радив виходити з границь України, а радив держати ся більших твердинь, щоби в разї нещасливого випадку мати охорону і щоби з них певнїйше шарпати Поляків при добрій нагодї. По його думцї Москалям не слїд воювати з Поляками в отвертім полю. Вступним боєм Поляки все брали верх над Москалем. І длятого тепер треба більше підступом послуговати ся, треба їх приманити на Україну між

[1]) Potrzeba z Szer. і Cieciurą, ст. 9. „І король ся не опре, забереш його з королевою, — тільки не горди, не горди моєю жичливою радою. Я в душі допоможу Тобі з моїми молодцями, аби вони тільки не були скривджені при подїлї добичі. А я, мовив переяславський полковник, не прошу о нїякі достатки, коби йно було вільно з фрауцімеру королевої долїшного і горішного вибрати се, що менї сподобаєть ся".

твердині і най вони облягають міста, най гублять своїх людий і морять ся голодом. „В чужім краю інакше ведеть ся, а найменша помилка може все знищити; а ми не маємо ще доси ніяких вістий про їх сили“ [1]) — були слова князя Козловского.

Але ся осторога нікому не подобала ся, була вона в несмак всій ґенералїції, а що найважнійше, не подобала ся гордій вдачі Шереметєва і він дав йому остру відправу на се. Козаків, котрих могли уразити слова князя, московський гетьман похвалив за вірність, а передовсім заохотив до вірности переяславського полковника, а навіть робив натяки, що може осягнути і гетьманську булаву по Хмельницьким, що дуже непевно і загадково поводив ся. На доказ його вірности і щирости пригадав ще сьвіжої памяти його заслуги, а саме відступленє його від Виговського і замордованє Юрія Немирича — головного виновника всіх змін і лиха на Україні.[2]) Таки зістало все по давньому, себто був виданий розказ йти в Польщу і її звоювати, заким Поляки успіють приготовити ся до війни і зберуть військо. На другий день відбув ся величавий перегляд, спис війська і виплата грошей. Всї, що видїли се військо, висказують ся з повним респектом про сю армію, гарно видисциплїновану і вимуштровану і узброєну відповідно до західних взірців. Були се — як каже автор потреби, самі вибрані, старші, молодих (młokosów) не було, були се ветерани з попередних воєн і богато звербованих жолдаків з західної Европи.

Всього війська, о скілько се певно можно означити, не було більше як понад 40.000; з того половина припадала на самих Москалїв, понадто ще зачислювано до Москалїв 10.000 військової голоти (luźnych), може резерви.

Для лїпшої орієнтації буде поданий рахунок всього війська, так, як його подає автор реляції „Potrzeby z Szeremetem

[1]) Historia panowania Jana Kazimierza, II, ст. 63, оповідає, що Козловский відраджуючи офензивну війну натякав на се, що їх сили є за малі і що Потоцкому йде в поміч з Прус Любомирский. Цїкава річ, чи справдї тодї могли знати про марши Любомирского. Рук. бібл. Ягай. ст. 264 містить коротку звістку, нїбито моск. воєвода дістав від царя осторогу поступати дуже обережно. Шереметєв мав йому відписати, що піде в глуб Польщі, у Львові зіставить залогу з Козловським, в Кракові, як здобуде, думного дяка Павловича, а сам піде здобувати Варшаву.

[2]) Potrzeba z Szeremetem, ст. 9. Сї слова не є „поетичною довільностію“. Справдї тодї в Москві уважали Юр. Немирича властивим виновником зради і тим злим духом, що козацьку старшину позискав для угоди з Польщею і Україну відтягнув від Москви.

і Cieciurą". А заслугують його дані ще на найпильнійше узглядненє, так длятого, що, здаєть ся по всьому, оперті вони на добрих інформаціях, як длятого, що вони найбільше посередні тай годять ся з иншими на пів урядовими реляціями. Склад самого московського війська, після ґатунку зброї і спеціяльного призначеня був слїдуючий: їзди 11.200, чужосторонної піхоти 3.000, драґонів 4.000, стрільців 1.000, разом 19.200; а як сказано висше було єще до обслуги понад десять тисяч люзьних, чи як їх називаво люзаків.[1]) Все військо було розділене на 3 дивізії:

[1]) Так що до скількости московського війська, як і козацького, то цифри подавані ріжними авторами розходять ся між собою в довільній суперечности і вагають ся в границях між 100 а 30 тисячами. Ми вже знаємо, які числа подає автор Potrzeby z Szeremetem і Cieciurą, ст. 11—14. Сам Шереметев доносив д. 9 (19) вересня цареви, що з ним і з його товаришами є царських ратних „русских" людий в походї ріжних чинів 15.031 люда; а з наказним гетьманом Цицюрою 6 кінних і піших полків, а в них 20.000 Черкас. Барсуковъ, Р. Ш., т. V. Отже заходить між попередною цифрою ріжниця о 4.169 люда. Наведу ще цифри сучасників, які були подані з табору. Bellum Poll. Mosch. рахує всїх Москалїв на 30.800. По родам узброєня було там 12.000 чужосторонної кінноти, шляхоцької кінноти 4.000 і 800 боярських дїтей „ex filiis familiarum nobilis inventutis lecta quatuor millia et octingenti boiari aulicique Tzari officiales", піхоти же було 4.000. З ними разом шло 7 полків заднїпрянських козаків в числї 30.000, а то київський, переяславський, нїжинський, полтавський, миргородський, чернигівський і лохвицький, „pars ex dictis civitatibus et earum territoriis praecipiti in rebellionem ardore egressae, pars ex pessimo latronum (quibus deynekarum ea insolentia inditum est vocabulum) confertae, ducibus Timophio Cieciurá, Paulo ita dicto Apostolo ex Valachia transfuga, Kurylone Dworecio, Kiioviensi consule. Автор діярія з кількох днїв під тит. „Seriptum 29 septembris" потверджає, що се були виключно лївобережні полки: „Sciendum autem hucusque cum Moschis neminem Cosacorum Volinensium, Ukrainensium fuisse, ...sed tantum cum illis sunt, qui trans Boristhenem inculunt, Kochowski (Ann. Pol. Climacteres, II, ст. 457) подає Москалїв на 27.000, а козаків на 30.000. Після Dyar. wojny z Szer. і Ciec. ст. 145 принїс якийсь Кричимский вість д. 7 вересня, що при Шереметевим шло 80.000 люда. Goliński, Księga pamiętn. (Рукопись бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1192) рахує Москалїв на 30.000, а козаків на 20.000. По словам Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 було 24.000 Моск. а 10.000 козаків. Gordon Patrick. Tagebuch, I, ст. 217, записує по інформації одного вязня 15.000 Москалїв і тільки козаків. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco (Acta hist. res gestas Poloniae illustr. Vol. II, т. I, ст. 177): 40+30 і тамже ст. 167 Journal de ce qui s'est passé... 100.000! Darowski (Compendium bellorum in Pol. gestorum) також 100.000. При тім треба згадати і знану реляцію Поддониченка, де рахуєть ся Москалїв на 60.000, а козаків на 11 полків.

Перша дивізія була залежна безпосередно від Шереметева і в її склад входили:

1) надвірна рота гетьманська (кінна) з 300 людий, 2) вісїм хоругов дворян по 100 коний, разом 800 люда, 3) райтар в найліпшій зброї на гарних конях 300, то є разом було кінноти 4.100. А крім того: 4) 2.000 піхоти чужосторонної, розділеної на два реґіменти по 1.000 люда, з яких один стояв під полковником фон Стаден, а другий під полковником Краффортом, 5) 2.800 драґонії, а саме: віддїл з 1.000 люда під обершгом Яндером, 5 сотень, себто 500 люда під начальством фон Говена, других тілько було під Силичом і вкінци 8 вільних драґонських компаній, кожда по 100 люда і 6) 1.000 знаменитих стрільців під Левонтевичом. Отже разом в дивізії Шереметева було около 9.900.

Другою дивізією доводив князь Щербатов; вона складала ся з отсих частий:

1) надвірна рота кінна з 200 люда, 2) 500 дворян на конях, 3) 2.000 райтар, або разом 2.700 кінноти, крім того 1.200 драґонів; отже всього разом 3.900 люда.

В третїй вкінци дивізії, під начальством князя Козловського, находимо:

1) надворню роту в 200 люда, 2) дворян 3.100, 3) райтар 1.100, отже кінноти було 4.400, а з піхотою, якої було 1.000, було разом 5.400.

На основі того обчисленя всї дивізії творили армію, зложену з 19.200 люда.

Козацьке військо не переходило числом московського, було його також понад 20.000, хоч той сам автор подає на 30.000.

Були се козаки заднїпрянські з полків київського, переяславського, ніжинського, полтавського, миргородського, чернигівського, лохвицького. Доводив ними всїма наказний гетьман, Тиміш Цицюра, з підкомандними: миргородським полковником Павлом Апостолом і київським Кирилом Дворецьким.

Хмельницький зі своєю армією не був іще на поготовю, тож з під Котельні вислав Шереметев до гетьмана післанців з наказом, щоби як найскорше готовив ся і виходив в похід.[1])

Артилєрія московська посїдала 20 великих армат, і богато менших. Козаки мали мати тілько 6 пільних армат. Возів з живностю і амуніцією раховано понад 1.000.[2])

[1]) Potrzeba z Szerem. і Cieciurą, ст. 13.

[2]) Bell. Poll. Mosch., ст. 19.

II. Приготованя в Польщі.[1])

Коли в Москві вже готовили пляни і думали серіозно про війну проти Поляків в спілці з козаками, в Польщі тоді ще до діла зовсім не брали ся. Вправді армія Станислава Потоцкого і наємники Виговськоґо стояли весь той час на західнім поясі границь Польщі і на її плечах був ніби обовязок покорити і привернути Україну, та одначе в дійсности було їй далеко до виконаня такого завданя, самій одній без більшого попертя корони.

Через великі попередні висиленя, поминаючи вже всі вади внутрішнього устрою, що ще скріпляли сю неміч державного орґанїзму, як і сей факт, що всі стараня і вся увага корони була деінде звернена, дотепер правительство звертало на Україну меншу увагу і коли щось робило в тім напрямі, то сього було замало і всякі хвилеві напруженя і способи запобіганя були радше доривочні, як постійні. Для того то не пощастили ся всї заходи Поляків тамтого року і не довела до нїчого могилівська експедиція. Польща, що правда, не забувала своїх претенсій на Україну, і рівнож дуже добре здавано собі з того справу, що звідтам грозить їй небезпеченьство, бо кордони пограничні не були непроходимі і вісти про поготове воєнне мусїли переходити чи то від всяких козаків-збігців, чи то від ріжних язиків здобутих на підїздах, та, як вище сказано, з ріжних причин, годі було так легко свої бажаня зреалїзовати, і справа мимохіть зволїкалась. А Полякам навіть могло залежати на проволоці, бо треба було десь постарати ся війська, треба було позбути ся клопотів деінде; передовсім нале-

[1]) Початок сеї кампанії під заг. Potrzeba Cudnowska і стан Польщі перед нею — аж до стрічі військ під Любаром, обробив професор краківського університету Віктор Чермак в своїй більшій праці під заг. Szczęśliwy rok. Гляди: Przegląd Polski, zeszyty z grudnia 1886 r., ze stycznia, marca, kwietnia 1887 r., z listopada i grudnia 1889 r. і вкінци зошити 1 кварталу 1893. Праця ся, в якій ш. Автор попри основне знане часу і людий зложив великий і дуже цінний призбираний матеріял архивальний, написана проглядно, з вервою, мовою оздобленою цитатами, заповідала гарну моноґрафію „щасливого року“. Та на жаль ш. Автор лишив її недокінченою. Я в тім роздїлї опру ся переважно на вище згаданих вже готових здобутках. Притім почуваю ся до милого обовязку виразити щиру подяку Шан. Професорови за впровадженє мене до краківських архивів і за цінні інформації, які я підчас мого побуту в Кракові від нього засягнув.

жало покінчити бодай діло в Прусах зі Шведами і з Москалями в Литві.

Як перше, себто попереднього року 1659, так і сього року, найбільше наганяли до діла Татари. Їм то дуже не подобав ся так наглий поворот Поляків з під Могилева, де вони навіть не вислали всеї своєї орди. Татарські султани вже були під Тегінею, як повідомлені від повертаючих Татар з під Могилева про все, мусїли і вони, хоч невдоволені, повернути і собі назад.[1]) Неподобали ся їм і борисівські угоди, і не тілько, що з сього приводу підняли великий крик, але навіть, що більше, позволили собі настрашити Поляків війною. Вони то найсолїднїйші союзники, певно найбільше скріпляли надії польської корони і мусїли бути безсумнівно одним з найважнїйших чинників, що заставляли Поляків брати ся поважно до діла. Інтриґував і побуджав їх іще більше до сього Іван Виговський; він здаєть ся, чи не старав ся втягнути в ту справу єще і Туреччину.[2])

Найважнїйшею подією, що перехилила державні інтереси тепер на инший бік, можемо уважати покінченє шведської війни і заключенє за посередництвом Франції мира в Оливі, який д. 3 мая вже був річию зовсім скінченою. Сучасник єзуїт Даровский оповідає, що по сїй події воєнні сили всею своєю масою згідно з думкою і бажанєм всїх, звернено проти України, щоби витиснути звідти Москалїв і поконати бунтівливих козаків.[3]) Але з самого початку не було ще ясного пляну що до сеї війни; приміром не знати було, чи нове військо має спомогти військо в Литві і побідою закінчити і довести до кінця також і спір о Україну, чи незалежно від акцій на Литві скріпити Потоцкого і йти на Україну. На раді воєнній, що зібрала ся по повороті короля з Оливи в Варшаві, і на якій повинно було се рішитись, роздумовано вправдї вже тодї також над евентуальностію можливого наїзду з полудневого сходу, і уважано за потрібне виступити Річпосполитій в тій стороні аґресивно, то одначе призначено на сей похід в Україну тільки дивізію Потоцкого, а король разом з Любомирским мав стати на

---

[1]) Памятники, т. IV, відд. III, ст. 8—9. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 743. Копія листу Виговського до Чарнецкого з д. 7 квітня 1660. Avviso: Varsavia, 11 Aprile 1660 і звістка друга: In lettere d' Adrianopoli, delli 12 Aprile 1660.

[2]) Памятники, т. III, ст. 423.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 269 (Darowski, Compendium). Wat. N. Pol. 71, Avviso: Varsovia, ult. Maggio 1660.

чолі лівого крила, що мало бути корпусом резервовим.[1]) На тім самім становищу стояло ще правительство і підчас сойму скликаного на другу половину червня для ратифікованя миру: три армії — під проводом Чарнецкого, Сапіги і Любомирского були призначені атакувати Москву з Литви, а Потоцкий і Татари з полудневого всходу на Україні.[2]) На зміну сього пляну вплинули доперва вісти з Литви, які дійшли до Варшави зараз по побіді під Полонкою десь в перших днях липня.[3]) Тепер отже не треба було виставляти армії в Литві, а радше на Україні, звідки треба було сподівати ся реванжу.

Все було добре, тільки один клопіт лежав тягаром і то вельми тяжким, се була справа заспокоєня потреб війська і його висланя на Україну. Король нїби хотїв скликати посполите рушенє і навіть тричи розписував віцї, останні є з д. 15 серпня; але вони посполитого рушеня не привели до факту і здаєть ся сама корона на нього не дуже рахувала. Був се радше спосіб, щоби видусити від шляхти гроші і побори на заплату наємному військови, що покінчило війну в Прусах, як ждати справдї недоладного посполитого рушеня, яке могло з великою бідою не скорше станути як при кінци вересня, або в перших днях жовтня. День 4 жовтня був визначений королем на згромадженє ся сього війська в Луцьку.

Що короля інтересували більше гроші, видно се зі змісту в сих трех віцях, де виразно підносило ся, що шляхта може від воєнного обовязку викупити ся і чужоземне військо її виручить, одначе треба його заспокоїти, одїти і запровіянтовати, на що жадало ся від воєвідств і земель податку в формі чотирох поборів.

Але і сей проєкт не довів до кінця: королївські відозви наробили тільки богато крику і галасу а соймики, котрі мали сю ухвалу перевести і були скликані на д. 27 липня, радше протестували, а коли деякий прихилив ся до сього, то не инакше, як під умовою загальної згоди, а се рівнало ся майже відмові.[4]) Не було иншої ради, як таки самому королеви і обом гетьманам полагодити потреби війська і рушити його на Україну. Як дотепер стояли справи, то годї було сподївати сь чогось від

[1]) Dr. Wik. Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd Polski, r. 1893, kw. III, ст. 45).

[2]) Gazette de France, De Varsovie, le 3 Juillet 1660.

[3]) Dr. Wik. Czermak (Przeg. Polski, 1893, kw. III, ст. 45).

[4]) Ibidem, ст. 44—50 і 61—62.

обох тих дивізій, себто від дивізії Потоцкого і Любомирского. Хоч військо домагаючись виплати грошей, нераз відгрожувало ся, але до виповідженя служби не здобуло ся і через недостаток орґанізації не приходило навіть до конфедерацій, одначе упала за се до крайности дисципліна і в нутрі був небезпечний рострій. Від гетьманів відривали ся цілі віддїли, полковники покидали свої реґіменти, жовнїри своїх зверхників; військо місто збільшати ся, поменшалось. Ціла Польща була тоді заповнена шайками жовнїрів, що користаючи з безсильности ряду, а заслонюючись претенсіями до скарбу, пустили ся на промисел, щоби відбити свій довг і поживити ся чужим коштом. Нїчого не помагало, що король і гетьмани звертались до них з заказами такої сваволї і їх завертали до послуху, вони робили своє. А і то військо, що позістало в послуху, жило на кватирах коштом тих земель. Найбільше утерпіли від війська Поділє, Волинь і белзська земля. На кватирах, а особливо в лїтній порі, в місяцях липни і серпни, було воно добре заобезпечене, голоду не терпіло, але треба було йому заплатити і зневолити вирушити з догідних кватир.[1])

Нова рада скликана до Львова всьому тому зарадила.

Дня 4 серпня прибув сюди король з двором і прибули завізвані вже передше королївськими листами гетьмани.[2]) Приїхав також з численною свитою (в 200 коний) і бувший козацький гетьман Іван Виговський і тут складав королеви присягу на київське воєвідство і на підданство на основі трактатів затверджених козакам Поляками в Варшаві, себто на гадяцькі пакти.[3])

Взяли в тих нарадах участь і богато инших достойників. Наради обертали ся головно над способами заспокоєня жовнїрів. Прибули сюди і вислані від війська депутати. Вони представляли перед королем і радою нужденний стан війська і від них домагали ся виплати належної платнї; в противнім разї все військо мало виповісти послух. Король по давньому звичаю старав ся заспокоїти їх, оправдуючи вину правительства зубожілим скарбом і обіцюючи видати до поборців асиґнації. Але

---

[1]) Про стан польської армії гарно обговорено в праці Дра Вікт. Чермака, Щасливий рік (ст. 55—58).

[2]) Gazette de France. De Varsovie, le 21 Août 1660.

[3]) Goliński, Pamiętn. księga (Рук. біб. Оссол. ч. 189, ст. 1180. При тім подає нам кілька рисів з його вигляду: „Człek wysoki, nosa wielkiego, żółtej brody, przywitał się z hetmanami z Potockim i Lubomirskim". Крім того: Gazette de France, de Varsovie le 25 Août 1660.

все було надармо: відпоручники про асигнації не хотїли навіть чути, а домагали ся, щоби уряд призначив всї доходи на сплату військових залеглостий, щоби ограничив несовісність поборців при збираню податків і бодай в части, декотрим найбільше потребуючим, виплатили тепер. По війні знов застерігали для заслужених жовнїрів винагородженя в урядах.

Головним посередником в порозуміннях між обома сторонами був Любомирский і передовсїм його має бути в тім заслуга, що не тілько успокоєно депутатів і військо, але навіть наклонено його до нового походу, а що більше, Любомирский потрафив збудити в нїм—почуте військової амбіції. Король іно заручив своїм словом сплату залеглих грошей, які мало військо одержати на св. Мартина, себто 12 листопада, а властиво причинилось одначе найбільше то, що залагоджено в части найгорячійші потреби війська.[1]) Вже тут на радї від шпіонів і язиків було звісно дещо про рухи неприятеля[2]), тож застановили ся і над пляном війни і для приєднаня козацького гетьмана виготовлено на даний випадок королївські листи. І їх дїйсно опісля вислано до нього.[3]) З сеї ради вислано по раз другий до Татар посольство на чолї поручника з хоругви Собєского Стефана Бідзїньского, з зазивом до поспіху і як най-

[1]) По при деинде численні, але короткі звістки про сї наради у Львові, найобширнїйше нас інформує о перебігу їх автор Potrzeby z Szeremetem i Ciec., ст. 14—19 і автор Bell. Pol. Mosch., ст. 10. Автор Potrzeby z Szer. i Ciec., стор. 18. признає виразно, що попри ті утихомирюваня і заспокоєно військо в части: „Jakoż wszyscy ostatni grosz na to łożyli, aby nagość żołnieżów królewskich przykryli“. Рівнож довідуємо ся про се від автора Bell. Pol. Mosch, ст. 13. Sed nihil aeque, ut annonae inopia gravabat, cuius provisione non ad praesens tantum, dum itineribus lassarentur legiones, opus erat, sed in Ukrainam quoque, quae longis iam ante bellis multarum confluxu gentium consumpta et vastata in solam camporum redacta fuit solitudinem. Remedium in transitu visum petere a palatinibus Volhiniae et Bełzenci terraque Chełmensi, uti quidem et promptum propriis ex horreis obtulerunt pro septem hebdomadis commeatum, qui, ut diutius sufficere militi posset, parce per officiales ad id designatos distruebatur. На заплату послужив своїм кредитом Ів. Виговський і ще один шляхтич-капіталїст. Goliński, P. K. 189.

[2]) Potrzeba z Szer. i C., ст. 13. Gazette de France, De Varsovie le 28 Août. 1660, звіщає, що Поляки мали звістки про Москалїв під Котельнею. Мало там бути 12.000 Москалїв а 40.000 козаків.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 28. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 752. Compendium zebrane z różnych listów ukraińskich. De data 27 Aug. od kasztel. woł. Каштелян доносив про прихильність декотрої старшини:

скоршої злуки з польським військом.[1]) Але Татари вже і без того своє зробили, а в двайцятих днях серпня стояла вже вся орда між Гусятином і Фельштином і вичікувала польських військ.[2]) Тут на тій раді прийшло і до згоди між обома гетьманами. Король і двір думаючи прихилити маршалка Любомирского для своїх цїлий, хотїли весь провід в сїй кампанії віддати в його руки і навіть тайною намовою наклонили вже часть війська з дивізії Потоцкого перейти на сторону маршалка, але тепер вони якось згодили ся спільно проводити, а що до головного начальства — мали ще порозуміти ся.[3])

По замкненю нарад удав ся король з двором десь по дни 15 серпня (16—19) до Самбора. Сам участи в сїй кампанії не взяв: йому відрадили анґажовати ся особисто, щоби на случай якого нещастя, неудача не зробила надто великого вражіня і, щоби своїм впливом міг в данім випадку повзяти якісь способи, щоб зарадити.[4]) Гетьмани виїхали до військ — Любомирский до своєї армії над Буг до Крилова а Потоцкий виїхав під Тарнопіль.

Найскорше приготовила ся до походу дивізія пільного гетьмана і маршала Любомирского, хоч вона находила ся в далеко

„коли би не йшло о жінки їх і дїти, то богато би висвідчили нам добра, тим більше, що є „a partibus nostris" і того собі желають. Радить вислати rectos et patriae amatores людий, дляперетягненя на свою сторону.

[1]) Ibidem, ст. 10, Gazette de France, de 5 Sept. і 12 Sept.

[2]) Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 252. Дата: W Samborze die ultima Augusti 1660. Wojska nasze postępują ku nieprzyjacielowi. JM. P. Wojewoda Krakowski 23 praes. miesięca wyjechał z Podhajec, 25 tego miesięca ruszyć miał obóz z pod Tarnopola dalej ku Ukrainie. Równo z JMcią i orda idzie, która między Satonowem a Felsztynem stała, czekając na naszych. O Umańskim i Bracławskim Pułku powiadają szpiegowie, że stoją pod Szarogrodem. Spodziewają się, że prędki z nimi będzie experyment. Рукопись біб. Осс. ч. 189, ст. 1180. З записки походячі в перших днів серпня, довідуємо ся, що орда вже ждала в полях. „Chan krymski z wojskami swemi tatarskimi w polu leży, czekaiąc na wojska koronne i zbliżenie się Króla JMci". Вкінци Gazette de France. De Varsovie, le 19 Sept. 1660.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 10 і Рук. біб. Ягайл. ч. 5; копія з реляції п. з. W. Samborze die ultima Augusti 1660 говорять виразно, що Потоцкий обіцяв навіть здати всю команду над військом маршалови Любомирскому, а сам мав позістати при королю для збираня посполитого рушеня; крім сього Рук. бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1181, під днем 24 серпня. Але до сього не прийшло.

[4]) Bell. Pol. Mosch., ст. 10.

прикрійшім стані і заходили більші трудности спровадити її з Прус. Коли се військо опустило Пруси і як довго там воно бавило ся на лежах, не знаємо.[1]) Досить, що перша прибула в надбужанські сторони між Грубишів і Сокаль кавалєрія і вона вже там стояла в послїдних днях липня; піхота, перешкоджена довгими маршами і збиранєм по дорозї провіянту, поступала поволїйше.[2]) Дня 2 серпня перейшла кавалєрія і піхота через Буг, піхота заняли кватири по селах і містах Волини близше ріки Буга, а кінноту казав Любомирский львівскому хорунжови Сокольницкому запровадити до Луцька. 19 вересня мала вся піхота, дїставши живність, стати в Крилові до перегляду. І так стало ся: 20 серпня по повороті маршала зі Львова відбуло ся святочне повитанє його серед пушочних і самопальних вистрілів, відбув ся дальше перегляд, а опісля все військо для легшого вижившеня пішло кількома шляхами до Луцька, де на день 25 серпня мала наступити злука з кавалєрією. Маршал забавивши два дни (26 і 27) в Луцьку і принявши там посольство від султана Нурадина, що звіщав про свій прихід, удав ся дальше в похід на чолї цїлої своєї дивізії.[3]) Ішов через Острожок, 28 серпня через зруйновану, але в части вже відбудовану резиденцію Бєньовского Дубно і був в нього в гостинї. Далї попри Сураж перейшов річку Вілію, а дня 3 під Ляхівцями, місточком над Горинию, прилучили ся до нього: київський воєвода Іван Виговський з 2.000 л., великий хорунжий Іван Собіский, Іван Сапіга, коронний пільний писар, Дмитро Вишневецький, белзський воєвода і луцький староста Самійло Лїщинский.[4]) Дня 5. IX. переправило ся військо через Горинь і ввійшло на подільські рівнини, де як оповідає чужинець Ґордон, милї є два рази

[1]) Gazette de France, De Varsovie, le 17 Juill. Довідуємо ся з звістки сеї ґазети, що 15 вийшов Любомирский зі своєю армією з Янівця і, що був назначений в Грубішові перегляд війська.

[2]) Bell. Pol. Mosch., ст. 11.

[3]) Рук. біб. Яг. ч. 5, ст. 752. (Compendium zebrane z różnych nowin i listów). Починаєть ся „De 27 Augusta od Kasztelana Wołyńskiego (Pieniańskiego (?) — нечитко написано — мабуть Бєньовского має бути), który oznajmił, że... Я вже наводив зміст тих слів. В тім своїм листї звіщає, що маршал прибув під Луцьк „eodiem die“ себто 27, коли на основі опису маршу Ґордона (Tagebuch, ст. 215) виходить, що Любомирский прибув там 25. Міг єще добре не знати.

[4]) Про рухи дивізії Любомирского дає нам найдокладнїйшу реляцію: Patrick Gordon, Tagebuch, т. I, ст. 15. Я його держав ся. Крім того Jerlicz, Latopisiec, II, ст. 50. Здаєть ся автор Dyar. w. z Szer., ст. 145 подає хибно день прибутя під Константинів 7 вересня.

довші, як в Польщі, а місцевість убога водою і деревом. Любомирский десь д. 6 вересня випередивши військо, вибрав ся зі значнійшими в татарський табор до султана на відвідини, а армія перейшовши д. 8 вересня болотнисту річку перед Старим Константиновом, получилась д. 9 вересня з дивізією Потоцкого[1]).

Коронний гетьман Ст. Потоцкий вибрав ся зі своєю дивізією з під Тарнополя трохи пізнійше, бо аж д. 26 серпня і поспішив до Вишнівця, де по словам короля, мав получити ся з ордою. 30 серпня находимо його під Мединою (село в теперішнім збаражськім повіті)[2]), і звідси мабуть довідавшись, що Татари місто поспішати на означене місце, запускались загонами поза Вишневець аж до Острога і Корця[3]), вислав свого сина, щоби їх відвернув[4]). Також сам, щоби їм перетяти дорогу вирушив до Авратина. Султанови, який находив з ордами від нього на дві милї між Ожоховцями а Чорним Островом, зложив Потоцкий 31 серпня візиту і умовились що до походу, а на другий день військо його получило ся під Чорним Островом з ордою і звідти рушило в дорогу до Старого Константинова. Дня 6 були вже на означенім місци.[5])

Так отже вкінци по поконаню всїх трудностий станула вся польська армія в цїлім своїм комплетї. А була се армія так числом як і своєю вартостю імпонуюча. Всього війська разом з ордою було понад 70.000 люда: з того около або понад 30.000 добре виправленого в довголїтних війнах в Прусах і на Украіні польського війська[6]), а 40.000 прилучило ся орди

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 14, подає нам склад війська, яке під Ляхівцями прилучило ся до Люб. „Accessit in progressu circa oppidum Lachowce Joannes Wychowski, Palatinus Kiioviensis, quattuordecim cohortium et ducentorum dragonum comitatu iunctis". По словам дневника Ґордона Виговський з 2.000 військом прилучив ся в дорозї десь 6 вересня. Gordon, Tagebuch, ст. 215.

[2]) Dr. Wiktor Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd polski z r. 1893, kw. III, ст. 66). Універсал Потоцкого до шляхти землї Галицької має дату: „W obozie d. 30 Aug. 1660 pod Medyną" (Arch. akt. gr. i z. lw. Acta Castr. hal. t. 151, ст. 1624—5). [3]) Jerlicz, ст. 51.

[4]) Bellum Pol. Mosch., ст. 14.

[5]) О рухах дивізії Потоцкого подає найдокладнійші вісти: Dyaryusz w. z Szeremetem, ст. 144. Grabowski Ambrozy: Ojczyste spominki, t. II.

[6]) Подібно, як не можна було подати докладного числа московсько козацької армії, так само стоїть справа з польськими військами. Сучасні і пізнійші реляції подають ріжні числа, і хиба десь-не-десь

під проводом Нурадіна і Сафер-Гирея — не числячи до того численної службової голоти, призначеної пасти коні і перехо-

якась звістка згоджує ся більше менше з другою. Подавані цифри розходять ся в границях 40—15 тисячий. По всяких комбінаціях можна хиба прийти до приближеного результату і рахувати його більше менше около 30.000. Розгляньмо ся в тих цифрах близше. По записці з табору під Любаром від якогось сучасника з під дивізії Потоцкого всього війська польського було там 30.000, себто під Стан. Потоцким, Ів. Виговським і маршалом. Татар з ханським сином подає він понад 50.000 (sopra 50 mila). Dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciova. Нунцій Антоній Піньятеллї в своїй депеші з Кракова з дня 18 вересня (Cracovia 18 Settembre 1660) рахує Поляків разом з Татарами на 80.000. Не знати, як він рахує сили з осібна. Коли возьмемо, що Татар було з певностю 40.000, то на Поляків припадає других 40.000. Автор епопеї „Potrzeby z Szeremetem i Cieciurą", ст. 32 таке каже: „Byłoć wprawdzie nie mało wojska na papierze, lecz do boju — przyznać to każdy musi szczerze — nad pietnaście tysięcy nigdy go nie było". Саму дивізію Любомирского ось як рахують: Darowski, що був сучасником сього походу і його широко описав (Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 315) числить на 17.000; згадана вже передше реляція (Рук. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 752) нотує всього війська на 20.000. Jerlicz (Latopisiec, т. II, ст. 51) подає самої кінноти Любомирского на 20.000 а піхоти на 10.000 „różnej z cudzoziemcy prócz licznej czeladzi i ochotnika, którego kładli na 40 albo i dalej tysięcy". Може видавати ся дуже певною цифра чужосторонної піхоти з реляції, яка походить вже з часу по сій кампанії. (Рук. бібл. Ягайл., ст. 762. „Wojsko nasze — оповідаєсь там — po tak wielkich bitwach i pracach jest bardzo nadwerężone, tak w ludziach jak w koniach, tak że ledwie $^1/_8$ część wojska superest. Zabitych jest siła, ale postrzelonego i posieczonego prawie połowa. Wojska cudzoziemskiego regimentów więcej ubyło, bo od 13.000 piechoty iako effecte et realiter w pole wyszli, nie zostaje zaledwie 2.000. Із всього війська ми знаємо найлїпше число піхоти з дивізії Любомирского і то не тілько всеї загалом, але навіть і число людий в поодиноких реґіментах. Подав нам в своїм деннику Патрік Ґордон (Patrick Gordon, Tagebuch, I, ст. 215), яко один із близших до Любомирского і наглядний учасник перегляду під Криловом. По його рахунку всеї піхоти в 9 реґіментах було 7.160. Сї цифри власне після його дневника наведено. У Потоцкого мало бути по його словам 8.000. Але се вже мусить бути рішучо за низка цифра з огляду на се, що дивізія Потоцкого, яко начального вождя, чисельно переважала дивізію маршала. Найкрасший перегляд всього війська по його розміщеню по реґіментах і хоругвах подав незнаний нам автор широкої реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 10—14. Що правда, довідуємо ся тут про число реґіментів, про їх властителїв, командантів і підкомандантів, та тілько не подав автор загального числа всього війська. Рівнож дуже зближений до сього рахунку перепроваджує і Kochowski (Ann. Pol. Clim., II, ст. 461—62. Ріжниця в тім, що у нього находимо 12 реґіментів піхоти без означеня приналежности і дещо більше хоругов кавалєрії.

вувати добичу. Перевагу, хоч незначну, мала дивізія Потоцького. Число піхоти, наємної, чужосторонної, можемо подати в приближеню на 10—13.000 і вона розпадала ся по всїй правдоподібности на 13 реґіментів: на 9 підчиненнх Любомирському а 3, взглядно 4 Потоцькому. Що до кавалєрії, то могло її бути 17.000 або й більше, вона ділила ся на 18 полків: 7 Любомирского а 11 Потоцкого.

Тепер назвім властителїв або провідників поодиноких реґіментів. Як сказано, під начальством Любомирского було 9 піших реґіментів і вони були: 1) самого гетьмана Любомирского під командою оберштa Миколи Константина Ґізи 1.000 жовнїрів, 2) судомірського воєводи Івана Замойского під оберштом Давідзоном 900 л., 3) ґенерал-майора Целярія 300 піхоти + 60 драґонів, 4) ґенерала Ґротгауза 800 л., 5) обершта Стефана Немирича 900 л., 6) обершта Христ. Корецкого, київского хорунжого 600 люда, 7) обершта де Буі 900 л. + 100 драґ., 8) Михайла Радивила, литовського підчашого 200 л. і 9) обершта Чарноцкого 200 л.

Знову під коронним гетьманом Потоцким служили реґіменти: 1) Александра Любомирского, коронного конюшого, 2) Івана Сапіги, коронного писаря, 3) Ґрудзїньского, калїського воєводи і вкінци 4) реґімент Фромгольда де Лїдінґгайзен Вольфа, комманданта всеї артилєрії (сей надійшов під Любар аж допервa в половинї вересня). Як сказано висше, тяжко узброєна кавалєрія перевисшала числом піхоту, що переважно була чужого походженя, а польськоі піхоти „Polono more et Marte instructos“ мало бути йно 600 люда.

(*Далї буде*).

Вкінци дещо о Татарах. Ту так само деякі реляції не годять ся, але більшість їх і то походячих від наочних свідків, одноголосно подають певну цифру 40.000. І так: Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, також числить їх на 40.000, а день злученя з Поляками назначує на 4 вересня. То само говорять: Dyaryusz w. z Szer., ст. 145, Gordon, Tagebuch, II, ст. 215, Avvisi di Polonia, dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciovia. Вправдї ся послїдна реляція рахує їх на 50.000, але підносить, що доборотьби не виступало більше як 40.000, інші були безоружні, мабуть радше за челядь служили. Друга часть Татар мала стояти на волошській границї.

З життя українського духовенства Львівської епархії
в другій половині XVIII в.

Подала *Мелянія Бордун*[1]).

МАТЕРІЯЛИ.

1. Задача іспитова писана 1786 р. Петром Дорожинським.
Pytania z teologii pastoralney.

Czyli paroch obowiązany zostawac w parochii zawsze, owieczki swe poznać, kochać y dlaczego?

Zostawać na mieyscu pewnym znaczy się, który na tym zostaie, iako na mieyscu sobie właściwym, zostawanie, jest pomieszkanie stateczne w iakowey okolicy, y mieć staranie duchowne około dusz ludu sobie powierzonego, a to nazywa się parochią. To staranie nie inaczey dopełnić się nie może tylko przez ustawiczne zostawanie w parochii, więc obowiązany jest zostawać zawsze w parochii. Co z słow Sgo Pawła do prezbiterów effezyńskich będących na tym urzędzie mówiąc = „Uważaycie y zaradzaycie całey trzodzie, albowiem duch sty was postanowił, aby biskupie rządzili kościołem bożym“ y znowu, „który trzodę paść pragnie niepowinien się nigdy od niey odłączać, który zaś opuszcza ten nie jest pasterzem, ale zdraycą. Pasterz prawdziwy, gdy owieczki swoje wyprowadza, wypuściwszy, idzie przed niemi, a oni za nim. Zostawanie cielesne nie czyni zadosyć obowiązkowi, ale powinien y myślą, bo dlaczegoż jest pasterzem, aby owieczki swoje pasł, to jest słowem, przykładem y sakramentami, y żeby zapobiegł wszystkiemu złemu, coby owieczkom iego szkodziło, lub szkodzić mogło. Paroch obowiązany prac dopełniać apostolskich przez siebie samego. Pracy jego żadnego pożytku nieodbiorą, jeżeli się z niemi nie pozna, to jest drugim obowiązkiem pasterza, aby owieczki swoje poznał, y od nich był poznanym. Xtus Pan sam o sobie świadczy mówiąc = „Ia iestem pasterz dobry znam moie, a mnie moie“. Te poznanie powinno bydź nietylko z twarzy, ale też y z imienia, y o uczynkach. Co Ewangelia Ś-a pokazuje owieczki głosu jego słuchaią, y mianowicie ich wspomina. Paroch urząd sprawuje sędziego, lekarza, nauczyciela, oyca, jako oyciec cielesny mile y łagodnie postępuje z dziećmi swoiemi, więc y oyciec duchowny postępować powinien z parochianami swemi mile y łagodnie.

Jakie objectum nauczania pastoralnego y iaki koniec?

Te naybardziey pismo, boże dzieje OO. SS. historyą kościelna, rozum naturalny, ktore w nas nayłatwiey wdzięczność posłuszeństwo,

[1]) Див. т. CIX.

ufność y miłość do P. Boga wzbudzić mogą. Koniec, dwojaki jest chwała Boża y zbawienie wieczne.

Czyli wszystkich spowiadających się rozgrzeszać może paroch?

Niewszystkich, 1-mo nałogowych, 2-o powracających znowu do grzechów acz inszego rodzaju, 3-o w okazyach bliskich zostających grzeszenia, 4-o po odprawioney zaraz spowiedzi powracających, 5-o tych, którzy niechcą postępności czynić, 6-o tych, którzy niechcą, co powinni, 7-którzy grzechów nieunikają, ażeby mogli.

Które są znaki jawne żalu, y czyli może nieżałującego penitenta, kiedy rozgrzeszyć?

Znaki są dwojakie mylne, a drugie pewne. Mylne są te, wyznanie grzechów, płacz, wzdychanie, uczęszczanie na odpusty, dawanie jałmużn obfitych. Pewne są te — poprawa życia, należyte, dosyć czynienie obrażonemu majestatowi bożemu. Rozgrzeszać nie powinien tego, który niema żalu z postanowieniem wiecey niegrzeszyć, ten zaś żal powinien bydź nadnaturalny, to jest zasadzać się na jedyney miłości Pana Boga, nie bojaźni jakiey. To z samego żalu wnieść można, bo jest nienawiść, brzydzenie się grzechem, aby zaś brzydził się powinien przeciwną rzecz kochać. Że potrzebny jest żal z pisma bożego OO. SS. rozumu naturalnego dowodziemy — chociażby grzechy twoje były brzydkie, jak szkarłat wybieleją jak śnieg. Stwierdza to Bazyli S. Grzegorz Nazianzeński, ktory w mowie swojey wymaga, aby każdy przed rozgrzeszeniem żałował, tak mówi jest, chrzest ten, ale pracowitszy, którym ten omywa się, który łzami obmywa swe łoże.

Vidi Skorodyński. Die 30 Augusti A-o 1786. Piotr Dorożyński. (1786, 61).

2. Задача з теольоґії пасторальної, писана при іспитї 1786 р. Семеном Борисевичом.

Вопроси бгословїи пасторалнѡ̀ в' часѣ восвѣдченїꙗ пасхалного предложеннїи.

Вопросъ а. А. что требѣ єсть ко полученїю парохїи? В. и полезноmу исполненїю оурꙗду пастерскаго? С. и или ѡбрѣтатисꙗ mогутъ ꙗковїи причини, ради би которихъ ѿ дополненїꙗ должностѐ mоглъ сꙗ оуклонити?

А. ко полученїю парохїи потребнїи сїи сутъ а. званїє бжоє, ꙗже єстъ виразнаꙗ волꙗ божаꙗ. В. совершеннаꙗ оуmѣєтность ꙗзика сего, котори' конечне потребни' єстъ в' овѡ̀ странѣ, где хощетъ получити парохїю. Г. совершеннїи лѣта, которихъ в' сихъ часѣхъ требуютъ конечне, даби иmѣлъ совершеннихъ кд҃. Д. Сїꙗ оумѣєтность котораꙗ в' оученїю люде' себѣ повѣреннихъ всеконечнѣ истꙗзаєтъсꙗ. Є. Растропность дх҃овнаꙗ, чрез которую избираютъ сꙗ средствїꙗ ко ползѣ дх҃овнѡ̀. Ѕ. Ст҃обливость, даби благимъ ѡбразомъ или прикладомъ присвѣщалъ людеmъ себѣ повѣреннимъ.

(В. як в польськім)...

С. Причини жаднїи неѡбрѣтаютъ сꙗ, ради би которихъ моглъ сꙗ оуклонити ѿ дополненїꙗ должностѐ своихъ, бо или во времꙗ губителства или во времꙗ брани или на'горшаго зла недолженъ оукланꙗтисꙗ (обор.) ѿ своего стада, токмо аще будетъ

ѡбрѣта(ти)сѧ в'немощи здравиѧ, или вненависти люде', но даби не з єго причини походѧщо', между которими наветъ неизчислѧєтъ сѧ посѣщенїє сродниковъ токмо хиба на кратки' часъ и то за соизволенїємъ єпископскимъ, инаго на своимъ мѣсцѣ зоставивши.

Вопросъ В. А что єстъ пасторалное поученїє? В. и предложенїє? С. На чотъ состоитъ D. Ѿ куду сїє тожетъ сѧ избирати. Е. Чего втомъ поученїю долженъ єстъ хранитисѧ? (А. В. С. D. — як в польськім).

л. 2. Е. Впооученїю своимъ пастиръ долженъ єстъ хранитисѧ сего всѧческаго что з хвалою б҃жественною и вѣчнимъ спасенїємъ д҃шъ чл҃вѣческихъ несогласуєтъ сѧ и Матерїєю оученїѧ пастерскаго быти не можетъ ѧкото непотребнихъ постизанїи", басне" изобрѣтеннихъ противо истинѣ, всѧвихъ злихъ возбужденї" похоте" своихъ, возвишенїѧ сѧ зумѣєтности, оугожденїѧ намѣєтности своє" ѧково" користи временно" и прочїихъ повѣсте" новоизѡбрѣтеннихъ ѧко глаголетъ Лука ст҃їи' ничтоже покровенно єже неѿкриєтъ сѧ... воврещи вдебръ ѡгненую, глаголюже вамъ того оубоитесѧ.

(л. 2 об.) Вопросъ Г. А. что впосѣщенїю болнихъ? В. что впосѣщенїю оумирающихъ соблюдати должни єсти? С. и что оубѣжати требѣ єстъ?

А. Впосѣщенїю болнаго долженъ єстъ внимати вопервихъ ѡкрестности недуга или втѧжко" болѣзни зостаєтъ или ни? ащели невтѧжко' болѣзни долженъ єму чинити надежду ѡ здравїи, и потѣшати єго, даби билъ споко'но' мисли ине мѣшалъсѧ, а тимъ часомъ даби приготовлѧлъ сѧ до исповѣди...

В. Впосѣщенїю оумирающаго долженъ предкладати же оуже зближаєтъ сѧ ѡви' страшни' часъ разлученїѧ сѧ з симъ свѣтомъ и приѧтелми, долженъ возбуждати даби чинилъ актъ вѣри надежди илюбве, даби оуповалъ єдине ѡ б҃зѣ, даби всѧкиє оурази ѡпущалъ, желалъ благополучїѧ вѣчнаго, благодаренїє чинилъ за всѧ благодѣѧнїѧ б҃жаѧ (л. 3) надгорожати кривди кїимъ колвекъ способомъ старалъ сѧ, даби ащели єще здравъ єстъ на змислахъ имѣнїѧ своѧ заспосажалъ, даби ни єдино' имѣлъ склонности ко помпѣ, даби ѡ нищихъ паmѧталъ и просилъ ѡ благодать и милосердїє б҃жїє коихъ не потребноє при конци житїѧ.

С. Оубѣжати долженъ парохъ даби не ѡдкладалъ посѣщенїє болнаго ажъ на конецъ смерти...

Пунктъ А. Вопросъ Д. а. кто оурѧдъ пастерски" постановилъ? В. ѧкъ постановилъ? С. и ѧковїи єго сутъ ѡбовѧзки началнѣшїи?

(л. 3 об.) Пунктъ В. Вопросъ Є. А ѧковїи конецъ поученїѧ пастерскаго? В. и ѧковїи пооученїѧ бити могутъ или повинни пооученїѧ того?

А конецъ пооученїѧ пастерскаго єстъ хвала божаѧ и вѣчноє д҃шъ спасенїє.

В. Власности пооученїѧ пастерскаго суть сїи. а. Истинна... В-а ѧсностъ... Г. єстъ преѡдолѣнїє даби пооученїє пастер-

скоє премагало слишателꙗ ѡ се' истинѣ ꙗже єстъ матерїꙗ оученїꙗ. Д. Оудобностъ... Є. Краткостъ... Ѕ. Простоє оуложенїє даби повседневнимъ способомъ вещъ сꙗ толковала и изꙗснꙗла по разумѣнїю человѣческому а не високомудрому, ѡднакъ не имѣєтъ сꙗ разумѣти здѣ, даби нѣкогда жадного способу краснорѣчивого или фѣґуръ не оупотреблꙗти. З. Стосованїє сꙗ ко вещемъ, мѣсту и времени по различности ѡкрестносте" и поразличности ѡсобъ, которимъ сꙗ изꙗснꙗєтъ каковаꙗ истинна, то єстъ даби инако до простихъ люде" инако до оученшихъ, инако до дѣте"—инако до вижшаго вѣку поученїє било.

(л. 4.) Пунктъ 3. Многоракоє єстъ поученїє пастерскоє. В. что єстъ катехизмъ. С. что ѡсобливе ѡ катехизмѣ заховатисꙗ повинно?...

С. В' катехизмѣ ѡсобливе заховати сꙗ повинна любовъ ко дѣтемъ в' научанїю, терпеливостъ ибо кромѣ терпеливости не можетъ дополнити сего пооученїꙗ пастерскаго ко дѣтемъ...

(л. 5) Die 26 Mai VS. 1786 Simon Borysiewicz (на марґінесї). Vidi N. Skorodynski I-a Classis (1786, 96).

3. Свідоцтво шкільне Томи Верхратського з 1783 р.

Omnibus praesentes lecturis salutem. Cum R. D. Thomas Werchratski alio se e nostris transferens scholis de scientia et moribus suis postulet a nobis testimonium: huic justae postulationi annuentes testamur illum operam navasse, post ceterar a primordiis laudabiliter absolutas disciplinus, demus studio Rhetorices annos duos satis fecisse, moresq; bonos, juxta leges scholasticas exemplariter exerccuisse. Quare illorum gratiae, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus et petimus. In fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas, dedimus Buczacii, Anno 1783, Die 6-to octobris V. S. P. Dorotheus Michalski OS. B. M. Praefectus scholarum Eundem Rdum Dnum Thoman Werchratski etiam moralis Theolegiae studio operam navasse satis diligentem spatio anni unius attestor, idem, qui supra (печатка).

4. Свідоцтво Іосафата Кончевича з 1772 р. видане у Львові Іосифом Філїпецким, префектом єзуїтської школи.

Omnibus Praesentes Lecturis salutem in Domino. Cum Dnus Josaphat Konczewicz alio se ex nostris transferat scholis, testamur illum navasse operam scholae Rhetorices diligentem, nihilq, dissonum bonis moribus, ac legibus scholasticis egisse. Quare illorum gratiae et respectui, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus, ac petimus. In quorum fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas dedimus Leopoli anno 1772, 26 Mai X. Josephus Filipecki Soc. Jesu. praef. schol. (печатка).

5. Свідоцтво Івана Данчевського, видане 1782 р. дирекцією академічної ґімназиї у Львові.

Praefectus Scholarum humaniorum in academico gymnasio leopoliensi, lectori salutem a Domino. Discessurus a nobis Ioannes Danczewski ritus graeci vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus petitioni, ut pro recepto more faciamus satis, prae-

sentibus testamur, eum in hoc academico gymnasio, initio anni huius poeticam frequentare coepisse, et in tertiam classem relatum primo semestri fuisse.

Ad mores quod attinet, sacramentorum poenitentiae, et Eucharistiae usu, virtutum studio, et legum Academicarum observantia moderatoribus suis satisfecit ita ut omnibus commendari possit.

In quorum fidem has ei patentes literas, manu nostra subscriptas, Caesareo et Academico scholarum humaniorum sigillo munitas dedimus. Leopoli Die 16 mensis Julii Anno 1782. Ign. Milbacher Theol. D.

6. Свідоцтво університету львівского видане Антонію Кличови в 1781 р.

Lecturis salutem a Domino. Abiturus a nobis studiorum, et vitae suae apud nos actae, literas testimoniales humilitér expetit Magnificus Dominus Antonius Klicz ex Palatinatu Vohliniensi Czarturiensis. Cuius aequae petitioni satisfacturi, testamur eundem studia humaniora, philosophiam, et sacros canones universos in hac Alma universitate Caesareo-Regia Leopoliensi, egregio cum profectu absolvisse. Ad haec in vitae, probitate, morumque honestate moderatoribus suis plenam dedisse satisfactionem. In quorum fidem has ei patentes literas manu propria subscriptas, et sigillo munitas dedimus. Leopoli die 4 mensis Aprilis anno Domini MDCCLXXXI. Josephus Skobera S. S. Theologiae Doctor, ecclesiae S. S. Petri et Pauli Leopoli intre moenia urbis praepositus m. p. (печатка).

7. Свідоцтво зі школи Піярів в Золочеві, видане 1782 р. Григорієви Дольницькому.

Praefectus scholarum piarum złoczoviensium lectorim salutem a Domino. Discessurus a nobis d. Gregorius Dolnicki, vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus aequis praecibus facile pro more admissis, hisce literis nostris testamur eum scholas nostras publicas złoczovienses a primis literarum rudimentis ad rhetoricam inclusive frequentasse cum laudabili profectu. Ad vitae rationem et mores quod attinet testamur eundem nihil bonis moribus contrarium egisse. Quamobrem omnibus ad quoscunque perveniert commendatum magnopere cupimas. In quorum fidem has ei patentes, manu nostra subscriptas et collegii nostri sigillo munitas dedimus Złoczoviae, die 19 mensis Ian. A. 1782. I. Chrosciński mp. Scholarum praefectus m. p. (печатка).

8. Свідоцтво службове видане Іванови Птакальському, бакалареви з Лешнова 1757 р.

L. I. X tus Daie te moie testymonium, alias rekomendacyę I. Panu Ianowi Ptakalskiemu, a synowi Sławetnego Piotra Ptakalskiego, piekarza y mieszczanina leszniowskiego. Któren u nas będąc na bakataryi przy cerkwi świętego Nikołaja, trzy roki wiernie y pobożnie się obchodził przy statku wszelkim, tudzież dzieci w naukach adukował ślicznie. Żadney nie podległy był okazyi, co dla lepszey wiary, y waloru przy imionach naszych rękami własnemi podpisujemy się. Datt. w Leszniowie d. 18 aprylis 1757 an. X. Stefan Floriański P. S. N. m. p. Bazyli Karpiński, brat starszy, Semion Zawadowski, Brat starszy mieszczanie (1757, 11).

9. Свідоцтво моральности видане громадою Скоморох поповичеви Луцї Беркєвичу 1784 р.

My gromada cała wsi Skomoroch daiemy te nasze sprawiedliwe zaświadczenie y attestatum za urodzonym imc panem Łukaszem Berkiewiczem, któren się stara o stan duchowieński do cerkwi naszey skomoroskiey, na miesce oycowskie, za którym takowe daiemy świadectwo: Iako my wszyscy, cała gromada znamy, iż jest dzieciuch we wszystkich cnotach od młodości swoich lat podsciwy, y niechorowity, ani w niczym naymnieyszey złey noty na siebie nie mający. To sprawiedliwie pod sumieniem zeznajemy, y tym naszym świadectwem zaświadczamy na którym własnemi rękami naszemi podpisujemu się. Iako też y to cała gromada zaświadczamy, iż ten duchowny teraźnieyszy, dany nam do cyrkwi naszey, nie sprawuje się, jako kapłan y duchowny, ale ustawicznie piaństwem się zabawia, y co zbytków nad ludźmi wyrabia. Włosy z wonsow ludziom piany wyrywa, y z niecnotliwemi ludźmi y hultajami ustawicznie kompanie trzyma, którego my gromada za jego występki czynione nam niechcemy go ani żywego, ani umarłego u siebie za kapłana. Cwyntarz spalił na złość gromadzie, y pustynie czyni koło cerkwi. Upiwszy się wiwat sy każe muzykantom w izbie wygrywać, a sam wyydzie na dwor y w dzwony każe dzwonić tyle razy, kile razy wiwat grają. Z rezydencyi sierote z dziećmi ustawicznie wypędza, y wygania, a nie maiąc ieszcze takiego dozwolenia, więc my gromada sprawiedliwe użalenie do I. O. Pani zanosimy, y uskarzamy się y na tym zeznaniu własnemi rękami podpisujemy się, jako nieumiejący pisać kładniemy znak krżyża świętego. datt. w Skomorochach 14 Mai 1784 Teodor Pietruch ✠ Wasyl Pietruch ✠ Wasyl Smoła ✠ (1784, 67).

10. Посвідченя морального житя, здоровля і знаня Івана Мустановича, кандидата до стану духовного, видане прислопською громадою 1774 р.

1) Uczciwy Jan Mustanowicz jest kanonny syn W. X. Bazylego Mustanowicza, koadiutora przysłupskiego y Tatiany, małżonków, a wnuk nieboszczyka W. X. Bazylego Mustanowicza, a zatem kondycyi wolney. 2) Uczciwy Jan Mustanowicz do stanu kapłańskiego aspirant od młodych lat bawił się nauką, nabywając umiejętności pisma słowiańskiego przez lat pięć, y Богословиѣ moralney, przez dwa roki w seminaryum Monkaczowskim, co jest wiadomo tu wszystkim. 3) W mocney pogrozie zostawał i zostaje u rodziców swoich Jan Mustanowicz, niepopuścili mu okalać się żadnym złym nałogiem. 4) Zdrów, jak orzech Jan Mustanowicz, nie cierpi żadney choroby, ani pomięszania zmysłów, co jest przed oczyma. 5) Gratis od należytych kolatorów otrzymał prezentę, bo my gromada mocno dokuczaliśmy Panom naszym, aby go gratis prezentowali (1774, 47).

11. Свідоцтво моральности видане Іванови Завадзкому, Щасним Чаицким 1772 р.

Szczęsny na Xsięstwie Poryckim y Brusiłowie, Czacki Podczaszy Wielki koronny, Orderu Orła Białego kawaler, Rotmistrz woysk Rzeczypospolitey. Lubo Panu Ianowi Zawadzkiemu daiąc prezętę do cerkwi moiey staromieyskiey-brusiłowskiey zaleciłem jego cnoty y dobre obyczaje, gdy

jednak teraz zabierającemu się do przyjęcia, charakteru kapłańskiego, jest powinnością jego pokazać świadectwo urodzenia, obyczajów y sprawowania się w życiu swego, a zatym ia praesentibus onim świadczę: Iż on w dobrach moich, wsi Łuczycach, w woiewodztwie Bełzkim leżących z rodziców dobrego łoża, podściwych y cnotliwych spłodzony. We wsi Steniatynie sąsiedzkiey w szkółce tamże będącey po rusku był edukowany, potym u I. P. Piątkowskiego, ekonoma mego poryckiego lat kilka bez żadney noty służył, od tegoż z swoich cnot zalecony do mnie Pana swego, na służbę do kredensu był wzięty. W moim dworze lat sześć służąc, trzeźwo, wiernie, podściwie, bez żadney zmazy sprawował się, tak dalece, że dla drugich równo z sobą staiących z swoich obyczajów, cnot y pobożności był przykładem. Roku teraźnieyszego po świętach Bożego Narodzenia, tu w mieście moim Brusiłowie z Małanką, córką Marusi, wdowy kupcowey, z Panną cnotliwą, rodziców łoża dobrego, mieszczan brusiłowskich ożenił się. W tym stanie małżeńskim chwalebnie y przykładnie sprawuje się. A zatem tegoż Pana Iana Zawadzkiego z urodzenia, obyczajów przez cały trakt życia jego dotąd mi dobrze wiadomego, zwierzchności duchowney, która od niego świadectwa takowego potrzebować będzie zalecam, rekomenduję y świadczę, y na to się ręką moią własną, przy przyciśnieniu zwykłey pieczęci podpisuję się. Działo się w zamku moim w Brusiłowie 7. 13-bris 1772. Roku szostego niewoli moiey. Szczęsny Czacki (1772, 69).

12. Лібертація дана графом Мошинським Константинови Грегорчукови 1782 р.

Fryderyk Józef, Hrabia na Wołoczyskach, Karabczejowie, y Berszadzie, Moszyński, sekretarz Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Rady Nieustaiącey przy boku I-o K. Mci Konsylarz, Generał-Maior woysk koronnych szlacheckiego korpusu kadetów I. K. Mci y Rzeczypospolitey vice-kommendant, orderów orła białego y świętego Stanisława kawaler. Wiadomo czynię, komu o tym wiedzieć będzie należało, Iż mając wzgląd na pracowite usługi nieboszczyka Iana Hrehorczuka, w kluczu moim karabczyjowskim przez lat kilkanaście przysiężnego, syna jego Konstantego do stanu kapłańskiego zabierającego się od podaństwa uwalniam, y kapłanem tylko być pozwalam, zawdzięczając szczegulnie wierność nieboszczyka oyca Iego. Datum w Wołoczkowcach Die 27 7 bris 1782 Moszyński (печатка).

13. Презента дана Теодорови Пухальському на парохію в Поморцях, Тересою Потоцкою 1783 р.

Teresa z hrabiow Ossolińskich Potocka, Krayczyna korony polskiey, Storościna leżayska, Dama orderu gwiaździstego. Iaśnie Wielmożnemu IMci Xsiędzu Piotrowi Bielańskiemu Biskupowi lwowskiemu, Halickiemu y Kamieńca podolskiego, winną zasyłając submissyę, wiadomo czynię, iż ad praesens wakuie, cierkiew pod tytułem Tróycy przenayświętszy po śmierci wielebnego xsiędza Teodora Puchalskiego w dobrach moich dziedzicznych, we wsi Pomorce zwany, w kluczu lazłowieckim, cyrkule zaleszczyckiem leżącey, w którey aby chwała Boska nieustawała, y owszem, aby pomnażała się upraszam I. W. Bi-

skupa, aby Wielebnego X. Stefana Puchalskiego, dobrze u mnie zaleconego, a nie kogo innego do wspomnioney cerkwi instalować raczył. Ia zaś z strony moiey namienionego X. Stefana Puchalskiego nadając onemu (za czułe około dusz staranie, jego powierzonych pilności) wolne używanie pola, ogrodow, y sianożęci, iak w oryginalney erekcyi do wspomnioney cerkwi od antecessorów moich nadane są, prezentuję. Przy tem kurzenie wudki, warzenia piwa, szczegulnie tylko podczas praźniku dla własney potrzeby jego pozwalam, oraz od wszelkich dziesięcin, y innych danin, jakie tylko być mogą wspomionego Stefana Puchalskiego y jego sukcessorów wolnymi czynię. Którą prezentę dla większey wagi y waloru przy wyciśnieniu rodowitey pieczęci, ręką własną podpisuię. Datt. w Lwowie dnia 4-go Listopada 1783 r. Teressa Potocka (печатка) (1783, 32).

14. Зобовязанє дане громадї желехівській Андрієм Рибчинським, що старав ся о парохію желехівську 1759 р.

Niżey na podpisie wyrażony zeznaję tą moią assekuracyą, iż ia na usilną prośbę gromady żelichowskiey odebrawszy łaskię pańską, I. W. Państwa y Dobrodzieystwa mego, w podpisaniu mi prezenty na parafię cerkwi żelichowskiey, zaco naprzód przy codziennych ofiarach świętych Majestat Boski za I. W. Państwo Dob. moje błagać nié przestanę, zobowiązuję się. W nagrodę zaś teyże gromadzie oświadczam przychylność moją, y tąż assekuracyą moją przyrzekam y potwierdzam z nią się w niczym niekłucić, y w żadnych okolicznościach trafiających się żadney krzywdy nieczynić; Iakoto w ślubach, chrzcinach y pogrzebach, ale w codzienney przed Bogiem mieć ich pamięci, tudzież dziatki małe w cerkwi Bożey artykułów wiary świętey nauczać deklaruję się. A ponieważ taka wola y postanowienie teyże gromady, czym się mam kontentować, więc na to mając wzgląd y ich dla mnie wdzięczność, według ustanowienia tym się kontentować będę powinien. Od pogrzebu każdego gospodarza i gospodyni zł 4, za pogrzeb parobka lub dziewki zł 2, za pogrzeb dzieci małych zł 1. Od ślubów możnieyszych chłopów po zł 3, od mizernieyszych po zł 2, za chrzciny ile można w każdego dać. Ostrzega to sobie dwór, aby do pasieki swojey na gruncie duchownym będącey żadnego poddanego, z żadney wsi klucza rzepniowskiego tak krewnych, jako y przyjacioł do pasieki swojey pni z pszczółmi nieprzyjmował, ieżeliby się zaś z indagacyi pokazało, za słusznym dowiedzeniem tedy niezbrania się pod wolnym zabraniem całey pasieki na dwór, y w tey okoliczności nie szukać od nikogo, ani od zwierzchności duchowney żadney protekcyi na dwór. Y to potwierdzam co antecesorowie zażywali tego zażywać powinien, aby przy różnych okazyach trafiających się z cudzych aręd do domu swego trunków żadnych nie bierał, ani pod pretextem swoim gromadzie żelichowskiey nie podwoził, za co w sądzie duchownym znacznie odpowiadać będzie powinien, ale u tegoż arędarza części I. W. Państwa Starostwa bierał, a arędarz powinien będzie trunek dobry i miarą sprawiedliwą dawać taniey, jak gromadzie. Z tą się zaś excepcyą dokłada y pozwala, aby pod ten czas miał tę wolność, jakoto na wizyty domowe, krzciny, wesela, y pogrzeby trunku lepszego do domu swego przywozić, bez żadney arędarza przeszkody,

w niedotrzymaniu zaś dobrowolnie tych punktów, wolnym się poddaje pod sąd duchowny konsystorza lwowskiego. Iako dla lepszey wiary i wagi ręką moją podpisuję się. Działo się przy gromadzie żelichowskiey. Andrzey Rybczyński. 1759 r. (1759, 9).

15. Зобовязанє дане громадї шрубковській кандидатом до стану духовного Іваном Гладкевичем.

Ia niżey na podpisie wyrażony daję na siebie ten skrypt gromadzie szrubkowieckiey według dawnego zwyczaju, to jest, że iak będę kapłanem to będę brał od wielkiego pogrzebu po złr. dwa, od małego po zł. 1, to przyrzekam y podpisuję się przy ludziach na ten czas będących. Ian Hładkiewicz. Hawryło Hladczęko ✠ Wasył Hladczęko ✠ Tymosz Bądareko ✠ Sawa Łucyk ✠ Dokument a tergo pisany przez aspiranta szrubkowieckiego od tamecznych ludzi odebrawszy odsyłam Ian Stroszyński (1764, 57).

16. Інквізиція в справі Стефана Кохановського, презентованого до парохії в Ляшках 1778 р.

Inquisitio super vita, ac moribus ingenii Stephani Kochanowski, praesentati in coadiutorem ad beneficium Laszczense tam etiam de statu ecclesiae, fundorumq. ejusdem, ecclesiae ex testibus idoneis, iuratis fide dignis, quamque Ecclesiae praedicta deducta in fundo Sacro in ecclesiae Laszczensi 1778 anno, Die 15 Mensis Aprilis V. S. Testis 1 mus Stefan Pasiecznik, obywatel Laszkowski, annorum 60 confessus confessione paschali post iuramentum. Ad 1 mum tak zeznał: Ian Paroch Laszkowski zostaje prawdziwie w słabości zdrowia, ale podobno dla tego, że mu już lata sędziwie przychodzą. a nie z swywoli żadnej, ani z piiatyki. ad 2 dum. Prezentowany Stefan Popowicz laszkowiecki jest życia pobożnego, przykładnego, bo gdyż nie tylko sam czyni dobrze dla Pana Boga, ale y innych pobudza, stymuluje do dobrego, jakoto nie dawno przywiodł parochian do tego, że postarali się o artykuły na bratstwo, z czego cyrkiew święta jakiż kolwiek ma porządek, którego przed tym nie było w cyrkwi bożej. ad 3 tium. Ani sam przez się wiem, ani od kogo słyszałem, żeby na prezentanta teraźniejszego pokazała się iakowa makuła. ad 4 tum. Nie jest bigamus, bo ani sam był wdowcem, ani wdowe poiął. ad 5 tum. O tym nie wiem doskonale czyli dał, czyli nie, tylkom słyszał od prezentanta, który mi tak powiedział: Suplikując do Dzidzica o prezentę, położyłem pokłonu dwa czerwone złote, a Imci, mi te oddał mówiąc: „Niechce nie, weź sobie na swe potrzeby, a iak zostaniesz kapłanen, proś za mnie Pana Boga". ad 6 tum. Niewiem jak dawno cyrkiew S. w Laszkach zafundowana, tylko to wiem, że żadnych nie ma gruntów od kolltora danych. Dawnych czasów nie bywało duchownego parochialnego własnego przy tej cerkwi. Tylko parochianie, kiedy prosili zwierzchności duchownej, to dano kapłana. Pomieszkawszy czas jakiś, ćwierć roku, a naywięcej pół roku, odchodził kapłan widząc, że ta cyrkiw żadnych nie ma gruntów. Gdy się poświęcił do tey cyrkwi laszkowskiey za własnego parocha, nieboszczyk O. Ian, rodzic teraźniejszego oyca Iana, parocha aktualnego laszkowskiego, mówił do parochianów nie mam zkąd żyć, bo cyrkiw S. niema gruntu żadnego, oprócz jednego ogrodu. Parochianie pora-

dziwszy się nadali nieboszczykowi O. Ianowi kawałki pola do gruntów pocięznych należące, z których to kawałków na gruntach pocięznych, poddaństwo siedzące pańszczyzne robi, y wszelkie powinności dworskie odbywa. A te pole pozarastało było krzykami, częścią tedy nieboszczyk O. Ian, po części teraźniejszy paroch kopali krzaki na tych kawałkach, y tego pola uczyniło się na pułmiarków 14 albo 15. y tego tylko pola dotychczas używa O. Ian. Sianożęci także żadnej nie miała ta cyrkiw S. teraźniejszy O. Ian suplikował do I. W. Świętej pamięci I. M. Pana Wojewody, y nadał mu na kosarzów 12, ale tylko dożywocie jego, y karte O. Ianowi, dał na to, że tylko do żywocia należącego! ad 7 mum. Żadnych daczek nikt niewyciąga z gruntu cyrkiewnego, bo gdyż go cerkiew S. nie ma oprócz tych małych niwek, które gromada nadała, ale z nich powinności dworskie sama odbywa. Cyrkiew ogród tylko jeden ma, na którym mieszka kapłan, y ten ogród jest wolny nikt z niego żadnego datku niewyciąga. Слїдують зізнания других свідків (1748, 19).

17. Інквізиція в справі Єремії Волковинського, презентованого до парохії в Галузиньцях, 1749 р.

Actum in villa Hałuzince, anno domini millisimo septingentesimo quadragesimo-nono, die vigesima prima, die Iovis, mensis N-bris. In praesentia Urodzonych Ichmościow Panów Władysława Siecińskiego, Namiestnika szlacheckiego, Teodora Hałuzińskiego, Stefana Hałuzińskiego, Alexandry z Hałuzińskich Sieczyńskiey, Andrzeja Sozańskiego, Iana Hałuzińskiego, Samuela Hałuzińskiego, Antoniego Lachowieckiego, Tomasza Kraszowskiego, Alexandra y Daniela Hałuzińskich etc. My niżey podpisani iurysdykcyę zafunduwawszy, świadków iuramentu wysłuchawszy z temi ad secretum examen in Dei-nne przystąpiliśmy. Świadek pierwszy. Urodzony Grzegorz Lewicki, ann. 34. confessus confessione paschali, post iurementum praestitum recoqnovit. ad 1 mum Kapłan nasz W. X. Iremiasz w tym roku, dnia 29 augusta miesiąca, umarł po którym cerkiew bez parocha należytego wakuje. ad 2 dum Wiem o tym, że zdawna Ichmości Panowie Szlachta sianożęcie do cerkwi tuteyszey dwoiaką wydzielili, jedne pod dołżkiem, a drugą za mostem, pola we trzy ręce, dostatkiem, aby mogli zorāć. ad 3 tium Wsi tey dziedzice Ichmości Panowie Hałuzińscy, którzy są w prezentach podpisani, ciż Ichmość y przeszłych presbiterów prezentowali. ad 4 tum. Wiecey jak z pułtorasta Rusnaków parochian znaydzie się. ad 5 tum Wiem bo y byłem przy tem, jak pierwszy, y drugi prezent Panowie szlachta podpisywali, ale nic za niego niedawał Pan Wołkowiński. ad 6 tum Nie widziałem pianego, y nie słyszałem o złych obyczaiach, nauki uczył się w szkołach barskich, a po rusku tu w Hałuzińcach. ad 7 mum. Syn X-a Ieremiasza Wołkowińskiego, szlacheckiego stanu, część swoją tamże w Wołkowińcach mającego, lat ma dwadzieścia pięć. Дальші зізнаня майже зовсїм однакові як ті наведені (1749, 43).

18. Просьба громади надвірняньської до митр. Петра Білянського, щоби парохом був у них Антоній Процевич, 1783 р.

Jaśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! W smutney przez lat kilka zostając ciszy, zbawiennego

dotąd niesłysząc Pasterza głosu, aże szczerą wyznamy prawdę, znacznie w obyczajach chrześcijańskich zdziczawszy, nayusilnieyszą tknięci cześcią ze drzeniem y bojaźnią sprawowania zbawienia dusz naszych z nayglębszą pokorą, my gromada miasta Nadworney zchilamy głowy, archipasterskiey IW. Pana Dobrodzieja dopraszamy się benedykcyi, którą ośmieleni nayusilniey żądamy, aby Imci Xsiądz Antoni Prociewicz, do stanu duchownego zabierający się, naszym był parochem. Ten dzikość naszą skromnością swoją ugłaska, ślepotę oświeci, niewiadomość rzeczy zbawiennych, nauką swoją zniesie, prostotę wydoskonali, zbłąkanych na zbawienną naprowadzi drogę. Wiadome nam są chwalebne obyczaje, y bez nagany życie I. X. Prociewicza. Zapatrywaliśmy się na stateczne we wszystkiem postępki jego y życzyliśmy sobie jego bydź owieczkami. Niech będzie Bóg pochwalony, że mu daie chęć do tak zacnego stanu, do którego za wysoką archi-pasterza powagą przyszedszy, niech nas zdawna sobie tego życzących duchownym rządem uszęśliwi. Będzie to archipasterskiey I. W. Pana Dob. staranności o nas owieczki swoje nayoczywistszym dowodem, będzie chwały boskiey pomnożeniem, będzie kościoła zaszczytem przezacnego kleru chwałą, będzie nakoniec zbawienia dusz naszych naypewnieyszym zadatkiem, naco swymi y całego zgomadzenia miasta Nadwórney piszemy się Iaśnie Wielmożnego Archipast. Dob. powolne owieczki, słudzy y podnóżkowie. Datum w Nadworney Dnia 24 octobra 1783 a. Iwan Nyszczy, brat starszy Bazyli Tartykiewicz brat wtory. Co y my urząd miasta Nadwórney zaświadczamy y na to się dla lepszey wiary podpisujemy. Antoni Bartkowicz woyt Bazyli Slusarczuk burmistrz Ian Lisiniewicz pisarz (1783, 64).

19. Просьба громади жиравської до львівського епископа, аби поставлено у них парохом Андрія Снігоровича, 1759 р.

Iaśnie wielmożny Miłościwy Panie Pasterzu y nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! My Gromada y Parochianie żyrawieccy pozostali po śmierci W. X. Gabriela Wiszniowskiego, ostatniego parocha, nie mogąc mieć przyzwoitey w nabożeństwie wygody, umyśliliśmy upaść do nóg Iaśnie Wielmożnego Pasterza y Dobrodzieja nayosobliwszego, y podług prawa nam służącego nayuniżeniey upraszać, abyś z czułości pasterskiey swoiey, Pana Andrzeja Snigorowicza od zwierzchności Duchowney rekomendowanego poświęcić y instytuować do wakującego w wyż rzeczoney wsi Żyrawce beneficium raczył, o ktorą łaskę suplikujemy. Którego parocha przyszłego do żadnych powinności quocunq. titulo nazwanych pociągać nie będziemy, owszem od wszelakich impedycyi od kogoż-kolwiek chcącego nanieść zastąpić deklaruiemy. Krzywd czynić wolnościom stanowi duchownemu, tam quo ad personam, quam fundum ecclesiasticum, przyzwoitym nikomu nie dopuścimy. Tudzież przy wszystkich gruntach bez naymnieyszey zmiany, których przeszły używał Paroch utrzymać, y zachować assekurujemy się, które są te zdawien dawnych poświętne należące — (ту слїдує вичисленє всїх ґрунтів парохіяльних і опис границь). Na co się rękami własnemi, przez położenie znaku krzyża świętego, podpisujemy się. Upraszamy o to, ażeby przyszły Paroch żadney nam krzywdy nie czynił. Datt. Die 20 X-bris 1759 w Żyrawce Iwan Antoniszyn wóyt ✠ Stefan Bahriy ✠ Iacko Szwed ✠

20. Просьба громади тростянецької до митрополїти Льва Шептицького аби у них парохом іменовано отця Василїя Палїєвича. Заразом заносить громада скаргу на поповича, який безправно уживав парохіяльний ґрунт і сварить ся зі священиками, через що нїхто не хоче удержати ся при їх парохії. 1779 р.

Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, Panie y Dobr. nasz nayosobliwszy! Przy nayniższey y naypokornieyszey submisii naszey, upadamy do stop W-o Pana y Dob., żebrzemy łaski Iego Pańskiey, iż my bez lat sześć nie mamy obrządków cerkiewnych wygodnych. A w teraźnieyszym roku 1779 nam nadała Władza Konsystorska halicka W. Xdza Bazylego Palijewicza, od którego mamy teraz należyte cerkiewne obrządki odbieramy, bo iako w samey istocie wielu było Xsięży do tych czas nie mieliśmy tak doskonałego, y piłnego nabożeństwa, a we wszystkiem pilność y staranność. Tedy my gromada obradziwszy się, radzibyśmy wszyscy jego mieć za naszego pasterza, abyśmy byli jemu owcy powierzone. A udajemy się do W-o Pana o otrzymanie skutków od łaskawego rządcy, y nayosobliwszego sendzi, aby ten x-dz, a nie inny był w teyże cerkwi wakuiącey, żądamy sobie. Ale nie możemy Xdza utrzymać, bo tenże popowicz, czyli akolit Michał siedzi na cerkiewnym grącie, a wszystkie grąta używa, a co my sobie którego xdza za wakuiemy, to wszystko ten akolit xsiężamy kłuci, iako też kłuci się, y z nami gromadą, a co nieuczciwemi słowami każdego człeka zbeszta, iako też iednego xdza bił, y za barki wodził. My niektórzy na to iezdeśmy świadome, y dokażemy tego. A nie możemy iuż wytrzymać y wycierpić, wielkiey ohydy od niego, wszystko co iest złe pochodzi od tegoż akolity, na co możemy sub iuramentem przyznać. Zaczym my w tak wielkich krzywdach nie od kogo inszego tylko po P. Bogu do Wo Pana naszego uciekamy się. Racz Miłościwy Panie, łaskawym pańskim okiem weyrzyć, y nas mizernych pocieszyć, abyśmy mizerne, błudne owcy byli przypuszczone do owczarni z nadanym nam swoiem pasterzem, a my za doznanie łaskawego respektu Wo Miłościwego Pana y Dob. naszego gotowi będziemy, iako y zawsze powiniśmy za zdrowie, długoletnie życie, a szczęśliwe panowanie wstając y ligaiąc, co dziennie pacierzy wraz z dziatkami swemi odmawiać. Gromada Trościanieckа. Na co się my gromada podpisujemy Pawło Gliniak ✠ Wasyl Danilak ✠ Iwan Marczuk ✠ і т. д. (1779, 29).

21. Просьба Василя Телїшевського до епископа, аби позволено йому старати ся о парохію опорожнену по смерти тестя. Заразом вносить скаргу на другого кандидата до тоїж парохії.

Iaśnie Oświecony Pasterzu y Nayosobliwszy Protektorze! Gdzie w prośbach łaskawe wysłuchanie, litościwe na wszystkie sieroty względy, wrodzona łaskawość panuje, tam wszyscy, jak jelenie do źródła dążą. Tak ja do nieprzebraney dobroci I. O. Pasterza z płaczem przy nogach dobroczynnych, żebrze miłosierdzia, abym gdy parochia berteszowska bez xsiędza zostaje, którą przedtym oyciec czyli teść żony moiey administrował, też otrzymał jedyną protekcyą pasterską. Lubo za niezdolnego mnie bydź sądzą, w szkołach łacińskich niejestem wydoskonalony,

jednak w ruszczyźnie bydź mogłbym zdatnym y żadney noty de vita et moribus wynaleźć nikt nie potrafi. Żadney inney protekcyi nieszukam, jedynie pasterskiey łaskawości. A teraźnieyszy pretendent z punktów niżey wyrażonych jeżeli da dostateczny wywód, uzna I. O. Pasterz, że nigdy o to więcey dopraszać się nie będę, tylko gdy o jego po całey okolicy słychać obyczajach nieprzyzwoitych y do stanu tego mu przeszkadzających, wyrażam: 1 m o okradł kapłana na Podolu u którego diakował, kapłan przyjechawszy do oyca y jego brata x. dulibskiego dopominał się krzywdy, którą rzecz in parte oyciec zaspokoił, a post fata oyca, reszte kradzieży brat pretendenta uspokoić y ułatwić musiał. 2 d o Przychodziła do niego pierwsza żona, którą na Podolu poiął z dwoigiem dziećmi. A on w tym kraju poiął drugą teraźnieyszą, krył się przez czas niejaki przed pierwszą, ale to brat X. dulibski zatarł y ją odesłał. Ieżeli tedy XX. dziewiętnicki y dulibski potwierdzą przysięgą, że o tym nie wiedzą, lub niesłyszeli, lub to niestało się, lub czyli X. dziewiętnicki niewywoływał publicznie na niego na praźniku w Iużkowcach (na co X. Krynicki, paroch sokołowski świadek). Ieszcze ieżeli nie jest przekupiony, skorumpowany obietnicą, 4 pni pczół y pieniężną pewną kwotą do instancyi y assekuracyi, że ten pretendent sine nota. Ia odstąpię więcey prośb do pasterza zanosić w tym punkcie y przeprosić publicznie obligowanym jestem. Ieżeli zaś za niezdolnego I. O. Pasterz mnie uzna przynaymniey, aby dziecie moie, coreczka, gdy jey da Bóg męża zdolnego do tego stanu to mieysce odzyskała, a ja wikarego trzymać do czasu będę, gdyż posagu żadnego niewziąwszy, tylko obietnicę mnie uwodził iż koadiutoryum mnie zapisze teść tedy niech za posag niby to odzyskać mogło moje dziecie. A ja za łaskawość Nieograniczonego Boga błagać będę, aby pozwolił przy czerstwej sile długiego panowania. Nayniższy podnożek y poddany Bazyli Teliszewski z Kotohor Iaśnie Oświeconego Pasterza, Protektora, Dobrodzieja.

22. Переслухане свідків в справі Петра Друркевича, презентованого до парохії в Лемківцях, оскарженого в сімонії.

Indagacia ex parte W. X. Ignacego Kieluhowicza, wikarego lenkowieckiego, instalowanego ab Illustrissimo Loci ordinario przeciwko Piotrowi Drurkiewiczowi, malarzowi ratione, iż dobrze wiedział, że Wielmożny IMC. Psn Dulski, miecznik warszawski, kollator przyobiecał X. Kieluhowiczowi terazniejszemu wikaremu dać prezentę na beneficium lenkowieckie, on praeveniendo in praeiudicium konkurrenta beneficii contra prohibitiones sacrorum canon., per astucia wymógł prezentę simoniace, y przed ludźmi różnemi mówił, taki teraz świat, choćby y oyca nie tylko wikarego wytrącić aby parochii dostąpić, teraz za złotem ydzie sprawa. T e s t i s p r i m u s Urodzony IMC. Pan Szymon Ortyński, Gubernator Lenkowiecki annor. plus quem 30 ad tectur crucifiks recognovit. Byłem na ten czas, kiedy X. Ignacy Kieluhowicz starał się u Wielmożnego Ic. pana Miecznika o prezentę, y trzy czerwone zł. honorarium położywszy, takową łaskawą dla siebie rezolucyę otrzymał od W. P. Miecznika — siedź Waszeć, jakoś siedział, jak tylko Pan Woyna, komisarz moy przyjedzie każe waszeci prezente napisać. Potym, kiedy

przyjechał Pan Woyna, komisarz, Piotr Drurkiewicz, malarz z korumpowawszy I. Pana Woynę, dawszy mu czerwony złoty jeden, a drugi przyobiecawszy w prętce dać, aby dla niego w W. Pana Miecznika wymogł prezente, deklarując kollatorowi znaczną sumkę złotą za prezentowanie do cerkwi lenkowieckiey. Żyd Berko szafarz, teraźnieyszy, arędarz szarawski powiedział mnie, że widział, jak Piotr Drurkiewicz, malarz za prezente do Lenkowia dał W. I. Panu Miecznikowi czerwonych zł. 13. Wielmożny I. P. Dulski, miecznik warszawski sam mnie powiedział, dał mnie za prezentę Piotr Drurkiewicz, malarz zł. 20, y kazałem onemu napisać prezentę, y podpisałem. A gdy W. Imc. P. Miecznikami mowiłem X. Kieluchowicz jest ufundowany na łaskawym respekcie pańskim, że ma deklaracyę odebrania prezenty, y czeka łaski — „kiedy Piotr Drurkiewicz nie będzie konsekrowany, to iemu dam prezente, aby był parochem moim prezentowanym lenkowieckim“ tak mnie powiedział „y jako siedział w Lenkowcach na Parochii X. Kieluchowicz tedy będzie siedział“. Tenże Piotr Drurkiewicz, bez I. P. Brata mego dawał mnie cz. zł. 1, abym dla niego u W. I. P. Miecznika wyrabiał łaske dla prezenty, alem go nie brał mówiąc — niegodziwa ta solucia. Tenże P. Drurkiewicz przyjechawszy do Lenkowiec z X. Malinowskim, parochem narawskim, gorzałkując w karczmie, ludzi gorzałką poiąc obligowali, aby za nim strone trzymali, a nie za X. Kieluchowiczem.

Testes 6 tus X. Tymoteusz Czykowski, paroch Skarzyniecki recognovit. Wim dobrze, że P. Drurkiewicz (bo u mnie majest maluje ze wszystko do cerkwi) żyta, które miał w Kopaczowie koło Tarnorudy sprzedał jedynaście telerów bitych wzioł, w Hryhorego Gładkiego, obywatela Lechnowskiego pięć czerwonych pożyczył, te wim, a jeżeli nie wiecey, bo y swoje suknie y żony swoiey z krzyniami w tego człeka pozostawiał, y te pieniądze wszystkie poszły na prezente, także od ludzi, że tenże Piotr, y w Xsięży szarawieckich zapożyczył się na staranie się o prezentę. Nieraz mówiłem temu Piotrowi, niegodzi się nakupować na parochie, dowód mu tego pokazywałem w karusach, że jest symonia, na co on tumanit, y mowił, „powiedli mnie na to“. Peter Ioannes Strzelbicki D. Czarnosz P. Antonius Zowski.

23. Переслухане свідків в справі Алексия Ступницького, пароха липовецького, оскарженого в сімонії і піянстві, 1763 р.

Interrogatoria przeciwko Xsiędzu Alexemu Stupnickiemu parochowi Lipowicy dolney ad indagandum podane. 1 mo Iako świadek wie, widział słyszał sam lub od kogo, że Xdz Alexy Stupnicki starając się o parochię lipicką znaczną kwotę za prezentę zapłacił. Iako — że X. Alexy ustawicznym bawi się piaństwem, a w tym nieprzyzwoite akcye popełnia, y czym daley w gorsze nałogi postępuie, chociaż o to nieraz od zwierzchności swoiey był upominany y karany. Actum in Lipiec dolna; anno Domini 1761, Die 3 tia mensis februaris v. S. 1 mus testis, Iacobus Symygin, incola lipiciensis. ad 1 mum Pamiętam dobrze, jak X. Ian Stupnicki, paroch przeszły lipicki, rozhultaiwszy się porzucił parochię lipicką, y syna swego, a teraźnieyszego xa Alexego, maiącego na ten czas lat dziewiętnaście, czyli dwadzieścia w Lipicy zostawił, sam na Wołoszczyzne uszedł. A gdy po nim, parochia bez kapłana długo

wakowała, xdz Teodor, dyakon lipicki teraźnieyszy, a brat rodzony pominionego x. Iana chcąc, aby ta parochia nie uszła rzeczonego Alexego, synowca jego, nimby ten doszedł lat zupełnych, wzioł na osobę swoią u nieboszczyka Im Pana Adama Niesiołowskiego, starosty dynamentskiego, dziedzica tych dóbr prezentę, do lat tylko trzech sobie służącą. Z którą gdy do konsystorza udał się, tam za nikczemną te prezente uznano, y xa dyakona z naganą odprawiono. To widząc xdz Alexsy, teraźniejszy paroch lipicki z nieboszczykiem x. Dymytrym, parochem herbutowskim, a testiem swoim, udał się o prezentę dla siebie do wyż wspomnionego Pana kollatora, jakoż y otrzymał, y przy tey jest poświęcony, wieleby zaś dał Panu za nie, doskonale nie wiem, tylko z powieści ludzkiey słyszałem, że nieboszczyk x. Herbutowski, teść xa Alexego rękami swemi coś znacznie dał z pieniędzy Panu za te prezente, o czym naylepiey ma wiedzieć x. dyakon, gdyż y u niego samego z tey przyczyny, że Panu umowioney kwoty niedopłacili za prezentę, a x. Dyakon w tym za x. Alexego ręczył się, wzięto było woły do dworu, aż X. Dyakon na ten czas pożyczył talarów 6, y woły swoie za talarów 20 wykupił. ad 2 dum Na swoje oczy widzę, że x. Alexy do piiaństwa ma wielkie przywiązanie (1761, 4).

24. Скарга громади новоскварявської на свого лихого пароха подана до епископа.

Wielmożny Mci Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! My cała gromada Nowo-Skwarzawska z wielkim żalem upadamy do stóp pańskich uskarzamy się na xsiędza Ierzego, parocha naszego, któren bardzo z nami nie dobrze postępuie, nie tak jako pasterz z owieczkami, ale właśnie jako wilk kłuci nami y wymyśla czego niebywało. 1 m o. Zalecał w cerkwi na ambonie y przeklinał nas y bydło nasze, mówiąc boday wam grad zboże wszystko powybijał, y żeby wam bydło do szczętu wyzdychało, a wy bractwo jesteści nie bractwo tylko świnīarze y durnie, nie godzi się wam całować ewangelię świętą, tylko całujcie psa w kadencyę. Szanując honor pański, błażeńskie słowa wymawia, nie szanując swego duchowieńskiego charakteru. Według postanowienia bractwa, według zwyczaju y artykułów nadanych od Iaśnie Wielmożnych Ich. Msciow P. Pasterzów, gdy stajemy służyć z świecami, powiedział: nie uwijajcie się z tymi kosturami. To się działo na zwiastowanie nay. S. Panny. Niewiasta, która będzie w połogu, zaczym razów trzy cztery, chodzić musi przez wieś nie wywodzona, a poki nieda 10 gr. y wudki puł kwarty y pare chleba, puty nie wywodzi. Y dochodów przyczynił, bo nad dawny zwyczay, bywało gr. 3, a teraz przyczynił sobie gr. 6 choćby y dwa gospodarzow było w jedney chałupie, to od każdego po gr. 6 do roku bierze. Dzieci małe boją się puść do niego do spowiedzi, bo z nahaiem stoi nad niemi, y chce żeby się sami exnunc nauczyli, a to nie można. Prosił Pana Boga w czwartek y w niedziele na Boże Ciało, aby bractwo głowami ponakładały, iuż jeden nogi złamał, a drugi żeby szyie złamał, który to na bractwo przywiedli. Kiedy młodzian bierze panny z pod inszey parochii to musi dać duchownemu od karty tynfa, z wielkim uproszeniem bierze od ślubu od swoich po zł 5 albo 6 od obcych bez miłosierdzia. A kiedy człek umrze tedy parastasu jednego niechce odprawić

pokolmu zaraz tynfa nie dasz, a tego nigdy nie bywało. Panna która wstępuie do stanu małżeńskiego, to nie przypuści, poki mu nieda złotego y chustki, także y młodziana. Przeszłego roku według dawnego zwyczaju nie chodził około pola z processyą, a teraz także na SSS. Trojcy nie święcił, ani wody, ani ziela, ani chodził z processyą około pola według dawnego zwyczaju, tylko sobie kazał za to zapłacić, a nie chodził około pola. Teodor syn Boyków starszy brat cerkwi świetey po mszy Świetey, wyszedł z cerkwi, niewstrzymał się y nie słuchał kazania, za to powiedział duchowny „o to jest niepoczciwy albo złodziey“ y tak publice w cerkwi wywoływał. Przyszłego roku pomarła niewiasta za ktorą wzioł legacyi pczuł pni 3, y tynfów 9, a na bractwo tylko tynfów 8, które y to ciało nocowało na cmentarzu z iego zawziętości, aże musieli bractwo apelować do imci x. dziekana y z pozwolenia iego zaledwie ciało było pochowane. Y innych punktów wiele mamy dopowiadać, gdzie tego będzie potrzeba do których sądow — że nam wielkie wykręty wyrabia, iednego razu od służby bożey po ewanielię wyczytawszy porzucał z siebie fiłony, inne odzienie y wychodził na dwór a potem przyszedszy ubrał się y dokączył Służby Bożey, nie wiem dla czego to czynił. Dziewczynie było lat siedm y ta umarła, chodził oyciec jey do duchownego, żeby mogła przyjąć sakrament S. na drogie, a ten nie chciał puść, tylko powiedział niech się pirwy uczy 10 przykazania w ten czas dam sakrament, kiedyż to się było uczyć, gdy iuż umirała dziewczyna. Ieszcze się dokłada, że w cerkwi nas przeklina powiedział; „boday was mor wymorzył“, iuż trzeci raz przeklina nas, niewiemy z jakiey racyi, z nas żyje, z nas panem został. Powiedział, że ia mogę uczynić, że na was deszcz ogniowy upadnie. Iacko Wasyliszyn, kiedy wydawał swoie curkie zamąż przyszli do niego, do ślubu iego, przynieśli powinność, a chustki mu nieprzynieśli, przez to ją przeklinał, bogday się chleba nie dorobiła, z zawziętości swoiey rzucił flaszkę wudki o ściane ponad ludzi, troche ludzi nie pobił. Michayła żona chodziła na wywód razy trzy, ale duchowny chciał u niey chleba pare y gorzałki kwarte. Iacka Maxymowego żona chodziła na wywód do niego razów dwa, aż za trzecim razem wywiódł, iak mu dała bity szóstak y chleba pare. Struża Prytuły żona po połogu, chodziła do niego razow cztyry, dawszy jemu za trzecim razem dwa bite szostaki, y wzioł dwa bite szostaki, y nie wywodził, tylko powiedział „ditko ją będzie wywodził“, aż za czwartym razem rodzic jego wywodził, a iey to wszystko z nieszkodą było, bo y do Żołkwi chodziła, gdyż była na ten czas na pańskiey usłudze, a nie wywodzona.

25. Скарга громади поляньскоï на парожа, подана до епископа Льва Шептицького, 1772 р.

Iaśnie Wielmożny Archy Pasterzu Panie miłościwy y Dobrodzieiu nasz! Z woli swey własney, a bardziey z rozkazu Iaśnie Wielmożney Imci Pani Kasztellanowej lwowskiey, a naszey Pani y Dobrodziejki, czyniąc, umyślilismy my gromada polańska powtórnie ucałować nogi Iaśnie Oświeconego Archy Pasterza naszego oskarzając Imci Xsiędza Parocha po drugi raz, to jest po komisyi, złe y niegodziwe postępki jego. Ato w ten sposób. 1 ma. Kobiete Haśke Stasychę, którey przed

tym do komisyi nie przypuścił w oczach całey gromady złajał, a co większa wywoływał na jey matkę, już zmarłe takowe rzeczy, które na świetey spowiedzi wyznane mu były, jako y sam powiedział. Co jest wielkim zgorszeniem dla nas prostych ludzi. 2 do. Człowieka Hawryła Forteka będącego w cyrkwi przed służbą w obecności innych złajał wspominając złe duchy. 3 tio. Za kobietą Nastią Miszczychą, nic mu złego nie mowiącą, porwawszy kija, gonił tak dalece, że gdyby była nie uciekła byłby ją śmiertelnie ranił, będący w pasyi. Człowieka niewinnego zbił, y głowe mu ranił, któren do tych czas ma znaki na głowie. Czyniąc pakości całey gromadzie, mielnikowi żyto wuzkiem jadąc pograsował odgrażając się, że ja com stracił wszystko muszę odzyskać na całey gromadzie y za łeb was pobiore, przyjechawszy ze Lwowa. My tedy nędzni ludzie, a co większa przyciśnieni teraźnieyszemi niedostatkami, udajemy się pod sąd y protekcyę naszego Archi Pasterza, Pana y Dobr. żądając miłosierdzia jego, abyś nas chciał z tey nienawiści naszego parocha wyprowadzić. Za co my iako jego owieczki obowiązujemy się błagać maiestat boski za szczęśliwe życie y panowanie naszego Archy Pasterza Pana Miłościwego y Dobrodzieja. Pisząc się nayuniżeńszemi podnużkami. Gromada polańska 18 Aprilis 1772 anno Datt. we Lwowie. Suplika pokorna do Iaśnie oświeconego Biskupa Ruskiego Pana y Dobrodzieja (1772, 70, 71).

26. Скарга громади ранковської на лихого пароха, подана до епископа 1761 р.

Nayprzewielebnieyszy w Bogu y Nayosobliwszy Panie y Dobrodzieju! My gromada rankowska upadamy do nog Pana y Dobr. naszego, upraszamy nad sobą klemencyi pańskiey, y rady oycowskiey, gdyż wiadome bractwo nasze za protekcyą W. Pana Dob. starającym nam, którą raczęła się od lat dwoch, y pierwszego roku, póki nieodbierał nam władzy x. Ian Czaykowski, paroch nasz za opatrznością boską, y staraniem naszym, starszych braci, był wszelki porządek y dochód cerkiewny. Ale teraz iuż od roku y daley, iako poodbierawszy nam tenże x. Ian fundusz, y skarbony, iuż nietylko cerkwi św. przychody zaginęli, ale z kogoby powinien być powod, ten teraz naywiększą ruinę stał się w cerkwi sw. Bo nas przysięgłych starszych braci, iuż iako nie gospodarzów ostatniemi słowy niepotsciwemi hańbił, y poodrzucał od tegoż bractwa, y tak nam ostatni wstyd, y cerkwi sw. wielką krzywdę uczynił. Bo ani rejenta, bez którego my żadnym sposobem obeyść niemożemy, y nie chcemy. Bo y szkołę gromada wystawiła, ale się żaden utrzymać nie może przez x. Iana. Bo mu dochody do niegoż należące odbiera, a od nas bierze y za niego przychód. Y teraz przed ślubem poddanego zaszkowskiego mnie Hawryiła Torochtija spodkała hańba, że się x. Ian upominał o przychód diaka, odpowiedziałem, — „komuż dać należytść, kiedy diaka nie ma", — a on mnie złajał, iak ostatniego, — „a tobi zasie siaki-taki, żebyś w cerkwi nie był, tobym ci pysk obbił". Tudzież y mnie Pawła Suszka wielką honfuzyą nakarmił niewinnie dosyć do tego nam przychodzi, że przez x. Iana wyrzekać się musimy wszystkiego przez jego dumność, y wzgardę nad nami. Także uskarzamy się Panu y Dobr. naszemu, że przeszłego roku mieliśmy kupca na

drzewo z dzwonicy, któren dawał zł 40, aże x. Ian powiedział, że ia blizszy do zapłaty, tegoż drzewa zaczym my jako x. naszemu, dali za zł. 32, a on rozebrawszy, drzewo lepsze wyekspensował na swoię potrzebę, teraz nam resztę drzewa przyrzuca, y zapłacić niechce cerkwi sw. To my wszystko oddawszy w protekcyę pańską ze tak wielką krzywdę cerkwi s. bez promotora uczynioną, y za naszą wielką hańbę żebrzem miłosierdzia pańskiego nad sobą, y wimierzenia, a za uznaną dobroczynność, y zmocnienie nieustannie błagać będziem Majestat Boski za szczęśliwe panowanie y długo-letnie życie Hawryiło Torochtiy, Przysięgły Bazyli Patayda Pawło Suszko. 1761, Die XXI maz. Iunii.

27. Скарга громади Болехова митрополитовн на лиху попадю, 1784 р.

Nota, czyli naypokornieysza supplika do I. W. Imc. Xsiędza Administratora, Nominata biskupstwa lwowskiego, halickiego, y kamienieckiego od całey gromady wsi Wołoskiego Bolechowa, podana we Lwowie. Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, y Naosobliwszy Nasz Dobrodzieju! Odebraliśmy pożądanie za wikariusza czyli administratora zawakowaney parafii wołoszczańskiey I. X. Teodora Dupłecy parocha Dołżańskiego od I. W. Pana y Dobrodzieja oficiose naznaczonego, z którego, jak zdawna, tak y teraz chwałę bożą promowoiącego zupełnie jesteśmy kontenci, y widzimy nabożeństwo całe, y zawsze porządnie swoim trybem odprawiającego. Supplikujemy tedy do I. W. Pana Archypastyrza z powodu tego, iż nie dosyć na tem, żeśmy za życia s. p. nieboszczyka i. x. Malinowicza, parocha naszego rózne nieprzezwoite doligliwości wydzierstwa konfuzyi y t. d. przez informacyę żony jego dla siebie ponosili, że po ulicy, y na grobach ludzi biiał, w cerkwi zamykał, klontwy rzucał, przynosinami do cyrkwi sw. od nas gardził, jakowego użytku sam chciał, takowego dogadzając mu dawać musieliśmy, więc y teraz taż papadia tego chce, z wyrażonym i. x. Dołżańskim kłuci się na sianożęciach, y nas gromadę przeklina, y przechwala się, mówiąc „day mi Boże dostać was do rąk, będziecie mnie w grobie pamiętać". Zaczym tedy, chociażby ona sobie jakiego przyjaciela dostała, by u nas na parafii mi zostawała supplikujemy. Ponieważ ludzie przez nią, y za nieboszyka po kilka lat w spowiedzi nie byli, gdyż klątwy rzucał w dzwony dzwonił, świcy kapał; wiolencyę czynił, a wszakoż ona nie jest córka kapłańska, albo szlachecka, y pieniędzy za nas nikomu niewyrachowała (owszem zabrała, niechay powróci), aby nad nami takową wiolencyę czynić miała, żadną żywą miarą, my iey mieć u siebie niechcemy. Dopraszamy się tedy respektu pańskiego, aby zł. 8 z skarbonki wziętych obróciła, item zł. 3, item za ewanielię dawnych zł. 10, na dzwon zł. 6, za spaloną drabinę od cerkwi zł. 4, a cyrkiw gniie bez drabiny, bo niema inney do reparacyi cerkwi. Tudzież od dzwonicy tarcić I. P. Ekonomowi przekazanych, które trudno odszukać dwanaście zł. pol. 12 uczyni, zł. 43 item. IP. Ryszertowa darowała do cyrkwi kawałek materyi, która była warta 11 zł. a ona sobie gorsety z tey porobiła. Co zaś Dmiter Mykulin umarł wzieli u niego za pogrzeb zł. 4, a córkię sierotę na służbę wyprawiła, która y dotąd służy, mizerna. Iakoż y niejednego tak ździerali, a minęło się. Podczas budowania cyrkwi

wybirał iak naylepsze drzewo dla siebie na budynki, a swoie podłe do cyrkwi rzucał, y starania małego do niey przykładał, tylko nas zdzierał. Nayduje się tu u nas i. x. Ian Ilewicz, przeszły paroch topolecki, starający się o beneficya, tego życzylibyśmy sobie widząc go w pobożności, stateczności, y w trzeźwości, o którego jako naypokorniey dopraszamy się klemencyi I. W. Pana y Dobrodzieja, naszego miłościwego, a wyż zmiankowana popadia, aby podług rozporządzenia pańskiego, Prześwietny Biskupi! aby sobie spokoynie do czasu siedziała, za które względy do zgonów naszych majestat boski błagać przed bogiem zapisujemy się niegodni podnożkowie cała gromada wołoskiego Bolechowa jednostaynie podpisujemy się (1784, 49).

28. Скарга на лихого пароха подана від громади Стрілиск до дїдича, воєводи брацлавського, 1772 р.

Iaśnie Oświecony, Miłościwy Xże Panie a Panie y Dobrodzieju nasz nayłaskawszy! My obywatele a cała gromada miasta Strzelisk, y mizerne robaki I. O. Wey Xcey Mci, z nayniższą submissyą naszą niegodną suplikę naszą składamy pod stopy I. O. Pana, względem zdzierstwa, y nieporządku duchownego strzeliskiego. W którym interesie dawno mieliśmy turbować I. O. Pana, ale czekając na wizytę generalną zatrzymaliśmy się, gdzie podaliśmy punkta krzywdy naszey, y nieporządku duchowego, na naznaczony komis. Na którym to komisie zesłanym na podane punkta przysięgło ludzi pięcioro godnych, mężczyznów czterech, piąta białogłowa. Z tego komissu odsyłają nas y z dekretem do Wlgo IMci Xdzę Biskupa, a dekret pod pieczęcią, y nie wiemy, co się w nim zawiera. A to początek punktów sprawy naszey, iako mieliśmy prawo biskupie sławney pamięci nieboszczyka Szumlańskiego, po czemu powinien brać duchowny od parafian, iako to: od pogrzebu gospodarza zł. 2, od gospodyni toż samo, od slubu także parafian gr. 12. A teraz od gospodarza lub gospodyni, co może wydrzeć, gdzie y ciała dwa, albo y trzy dni trzyma, poki na swoim nie postawi, co mu się upodoba, nie uważając choćby się naywięcey sierot ostało, byle on za swoje wydarł. Także od ślubow co może wydrzeć, choćby nayuboższy tynfow dwa, albo trzy koniecznie dać musi. O którym to prawie wiedzieliśmy, które było u Iacka Orycznego, gdzie tenże Iacko zachorowawszy, przyszli go ludzie w chorobie nawiedzać, y Teodor Steczkiewicz z drugim człekiem przyszedszy do niego odebrali papiery, tak iako też y prawo gromadzkie, oraz postanowku cerkiewnego. I teraz gromada chcący to prawo mięć w rękach za to się pokłocili, y prawo zataili u siebie duchowny z pomienionym Teodorem Steczkiem. Na które prawo gotów pomieniony Iacko przysiąc, iako go od niego wziół Teodor Steczkiewicz. Tenże Teodor Steczkiewicz miał na ten czas, y przez kilka lat urząd tak gromadzki, jako y cerkiewny. W którym to interesie pomocy I O. Pana suplikujemy, ażeby nam to prawo było przywrócone. Także y za ludźmi, którzy wysłani od całey gromady z dekretem do Wgo Imci Xdza Biskupa, łaskawości y pomocy I. O. Pana pokornie suplikujemy, a my robaki, y poddani za wyświadczoną łaskę, y miłosierdzie I. O. Miłościwego Pana y Dob. za długoletnie zdrowie, y panowanie aż do zgonu życia, y z dziatkami naszemi majestat Boski błagać obligowani 1762,

Dieb. Fbruar, адрес звучить як слїдує: Pokorna suplika do I. O. Xcie Imci Wdy bracławskiego, a Pana naszego Miłościwego podana od całey Gromady Strzeliskiey 1762. Nayniżeysi podnożkowi I. O. M. Pana Cała gromada strzeliska (1762, 54).

29. Скарга Францїшка Урбановича, маляра на Теодора Фацевича пароха малогорожаньського.

Iaśnie Wielmożny Miłościwy Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! Z wielkim użaleniem odważam sią narazić I. W. Pana y Nayłaskawszego Dobrodzieja, uskarzając się na wielebnego Imcię xsiędza Teodora Faczewicza, proboszcza małohorożańskiego, od którego bardzo wielkie krzywde poniosłem. 1 mo. Kazał sobie portret malować żony swojey, tom mu wymalował, podług upodobania jego, ale jednak iuż przez dwa roki upominam się o zapłatę, żadney niewidziałem, ale mnie jeszcze za każdym razem beształ. 2 do. Przyszedszy z karczmy piany z żydem do cerkwi mowił mi, abym mu dał tabaki, a gdy ia odpowiedziałem, że nie mam, porwał moją opącze, y szedł z nią z cerkwi, a gdy ia niedawałem mu opączy zaraz mnie zaczął bić w cyrkwi, a potemu wyciągnął mię z cyrkwi na cmentarz, bił mnie do poty, pokimu się chciało, a gdy ja wyrwałem się z rąk, uciekałem na wulice, to jeszcze za mną z kijem pendził, mówił do mnie: „chodź że mną bić się". 3 tio. Gdy teraz przyszedłem porachować się z ludźmi od malowania cyrkwi, to mi xsiądz wzioł kontusz, a gdy ia upominałem się o kontusz, to porwał miskę, y uderzył mię w głowę, która na kawałki rozleciała się, a po tym porwałszy garnek lepiey mi doprawił, że głowe mi zranił y skrwawił, a gdy iam się pytał, muwiąc: „W. mość xsięże za co mie tak bijesz" — to mi odpowiedział: „iam miał gospodynie naylepsze y we wszystkiem naywiernieysze, a tyś mi ią podmówił, y ona mię porzuciła". Co wyraziwszy żądam miłosierdzia I. W. Pana y Dobr. w moiey krzywdzie a przytem zostaje I. W. P. Dob. Nayniegodnieyszym podnóżkiem Franciszek Urbanowicz (1782, 28).

30. Акти до справи Антонїя Волковича, пароха воданицького, оскарженого за ріжні надужитя, а між иншими і о крадїж полотна, 1756—1762 р.

Anno Domini 1756. Die 16 mensis Augusti in Kryłos. Przed Wielmożnym y Nayprzewielebnieyszym Imcią Xsiędzem Anastazym Szeptyckim opatem Kaniowskim, sądów zadwornych IW. IX. Leona et. audytorem generalnym y sędzią stanowszy, osobiście pracowity Iwan Matolaka, aktor na terminie z pozwu przypadaiącym, z tegoż pozwu proponował, przeciw Wbemu Antoniemu, parachowi wodnickiemu, zapozwanemu oto: jako on zapomniawszy bojaźni bożey y miłości blizniego, urościwszy sobie iakoweś pretensye do aktora, onego widłami ciężko zbić ważył się, za co onego przykładnie skarać, do nagrodzenia za bol, y koszta prawne przymusić, debita cum instantia upraszał. W przytomności wnego Antoniego Wołkowicza, parocha wodnickiego, zapozwanego salvis dlatego pobił, y dopoty bił, dopoki futra nie oddał odpowiadającego. Pracowity Petro Koczut obywatel wodnicki, o to, że żony jego przez niedziel dziesięć wywodzić niechciał y ogrodu znaczną część za-

ioł, y stodołę postawił na gruńcie tegoż interweniendo proponował. Ex parte dworu wodnickiego, wielmożny Zawadzki similiter interveniens ratione popełnionego krzywoprzysięstwa o połsetek płotna, o zabranie prosa kop iedynaście, o odięcie szabli, y potrącenie tegoż, przeciw temuż zapozwanemu zaniosł skargę. Ex adverso tenże zapozwany odpowiadając na interwencyę, iż dla tegoż żony Petra nie wywodził, że siana zebranego oddać czyli za niego zapłacić niechciał, ogrodu zaś nie zaiął, exluzował się, że onemu gromada wodnicka sianożęci kawałek przykupiła skarzył się. Co się tyczy pretensyi dworskich, że ktoś podrzucił połsetek do komory, o czym on nie wiedział, y nie wie. Prosa spasionego połszosty kopy zabrał, ale te nietylko iego, ale y gromadzkie świnie spasli. I panu Zawadzkiemu, podczaszycowi tylko bronił się, który naszedł był na rezydencyę, ale nie porywał się, szable odiął y te gotów oddać, byle onemu koń także, iakiego zabrano, był oddany, justyfikował się. Wielmożny y Nayprz. Imci X. Audytor wyż wspomiany wysłuchawszy stron pretensyi, sądownie proponowanych, y na nie odpowiedzi, ponieważ do niektórych dobrowolnie przyznał się, niektóre zaś negował, przeto zawiesiwszy decyzyę kategoryi tych, które są przyznane. Indagacyę potrzebno być uznał y przew. x. Serwatę, dziekana uścieckiego tak dla uczynienia indagacyi w tych pretensyach, które są negowane, jako y wizyi gruntu zaiętego, y sianożęci inquantum przekoszoney, y spatium czasu dla wyprowadzenia tey indagacyi od aktu dzisieyszego tydnia naznaczył, na który termin tak szable zabraną komportować, jako y konia zaiętego do sądu przyprowadzić nakazał. Ex actis curiae Epp. extracta.

Anno Domini 1756 die 21 mensis Augusti V. S. Testis 3 tius Mykita Koczut annorum 80 paschali confessione confessus deposuit. ad 1 mum Ia iuż nad grobem, umirać mi, nacobym miał to mówić o czem nie znam, nie zawiode sumienia, co wiem to powiem. Syn moy, iak miał puść ze wsi, tkacz, hospodynowa przyszedszy do izby do syna mego mówiła: Iwasiu „aty chcesz pość ze wsi, otyż ia, dam znać do dworu“, a on prosił żeby nie rozgłaszała, y dał tynfa y loche wziąć kazał, bo był coś winien x. parochowi. Y iak tylko syn moy poszedł ze wsi, teyże samey nocy x. paroch wzioł loche, y pan Babliński widział, że teyze nocy szedł do chałupy syna mego x. paroch y siekiere miał w ręku z żoną swoią y siostrą żony swoiey, y dziwką służącą, y chłopcem bratem swoim. Która dziwka x. parocha w kilka niedziel przyznała się przed moią córką w te słowa „iaby tobie coś powiedziała, żebyś mię nie wydała, oy po zbiegłym twoim bracie nasz hospodyn wzioł połsetek, y sześć kłąbków, drzwi, ławe, y słomiankę, y ia tam chodziła. Dobrodziey niosł drzwi, ia ławe, hospodynowa słomiankę, chłopiec połsetek, a siostra hospodynowey kłąbki“. ad 2 dum Byłem sam przy tem, iak panicz przyszedł do x. parocha. Nie wiem czy po woły, czy żeby tylko widział, aby się x. paroch nie zapar, bo tey nocy chciał x. paroch wydać woły na strone człeku, który na ten czas był w rezydencyi x. parocha. Niewiem zkąd, y iak tylko przyszed do wrot pan podczaszyc x. paroch nic niemówiąc, wyrwawszy szable od boku z pochwy paniczowi, uszedł do izby, a panicz za nim opominaiąc się o szable, y tak prętko gdzieś x. Paroch zarzucił szable, że znaleźć nie można było. Po-

tym przemawiać się poczęli, y uchwyciwszy się za barki wodzili się po sieniach długo. A potym x. paroch panicza obwalił na ziemię, aż człek pana podczaszyca zerwał x. parocha z panicza, ale żaden żadnego nieuderzył, widziałem, bom stał przy tym. ad 3 tium. Słyszałem, że bydło x. parocha w prosie pańskim było razy kilka, y do dworu zaięte było z prosa, y to od ludzi słyszałem, że x. paroch prosa pańskiego niewiedzieć za co, y na co wzioł połszosta kopy, a drugie połszosta kopy, co bydło nierogate rozziadło pan zabrać kazał. ad 4 tum. Tum się urodził, y tum się starzał, y iak dziś pamiętam, iak stryj x. parocha teraźnieyszego sadził iabłoń na miedzy pod płotem, y byłem przy tym, y posadziwszy do płotu prętami przywiązał, a teraz x. paroch iuż trzeci rok iak płot na połtora siążni zato iabłonio zagrodził, y stodołą na kilka łokci ogrodu zajął. ad 5 tum Niedalekom tam na wozie kład snopy, ale niewiedziałem iak x. paroch bił Iwana Matoleka, co na to y dziesięć razy sumieniembym poprawił, że niewinnie, bo woły tegoż Iwana niebyli na ten czas w żadney szkodzie, widziałem, którędy pasł chłopiec. Hac omnia fidelissime descripta et connotata ad Illustrissimum iudicium remitto, meg. ultimum subpedaneum Iudicis clementissimi gratiae recomando M. Serwata (1756, 47).

31. Інформація про різні провини Теодора Мачкевича, пароха городиловського, подана деканом золочівським до відомости владики, 1783.

Informacya o życia obyczajach X. Teodora Maczkiewicza, parocha horodyłowskiego, nieprzyzwoitego postępowania z parochianami, onych zdzierania, niepilnowanie nabożeństwa, zdezelowania szkoły parochialney, nietrzymanie diaka etc. z należytem uszanowaniem Iaśnie W. Pasterzowi Dobrodziejowi dla otrzymania rezolucyi przez urząd dziekański złoczowski w niemożności zaradzenia złemu dnia 31 Lipca 1783 roku wiernie spisawszy podaje się. 1 mo. Po ukaraniu dekretem konsystorza lwowskiego y dziekańskim postępku w mieście Złoczowie, bicia żydów, skrwawienia zębami ich palców z publicznem pogorszeniem całego miasta, miał zakaz nieznaydowania się w mieście, tego nie zachował, pił, upił się y na drodze kireje własną bił z siebie zrzuciwszy kiiem, do domu przyszedłszy żonę dzieci y okna powytłukał. 2 do. Przeciwko charakterowi kapłańskiemu pułbeczek much, woszczyn y piasku nakładł, miodem tylko z wierzchu pokrył, żydowi złoczowskiemu przedał, ten wybierając postrzegł to oszukanie, y wizyę urzędową miasta na przeświadczenie sprowadził. 3 tio. Przeciwko temuż zakazowi niejeżdżenia do miasta, lecz w interesie żony lub dzieci posyłania, przywiozł pszenicę y umowiwszy cenę z woyta tuteyszego żoną y mieyskim pisarzem zaczynających mierzyć, łżył, szarpał, aż go mieyscy słudzy do dania znać dziekanowi z obelgą stanu, duchownego utrzymali y od ukarania takiego postępku zemknął. 4 to. Postanowił urzędownie wszelkich trunków zaniechać, przecież tego różne nieprzyzwoitości czyniąc, y w domu, y w mieście niedotrzymał. 5 to. Dnia 25 teraźnieyszego miesiąca y roku córce krew szła z nosa, X. Maczkiewicz urościł pretensyę, że diak z Hodowa uderzeniem w gębę upuścił ją, tego pięścią uderzył z kosą się za nim uganiał, a perswadującą szlachciankę, pannę Grabowską po-

liczkiem aż do nakłonienia do ziemi uczęstował, zhańbił, zdysfamował. 6 to. Die 29 ejusdem parafianinowi jego w Horodyłowie zmarło dziecko w niebytności parocha, przyszedł do dziekana y wziął zalecenie x. parochowi chyleckiemu na uczynienie pogrzebu, w czasie tego zieżdża własny paroch, opłaty za pogrzeb 4 zł. dopominając się, ten rzekł: „mam zlecenie od x. dziekana zapłacić temu, ktory pochował", zaraz go gwałtownie wytrącił z izby, za łeb porwał, targał, w kark bił, aż do rozbronienia. Przybiegł pobity z lamentem do Złoczowa, do dziekana y wziął dyspozycyę dla xa. chyleckiego, aby gwałciciela, jeżeli dobrowolnie niezechce stawić się do urzędu, używszy pomocy świeckiey stawił. Paroch chylecki przeczytawszy dyspozycyę zaraz odebrał od parocha horodyłowskiego policzek, uganiał za nim z piłą, którą mu przecie odebrano, y sposobem włożono na wóz, wydarł się y z tego, z tym doniesieniem paroch chylecki przyjeżdża dodając, że ieżeli niezabieży temu dziekan, prócz piły ma szpadę, zapewne kogo trupem położy. Dziekan uczyniwszy actum, contritionis zbieżał na mieysce y niedobrowolnie, lecz użytą świecką pomocą wpadłego, in canonem si quis, sprowadził, y utrzymuje do rezolucyi pasterskiey. To jest znacznieysze wykroczeń x. parocha horodyłowskiego opisanie. 7 mo. Co się tycze postępowania z parafianami własnemi xa parocha horodyłowskiego ich nauczania takie bywają w cerkwi: „Haydamaki, złodzieje". 8 no. Zdzierstwa y nielitości zostawił te dowody: u Demka Hunki gdy niemiała kobita chora od spowiedzi czym zapłacić wziął kurę, y na chłopca groszy trzy. Alexy, parochianin z Ielichowicz chorą kobitę przywiozłszy, niechciał ją od groszy piętnastu spowiadać, y w niemożności tey kwoty wypłacenia musiał ją do Złoczowa wozić. 9 no. Semka Zarycznoho pałaszem wzmiankowanym płazował. y z tym się uganiał. Semka Łysoho zięcia patynkami y tykami bił y po wsi uganiał. 10 mo. Przeciwko konstytucyi syna swego dziewięcioletniego bez edukacyi po tylokrotnych upomnieniach na diaka utrzymuje, y pensyę diakowską przy spowiedzi paschalney na niego odbiera. 11 mo. Szkołę z nakazu dziekańskiego wybudowaną spustoszoł, gdy się diak dla bicia nie mógł utrzymać żaden, dla jakiego kolwiek prowentu na cerkiew naięli za zł. siedem na rok tkaczowi, temu żadnym sposobem pociągaiąc do swoiey roboty, y bijąc na szkołę napadając przemieszkać niedał, a teraz do niey konie zapędza swoje. 12 mo. Dnia wyrażonego 25 przy akcie weselnym córki swoiey, y zgromadzeniu licznym gości, ufatygowaną, y zmordowaną żonę porwawszy za nogi tu y owdzie siedzącą po ławce włoczył, y do tańca pałaszem zachęcał. Tey szkarady ile pod bokiem cyrkułu niemogąc znieść złoczowski dziekan y hańby duchowieństwa, końcem oddalenia iey Iaśnie Wielmożnemu pasterzowi Dob. dla uświadomienia przesyła, y że iest rzeczywista podpisem ręki własney stwierdza, Datt. ut supra Antoni Sebatowski Dz. Ian Smiechowiecki, paroch strutyński instrygator y rewizor dekanatu.

32. Акти до справи Василя Левицького, пароха задворецького, який оскаржує слугу двірського Андрія Пахолка за відібране фляшки з горівкою і побитя позиваючого, 1749.

Anno Domino Millesimo septingentesimo quadragesimo nono. Die Lunae vigesima octava mensis augusti Veteris styli, Leopoli. Przed

Wielmożnym Imcią Xsiędzem Antonim Lewińskim, Protonotariuszem apostolskim, spraw nadwornych Iaśnie wielmożnego Imci Xsiędza Leona na Szeptycach Szeptyckiego, z Bożey y stolicy apostolskiey łaski, biskupa lwowskiego, halickiego y kamieńca podolskiego, opata mielnickiego, audytorem wikarym y officyałem generalnym lwowskim, podczas publicznej spraw audyencyi, stanowszy osobiście Wielebny Xsiądz Ian Gromnicki, W-o X-a Bazylego Lewickiego, parocha zadwórzeckiego, aktora, prokurator na terminie dzisieyszym ex monitorio simplici przypadającym, contumaciam pracowitego Andrzeja Pachołka ex adverso pozwanego, quatenus niestawiącego accusavit et in eius contumaciam przeciwko niemu proponował: Jako naszedszy w. aktora z innymi ludźmi dworskiemi, na polu jego własnym cerkiewnym, gorzałkę, którą robotników częstował, wydzierając onego lżył, dysfamował, potrącał y harapnikiem razy kilka uderzył. Przeto onego pro praemissis skarać za uderzenie y potrącenie w exkomunikę papiską deklarować y na expensach prawnych kondemnować debita cum instantia upraszał. W obecności urodzonego Krzysztofa Dlymy, uczciwego Andrzeja Pachołka, wielmożnego Ożgi Stolnika Lwowskiego służącego ex adverso pozwanego, prokuratora, ponieważ tenże pozwany zostaje in actuali obsequis pana swego, bez którego pozwolenia in gnovis judicio respondere nie może, a zwłaszcza, że zapozwano go absq. assistentia directi dmi, zaczym o odcytacyę wielmożnego Stolnika od forum competens upraszającego. Ex adverso W-o aktora prokurator non esse de iure canonico necessariam assistentiam Domini in causis, gdzie sługa albo poddany pro suo facto odpowiedzieć ma replikując teraznieyszego pozwanego od directe respondum stringi upraszał. Wielmożny Imc. Xsiądz auditor i sędzia generalny lwowski, qui supra siedząc et auditis, ponieważ to non servatur in causis fori spiritualis in praxi, aby za występki swoje słudzy lub poddani przez się odpowiadać nie mogli. Przeto ad citatione pozwanego directi Domini non necessaria adiuventa temuż pozwanemu na propozycyę w-o aktora odpowiedzieć roskazał. Od którego dekretu pozwanego prokurator ad quem de iure apellował. Wielmożny Imci Xsiądz, sędzia zwyż mianowany takową apellacyę refutował. Eodem procuratore a refutatoriis apellante, et r. dõns index stetit in decretis. Tandem citati procurator stando sub tuitione apellationis suae na propozycyę w-o aktora odpowiedział, iż pozwany żadney wiolencyi aktorowi nie uczynił, tym bardziej niepotrącał go, ani bił, tylko widząc wielki detryment przez kupowanie trunków, nie tak dla wygody swojej, jako bardziey dla przedawania onych ludziom, w prowentach pańskich, aktorowi dependenter od woli pańskiey flaszę pułgarncową gorzałki w cudzey arędzie kupioney dobrowolnie odiął, y takowy detryment przez odebranie tey gorzałki panu remonstrował. Wielmożny imc. Xsiądz Auditor y sędzia generalny lwowski siedząc et auditis et w-o actora ad probandum ipsi incumbentia admisit y komissarzów stronom mianować rozkazał. Tandem przewielebnych xsięży Iakoba Bereźnickiego, kamioneckiego, y Iakoba Partykiewicza białokamienieckiego dziekanów na stronę powodową, y wielmożnych Iakoba Migalskiego kijowskiego, proboszcza gliniańskiego y Iakoba Leymana żułkiewskiego kanoników z strony pozwaney mianowanych, asbentia unius ex utraq. parte non obstante approbował y teraz-

nieyszy dekret vim remissorialium literarum na osoby ich mieć chciał mocą dekretu niniejszego. Ex protocollo actorum curiae ac officii eppalis leopeliensis extraditt, et sigillo Illvmi ac Rndmi Dm Leonis in Szeptyce Szeptycki Dei et aplliae sedis gratia Eppi Leopolien. Halicien et Camencen Podell. Abbatis Mielcen Communitt Bazyli Ilaszewicz Aplski Ahtl. Biskup. Nadwor. y Konstystt. lwowski pisarz (1749, 3).

33. Справа межи парохом Кукізова Іваном Пясецьким і парохіянами Тимком і Іваном Волєнниками про запис, який їх мати зробила на річ пароха, а якого вони не хотять видати.

Testis 1 mus. Rdus Ioannes Terlecki, par. ruden. an. 36. ad 2 dum Przy czynieniu testamentu od nieboszki Wollennika Andrzeja nie byłem. Pod niebytność x. pozwanego (Iana Piaseckiego, par. kukizowskiego y diaka gliniańskiego) byłem proszony do dyspozycyi uczynienia słabey żonie tegoż Andrzeja Wolennika, która po uczynioney spowiedzi dobrowolnie kapłanowi swemu przy pałamarzu ze mną będącym — krowę, kożuch, sirak, owiec dwie, połsetek płutna, niespominając jaki, legowała, y te legacyę maiąc do siebie odchodzić, iak Andrzey mąż jey ze dworu wszedł do izby oświadczyłem, który usłyszawszy niezbraniał, tylko sobie płutna puł pułsetka, które miała oprócz całego zamawiał, a krowę żeby sobie rezerwował do śmierci tego nie było przy mnie. Iuż umarła wprzód niż Andrzey mąż iey, ktory testament uczynił, y X. pozwany ze mną ją pochował. Po odjeździe zaś x. pozwanego w teraźnieyszym roku do Kryłosa, iak wspomniany Andrzey Wolennik we dwie niedzieli po śmierci żony swoiey pomarl. Ia na mieyscu x. parocha z innemi kapłanami pochowałem. Krowę legowaną od nieboszki ieszcze żony jego, synowie Tymko y Ian wziąc zaraz kazali. Testis 2 dus Wasyl Sławetny z Swierza. ad 1 mum Słyszałem o tem, tam gadają ludzie, że udają duchownego przed panem nie wiem o co. ad 2 dum Robiliśmy na tenczas w sieniach swoie szewską robotę, kiedy przyszedł naysamprzód kozak, pytaiąc o duchownego „hde Bat'ko“ odpowiedziała mu sama (попадя), że niema w domu. A duchowny był na gumnie, czyli na podwórzu na ten czas. Potem poszedł, aż znowu za mało chwile przyszedł y siadł mówiąc „nie niepoyde z tąd, aż poydzie do dworu x. pozwany, zabiie prosie, będę ieść y czekać go będę“. Za kwarans przyszedł pachołek wołając pozwanego do dworu, za nim po chwili lokay z tąż nowiną. ad 3 tium Iużem o tem namienił wyżey, że koniecznie kazali iść do dworu z sobą, taki maiąc rozkaz, żeby bez duchownego nie poszli. ad 4 tum. Iak duchowny nadszed do izby kazali mu iść z sobą do dworu. x. duchowny pytał ich po co. Oni odpowiedzieli kazano przychodzić nie wiemy po co, y tak zabrawszy się duchowny poszedł z niemi. Ieden szedł w przód, a dwóch po bokach duchownego, prawie słrzegli, jak pod wartą. Testis 3 tius. Iakob Markiewicz. ad 1 mum. Wiem, że Wolennicy udali duchownego przed panem, bo się w karczmie jednego czasu chwalili przy mnie, że go przysolili przed panem, y widziałem, kiedy szli do dworu skarzyć. A nie słusznie udali, bo duchowny według testamentu swego się upomina u nich, niesłyszałem zaś, żeby od kogo co napaścią wydarł, ale iak się

z nim kto ugodzi od czego, tym się kontentuie. ad 5 tum. Od samych że Wolenników y innych słyszałem, o tym powiedali oni, że x. duchowny miał czego słuchać od księcia. Ia sam nie byłem przy tem. ad 6 tum. Byłem ia raz u duchownego rudanieckiego który mi powiedział, iż mu tam iakiś iego parochianin, wymawiał, że talara bitego niechciał za pogrzeb, ale odkazanego wołu „trzebaby cię oycze do xsięcia, tobyś tak usłyszał, iak namiesnyk gliniański za legacyę, co namiesnyk, a ty się niechcesz talarem kontentować". ad 7 mum Słyszałem, że konie wzięto, ale nie wiem z czyiey racyi, o tym słychałem, że Wolennicy odebrali krowę legowaną od ich matki duchownemu, z rozkazu xsięcia, y lubo ią duchowny odebrał nazad oni się przechwalają, iak słyszałem znowu zaiąć. Basilio Iłaszewicz Aplco et Const. Epp. Leop. Not. (1757, 4).

34. Акти до справи Якова Шведзїцького, пароха цунівского оскарженого зверхністю двірською за писанє суплік і бунтованє хлопів проти двора, 1783.

Actum in ecclesia parochiali cunioviensi Anno Domini 1783, die veneris 25 mensis Iulii nv. Przedemną niżey wyrażonym od Iaśnie Wielmożnego y Nayprzewielebnieyszego Imci Xsiędza Piotra Bieleńskiego z bożey y stolicy apostolskiey łaski biskupa lwowskiego, halickiego y kamienieckiego, stronom y sprawie niżey wyrażonym deputowanym kommissarzem stanowszy obecnie wielebny Ian Dorożyński, paroch powiteński imieniem wbnego sądów duchownych instygatora czyniący aktor, y jego mieysce zastępujący ode mnie officialiter wyznaczony. Tudzież usciwy imci pan Antoni Rosnowski, plenipotent dominii grodeckiego, do tey sprawy interessujący się, y obstawający na terminie dziesieyszym z wyznaczenia kommissarskiego przypadającym, przeciwko Wbnemu Iakobowi Szwedzickiemu, parochowi cuniowskiemu zapozwanemu o fomentacyę poddaństwa starostwa grodeckiego, to mową, to pismem przeciwko gruntowey zwierżchności. Dopraszali się abym jurysdykcyę moją komissarską zafundował, y podług podanego punktu od im. pana plenipotenta wyżey wspomnionego świadków zeznania dobrowolnie bez przysięgi wysłuchał. W obecności utsciwey Anny Szwedzickiey, wnego Iakoba Szwedzickiego, parocha cuniowskiego, zapozwanego małżonki na zafundowanie jurysdykcyi, y przepuszczenie przez zwierzchność dworską podanych świadków, przeze mnie zapozwanych, uwolnienie od przysięgi, y na ich relacyi każdego z osobna wysłuchanie zezwalającey. Ia wysłuchawszy — swiadków, a ci są następujący — 1. Seńko Pirog, 2. Iwach Wasylów, 3. Michayło Iaszczyk, 4. Andrzey Hodiy. Podawszy im pierwiey duchowną naukę, aby sprawiedliwości w podaniu swego świadectwa zachowali, examinowałem w następujący sposób. Punkt podany od zwierżchności dworskiey jest taki: Iako świadek wie, że wny paroch cuniowski suppliki na tęż zwierżchność dworską uszczypliwe, y niektóre buntujące pospólstwo pisał. 1 mus Testis Seńko Pirog, przysiężny cuniowski an. 45, confessus 4. hebdomadus rudimenta fidei scit, justiae favet, citatus libenter deposuit. Prawda, że nam x. paroch nasz cuniowski pisał supplikę do samego I. W. Starosty, teraz jak tu zjechał był do starostwa grodeckiego, bo go tu 18 lat niebyło, y podawaliśmy

ją do pana, ja sam podawałem z Iaszczykiem, przysieżnym kaminobrodzkim. Ale nas do tego x. paroch niepobudzał, ani fomentował, tylkośmy go sami o to prosili z gromady, bo mamy krzywdę. Ito prawda żeśmy pisali przeciwko p. Rosnowskiemu, pisarzowi, przeciwko p. Okolskiemu co był w Horodietyczach za pisarza w starostwie grodeckim, bo piekelne od nich mieliśmy krzywdy. Wiele pracy naszey gromadzkiey potaili, pozabierali, cośmy dawali y cesarskich podatków, to przy nich poprzepadało, ale żadney na to rezolucyi od I. W. Pana Starosty nieodebraliśmy. Pisaliśmy y przeciwko p. Ianoszewskiemu, possessorowi zyszyckiemu dóbr I. W. I. Xsiędza Arcybiskupa lwowskiego, bo nam paswisko odebrał dla siebie na sianożęć, bydło nasze zaymuje, gęsi tłucze etc. Ale I. W. P. Starosta na to tylko powiedział — macie wy od cyrkułu na to rezolucyę, to tey się trzymaycie. — Ale my się mocno xu nakłaniali, nim nam tę supplikę napisał, y popadia na nas, y na xa bardzo swarzyła. Ieszcze ten świadek tak dodał: jak miał x. paroch poddaństwo na zwierzchność dworską fomentować, kiedy ieszcze tak dwarocznego roku, to jest rok minął mięsopustu wielkiego, kiedy pan Przybyłowicz zaarendował był nas, y przysłał był szwagrowi xa parocha Michałowi Bednarzowi siedzącemu na gruncie kapłańskim sztukę lanicy prząść, a ten spalił, a xa niebyło wtenczas w domu, odjechał był dokądziś, owóż przyjechawszy zaraz mię posłał do niego — pódź mów, y nakaż mego szwagra, aby ex nunc zapłacił sztukę p. Przybyłowiczowi, żebym ja się nie kłucił z dworem. 3 tius testis Michayło Iaszczyk, ritus latini, przysięzny kaminobrodzki, starostwa grodeckiego — deposuit: Ia tylko o dwóch wiem supplikach, że nam x. cuniowski pisał, bo y ia byłem przy tych pisaniu, a trzecią Wasylko brat jego nam pisał, a x. gdzie nieco tylko poprawił, bo mu trzeciey popadia niekazała pisać, swarzyła na niego mocno y na nas, mówiąc: A wiesz sam powiadałeś, jak przyjechałeś z Obroszyna, od xa dziekana, że wam wszystkim xsiężom zakazano w chłopskie wtrącac się skargi, y nie pisać supplik, a tobie nic nie poradzi, pamiętay do czego ciebie te suppliki przywiodą. Byli raz z Mużyłowic ludzi jeszcze przed wielkanocą, to y tym napisał był, a o więcey supplikach nie wiem. Ot Wasylko to pisze, bo on z tego tylko żyje. Ale choć nam x. pisał to prawdę, bo wielką mamy krzywdę od naszych officialistów, pisał nam jedną do gubernium jak grad wybił, żeby nam była jaka defalka, ale tamta tam przepadła. Znowu powtórnie pisał o tę gradoboję, y natych naszych ministrów, że nas w niwec obracają, y kazali nam w gubernium czekać — poczekaycie będziemy szukać tamtey pierwszey waszey suppliki iesiennej, — a my powiedzieli — nie mamy o czym, bo iuż tu cztery dni siedziemy, ale tu inszych przyszlemy, — lecz dowiedziawszy się, że I. W. Pan starosta ma przyjechać już sami nie chodziliśmy do gubernium, y drugich nie posełali, tylkośmy referowali do naszego jegomości z trzecią suppliką od Wasylka pisaną, którą oddał na ręce p. kommissarza: — będziecie moi dzieci mieli tu repplikę na piśmie, — y tylko nam owies darowano osypny y drób. Ale żeby nas paroch cuniowski fomentował, albo nam kazał na panów pisać to się nie pokaże. My jeszcze będziemy pisać, choć nam xsiądz nie zechce, my takiego znaydziemy, kiedy ci pankowie, co chcą to robią, y jegomości samego podiudzają,

ia p. Rosnowskiemu taki w oczy mówiłem, y będę mówił. 4 tus Testis Andruch Hodiy z gromady kaminobrodzkiey. Żeby nas x. cuniowski na zwierzchność dworską buntował, albo naradzał, na to niejadtszy, niepitszy gotów jestem dziesięć raz przysiądz, że nieprawda. Pisać, pisal, bo go nasza gromada kamienobrodzka y cuniowska woleńska y dobrzestańska o to prosiły, na samprzód pisał do p. kommissarza, bo jakeśmy odebrali w gubernium drukowane uniwersały, że wolno na pana swego żalić się, kiedy mamy jaką krzywdę, które to uniwersały gromadom y xsięży wszystkim rozdawane były. Także my widząc krzywdy nasze nie tak od samego pana, bo go tu 18 lat nie było, y P. Bóg wie kiedy iuż będzie, jako od panków naszych nam czynione. Naradziwszy się, poszliśmy do x. parocha cuniowskiego, aby nam przeczytał, bo nasz duchowny choć czytał w cerkwi, y we Lwowie niemiec nam czytał, ale nie rezolutnie, nie moglismy dobrze wyrozumieć, aż w niedzielę przybrawszy sobie czas poszliśmy do x. cuniowskiego, y nam wytłumaczył, y zaraz prosiliśmy go, aby nam napisał do p. kommissarza, a iak nam niebędzie sprawiedliwości, to się udamy do gubernium, napisał tedy. A im. p. Rybaczewski, kommisarz odebrawszy tę supplikę, w którey naszą uciemiężliwość wyraziliśmy, powiedział: poślę ia tam do was za dni 14 p. Rosnowskiego, pisarza, to będziecie mieli rezolucyę. Owóż przyjechał p. Rosnowski y dwóch złapawszy kazał położyć krzyżyki, y kazał się nam gromadom z dworem pogodzić, a my niechcieli, bo było z naszą krzywdą, pouciekaliśmy. Tylko tamtych dwóch jak się podpisało, posłał pan Rosnowski do Lwowa, do gubernium, czy gdzieś tam, a oni wstąpili do xa cuniowskiego, a x. cuniowski na drugiey stronie podpisał, że to niedobrowolnie, ale przez przymus podpisali się, bo go o to prosili, żeby tak podpisał. A gdy ci poszli do gubernium, kancelaryści obaczywszy ten skrypt y krzyżyki powiedzieli: „aha, a to sieczka była klopi w głowie“ — a oni powiedzieli — „nie sieczka, tylko nas złapano, y przymuszono podpisać się“, a oni przewróciwszy papir na drugą stronę obaczyli y mówili — prawda, że jest podpisano, że przez przymus, — y kazali przyść za trzy dni, y ia z niemi chodziłem, y to bardzo długo wlekło się. Ia sam z pięć razy byłem w Lwowie, aż potym potroche dwór nam ponadgradzał. Teraz zaś do I. W. Starosty nie xsiądz, ale brat jego Wasylko na p. Rosnowskiego, y innych oficialistów pisał, prawda, że y xsiądz był przy tem, ale mu popadia niekazała pisać, y nam łajała, mówiła, że jemu starsi zakazali pisać. Co wszystko wiernie z swiadków ust słowo w słowo opisawszy do sądu I. W. Imci Xsiędza Biskupa wyżey wspomnionego z powinnym uszanowaniem w zapieczętowanym rotule odsyłam. Stefan Mokrzycki Dziekan Obroszyński deputowany kommisarz (1783, 74).

34 a. Акта до справи Василя Палієвича, парожа рожнівского, оскарженого в підбурюванню громади проти двора.

Punkta przeciw W-u xsiędzu Bazylemu Paliewiczowi, parochowi różnowskiemu, ad actum praesentem commissinis, tam ex parte aulie roznoviensis, quam ex parte w-o sądów duchownych instygatora podane, Die 3 Mar. v. s. 1782 A-o. 1-mo Iako świadek wie, że WX. Paliewicz uniwersał I. C. A. Mości prawie co niedziela synowi swemu w cerkwi

ludowi czytać każe, a sam opacznie go wykładając ludzi do nieposłuszeństwa nakłania, mówiąc tymi słowy „niebójcie się dziatki teraz iuż dwór nic niema do was, y karać was nie każe y nie może. 2-do Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Bazyli Paliewicz fomentował przeciw dworowi ludzi, aby punkta y krzywdy y iakie maią wyraziwszy w supplice do dyrektoriatu podawali. 3-tio. Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Paliewicz diaka aby supplikę przeciw dworowi rożnowskiemu pisał przymuszał, y napisaną supplikę przez diaka, ludzi na teyże swoią ręką popodpisywał y krzyżyki przy imionach tychże pokład. 4. Iż tenże W. X. upiwszy się należycie napadł na dwór różnowski, upominając się niby o zaaresztowane siano za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę, imci pana ekonoma nieprzystoynemi lżył słowy, aż do alkirza przed nim skryć się musiał. W. x. coraz więcey pozwalając sobie haec formalia powtarzając = pisałem supplikę, y ieszcze będę do Wiednia pisał = wyiść z izby niechciał. Imc. pani Komarowa widząc tak wielką zniewagę męża swego te do niego wyrzekła słowa = oycze poydź spać, bo cie każe nie iako, kapłana, ale iako chłopa z izby wyprowadzić. W tenczas w. x. Paliiewicz wyszedszy do sieni iak mu się podobało gadał y łaiał. 5-to Iż gdy Imci pan ekonom w. x. Paliewiczowi różne dawał sposoby, aby za nabraną w propinacyi pańskiey gorzałkę na kwart 192 wypłacić się mógł, ten formując sobie iakoweś do szynkarza pretensye, płacić niechciał. Imc. pan ekonom maiąc wyraźną dyspozycyę j. w. pani swojej posłał do niego ekzykucyę, którą w. x. Paliiewicz kazał bić y wiązać. Komar.

Переслухане свідків. Testis primus, rdus Stephanus Michniewicz, parochus roznovien. heri celebravit juravit et deposuit ad puncta actorum.

O tym słyszałem od ludzi, że o tym gadali, to prawda, że gdy mnie imc. x. dziekan oddawał parochie w administracyę święto-michalską rożnowską, przy ludziach natenczas żalącym się przed nim na imc. pana Komara, że ich krzywdzi y biie, radził, aby spisawszy swoie krzywdy udali się do dyrektoriatu maiąc po sobie uniwersały cesarskie zakazujące karać. Udawali się y suplikę pisali z wyrażeniem punktów na p-a Komara. X. zaś Paliewicz tylko słyszałem od ludzi, że niby z ludźmi chciał iść do Kołomyi y w samey rzeczy chodził. 3 tio. Nie x. Paliewicz pisał supplikę, ale diak czapliniecki, który się także nazywa Paliewicz. Z czyiey rady niewiem, y kto ją podpisywał nie widziałem, aż imci x. dziekana naszego słyszałem sam na swoje uszy, iż przyznawał się, iako on swoją ręką podpisał ludzi na supplice y krzyżyki kładł. — Testis 3tius Atanazy Daniluk incola rożnov. ann. 50. confessus confessione paschali. Ad 2 dum. Byłem na ten czas, kiedy X. dziekan oddawał parochię xsiędzu Mychniewiczowi, y słyszałem kiedy czytał uniwersał cesarski x. dziekan, y mówił do nas wszystkich, że kto ma iaką od pana krzywdę, a niema się gdzie żalić, niechay się uda do Kołomyi, bo takie teraz uniwersały wyszły, ale to x. Paliewicz do nas niemówił, bo my nie iego parafianie. Ad 3 tiu. Supplikę przeciw panu Komarowi diak czapliński pisał, bośmy go oto prosili, ale x. Paliewicz o tym wtenczas niewiedział, aż gdy wyszliśmy z tąż suppliką do Kołomyi x. Paliewicz dopendziwszy nas na drodze pytał się „dokąd idziecie“. Odpowiedzieliśmy, że do dyrektora, zaczął nam mówić x. Palie-

wicz poczekaycie troche póydę y ia z wami tylko niechay wstąpię do x. dziekana. Wyrwał się z x-m Zachara Mychniak y z tąż naszą suppliką wraz z x-m Paliewiczem poszedł do dziekana, którą wziąwszy x. dziekan poprawił, gdzie było zle napisano, y wypytawszy się którzy z tą suppliką idą swoią ręką imiona nasze bez nas popodpisywał y krzyżyki pokładł (1782, 21).

34 б. Акта до справи священників з округа калуського оскаржених в підбурюваню селян і писаню суплік.

Duchowni którzy poddanych fomentowali y fomentują przeciw zwierzchności dworskiey kałuskiey, y onym supliki pisali. X. Odzierzyński, paroch perehiński. X. Nowodworski, paroch kałuski. X. Koniewicz, paroch petranecki. X. Koniewicz, paroch kamiński. X. Lewakowski, paroch kropiwniański. Wszyscy wyżey warażeni duchowni poddanych starostwa kałuskiego fomentując suppliki onym z oczernieniem niektórych officyalistów pisali, a nayosobliwiej x. Odzierżyński, paroch perehiński, który y dotąd poddanych fomentuie y suppliki do kraysamtu stanisławowskiego pisze. And. Dunajewski.

Supplika pokorna do wielmożnego pana y dobrodzieja naszego pisana od gromady kropiwiańskiey.

Wielmożny panie miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy! My cała gromada kropiwiańska do wielmożnego pana naszego miłościwego dobrodzieja należące ludzie y nadto zubożałe doczekawszy się szczęśliwego pryyjazdu pana naszego y dobrodzieja przy upadnieniu do nóg żałosne nasze krzywdy zanosimy. 1 mo. Przedtym miewaliśmy ten sposób z solą ieździć y zarabiać na kawałek chleba, a teraz nam tego zabroniono, że niemamy sposobu do życia. Zwłaszcza jesteśmy bardzo na szczupłych y młakowatych polach, spuściwszy się na swoje własne zasiewy y sposobu niebyłoby do wyżywienia się, żebyśmy w drogie nie gościli za kawałkiem chleba. 2 do. Pan Bóg dopuścił na nas w pierwszym roku, że nadto jesteśmy zubożałe nietylko od kawałka chleba, ale nawet z bydełka ile któren miał do ostatniego wyzdychało, jeszcze na tym niestało się w tym roku nawet y grad powybijał uwszystkiem ile któren co miał. Nietylko zboże, ale y słomę że wcale, a wcale niemamy sposobu do życia, chiba wezniemy się jeden za drugim y poydziemy z torbami. 3 tio. Pociągają nas do straży nocney y dzienney. Wypędzają nas na kolię ustawicznie, czego niebywało zdawna, dawien. Wypędzają nas na tłokę nieustannie. Co przedtym była proszona tłoka do wożenia różnych materyałów do zamku y na żupy solne. Oprócz włożoney pańszczyzny musimy wozić y robić popioły na maydan ustawicznie palić, tak że gospodarz musi w lasach palić, a gospodynie muszą w domowych gotować popioły y przetakiem przesiwać y pod karą y egzykucyą kozacką. 4 to. Wymyślono na nas drwa furzonowe, które musimy wozić, albo płacić. Nadzwyczay jesteśmy uciśnieni to jest każą drzewo ścinać y w szereg wysoki składać. Co nam nieznośną pracą przychodzi, albowiem jeden gospodarz poszedszy rębać jednę klepkę cały tydzień musi koło niey pracować, a nadgrody od tey klepki tylko dostanie groszy 24, gospodarstwo przez to musi w domu opuścić. 5 to. Iak wielmożny pan miłościwy y dobrodziey nasz łaskawy, niewesprze

nas ze skarbu do zasiew naszych, to każden z nas wiosne utraci y poydzie za kawałkiem chleba. Gdyż niebędziemy mieli żadnego sposobu do zasiania wiosny. Zaczym Wielmożny panie nasz miłościwy y powtórnie suplikujemy, abyś jako pan miłosierdny raczył weyrzeć łaskawym okiem tak wielkie nasze krzywdy y ubostwa, ażebyśmy mogli przy łaskawem respekcie otrzymać jakową dla siebie klemencyę, w czym wznawszy łaski wielmożnego pana y dobrodzieja, za miłe zdrowie y długoletnie panowanie do zgonu majestat boski błagać nieprzystaniemy, jako jesteśmy wielmożnego pana y dobrodzieja naszego. Przypominamy wielmożnemu panu y dobrodziejowi żeśmy mieli hayduka zgodzonego na struże y płacimy, co rok a z niego insza usługa dworska iest, a my musimy inszego struża naimować na cały rok y płacić mu zł. pol. 150. Na to podpisujemy się cała gromada. Michaiło Bresławski. Iwas Szachworosz ✠. Iaś Iwanków ✠. Iurko Senilun ✠. Ataman Iwaś Bresławski ✠. Przysiężny Iwaś Iwanów ✠. 6 to Kontrubucie dawniey zł. pol. 156 a to przedtym dawaliśmy wraz z kniaziami, a teraz kniazie odłączone, od nas gromady też sami wypłacamy, zwyż wyrażone sume. 7 mo. Na całym starostwie żadna wieś niedaje łanowego, a my teraz dajemy, a tego przedtym niebywało. 8 to. Przedtym niebywało takowych ustanow grodzenia jak teraz powstało, że dajemy każdy po dwa wozy pręcia łozowego, a przedtym tylko dwanaście koluw y puł wozu pręcia. 9 no. Prowentu drobnego dawniey zł. pol. 65. 10 mo. Ogradzamy żydowi corok ogród, a tego przedtym niebywało, y co potrzeba reperujemy. Porcij dajemy zł. 43. Strazczymy dajemy zł. 18, gr. 10.

На суплїцї зазначено що її писав „duchowny kropiwniański".

Supplika pokorna do wielmożnego IP. Stolnika lwowskiego, pana y dobrodzieja. (Зазначено на боцї). Supplika przez x. Nowodworskiego, parocha kałuskiego pisana.

Wielmożny imci nayosobliwszy panie y dobrodzieju! My gromada mościska przy nayniższym upadnieniu do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja wnosimy naypokornieyszą prośbę naszą w uczynionych nam krzywdach od jursdykcyi dworskiey. 1 mo Iż my maiąc pańszczyznę do odbycia, które powinniśmy odbywać podług inwentarza mamy w tym wielką krzywdę, że nam niedopuszczają sobie nic zrobić w polu, około zasiewów, gdyż nas gonią ustawicznie oprócz samey pańszczyzny to w łatry, to w klepki demeńskie to do różnych robocizn skarbowych nas zażywają. 2 do Zapamiętaliśmy, iż jak się postawił maydan pierwszy, y drugi w tych leciech do pierwszego postanowili na gromadę naszą do odbycia na łannego gospodarza co ma czeladź po półtora korca, a na pieszego poł korca, a teraz na jednego gospodarza naznaczono pod surową ekzykucyą na naymizernieyszego po korcy 4, a na lepiey się mającego po korcy 6, do zupełnego oddawania, a na inszego y po więcey przypadnie. 3 tio Był zwyczay u nas żeśmy trzymali hayduka rokowego, któren odbywał stróżę, a teraz iuż trzeci rok, jak zrucili hayduka a naznaczono odbywać stróżę, gdzie na każdego człowieka dób 18 w roku. 4 to. Nigdy u nas tego zwyczaju niebyło, abyśmy ogradzali arędarzowi gumno, staynie, chlewy, ogrody bez pańszczyzny, a teraz musimy pod surową exekucyą to wypełniać bez żadney powinności zapłaty y ekzykucyę strawować musimy. 5 to. Podatki z gruntów

naszych wszelkie opłacamy a niemamy spokoju y wolnego wygonu na naszych pastwiskach własnych, gdyż skarbowe woły, konie wypasają te pasowiska, a naszemu bydełku paść niedopuszczają. 6 to. Iż my nietylko, że swoią grątową pańszczyznę odbywamy ale y do budowli żupy nowey straciliśmy iedne lato, a drugie około budowli ratusza, trzecie około folwarku nowego, dodaiąc różnych materyałów do teyże budowli, a za to żadney robocizny, ani pańszczyzny nam nie wytrącają. 7 mo. Tłoki żadney u nas nie bywało a teraz postanowiono na nas odbywać po dni 4 lub pociężne lub pieszą. 8 vo Przedtym niedawaliśmy osypu tylko zł. 2, gr. 15 z pręta pola, a teraz podniesiono na nas drugich zł. 2 y gr. 15, co opłacamy iuż od lat 15. 9 no Przed tym u nas zwyczay był żeśmy dawali kur 15, jay kup 2, prosię, gęś, pułtrzecia korca owsa, za sieczkę zł. 1. na pieniądze worek 1 z nowego płotna przy odebraniu rogowszczyzny, drugi przy odebraniu osypu. Drew jarżmowych fura jedna od ciągłego gospodarza. Po tym za to wszystko płacić kazano zł. pol. 60. A my teraz dajemy y tych kur 15, jay kop 2, prosię, gęś, półtora korca owsa, za sieczkę zł 1., worków na pieniądze, drwa jarzmowe, y tych zł. 60. 10 mo Rabialiśmy siana styrty zakośney sążni 10 zwyczaynych, aby było w czele sążni 2, y wysokości sążni 2. A teraz y sążeń większy, y na dołożenie styrty każo dawać siana wozow 10, jak się styrta osiędzie. 11 no Gdy się bywało okna y piec w karczmie popsują za reperacyę onych, połowę gromada, a połowę arędarz płacił, a po tym arędarz gromadzie spłacił, arędarzowi zaś w wypłaceniu rathy przyimowano, a teraz gromada sama musi reparować bez żadnego wytrącania. 12 do Kontrybucyi spoczątku jak włożono płaciliśmy zł. pol. 155, y podrożnego zł. 1 y gr. 15. A teraz daiemy zł. 233 y gr. 8, y podrożnego zł. 1 gr. 15, y niewiemy co za przyczyna, że im. pan Podliwski, pisarz prowentowy, gdy przyszle rozpis aby składać kontrybucye na przykład zł. 155. A w tydzień lub daley znowu każe dodawać insuper zł. 30 lub więcey. 13 tio. Tenże pan pisarz prowentowy przy pisaniu rogowszczyzny od każdego gospodarza bierze jay 3, y gęś. Przy odbieraniu zaś rogowszczyzny oprócz zwyczaynego kwitowego co się płaci po gr. 2, od każdego bydlęcia bierze po gr. 1. A to niedawnemi czasy nastało. 14 to. Z folwarku len nam nawrzucają, a potym każą powisma gotowe dawać, w czym to jest krzywda, że inszemu dostanie się len zgniły, to musi swoje powisma dawać. Y pan dyspozytor poty do skarbu odebrać niechce, póki dla niego gospodarz nieda swoie powismo, co u nas nie bywało. W których krzywdach z jak nayniższym upadnieniem do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja upraszamy o względy łaskawe dla nas mizernych poddanych. A my za miłe zdrowie y szczęśliwe panowanie majestat boski błagać będziemy. My gromada cała mościska obieramy z pomiędzy siebie ludzi dwóch znających się do tego interesu, y ci ludzie niżej podpis znakiem krżyża świętego stwierdzają. Michał Łuciuw ✠, Michał Dutczyn ✠ I my na to cała gromada zezwalamy ✠

Do wielmożnego imci pana Iwanowskiego, stolnika lwowskiego, miłościwego pana naszego y dobrodzieja podana pokorna suplika od gromady Słobody Nebyłowskiey 1782 anno w Kałuszu — (на боці зазначено). Duchowny perehyński, x. Odzierżyński.

Wielmożny miłościwy panie y dobrodzieju. Po kilkakrotnie czyniliśmy skargę, a żadney folgi nieodbieraliśmy teraz czynimy rekurs z pokorną supliką do wiel. pana y dob. w poczynionych krzywdach nadzwyczay spodziewając się zyskać nayłaskawszą satysfakcyę. 1 mo. Lubo powinniśmy stawić łatry na banie kraśniańską, jako poddani, bo ich insze poddaństwo niepowinno wozić tylko my, których zwyczay takowy bywał, że kto miał ciągło lepsze więcey postawił, a kto podleysze mniey, y co zmagał wywiozł na łater, sani siedmioro wzioł zł. 8, y las był w pobliskości, potym jakowe drzewo trafiło się. A teraz równo słabszy z dużym a niezważając czy ma czas, y sposób tylko wieź a same bukowe drwa, y to z wymysłem, żeby z oboch stron był równy, y polana żeby niekrzywe, a nie sękowate, żeby przez later nic niewidać, gdyż wylizą y depczą, zaczym teraz na later wychodzi fur dobrych osimnaście lub więcey, a lasy iuż tak dalekie, że trzeba stracić dni 24 y więcey póki postawi, a gdy przyjdzie rozkaz wozić łatry niechże nagła śmierć potyka człeka, to żona wieź, lub niedostatek domowy nic na to uwagi niema, przybieże im. p. Olszewski z kozakami mordują, biie tyrańsko. Żądamy na to uwagi. 2 do Zwyczay dawny nam w słobodzie był takowy, żebyśmy dali trama do tartaku iednego, y to iaka zmożność, a teraz dajemy cztery pod zakładem żeby był większym, którego trama y czterma wołami wyprowadzić nie można. Pod któremi chudoby zbawiamy, a do tego za zaorki, oborki każdy człowiek od pary wołów powinien dać tramów trzy. A który pieszy to powinien nająć, aby za niego postawił drugi, za co płaci zł. 2. 3 tio. Maydanu nie było w starostwie kałuskim, gdy nasi dziadowie, oycowie zasiadali na powinności pańskiey, a gdy sobie skarb wynalazł intraty z maydanu pod obowiązkiem bez naszey krzywdy, gdyż popioły kupowano za swóy grosz skarbowy nietylko w poddaństwa starostwa kałuskiego ale y postronnych ludzi, y maydan był mieyszy, y to któren zmagał to dał y zapłate wzioł za gieletkę korcową zł. 1 gr. 15, a teraz nam ten maydan poszed w wielką powinność, gdyż nieuważają tak na tego co bierze czy niebierze pieniądze na popioł, dawaj. Od lat 30 ułożyli byli podług zmożności człowieka gieletkę. Na którego gieletkę na którego dwie, na innego trzy. Ieszcze płacili po zł. 1. Od lat zaś 20 ułożono na nas hurtowo gieletek 120, przed tym nas więcey gromady było, a teraz przez uciemiężenie porozchodzili się, wymarli, poubożeli, iednak musimy zupełnie oddawać, gdyż im. p. Sawicki takiego przystawił człowieka heroda Cwiklińskiego, że iak wpadnie do wsi, którego zastanie w domu, biie morduie nie nahajem, ani kiiem przyzwoitym, tylko co się drwa przypręca zapręta, a gdy nie zastanie w domu to się wgania po polach y łapa jak złoczyńców, po przy konie wodzą biją, mordują, jak nigdy było w Egipcie u faraona. A gieletka cwiercią większa, a płacą tylko gr. 15. Ieszcze to mały na nas smutek należli jeszcze większy, żeby nasze dzieci nie grzeli się w piecach, ale żeby żeny dawali popioł. Pierwiey każda żena, żeby dała po gieletek 2 y kwart 4 od których płacili zł 1, y ten na kypiankę dawano, a zapłaty nie było. 5 to Reperacya żup takowa była przed laty, że gdy wieża się przedarła wtedy budowniczy ziechał prosił po iedney dranicy, a teraz poszło w powinności. Wieże przed tym byli pod dranicami, a teraz pod gątami, zaczym musi

gospodarz dać każdy dranic kope, lub co potrzeba do innych budowli pod ciężką ekzekucyą. 6 to Koley na nas im. p. Kereczyński z nienawiści ułożył takim sposobem, gdy w. im. p. Danicz nastał na komis, tedy wszystkie sprawy do niego się powróciły on niemogąc gromadzie wyrobić sztukie wymyślał koley na ludzie, żeby każdy człowiek szed do Kałusza, póki była jaka robocizna, póty nieustawała koley, tam się wszystek czas nam miał o głodzie, chłodzie y nudzie, miał się za co na nas gniewać pan Kereczyński za sprawy, gdyż bywało iak ziedzie na wsie takowe sprawy czynił, gdzie była jaka kura, iaia, gęś, prosie baranek to szło na kuchnie. Siana, obroki, od ludzi pstrągi, lisy, wilki, niedźwiadki, to się do Kałusza prowadziło, a sprawy nie było żadney, a nam wszystko źle. 7 mo. Stróże z dawnych czasów i. p. pisarzowi żupy Kraśniańskiemu nie odbywaliśmy, a co za pana Olszewskiego takie ciężkie odbywamy, że nas każdego gospodarza kosztują po zł. 3 gr. 10, gdyż niemogliśmy koleyno odbywać, gdyż to stróża nieskarbowa, tylko usługa samemu i. p. Olszewskiemu zaczym musieliśmy rokowego nająć. Drwa iakoweś jarzmowe na nas włożona powinność, że bywało gdy zjedzi I. O. x-że imci lub komisarz to ze wsi na kuchnie damy po furze z łaski, a teraz każdy po furze musi dać bywało, a po tym pomiarkowali się, że im lepiey wyniesie biorą u nas po zł. 1 y gr. 1, y to dla nas z wielką krzywdą. Podatku cesarskiego na nas włożono w początkach zł. 30 a w drugim roku daliśmy zł. 44 y gr. 10 a teraz dajemy po zł. 64, gr. 10, niewiemy, czy to z założenia cesarskiego, y skarb cesarski czy tyle bierze. Owo zgoła gdybyśmy na wołowey skurze nasze krzywdy spisać teyby niewystarczyło, co my cierpimy za dolegliwości, niedosyć, że na nas ciężkie podatki, robocizny dolegliwe, ale tysiackroć razy większe dla nas nużdy, gdy nas zaczną pędzić że wszech stron, że gospodarz iak usłyszy głos od zwierzchności człowieka bez pamięci ucieka, żona sobie z dziećmi od chałupy, dosyć iak w tatarszczyznie człowiek przykrada się ku chałupie, żeby mógł wziąć dla siebie żywność, to z kątów dzieci przestraszone uciekają, rozumiejąc, że łapią kozacy, to człowiek ledwie z żalu duszy niestraci, patrząc koło domu na upadek y roztrąsek, skądzi nam żyć, y dawać podatki cesarskie, jeżeli nam nie nastąpi nadgroda, gdyż utraciliśmy chudobe, y folga nadalsze czasy śród białego dnia przyjdziem do w. pana, y podziekujemy, abo nas niech wezmo, w niewolę aczey nam dadzą żywność ta nikt się nie będzie znęcał. Żądając rezolucyi, jąko prawdziwy poddani w. pana y dobrodzieja podnóżkowie. Cała gromada Słobudka Nebyłowskiego pod zeznaniem sumienia podała punkta. D. 20 Feb. 1782 a. w Kałuszu (1782, 15).

35. Скарга греко-катол. священиків з деканату куликівського на римо-катол. священика Журовського, канонїка жовківського, за хоронене померших Русинів при костелї і змушуване Русинів в їх урочисті свята до тяжких робіт, 1758.

Inquisitio ex Decanatu Kulikovien. expedita 1758 an. 1 Ian. V. S. 2 dus Testis X. Eliasz Żołczewski, paroch ceperowski. Wiem to dobrze, bo mnie samemu X. Żurowski kanonik żułkiewski, a paroch kukizowski,

teraźnieyszego roku Katarzynę Marynyczową, wdowe, parochiankę moią ceperowską, a swoią poddankę przy kościele pochował, choć nie miała tey woli, aby się tam chować. Nawet mi nic nie dał z funeraliby, ani dać kazał, chociaż mi sama przed śmiercią owiec dwie deklarowała. A on zakazał, y tego dać, nieuważając na to, żem z tego domu przed tą kobitą zmarłych troie pochował, a nic nie zwiąłem za to, bo x. kanonik, y wtenczas zakazał. A gdym mu wymawiał krzywdę moią, ieszcze mi nakiwał, mówiąc: „poczekay popiku nauczę ja cię". Także y parochianin moy Hryćko Hnatów, a poddany jego, gdy mu mówił, że wielką krzywdę w. pan czynisz przez to cerkwi S. że legacyę zakazujesz oddawać, na co odpowiedział: „cicho chłopie mam w Bogu nadzieję, że ia was wszystkich pochowam". Bywało to za nieboszczyka pana Tarła, wojewody sandomirskiego, że y w święta uroczyste, y niedziele kazano ze dworu robić Rusiom, a co teraz nie słychać. Tylko to im. x. Żurowski każe w niedziele y święta uroczyste Rusi zboże wozić, sieczkę rznąć, na podwody wyjeżdżać a kiedy ja ich strofuję o to, to mi odpowiadają: „mnie tak mówił x. kanonik, pan moy, chłopie co będziesz jadł, ieżeli będziesz wszystko świątkował" (1758, 1).

36. Скарга греко катол. священиків з деканату білокаменецького на надужитя ксендзів, які перетягають унїятів в латиньский обряд.

Punkta z dekanatu białokamienieckiego od kapłanów pod przysięgą zeznanych. 1. X proboszcz białokamieniecki ochrzcił dziecie, dziewczyne u Iana Łysego na tem koniec, aby było edukowane w rzymskich obrządkach, który ma żone z relg. ruskiey, którą przymusza, aby polskie posty obserwowała, a nie ruskie, z rady tegoż x. proboszcza. 2. W kluczu białokamienieckim w wsi Uszni, kobita na imie Helena maiąc rodziców ruskich, y sama z małych lat w tymże obrządku zostawała, po tym gdy za Polaka poszła po dwoch leciech przyjęła obrządek rzym. 3. w tymże kluczu we wsi Skwarzawie. Częstokroć w święta y niedziele za pańszczyzne z różnemi rzeczami do zamku białokamienieckiego ludzi wyganiają przez co mszy św. niesłuchają. 4. we wsi Skniłowie. W święta uroczyste częstokroć na pańszczyzne wyganiają, y robić siłują. 5. w Bortkowie. Ian Popowicz z Kupcza z diecezyi łuckiey będąc przez wszystkie lata Rusinem, jak się ożenił przy paniy Łaszczynie został Polakiem, y przy niey zostaje kuchmistrzem. 6. w wsi Zalesiu. Wiedząc o tym, że zakazano u żydów służyć dziewkom y parobkom, tedy na wzgarde duchowieństwa dwór przykazał, aby ze dwoch gromad Zalesia y Iasynowic dla posługi żydowskiey na dzień y na noc szło po dwie osoby do karczmy. 7. w Złoczowie. X. Piotr Klemens z rozkazu nieboszczyka proboszcza złoczowskiego ochrzcił syna Piotra, parobka woyta złoczowskiego na ten koniec, aby było w obrządkach łacińskich edukowane, który ma żone Polkę y teraźnieyszego roku drugiego także ochrzcił. 8. Marcin Czuchrayczyk uchwyciwszy panne na imie Anne, corkę Maryi Alexandrowey, wdowy, ruską, zaszedł z nią do wsi Łyczkowiec pod Kamieniec podolski, y tem u xa łacińskiego ślub z sobą wzięli. Mieszkaiąc tam przez lat sześć powrócili do Złoczowa, y tu iuż przez lat trzy w obrządku łacińskim zostają, y lubo kilka razy będąc od cerkwi na-

pomniona, ale za radą xx. łacińskich jest w tym utwierdzona, aby tego napomnienia niesłuchała, y nie słucha (1757, 13).

37. Скарга Лазаркевича, пароха сороківського на Пясець-кого, свого сотрудника і зятя за ріжні провини і надужитя, 1775.

Punkta wielebnego w Bogu xsiędza Łazarkiewicza parocha srokowskiego na przeciwko xsiędzu Piaseckiemu, koadiutorowi srokowskiemu do sprawy spisane. 15 Iun. 1775. 1 mo. Iako świadek wie, że Xsiądz Piasecki napiwszy się dobrze w karczmie z różnemi ludźmi z wtorku na środę, przebrawszy się po chłopsku naszedł w nocy na sianożęć cudzą, gdzie syn aktora konie pasł, którego zastawszy na cudzey sianożęci bił, syn zaś moy miał się sposobem broniącym? 2 do. Iako świadek wie iż potym biciu w nocy przyszedł cicho do rezydencyi aktora, którego posłyszawszy pytał się aktor, zaczym kto przyszedł, odpowiedział, że pretextem trebnika. a zamiast trebnika wziął kontusz czyli suknie syna aktorowego? 3 tio. Nazajutrz poiechał do S. Iura y okolitów sprowadziwszy na rezydencyę aktora napadszy bez żadnego pozwu y dekretu y gwałtem syna aktorowego kazał wziąć do Lwowa, y osadził go w karcerze, któren na fabryce w kaydankach robi. 4 to. Iako świadek wie, iż tenże xsiądz Piasecki takowe zamieszanie uczynił, y pospólstwo zakłocił, że nie przyszło dzwonów ruszyć, przez które zamieszanie grad wielkie szkody poczynił, konopie wszystkim ludziom pobił. 5 to. Iako świadek wie, iż x. Piasecki w sobotę przeszłą w cerkwi syna mego bił y potrącał z gorszeniem całego pospolstwa. Przez co się wydał nie umiejącym kauusów gdy się odważył biciem w cerkwi popełnić świętokractwo. 6 to. Iako iż dawniey sierpów dwa xsiądz Piasecki u aktora wziął, które syn poznawszy odebrał, a xsiądz Piasecki za te sierpy przywłaszczone sobie wziął książkę, akafest, y nie oddaje. 7 mo. Iako iż x. Piasecki poszanowania żadnego nie daje, y gromadzie, owszem lży, łaje y znieważa do bicia się porywa. 9 no. Iako iż X. Piasecki z sianożęci konie własne aktora będące na przyponie na łące swojey, też konie zabrał nie ze szkody, które konie zaprowadził w jęczmień aktora y poprzypinał, znaczną przez to w jęczmieniu krzywdę uczynił. 10. Iż aktor kilka gałęzi z wierzb jeszcze przez—oyca swego posadzonych do zagrodzenia wyciął, a te xsiądz Piasecki z domu wyszedszy z fuzyą w pole, postrzegł, wierżb ściętych nie dał brać, y owszem w słowach lżywych fuzyę do aktora zmierzył, mówiąc: „nebery, bo tylko drygnesz“. 11. Iż X. Piasecki klucza, po któren wnukę swoją posyłał do cerkwi dać niechciał, gdzie sam aktor poszedszy do rezydencyi koadiutora z kołka klucz zjął, a koadiutor niechcąc dawać klucza na chłopców swoich krzyknął, aby pomagali wiązać aktora. A gdy parobczaki niesłuchali, tenże koadiutor do fuzyi się porwał, zmierzył — „że tylko mi drygniesz, za co na rezydenczę moią napadasz“, — na które porwanie się po dwa razy do fuzyi y mówienie, „że tylko mi drygniesz“, gotów sam w. x. Łazarkiewicz poprzysiąc sprawiedliwie. 12. Iż x. koadiutor będący na krzcinach u kowala dano mu znać, że dziecie Kozakowa, które się urodziło bardzo było słabe. Pijany poszedszy koadiutor okrzcił z wody, y dał imie, po tym w kilka dni powtórnie tak z wody, iako y innych ceremoniy krzcił. 13. Iako sam aktor widział, iż w wielki

czwartek chostyi do monstrancyi nie założył, y w piątek monstrancya stała tylko z komunikantami drobnemi. Gdy aktor tegoż koadiutora strofował, odpowiedział, że niewiedział o tym. 14. Iako świadek wie, iż Fedka Śliwę koadiutor bił, a Fedko go także kijem zebrał. Po tym biciu y kłotni poszedł do cerkwi msze odprawił. Po odprawioney mszy zaniosł sam skargę na Śliwę, któren Śliwa był bity, a należało się wprzód pojednać, a potem msze odprawić. 15. Iako świadek wie, iż Petrzychę na krzcinach koadiutor za łep włoczył, rozczepczył, y w pysek trzy razy wyciął. 16. Iako, iż Xsiądz Piasecki kazał parobkowi swemu na gruńcie aktora hreczki snopów dwanaście nagrabić y nawiązawszy te hreczkie przywieźć do stodoły omłociwszy zaś na krupy koadiutor obrócił. 17. Iż ze stodoły poł kopy żyta aktorowego koadiutor z parobkiem wzięli do stodoły swoiey przenieśli. 18. Że x. koadiutor pola coraz więcey y sianożęci aktorowe własne co raz sobie przyrwie y sianożęć przekasza, a to tym końcem, aby w. aktor na większe ubostwo przyszedł, y kawałka chleba nie miał. 19. Iako świadek wie iż koadiutor parobkom służącym y wszelkiey czeladzi swoiey nie płaci, którzy lubo się upominają, iednakże bez płaty odchodzą. Trzcinę zaś w srebno oprawną przez czeladnika znalezioną do siebie odebrał. 20. Iako świadek wie, iż w niebytności siebie aktora xsiądz koadiutor wierzbę aktorową ściął, gdy dano znać żonie aktora niebożce wybiegła y niedawając tey wierzby własney brać, koszule podarł na swoiey teszczy. 21. Iż x. koadiutor z żoną swoją bywszy w Lwowie popili się na odwrot powracając po drodze bili się, y z gniewu iuż nie poszła do rezydencyi, ale nocowała w rezydencyi aktora, całą noc bardzo chorowała, na zaiutrz zaś żona jego zrana dziecię poroniła. 22. Iż człek grzybowiecki dał na msze x. Piaseckiemu talar bity z tym dokładem, aby y mnie cztery zł. z tego talara dał, których cztery zł. nieoddał aktorowi (1775, 70).

38. Скарга інстиґатора судів духовних на Івана Стопчаньського, пароха малополянського, за ріжні надужитя і провини, 1780.

Punkta Wielebnego sądów duchownych Instygatora przeciwko Ianowi Stopczańskiemu, parochowi małopolańskiemu. d. 10 Febr. 1780 podane. 1 mo. Iako X. małopolański w dni uroczyste y niedziele przez swe niedbalstwo wcześnie niepostarawszy się o wino albo nie posławszy do blizszego którego parocha prosząc o pożyczenie, nietylko kilkadziesiąt mszy sw. opuscił, ale też z parafianami swemi nigdzie nie poszedł onych słuchać, z niemałą utratą pożytku duchownego, y wykroczenia przeciwko przykazaniu boskiemu y cerkiewnemu. Do tego gdzie chramy to y on tam, a w swoiey cerkwi wróble śpiewają. 2 do. Iako w też dni święte uroczyste z pogorszeniem swych owieczek y innych postronnych w polu, osobliwie w lecie robić y święta gwałcić ważył się. 3 tio. Iako karczmę nawiedza, y przytrafiało się, że muzykę y ludzi od niey odganiał, nieuważając na konsekwencyę, że mógłby y sam budź nagnany od piianego chłopstwa z niemałą ohydą całego kleru, jako iuż raz na to zabierało się. Czyż nie lepiey w cerkwi nakazać y napomnieć? 4 to. Iako gdy mu dano znać do chorego, aby go poszedł wysłuchać spowiedzi y sacra synaxi opatrzyć odpowiedział; niech go diabli wezmą nie

poszedł on do mnie młócić, gdym posełał po niego, nie poydę y ia teraz do niego, y tak nieszczęśliwy, bo kto wie w jakim stanie sumienia musiał zeyść z tego świata bez spowiedzi y wiiatyku, dla srogości wilka nie pasterza, rozboynika, a nie lekarza y nauczyciela. 5 to. Iako tenże nie pamiętając na uczciwość stanu swego z ohydą naszego duchowieństwa nierozczesany, pierza na głowie z pułmacek, bez kołnierza tylko brudną koszulę widać, gębę roziawiwszy po iarmarku zwykł chodzić z niemałym nastrząsaniem się osobliwie Polaków. 6 to. Iako zaproszony na iaką okazyę z niepohamowanym łakomstwem mięsiwa prawie wszystkie przed siebie zagartywać, appetycznie to zjadać, a obżarłszy się y upiwszy do woli z chłopami kłucić sią, albo kogo cenzurować y obmawiać, albo co nieuczciwego zwykł gadać, niepamiętając na to, że powinien na każdym mieyscu bydź światłem dla ludzi, y zbudowaniem w każdym postępku dla drugich. 7 mo. Iako zapomniawszy o przykazaniu boskim czciy oyca twego, nietylko oyca własnego, kowala małopolańskiego słowami ostatniemi lżyć do żywego doganiać, złodzieystwo oycu y bratu rodzonemu zadawać, ale też tegoż oyca swego własnego kowala pomiędzy ludźmi cenzurować, y złodziejem nazywać ważył się. 8 no. Iako gdy mu pieniądze ukradziono już, aż wtenczas wcale zbisurmanił się, iuż wtenczas przestał bydź katolikiem, wiary sw. y samego Pana Boga odstąpił, a do cudzych bogów się udawał. Nieprzestannie to żonę posyłając, to sam gdzie jakiego tylko słyszał wróżka y diabełka-szczebiotka, to za nim się uganiał, iuż go y austruacy znali, że za worożbitami udaje się, o czym cała Mszana pełna. 9 no. Iako iuż powtórnie uśmierzywszy się o te swoie szkodę ieszcze ze łzami nie nawrocił się do Pa Boga swego, ale sam do tegoż wróżka jadąc do Obroszyna do Fedka Hnatowego wstępował, y mówił — „czey ia jeszcze odzyskam swe pieniądze, poiadę no ia do tego worożbita“. 10 mo. Iako u mielnika iankowskiego lat temu z dziesięć upiwszy się okazyą xu parochowi mosteńskiemu dawać słowami, lżyć, tykać, y bić prawie porywał się, tak dalece, że gdyby nie xsiądz stawczański y obroszyński, który na ten czas ieszcze niebył dziekanem rozerwali, y wyperswadowali, toby do wielkiey historyi było przyszło. 11 mo. Iako iemu skłamać, iak miodu liznąć, a swoie kłamstwo łaianiem się, dalibugowaniem, y przysięgą stwierdzić jest za rzecz powszechną. 12. Iako iuż teraz niedawno ze dwa roki temu, piwszy u pomienionego mielnika, y innych ludzi stawczańskich przez noc całą na praźniku, gdy na drugi dzień po S. Michale niewyszumiawszy się, był strofowany od przewielebnego dziekana swego, że się gorzałce radował, a mszę sw. za dusze zmarłych prawič opuścił, posiadł na dziekana tak dalece, że mu dziekan zmilczeć y znieść na siebie jako pianemu musiał. 13 tio. Iako tenże nie tylko ochędostwa około ołtarza niezachowuje, y niewie sancta sancte tractare, w puszce pro deferendo ad moribundos viatico particulos dobrze nie wybiera, znać niewie, że in minima particula consecrata est totum corpus Christi. Ale też oto strofowany podczas wizyty od dziekana, bo przyszedł napity z okazyi, y nakazany, aby z gromadą o podważenie cerkwi w ziemię wgrążoney starał się. Zwłaszcza mając na to sposobność, bo j. w. stolnikowa koronna mając takowe lasy, jako pobożna pani kollatorka łatwoby dębów na podwaliny pozwoliła, do czego cała gromady

chętnie przychyliła się, a X. Paroch nie tylko na dziekana, gdyby na ostatniego chłopca otuknął się — „prowizorom breszy, maiesz brechaty“ odpowidział, y tychże przy dziekanie z izby wytrącał. Ale też strofowany o to, że to taka jest wola j. w. administratora, pasterza, biskupa, dobrodzieja, aby dziekani po cerkwiach swych dekanatów porządek czynili, odpowiedział „mnie nikt do tego nie przyniewoli, nie była cerkiew ważona y nie będzie“, y tak nawet swych przychilnych parafianów od dobrego odwodził przedsięwzięcia, a zkąd że ma być początek do pomnożenia chwały Pana Boga, y przyozdobienia świątnic, jeżeli nie z kapłanów, nie z parochów? 14 to. Iako tenże z niepohamowaną passią przeciwną stanowi kapłańskiemu ubierając się na mszę sw. y iuż proskomydyię prawiąc, prowizora cerkwi do kuny sadzał, słowami ostatniemi w cerkwi z wielką złością lżył. A po mszy s. do dworu pobiegł, y do karności pańskiey przyprowadził, bo pan niewysłuchawszy drugiey strony popędliwie onego skarawszy, potym swey popędliwości żałował. 15 to. Pycha też nadętość, niepowinowanie się zwierzchności, przewyższa stan jego, bo za te swoje przestępstwa nakazany dekretem dziekańskim wizyty, aby przy katedrze sw. Ierzego męczennika lwowskiey odprawił na przeproszenie majestatu Boskiego dwoniedzielne z mortyfikacyami rekollekcyę. A przyćwiczył się lepiey Bogu służyć, y skromności nabrać, by swych zbrodni poprzestał, y miał czas wyznaczony sobie, to jest dzień piątkowy 24 tam Ianuari v. s. w który miał zacząć rekollekcye duchowne, idg. sub paena suspensionis in casu na czas y dzień wyznaczony nie stawienia się, lub o sublewacyę u j. w. imci xa administratora, nominata biskupa dobrodzieja upraszania o toż. Ani na dzień wyznaczony stawił się, ani o sublewacyę nie prosił, ani appelacyę założył, y w tey suspenzie divina prawić ważył się, y dłużey by był prawił, gdyby go był pozew niezaszedł, który to dekret listownie przewielebny x. dziekan urzędowi fiskalnemu doniosł, a dowiedziawszy się, że podług niego x. paroch małopolański niesprawił się o pozew upraszał. 16 to. Iako tenże x. paroch mało kiedy na zwykłych dziekańskich instrukcyach bywa, a choć będzie to bez przygotowania się do odpowiedzi, o co upomniony kilokrotnie, żadney poprawy nie czyni. 17 mo. Iako mało kiedy w domu posiedzi ustawicznie aż do Żołkwi ugania się, gdzie sobie grunt na przedmieściu y domostwo kupił. Znać iuż nie myśli osiadać beneficium małopolańskiego, a przez to parafianie za innemi po cudzych wsiach ubiegając się kapłanami, wielką w odbieraniu sakramentów cierpią niewygodę Gdyż on tylko siebie tuczyć a nie dusze ludzkie swych owieczek zwykł paść. Słowem w tym kapłanie hardość przeklęta, gnuśność w chwaleniu P. Boga żółwia, passya niepohamowana, występki odszczepieńskie. 18 vo. Ad extremum y to przypomina się, że on wielkanocną spowiedzią ludzi od spowiedzi odwraca, dopoki mu proskurnego nieoddadzą, y za spowiedź nie zapłacą, mówiąc: „а за сповідь заплатити“, a ktoż sakramenta sw. przedaje, albo za one płaci? Do tego za śluby y pogrzeby niezmiernie zdziera, iż ludzie mawiać zwykli „не для того ся посвятив, аби нас научав, але жеби зе скіри дерл“. A iuż y od dworu od i. pana Kusowskiego marszałka j. w. Humieckiey od dziekana o to była rekwizycya, y oto napominany niezaniechiwa swego zbytniego łakomstwa. 19. Iako wspomniany paroch małopolański będąc na obiedzie

u Stacha Iaremczuka, gdzie znaydowali się y inni kapłani postronni, jako to x. Kiernicki, mosteński, skniłowski, tam baba bioraca dzieci cztery razy przychodziła prosząc xsiędza małopolańskiego, aby szedł dziecie chrzcić, odpowiedział: „u mnie dzieś obiad, a jutro będę robił, jutro ochrzczę, y póydę na chrzciny. In qu. fied. X. S. Mokrzycki Swiadkowie na ostatni punkt ci są 1. X. mosteński 2. X. Skniłowski 3. X. Kiernicki. Causa V. Instygatoris et A. R. Mokrzycki Decani Obroszynen contra R. Stopczański ex inquisitionibus de usu 1780 die XXVIII Februari (1780, 57).

39. Скарга парохів цїлого деканату коломийського на декана Петра Козєлковського за здирства, 1758.

Prytęsyia przeciwko Ici X. Piotrowi Koziołkowskiemu, dziekanowi kołomyjskiemu, całego dekanatu kołomyjskiego. 1 mo. Iako świadek wie iż musimy jeździeć za rozkazem przewielebnego x. dziekana do Kutow, a drudzy piechotow chodzić o pięć mil, y tam się musimy bawić po trzy dni tak na instrukcyią, y do oddania prowentu archypastyrskiego, y za mirem s., przez co trafia się w parochiach, że nie jedna dusza z tego świata bez sakramentu sw. zeyszła. 2 do. Iż z despertamentu bierze u nas, co sam chce. Kwitow nam nie daie, przytym że prowęcie bierze u nas na sędyka złoty, na prokuratora złoty, na patrona złoty, od diakow po tynfowi, na drogie tynfa. Od tychże złotych, y od tynfów daiemy kolekty po szostaka bitemu, a w innych bierze we dwoie. 3 to Iż x. dziekan jeżdżąc po wizycie bierze u nas po tynfów dwa, a w inszych y po cztery, na instygatora po bitemu szostakowi, na czeladnika po groszy sześć, a któryby kapłan niechciał dać, to bierze antymynsy albo y czapke z kapłana. 4 to. Iż x. dziekan za kożdo instrukcię bierze u nas po tynfowi, na tychże instrukcyach, jedne kapłany nigdy nie bywają, a choczay będą, to ich nieegzaminuje. 5 to. Za miro bierze u nas po tynfowi, a czasem y po cztyry bite szostaki. 6 to. Wiele przyiedziemy do x. dziekana ni mamy wolnego przystempu, a to stey racyi, że zawsze piany, musimy czekać po puł dnia, albo y więcy. 7 to. Imc. x. dziekan nazywa nas kanaliamy, śmierdziuchamy, dziekciarzami. 8 to Imc. x. dziekan zadaie nam kare takową, jakowe się nie przynależą kapłanowi, w iame wsadza, y łańcuchem za szyję przykowuie do słupa, y karze nas bez sądu. 9 to. Słyszeliśmy, że jaśnie wielmożny pasterz y dobrodziey nasz jakowyś sekret dziekanom obiawił, aby kapłanow rewidowali, a w nas nie było sekretu, bo go nam x. dziekan nie obiawił. 10 to. Imc. x. dziekan za pogrzeby kapłańskie bierze wiele się mu upodoba, a sam nigdy nie ziedzie na pogrzeb kapłański. 11. Imc. x. dziekan zwokowawszy kapłanow do Pistynia zaiechał de gospody żydowskiey, y tam odbierał u nas kolektę, a od kolekty kolektyky, po gr. 6, przy tym że brał u nas na sędyka szostak bity na prokoratora szostak bity, na patrona szostak bity, od diaka szostak bity, na drożnego szostak y tamże nas przymuszał, abyśmy uczynili żydowi intrate, y musieliśmy wziąc po trzy garnce miodu. 12 Imci x. dziekan za śluby od kapłańskych synow y corek bierze po czerwonemu złotemu. 13 Imci X. dziekan, gdy się kapłani pobiią, to sam ich apsoluie. 14 X. dziekan z kobitami zasiada po szynkownych domach, gdzie służebnicy służo nie tylko

po szynkownych, ale y po inszych domach, z kobitami się zapira, y piie, nas obdziera, a cudzym żonom pieniędzy daie. X. Michał Terlecki, paroch kniaździworski X. Bazyli Lewicki, par. ch kidaniecki.

Pretesyi osobyste przeciwko Imci X. Piotrowi Koziełkowskiemu dziekanowi kołomyjskiemu. 1 W. X. kosmackiego wzioł konia za pogrzeb oycowski, któren wart był sześć czerwonych złotych, dwie kosy, płutna dwadzieścia arszynów, y na pogrzeb nie przyjeżdżał. 2. W tegoż kapłana rodzonego brata za szlub wzioł trzy czerwone złote, ktury szlub w czwartym gradusie dyspenzował. 3. W. X. parocha nyszyńskiego wzioł pięć czerwonych złotych, wilka y lisa za rekomędacią, gdy się starał o kapłaństwo, w tegoż parocha parochii wzioł imci x. dziekan dwa wilky y czerwony złoty, ato zato że pomar człek bez sakramentów sw. Pozostała po zmarłym żona musiała żebrać w ludzi a x. dziekanowi oddać te kwote, bo nie kazał chować, kapłan był w Kutach na instrukcii. 4. X. dziekan w parocha rąngurskiego wzioł tynfów dziesięć y pczuł dwoie, które kupował, a musiał dać. 5 t u m X. dziekan w parocha kluczowskiego Zacharyiewicza wzioł dwanaście talierow, dywan za któren dał trzy talary bite, safian za talara, kunice, płutna moskiewskiego kilkanaście arszynów, za rekomendacyę. 6 Imci X. dziekan niechciał ziechać do Rungur na założenie cyrkwi, ato z tey racyi, że mu niechcieli dać, cztyry czerwone złote, za fatyge, ale dawali cztyry taliary bite, y tak to drzewo zegniło, które zgotowane na cerkiew było. 7 X. dziekan w parocha małokluczowskiego wzioł za szlub, za syna czerwony złoty. 8 Imci X. dziekan w parocha martowieckiego za szlub od curki wzioł dwanaście zł., y płutna na koszule. 12 Imc. X. dziekan bydło swoie rozdawał na zymuwke niktórym kapłanom. 13 Imc. X. dziekan jeżdżąc po wizycie opominał się, żeby mu darowali pczoły, a który kapłan niechciał darować, to y do tego czasu nima słowa dobrego. X. Michał Terlecki, paroch kniaździwor. X. Bazyli paroch kidaniecki d. 25 Iunii V. S. 1758 ad productl. in acta compoli. N. Szadurski, Comm. Ad hoc puncta respondeo negative P. Koziełkowski mp.

Interrogatoria pro parte Revend Ioannis Stopczański, parochi stopczałovien. actoris contra Rdum Koziełkowski Decanum kolomien, cittum in fundo oppidi Kołomyja die 25 V. S. 1758 anno, ad inquisitionem porrecta. 1 m o Iako świadek wie, widział albo słyszał, iż i. x. Koziełkowski, dziekan kołomyjski wziowszy z sobą z domu w. xa Iana Barabasza, parocha stopczałowskiego przymusił jego, aby wraz z nim nocował u xa Dymitrego, parocha także stopczałowskiego, gdzie spiącego nasiadłszy, iedną ręką za gardło dusił, drugą zaś kamieniem w twarz bił, zkrwawił, y kolanami piersi deptał. Od którego pobicia więcey, jak pół roku chorował. 2 d o. Iako świadek wie, iż X. Koziełkowski wgo aktora w nocy zbiwszy na zaiutrz onego suspendował, y u własnego syna iego, koadiutora stopczałowskiego, żeby go nigdzie nie wypuszczał aresztował. W tey zaś suspenzie bez przyczyny w. x. aktor cały rok pozostawał. 3 t i o. Iako świadek wie, iż x. Koziełkwski ordynując syna wgo aktora do konsekracyi obowiązał się, że syn jego w Kryłosie nie będzie bawił więcey, iak niedziel dwie, za to wzioł czerwonych zł. ośm, klacz z zrzebięciem, która warta była czer. zł. sześć, wieprzów trzy, z których każdy był wart talarów bitych dwa, pczół pniów dwa, za które

także zawszeby było talarów bitych trzy. Nadto tenże w. x. aktor musiał mu zimować bydła sztuk siedm bez żadney rekompensy. X. Ian Stopczański, par. Stopczałowski Ad hoc puncta negative respondeo P. Koziełkowski. die 25 Iuni vs. 1758 Ao, in acta commissionis producte. N. Szadurski. Klacz iest, wieprz jeden, dwa darował, jak inni.

Examen testium Adm. Rdi Koziełkowski, in relevantiam adversus puncta Rdi Ioannis Barabasz (paroch stopczański). 1 mus testis W. X. Demetry, paroch stopczański, celebravit ipso testis Ioannis, iuratus recognovit. ad 1 mum. U mnie się to działo podczas jesieni lat temu kilka, iak przyjechał X. dziekan nasz do Stopczałowa, y był pierwiey u x. Iana Barabasza wraz ze mną. A potym z tymże x. Ianem, y ze mną przyszliśmy do moiey rezydencyi, y mało co napiwszy się, poszliśmy spać na dzwonicę, gdzie do poduszki chcąc wypić x. dziekan kieliszek wódki, posłał po swoją wódkę do poiazdu, który stał u x. Barabasza, y zaczym posłaniec nadszedzy ia usnąłem. Iednak mię zbudzili oniż, y napiliśmy się wszyscy po troche tey wódki, którą ia prawda wyrzuciłem, y znowu zasnąłem, y nie wiem co się między x. dziekanem y x. Barabaszem w kupie ze mną śpiącemi stało, bom się wtedy ze snu ocucił, kiedy x. dziekan mowił głośno, krzyż święty z tobą xsięże, a x. Ian osuwał się z swego mieysca, y dotknął mię u nóg, który pozostawszy x. dziekana łaiał, beształ, a co go bił wymawiał, y po długiem szkalowaniu do domu swego poszedł. (Правдоподібно вина рівна по сторонї обох, оба були пяні і оба побили ся).

2 dus Testis, W. X. Bazyli Łewicki, paroch wierzbiąski celebravit hodie, iuratus żeznał. ad 14 tun Żeby z jakowemi kobitami niegodziwie przestawał x. dziekan tego nie wiem, tylko że u popadi Wierbiąża-Górnego, którey męża za instygatora y wielkiego sobie przyjaciela ma, często bywa, co u ludzi, y w okolicy wielkie porozumienie sprawuje, y mowę bardzo o nim lada iaką. Tego zaś okazyą, jest sam x. dziekan, gdyż bez męża rad u niey bywa, y z nią się sam na sam upiia. Raz ia przyszedłem pod niebytność xa instygatora do Wierbiąża, bo w bliskości mieszkam, zastałem samego z nią pianych gorzałkę piiących, w chałupie. A kapłan nieiaki Kraiowski zwany, wikary x. dziekana, także piany na dworze raczkował, y ledwie mógł słowo przemowić. Znów drugi raz inszego czasu byłem, kiedy x. dziekan wizytował w Wierbiążu cerkiew, wtedy x. instygator od wizyty swoiey cerkwi dał mu dwa tynfy, a on potrzymawszy w ręku te dwa tynfy, oddał iego popadi mówiąc: „na te pieniądze, daruję ci Parasko“. Po trzecie znowu wiem, y to że raz przed Bożym narodzeniem powracając z Kryłosa przyjechał rano na wilię do Wierbiąża, y nie jechał do domu na święta, ale tamże świętkował, y tak często trafia się bardzo, że on do Wierbiąża ziżdża, a do żadnego kapłana w dziekanii swoiey nie rad tak ugęszczać. Nawet popadye okolicznie tu gadają, że ta wierbiązka popodia z kontemptem drugich chlubi się, że żadna tak do gustu Xu Dziekanowi nie nagotuje ieść, iak ona, o tym słyszałem od wielu. (Що до здирств то всї свідки згідно потверджують факта наведені в скаргах) (1758, 17).

40. Просба Маріяни Водзїньської, попадї куликівської до митрополита, аби даровав решту кари її мужеви.

Iaśnie Wielmożny, Nayprzewielebnieyszy Pasterzu Nasz Panie y Dobrodzieju Nayłaskawszy! Wiedząc dobrze o nieporownaney sprawiedliwości, tudzież miłosierdziu wrodzonym Iaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja nad swemi owieczkami, które z pokorą powinną zaufanie swoje pokładają w tym miłosierdziu pańskim, strapiona matka z dziećmi moimi, niektóremi ieszcze małoletniemi odważam się przez ninieyszą supplikę moią upaść do nog pastyrskich I. W. P. Dobrodzieja i z płaczem żebrać politowania i względu na dzieci moje. Ociec ich, a móy mąż, xsiądz Wodziński, paroch kulikowski według sprawiedliwego dekretu przeświętnego sądu I. W. P. Dobrodzieja zostaje na rekolekcyach przy katedrze pastyrskiey. Ia biedna żona jege muszę tu we Lwowie siedzić, dlatego, ażebym miała staranie o tymże mężu moim co się tycze wiktu suppedytowania onemu, bo się boję bardzo o niego, ażeby iako słabowity i dużo paschalną powinnością strudzony przed czasem nieumarł in quantumby niemiał o sobie staranności. Gdy ia tu we Lwowie siedzieć będę musiała, zapewnie gospodarstwo moje domowe osobliwie zasiewy bez żadnego dozoru i ogrody zniszczą się y dzieci moie drobne pomizerują się. Z czegoż będziemy mieli pożywienie, na cały rok, nie z parochyj, bo z tey żadną miarą wyżywić się nie można dla szczupłych prowentow. Aktorowie niemiłosierni przeciwnicy nasi, nalegają na mię, abym im podług dekretu sprawiedliwego Iaśnie W. P. Dobrodzieja wypłaciła tak znaczną summe odgrażając mi surową exekucyą, gdym im pretendowaną za grzywny, za expensa prawne, (których tak wielkich, jak do sprawiedliwego sądu I. W. P. Dobr. podali nigdy niemieli) summę zapłacę, gotowe ubostwo mnie z dziećmi moiemi czeka i opłakana mizerya. Ieżeli nie moie łzy niegodne, przynaymniey tych niewiniątek moich serce pańskie wrodzoney dobroci pełne niech nakłonią do zmiłowania się nad ich oycem, ażeby I. W. P. Dob. iako pasterz nasz łaskawy rygor dekretu swego arcysprawiedliwego mitygować y zmieyszyć raczył, ażeby x. Wodziński tak długich nie miał rekollekcyi, a przez to do większey niebezpiecznieyszey nieprzyszedł słabości. Za co majestat boski błagać będziem, ażeby I. W. Pasterzowi naszemu użyczał zdrowie, jak nayczerstwszego w jak naydłuższe lata, tudzież zamysły jego pomyślnym, jak nayprędzey honorował skutkiem. Nayniższa podnóżka Maryanna Wodzińska (1781, 133).

41. Просьба І. Комарніцького, пароха бубняньського до епископа Льва Шептицького о позволенє відбути паломництво до Риму, 1766.

Suplika do rąk I. W. Archipasterza. Iaśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Dobrodzieju. Wszechmocność Boska wszystko w swoiey woli y rządzeniu maiąc przeto y moia wola teyże wszechmocności Iego podlega y zgadza się. Albowiem od dziecinnych lat jeszcze mnie pobudzała, ażebym pielgrzymujące drogę Bogu na chwałę odprawił do Rzymu. Ale w młodszych latach moich rozumiałem, że w dalszych odmienność tey moiey woli będzie, lecz tąż samą żadnym sposobem mam

nieodmienną. Iakoż jeszcze y sposobności do tego, że celebs będąc, ani dzieci, ani gospodarstwa takiego mając, któreby mi do tego drogę zbawienia zagradzało. Y lubo parafię zostawuję, która cale mizerną jest, jednak na swoim mieyscu zostawuję wikarego, ktory w swoiey pastwie odemnie zleconey mieć będzio. Ia ile na tak odległe mieysce puszczaiąc się, ażebym dla siebie w drodze miał wyżywienie Iaśnie Wiel. Archipastyrza żebrzę łaski, ażeby mi pozwolić y błogosławić raczyła, gdzie gdzie potrzeba y oblig wyciągać będzie, ażebym w teyże drodze z dyspenzy archipastyrskiey mógł odprawiać mszę świętą. Przy którey ofierze równie za czerstwe zdrowie Boski Majestat błagać będę, a teraz z naygłębszym uszanowaniem pod stopy Iaśnie Wiel. Archipastyrza upadam. X. I. Komarnicki, paroch bubniański. Резолюція. Pozwala się X. Bubniańskiemu intencyi swoiey w drogę do Rzymu za dosyć uczynić, y na ten koniec maią być onemu wydane Literae passus z kancelaryi naszey Datt. w Kryłosie 17 Mai 1766 r. Leo Biskup (1766, 137).

42. Завіщаніе Якова Буцньовського, каноніка з Крилосу, 1793.

W Imię Oyca y Syna y Ducha Świętego Amen. Niżey podpisany własną ręką zdrowy na umyśle, ale dla podeszłego wieku y innych defektów ciała na zdrowiu y siłach bardzo słaby, y codzień bardziey słabszym się bydź czuję. Uprzedzając moment czasu rozstania się duszy z ciałem, jak mi niewiadomy, tak tym bardziey do wszesnego przygotowania się, y udysponowania, co do duszy y szczupłego maiątku, którego mi opatrzność boska udzieliła z takowego powodu postanowiłem u siebie nieodkładnie ostatniey woli moiey uczynić dyspozycyę. Iakoż do tey uprosiwszy sobie przyjacioł na świadectwo niżey podpisanych, przy obecności tychże oświadczam się z tym, y wolę moią wyrażam, a nayprzód imci xsiędza Bazylego Mogilnickiego, dziekana halickiego, parocha kryłowskiego obliguję, aby po zeyściu moim z tego świata raczył zwokować kapłanów dwudziestu-czterych dekanatu swego na pogrzeb moy, y każdemu po zakończonym pogrzebie wyliczył po złotych polskich 56. Tym sposobem za kondukt y pogrzeb po zł. 2, aza msze sw. po zł. 2, a po zł. pol. 52 każdzmu na roczny oblig, żeby każdy kapłan z tych 24, co tydzień mszę św. przez cały rok odprawiał za duszę moia. A Imci xsiądz Bązyli Mogilnicki za pogrzeb y fatygę około pogrzebu żeby wziął sobie 2 czer. zł., to jest zł. p. 36, a na obligi czety czerwone zł. to jest zp. 72. Na te obligi znayduje się ubogiego zbioru mego tak w gotowiznie, iako y w zbożu, y na gromadzie kryłowskiey, podgródzkiey sokolskiey, osobnym regestrem specyfikowanego zł. pol. dwatysiące czterystą sześćdziesiat cztery, y gr. 28. 2464 zp. gr. 28. więcey grosza nie mam, protestuję się tym pismem, com miał pracy moiey, tom dawniey rozdysponował. Tę tylko resztę na sustentacyę moią, kuracyę y pogrzeb przytrzymałem, ażeby krewni moii nieważyli się nikogo inkietować, bo ia oyczystey substancyi nic niepartycypowałem, ale z dzieciństwa mego krwawie dosługując się, zebrałem był y tegom im udzielał. Przeto krewnych, powinowatych y należących w iakimkolwiek stopniu wszystkich wyraźnie od sukcessyi oddalam, y uchylam prócz dwoch synowców Romana y młodszego jego brata z Mateusza Bucniowskiego spłodzonych, którzy o nic wiecey niemają się dopominać prócz sukien, które tu spe-

cyfikuję, 1 mo żupan gęsiey skory sosonkowy, y kontusz do niego granatowy, 2 do para sukień czarnych, wraz złączonych, 3 io żupan szagrynowy żółty y kontusz do niego stalowy, 4 to kitajowy, używany, kontusz do niego cielisty czarnym suknem podszyty, z postrzebami czarnemi, 5 to delia pomarańczowego koloru, moskiewskiemi wilkami podszyta, 6 to belniszka piepszowego koloru, futrem lisów tuteyszych podszyta, 7 mo kapota, kitayko obłożona, 8 vo czapek dwie, konfedertaki z siwemi barankami, obie dobre, jedna letnia druga zimowa z futrem. Trzecia czapka stara z zielonym wierżchem, opończa y szlafrok, w którym mię mają po śmerci pochować. 9 no Pasów dwa do sukień, jeden czarny z złotemi brzegami, drugi jedwabny perski. Bielizna jaka się znayduje, którey niewiele mam, te wszystkie przed śmiercią Annie Brańcowey gospodyni dla dzieci jey zapisuję. Kilim, piernat, kołdrę, pierzynkę, wałek, poduszkę, te całe pesłanie y tłumoczek imci xsiędzu Bazylemu Mogilnickiemu na obligi za poprzedzoną taką sprawiedliwą oddaję. Wspomnieni synowcowi moi mają się dopomieć, y obie odebrać od imci xsiędza Rożałowskiego, surrogata kamienieckiego, złożone, u niegoż rzeczy następujące: dywan moskiewski, stary, obicie perskie, płutnem podszyte, parawanik żelazny, nowy z firankami kartonowemi, imbryk, y garnuszek miedziane z nakrywkami, y lichtarz stołowy, cynowy, także zp. czterysta piędziesiąt, zp. 450 zarezerwowanych dla mnie u tegoż i. x. Rożałowskiego, surrogata za wiadomością y rozkazem I. W. Imci Xa Pastrerza dobrodzieja maią się dopomnieć, y kiedy zmogą odbiorą dla siebie. Bratu memu rodzenemu, imci xsiędzu Mateuszowi urazy wszelkie z serca daruję y braterskim go afektem kochając, y wzajem po nim żądam, aby mnie darować y odpuścic raczył. Pas ieden trzeciy powszedni wspomnioney Annie gospodynie, opończę zaś y czapkę starą Mikołajowi Kwiatkowskiemu dysponuję, y dług zł. pol. ośiemdziesiąt temuż całkiem daruję, aby z dziatwo o duszy moiey pamiętał. Annie gospodyni gotowizny zp. 10. Pani Agnieszce Krechowieckiey 12 zp. Prowizorom cerkwi kryłowskiey na wosk zp. 7. a na konsolecyę ichże zp. 4, na przyięcie kapłanów podczas pogrzebu zp. 50, na światło, trumnę, płutno, y inne potoczne, oraz y nieprzewiediane konieczne expensa zł. pol. sto-czternaście dysponuję. Reszty sumki po wypłaceniu wyż każdemu oznaczoney kwoty, y konieczney expensy zaspokojeniu, co regestr osobny zbywającey kwoty okaże, w długach na gromadach, iako wyżey wyrażono, po wybraniu tych od dłużników dwieście zł. pol. 200 zp. bratu memu rodzonemu imci xsiędzu Mateuszowi dysponuję tym sposobem, aby za każdy zł. jednego sta zp. msze ss. za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii odprawił, a sto zp. drugie w sukcessyi przyjął. A od tych pozostające kapłanom, tym, którzy na pogrzebie moim nie będą dekanatu halickiego na msze ss. porozdawać imci xsiędzu Bazylego Mogilnickiego pod nayściśleyszym sumienia jego obowiązkiem obliguję y zaklinam. Summę zaś jedynaście tysięcy złotych polskich, 11100 złp. y sto jeden, zp. dekretami, pierwszym forum lwowskiego pod dn 4 maja 1787 roku, potym drugim naywyższy appelacyi trzecim forum stanisławoskiego mnie przysądzoną, które w krydzie wo Iana Iastrzemskiego na Podhorcach była lokowana, ninieyszym testamentem rozporządzam, aby sześć tysięcy zł. polskich do katedry tuteyszey, iako żadnego funduszu niemającey, halickiey w kry-

łośie będącey na wieczny fundusz jey teraźnieyszego y po nim następujących parochów należytą zapisuję, z tym obligiem, aby co tydzień, dwie mszy ss. przed obrazem nay. Maryi Panny Łaskawey, a w dzień zeyścia mojego msza św. y parastas za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii wiecznemi czasami odprawiane były. Podobnie zp. pięć tysięcy do katedry lwowskiey s. Ierzego, męczennika, także z obligiem wiecznym, aby co tydzień msza s. odprawowana, y akafist do Maryi Panny był spiewany, et in die obitus mei msza sw. y parastas odprawowane były na tąż samą intencyę. Dysponuję, y zapisuję procent od summy wyż dysponowany 11 tysięcy złp. od daty skryptu do roku 1792 imci p. Dziduszyckiemu przez cessyę na piśmie daną odstąpiony temuż należy, a od wspomnionego roku aż do odebrania summy zachodaącey obliczywszy z tegoż prawny ekppens prawiedliwie wynikły, y zapłaciwszy złp. 400 i. w. panu Alexandrowi Lewińskiemu, komornikowi forum stanisławskiego, które onemu za jego fatyki podjęte, y podiąć się mające naznaczam, resztę pozostającą dodawszy, y owe złp. 101, dekretem sądzone wraz na wieczny oblig za duszę moją proporcionalny wynikłey summce założyć się mający determinuję, y tey ostatniey woli moiey za exekutora, za exekutora I. Wo Imci Xsiędza Piotra Bielańskiego, Pasterza Dobrodzieja obieram, łaski tegoż y następców Iego, Pasterzów naypokorniey, y nayusilniey dopraszam się, y na wszelki obowiązki zakliman, aby ta moia dyspozycya w niczem nieodmienniona niebyła, owszem oblig za resztującą prowizyę śpiewania akafistu, lub parastasu za duszę moią, y rodziców do tuteyszey katedry był applikowany dopraszam się y dla lepszey wiary, wagi y waloru tę dyspozycyę wraz z uproszonemi świadkami ręką własną podpisuję, y pieczątką moją stwierdzam. Datt. w Kryłowie dnia 31. Stycznia 1793 roku Iakub Bucniowski (m. p.) Qua nixpetratus amicus Benedykt Łakowski, qua nixpetratus amicus manu propria subscribo And. Lisowski (1793, 18).

Погодін і Зубрицький

Написала **Евстахія Тишинська.**

Характер взаїмних відносин австрийської Руси і Росії можна означити так: в XVII в. лучила їх ідея єдности релїґійної, з кінцем XVIII і з початком XIX вв. на місце давної єдности релїґійної виступає ідея єдности племінної, а пізнїйше — ідея племінно-культурної і полїтичної єдности.

Жерел свідомости племінної єдности належить шукати в тодїшнім умовім русї. Досліди на полї історії, етноґрафії і народної мови викликали на переломі XVIII і XIX вв. як у Славян, так і в инших народів більше або менше ясну свідомість племінного спорідненя поодиноких племінних ґруп і свідомість конечности народної і племінної єдности. Бачимо се пр. в чесько-словацькім відродженю, в полуднево-славянськім іллїризмі, а в кінці в славянській взаїмности. Тут лежить також жерело свідомости племінної єдности австрийської Руси з Україною і Росією. Пізнанє історії давної Руси вказувало на спільні історичні первнї, на спільні лїтературні памятники, на оден лїтературний язик. З кінцем XVIII і з початком XIX вв. австрийські Русини, що перебували на університетських студіях в Пешті і Відни, стикали ся з угорськими Сербами, Словаками і Чехами, котрі були переняті симпатіями для Росії, як одинокої независимої славянської держави — і симпатії ті удїляли ся руським студентам. З поміж них вийшли власне люди, що були живими культурними лучниками між австрийською Русию і Росією.

Принято на засіданю історичної секциї дня 21 лютого 1912.

Такими живими культурними лучниками між австрийською Русию і Росією були в першій мірі угорські Русини Орлай[1]) і Венелїн[2]). Перенісшись до Росії, вони перші будять в сферах росийських учених живий інтерес до пізнаня Руси Карпатської. Орлай, уважаючи безпосередне пізнанє Карпатської Руси за конечне жерело належного розвою руської історії, дорадживав росийським історикам знайомитись з австрийською Русю і сам був з нею в живих зносинах до кінця житя. Діяльність Орлая продовжає Венелїн, котрий, вважаючи Русь Карпатську частю Мало- і Велико-Росії, твердив, що часть може істнувати лише в цілости, а ніколи окремо, тому Русь Карпатська відірвана від спільного руського пня упала. Важним лучником розділених частий руського народу вважав Венелїн правопись, що повинна бути спільна північній, полудневій і австрийській Руси, тим більше, що правопись, принята в літературі росийській, властива не лише північній, але і полудневій Руси, спільна отже всїм частям Руси.

Виводи Венелїна про одноплеминність і культурно-літературні лучники обох Русий мусїли збільшити інтерес науковий ученого росийського світа до безпосереднього пізнаня австрийської Руси. Зазначити треба, що Орлай і Венелїн, доказуючи потребу культурної і язикової єдности всїх частий Руси, мали на гадцї рівноуправненє всїх частий руської землї, а не гегемонію Росії в значіню пізнїйшого панрусизму[3]). Заінтересованє до пізнаня Карпатської Руси, яке викликала діяльність Орлая і Венелїна в сферах росийських істориків, етноґрафів і фільо-

[1]) Орлай (ур. 1770 † в Одесї 1829) з кінцем XVIII ст. переносить ся з Угорщини до Росії, де студіює в медично хірурґічній академії в Петербурзї (1789—94) а доповнює студії у Відні (1794—8). Опісля вертає до Росії і зістає дійсним державним совітником, надворним медиком, директором нїжинського лїцею (1821), а в кінцї директором Рішелївського лїцею в Одесї (1826).

[2]) Венелїн (ур. 1801 † 1839) скінчив ґімназію і т. зв. фільософію на Угорщинї в Вижгородї і Сатмарі. В 1822 записуєть ся на львівський університет і студіює старинну історію і жерела історії славянської. В 1823 переносить ся до Росії і по дволїтнім побутї в Кишеневі удаєть ся до Москви, де кінчить медицину 1829 р. Одержавши стипендію з росийської Академії Наук, удаєть ся в подорож на Волощину і Болгарію, а вернувши до Москви, займаєть ся опрацьованєм зібраного матеріялу. Запізнаєть ся з історією, археольоґією і етноґрафією Славян, а своїм впливом причинюєть ся до відродженя болгарської народности.

[3]) И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. Сп., 1906. Ст. 24—45.

льогів, було в перших десятках XIX в. побільшене тою обставиною, що тоді показало ся, що руська наука, географія, історія, етнографія і фільольогія були вже неможливими без основного пізнаня як поодиноких частий Руси, так і Славянства. Безпосереднім наслїдком того факту були подорожі росийських учених по славянських землях, між иншим і по австрийській Руси.

Першим росийським ученим, що в наукових цїлях звидів австрийську Русь, був Петро Кепен. Цїлю його подорожі було зібране матеріялів про руські наріча й означене границь їх в західній Галичинї. Резултатом тої подорожі було кілька информацийних артикулів про значінє Карпатської Руси для руської діялектольогії, географії й історії, що причинили ся до обзнайомленя росийського ученого світа з Карпатською Русию. Плодом тої подорожи була також коротка переписка галицького ученого Лаврівського з Кепеном і Востоковим, що причинила ся не лише до розширеня студій на полї старорускаго письменства галицьких Русинів, Лаврівського і Могильницького, але також до сего, що вони взяли чинний удїл в первопочинах руської науки[1]).

Другий учений, що відвідав, також в наукових цїлях, Русь австрийську, був Михайло Погодін (ур. 1800, † 1875), історик, археольог, публїцист і росийський журналїст, професор росийської історії на московськім університетї, член академії наук (віддїлу росийської мови), редактор „Московского Вѣстника“ (1827—1830), „Москвитянина“ (1841—1854) і часописи „Русскій“ (1867—1868). Погодін відзначав ся замилуваném до наукових дослїдів і як дїяч відіграв значну ролю в славянськім світї, який старав ся пізнати і зближити до Росії, а також накликував до „пізнаня самого себе“, заохочуючи дїячів поодиноких славянських племен до дослїдів на полї рідної мови й історії, до збираня старинних памяток, що мають загальне значінє для історії славянства. А звідси широка переписка між Погодіном й ученими славянських земель. Зі всїх закутків славянської землї діставав він від ріжних людий письма, що висказували ріжні індивідуальні погляди на славянське питанє. Погодін за житя уложив хронольогічно переписку зі славянських земель, яка була видана що-йно по його смерти[2]).

---

[1]) ibid. 45—50.

[2]) По смерти Погодіна жінка його віддала переписку „Императорскому Обществу Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“, а товариство видало її п. з.: Письма къ М. П. Пого-

Погодін був кілька разів за границею; з його подорожий по землях славянських найбільше значінє має перша 1835 р., коли він в Празї навязав близькі зносини зі світилами славянської науки: Шафариком, Ганкою і Паляцьким. Ся подорож без сумніву причинила ся до зближеня росийського ученого світа зі славянським. Тоді також, вертаючи з дороги до Росії, загостив Погодін перший раз до Львова. У Львові здибав ся він з росийськими подорожними: Є Надєждіном, Княжевичом, П. В. Кірєєвским і з князем Крапоткіним[1]). Завдяки професорови Завадзкому оглянув Погодін разом з товаришами подорожи памятки Львова; звидів Музей Оссолїньских, Монастир ОО. Василіян, де пізнав прокуратора Василіянських монастирів в Галичинї Компаневича, котрий обіцяв Погодінови достарчити деяких старих книг і рукописий. Крім Завадзкого пізнав Погодін також польських учених: Й. Н. Каміньского, редактора „Gazety Lwowskiej“, бібліотекаря в Музею Оссолїньских, Казимира Туровского і Росцішевского; до них також звернув ся Погодін з просьбою, щоби достарчували йому старих славянських памятників друкованих і в рукописях і на сю ціль лишив навіть Завадзкому певну суму дукатів[2]). Запізнав ся також Погодін з львівським книгаром Мелїковским, а в кінцї в Бродах навязав зносини з комісіонером Гартельштайном.

Про сей побут Погодіна у Львові і про його наукові розвіди довідали ся тодішні львівські руські учені що-йно пізнїйше від Компаневича і польських літератів. Вагилевич, що займав ся тоді славістикою по львівських бібліотеках, перший постановив навязати з ним переписку про пи-

---

дипу изъ славянскихъ земель (1835–1861). В. І. Письма О. М. Бодянского съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова (8°) стр. XVIII+136; В. II-ий Письма П. І. Шафарика (8°) стр. 137—448; III-й (8°) 449—744, 1879—1880. Випуск III-й має велику вартість для історії і літератури галицьких Русинів, бо тут побіч листів Копітара, Дубровського, Вука Караджіча, Мікльосіча, Колляра, Штура, Ганки, Лїндого, Матїевского й инших, знаходять ся і листи галицьких Русинів: В. Компаневича 2, Д. Зубрицького 28, І. Вагилевича 11, Якова Головацького 2, Северина Шеховича 5 (стр. 533–666).

[1]) Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина IV, 327–28; також И. С. Свѣнцицкій, Матеріяли по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Льв. 1906, ст. 142.

[2]) Поповъ, Письма къ М. П. Погодину, 531—32: лист до Завадзкого.

таня, які його вїкавили[1]). Погодін завважав, що в Галичинї є богато цїкавого і важного для руської історії[2]) і тому старав ся набути ті важні памятки для своєї бібліотеки або за гроші або в заміну за російські книжки. Др. Свєнціцкий на підставі листів Завадзкого, Компаневича, Зубрицького і листів Погодіна до Компаневича і Вагилевича подає, що перейшло в руки Погодіна з Галичини і що від нього прийшло до Львова[3]).

Щоби познайомити ся з науковим рухом в Галичинї, Погодін навязав переписку з Поляками, котрих пізнав у Львові і з Русинами, котрих не знав ще особисто: Вагилевичом, Головацьким і Зубрицьким, що доносили йому про тодїшний літературний рух в Галичинї. Уривки тих листів і оригінальні артикули карпато-руських учених поміщав Погодін в „Московкомъ Наблюдателѣ“, „Москвитянинѣ“, „Чтеніяхъ“ і „Ж. М. Н. Просв.“ Тим способом російська суспільність познайомлювала ся з Галицькою Руси, а галицькі дїячі були введені в ряди дїячів російської науки. І, противно, своїм „Москвитянином“ познайомлював він також галицьких учених з науковим рухом в Росії[4]).

Другу подорож по славянських землях підняв Погодін 1839 р., тодї одначе не був зовсїм у Галичинї. Плодом тої подорожи було перше його донесенє до міністра нар. просвіти гр. Уварова. На зміст того донесеня зложили ся по части листи Вагилевича і Зубрицького (Ваг. 6 листів від 1836—9, перший лист Зубрицького 1839), а по части уложене воно самим Погодіним. І так, що тикаєть ся культурних потреб галицьких Русинів, про які говорить Погодін у своїм донесеню, як: підпи-

[1]) Свѣнцицкій, Матеріяли 145.

[2]) Барсуковъ, IV, 329.

[3]) В руки Погодіна дістали ся з Галичини: „Сборникъ пѣсень Жеѣоти Паули (Завадз.), Слова Єфрема Сирина XIII в., Іоана Дамаскина О священствѣ 1614, (Ком.-Зубр.), Служебникъ 1702, Псалтиръ 1704, Катавасія 1723, Апостолъ 1706, Евхологіонъ 1720, Служебник Страт. 1604—(?), Купча 1421, Збірка автографів українських і польських дїячів XVII в., письмо патр. Мелетія, Требникъ Сурат. 1606 (?) (Зубр.), — „от все“ — пише згаданий автор „що було післане — або був намір післати Погодінови зі Львова“. З книжок посланих Погодіним до Львова подає др. Свєнціцкий: „Исторію Карамзина“ в двох примірниках (Василіянській бібліотеці і Зубрицькому), „Сводъ законовъ“, руські літописи і цїлий ряд творів, що відносили ся до руської історії і літератури, Зубрицькому, пачку книжок через Княжевича на руки Компаневича для Василіянської бібліотеки і для Туровского.

[4]) Свѣнцицкій, Обзоръ, 53—4.

пиране галицько-руської літератури, потреба граматики і словаря галицько-руської мови, потреба російської книжки у Львові, на се дали матеріял листи Вагилевича і Зубрицького, а знов що до племінно-релігійних симпатій галицьких Русинів до Росії, що до переконань австрийських Славян про близький упадок Австрії, їх симпатій і надій на Росію, що до пропозицій даваня авторам помочи через другі і треті руки, що до назначеня премій на дані теми по історії, мові і т. д. — то скомпонував сам Погодін, не дуже числячи ся з тим, чи таке представленє річи відповідає дійсности, чи ні. — Бо йому хотїло ся лише переконати російський уряд, що Росія повинна взяти удїл в славянських справах. О скільо твердженя Погодіна про упадок Австрії і про бажаня віддїлити ся від неї Славян були узасаднені, показав 1848 р., той сам рік і тодішна література галицької Руси вказує, що також твердженя Погодіна що до австрийської Руси були безпідставними.

Третю подорож в чужі краї 1842 р. почав Погодін від Львова. Коли тільки сюди прибув, відшукав історика Зубрицького, котрого пізнав з наукової переписки і перебув тоді у Львові виключно в його товаристві 2—3 днї. Другого дня звидїв Погодін православну церкву, її убогу бібліотеку, друкарню, Ставропігійський Інститут і монастир ОО. Василіян. Погодін не хотїв лишити ся довше у Львові і робити знайомости, „щоби не викликати підозріня австрийського правительства, яке слїдило кождий крок подорожних, а особливо російських“ [1]) Від тої пори Погодін не мав нагоди особисто зносити ся з галицькими Русинами в Австрії, лише виїмково 1853 р. видїв Головацького у Відні. Письменні зносини одначе трівали до 1861 р., як вказує останний лист Зубрицького до Погодіна датований 19. I. 1861. Результатом другої подорожі по землях славянських було друге донесенє до міністра нар. просвіти 1842 р. По всякій правдоподібности є воно виключно продуктом славянофільських поглядів Погодіна і його вражінь, винесених з подорожі по славянських землях, а не впливів славянських дїячів, що з ним зносили ся.

Погодін в обох донесеннях відносить ся симпатично до руху, який що-йно повстав у Славян і в обох старає ся переконати російське правительство, що конечним є, аби Росія взяла удїл в славянських справах як одинока независима славянська дер-

[1]) Барсуковъ, Ж. и тр. II. VII, 17—19.

жава, котрої „могучість не має собі рівної в світі“ й котрої призначенєм є визволити з під чужого гнету братні народи і через то ще більше скріпити свою могучість, розширити славу і станути до боротьби з „переворотним“ заходом і на звалищах „розкладаючої ся його цивилізації збудувати нову, вищу славянську культуру і тим способом довершити й увінчати діло розвою людскости“. Тоді Погодін не здавав собі справи, що та його ідея про незмірну могучість Росії не віповідала дійсному станови річи, а також, що політика, котрої він очікував з такою нетерпеливостю, не могла тішити ся поводженєм, бо противила ся засадам св. Союза, що взагалі розвязка славянської проблєми не могла бути задачею тодішної Росії і що справу треба було зачати передовсім від внутрішної переміни самої Росії.

Не зважаючи на се, що зносини Погодіна з ученими Галицької Руси були спорадичні і короткотрівалі, то все таки його впливови на відродженє Галицької Руси, на розбудженє у неї свідомости народної й умового руху приписують історики відродженя Карпатської Руси, польські й українські, велике значінє будьто в додатнім, будь у від'ємнім значіню. На думку одних, Погодін прибув до Галичини, післаний російським правительством, щоби переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови російської та української, а через се позискати їх для Росії. Найблизшим наслідком тої діяльности був занепад вказаних Шашкевичом народних змагань і витворенє „макаронізму“ і „москвофільства“ на галицькій Руси, „котре на десятки літ здусило живе слово, зломало на дусї не одну живійшу одиницю і підкопало віру в будучність українсько-руського письменства“. Орудєм тої робити Погодіна був історик Галичини Зубрицький, — „в него в голові мов в зеркалі відбились всї фантастичні мисли того незвичайного пропаґатора російського урядового централізму“ і він сам підписував ся в листї до Погодіна з 19 червня 1886: „отаманом Погодинської кольонії в Галичині“. На думку инших — діяльність Погодіна в Галичині не лише, що не була шкідливою, але — противно — корисною, як для розбудженя народної свідомости так і умового руху Галицької Руси. Погодін, тим що дав імпульс галицьким Русинам до дослїдів на поли рідної історії, мови, до збираня старинних памяток, достарчуючи їм нових видань історичних і познайомлюючи їх з умовим рухом в Росії взагалі і з літературою українською з осібна, причинив ся не лиш до розбудженя умового руху, але і народної свідомости галицької Руси.

До представників першого погляду належить проф. Огоновський, на думку котрого Погодін і „московські панславісти при помочи Дениса Зубрицького притемнили духа кількох галицько-руських письменників“ [1]). Твердженє се поділяв і др. Франко, який каже: „Русин історик Д. Зубрицький познайомився з панславістами з Москви, з Погодіном і богатьома иншими. Зубрицького й Івана Головацького, брата Якова, панславісти наклонили до своїх ідей про єдність народа і мови велико-російської і галицької і дорадживали змагати до присвоєня собі літературної мови російської. Ті ради певно не сягали так далеко, щоби Русини мусїли зараз хапати ся російської мови; певно, що письменники руські мусїли самі наперед навчити ся тої мови, про котру взагалї не мали понятя. Але в першім розгонї не добре зрозуміли вони раду панславістів і зачали ушляхотнювати народну мову або писати так дивачно що і найзавзятїйші панславісти лише з обуренєм могли се читати“ [2]). З твердженєм проф. Огоновського і др. Франка годить ся також проф. Барвінський, який каже: „обяви народного і літературного руху галицких Русинів 40-вих років незадовго змаліли — виступає напрям „обединительний“, а жерелом сего напряму була пропаганда горстки московських славянофілів при помочи професора московського університету, Михайла Погодіна, а головним репрезентантом того напряму в Галичинї являє ся учений історограф Денис Зубрицький. Погодін через се, що познайомив ся з Зубрицьким, мав нагоду війти в зносини з Вагилевичем, Головацьким й иншими руськими письменниками і старав ся їх позискати для своєї славянофільської ідеї. Той напрям мав дуже некорисний вплив на розвій руської народної літератури в Галичинї“ [3]). Погляд сей поділяв також Терлецький, котрий в характеристиці поглядів Зубрицького твердить, що Зубрицького „знакомство з Погодіном добило до останку. Погодін був не лише його професором в історії, археольогії, не лише підтримував його наукові стремлїня, через посилку книжок, але і довершив розбою його поглядів на світ і утвердив їх“ [4]). Приклонником того погляду є також проф. К. Студинський,

[1]) Огоновський, Історія літ. рус. II. 42.

[2]) Ateneum, 1885, III, 339.

[3]) Барвінський, Виїмки з народної літератури укр. руської XIX в. Ч. II у Львові 1893. Вступ стр. XXXIX—XLI.

[4]) Терлецький, Галицько-руське письменство 1848—1865, Літер.-Наук.-Вістник, 1903, VIII.

котрий рівнож твердить, що твори українських письменників мали би були великий і корисний вплив на дальший розвій українсько-руської літератури в Галичині, коли-б тих взаємин не перервано до 1848 р., і знов головну причину того, що по 1848 р. колишні товариші Шашкевича стають ся товаришами „отамана Погодинської кольонії", Зубрицького, що орґанізує з них гурток „москвофілів", приписує проф. Студинський впливови Погодіна на Зубрицького. Проф. Студинський підозріває навіть Зубрицького, що він сам знищив ті листи від Погодіна, які могли його скомпромітувати, бо в рукописнім зборі Зубрицького не знайшов він навіть слїду листів Погодіна[1]). Подібно дивлять ся на діяльність Погодіна в Галичині і польські письменники: Богданьский і Й. Краєвский. Богданьский так говорить про тайну місію Погодіна в Галичині: „Микола, що під плащиком панславізму наміряв сотворити панмосковщину... на вні, до Славян йому не підчинених висилав проворних людий з рублями, щоби вони славили його вітцївське правлїнє і його опіку релїґії, котрою наміряв у них довести до очищеня від римських брудів, і його оборону славянства перед кождим ворогом". Одним з таких посланців був Михайло Петрович Погодін. Він дістав поручене звідати ся до всїх Славян, що є під австрийським правлїнєм, основно розслїдити їх національні успособленя і позискати їх для Москви; передових людий уйняти або рублями, або обітницею світлого становища в їх будуччині, або в кінці підперти змаганя поодиноких народів до піднесеня початкових їх літератур. Головна його задача була вмовити в галицьких Русинів, що вони правдиві Москалї, лише підбиті Поляками і відсунені від Москалїв народним переслїдованєм через кілька віків, а також суспільним впливом, який зробив їх більше подібними до пануючого над ним ляцького народу: і що до свого московського племени, з котрого вийшли і до котрого належать, повинні вернути. І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув в р. 1838, лишив ся через роки 1839 і 1840. Він перший в Галичині запровадив і урядив між тутейшим руським духовенством царську пропаґанду, наклонюючи до неї людий поредовсїм тих, що потребували гроший" „.... коли ще змаганя горстки Русинів і партії

[1]) Студинський, Кореспонденція Якова Головацького 1850 - 62, 1905. Перед. I—XLVI; idem., З кореспонденції Д. Зубрицького 1840—53, 1904 стр. 1—2.

московської дуже себе поборювали, прибув до Галичини Погодін, а упереджений Раєвским, надибав своїх і відкрив перед ними свої наміри царизму в повній їх наготї. Вістка про Погодіна розійшла ся скоро поміж нашими союзниками і говорено, що священики: Маркіян Шашкевич, Михайло Малиновський і Григорий Яхимович, були в ним в тїснійших зносинах... і Погодін розкрив їм всї пляни і способи московщеня і відкрив їм жаданя свого правительства... Вибраний нашим союзом Евген Хшонстовский до пізнаня самої особи Погодіна, дійшов до него, а проворний і розсудний удав перед тим царським посланцем горячого приклонника московського панславізму. Погодін завірив йому і відкрив перед ним пляни..."[1]). Опінію Богданьского про Погодіна повторив Й. Краєвский в своїй праці: Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1833—1841. Lwów 1903 ст. 88—90.

До представників другого погляду належить Я. Головацький, що вплив росийських ученик на Галичину через пересилку книжок з Росії галицьким ученим вважав додатним[2]). Додатною дїяльність Погодіна вважав також М. Драгоманів, який думав, що вплив Погодіна на Галичину в 40-их і 50-их роках був корисний для пробудженя там народної свідомости. Річ у тім, що в 40-их роках і пізнїйше все руське в Галичинї було в погордї, а Погодін попирав інтерес до руськости, помагав галицьким ученим книжками, давав для їх праць місце, якого не находили дома. З тих праць найважнїйші дві: Зубрицького Історія галицької Руси і Головацького Пісні зібрані в австрийській Руси. Прихильно відносив ся до української літератури, заприязнив ся з українськими письменниками і спас від загибели десятки цїнних рукописів. Одним словом Драгоманів уважає „цїлу мітольогію про вплив Погодіна на Галичину за зовсїм усправедливлену в якім небудь поліцийнім донесеню з часів Метернїха, але за невідповідну, коли бере ся річи науково". „Опираючись на ґрунтї науковім, каже Драгоманів, треба признати, що навіть тепер, а тим більше в початках, галицьке москвофільство є переважно продуктом краєво-суспільно-літературного процесу, а не самих посторонних впливів, а найменше впливу Погодіна..."[3]). До приклонників того погляду належить

[1]) Pamiętnik H. Bogdańskiego. Рукопис бібліот. Оссолїн. Ч. 3486 том I., розділ Moskiewskie knowania, стр. 285—341.

[2]) Я. Головацкій, Воспоминанія (Лит. Сборникъ 1885 стр. 35).

[3]) Народ, 1894 IX, 127—34.

також Ф. Свистун, коли говорить, що „Погодін дав Галичанам імпульс до пізнаня своєї минувшини, достарчав їм книжок і наукових засобів, подавав вказівки як поступати в історичних дослїдах, дав підставу тодїшній історичній науцї у Галичан. Він поступав розумно, не мішав ся до спорів фільольогічних, а старав ся лиш про се, щоби Галичани віддали ся поважній працї і навчили ся думати... Коли Зубрицький зацїкавив ся руською історією, зачав намовляти других до читаня руських книг і до дослїдів історії...“ [1]).

Др. В. Коцовський, можна сказати, займає що до сього питаня посередне становище, — признає вправдї, що „по 1848 р. зачинає ся в Галичинї під проводом „отамана Погодинської кольонії“, Зубрицького, цїлком поважна проба защіпленя у нас росийщини“, що „наші учені замість надіятись на власну працю, ходили на Високий Замок і з тугою глядїли на північ...“ (так оповідає Громека, люблин. губерн. в своїх споминах з подорожи по Галичинї коло 1855 р.)[2]), Одначе др. Коцовський розріжняє „симпатії російські і росийщину“ перших галицько-руських дїячів: Захариясевича, Лодія і Могильницького, доказуючи, що симпатії до Росії і славяно-росийської мови мали своє жерело в книжково-лїтературних, церковних і полїтично-народних взаїмних відносинах та і в лїтературній традиції XVIII в. обох Русий — від панросийських стремлїнь другої половини XIX в.[3]).

Питанє се порушив в останних часах також др. Ів. Свєнцїцкий. Автор рішучо перечить, нїби то Погодін прибув до Галичини, щоби переконати галицьких Русинів про єдність їх мови і народности з великоруською і нїби він защіпив „москвофільство-русофільство“ в Галичинї при посередництві книжок. Вкінци твердить, що Погодін не мав жадного спеціяльного порученя єднаня Славян для російського правительства. Українські симпатії Погодіна, каже автор, не змінили ся в 40-вих роках: він не заперечував відрубности Українців від Великорусів. Коли він вважав Карпатську Русь частю України, то як він міг до неї прикладати иншу міру? Погодін до 1856 р. нїколи не виступав з думкою про північно-руський характер старої Київської Руси. Супроти того і мови не може бути про те, щоби Погодін доказував Кар-

[1]) Ф. М., Прикарпатская Русь, Львовъ 1895, стр. 117—118.

[2]) Зоря 1887, Ч. 21—22, стр. 376.

[3]) В. Коцовський, Житє и значенє Мар. Шашкевича Льв. 1886, стр. 23—86.

пато-Русинам їх тотожність з північними Руссами. Не менше неправдивою являєт ся і гадка, немовбито Погодін защіплював серед Карпато-Русинів „москвофільство-русофільство“ за посередництвом книжок. Він посилав їм нові історичні видання, котрих Галичани просили, а своїм „Москвитянином“ познайомлював їх з українською літературою. Що-ж тикаєть ся „спеціяльної місії Погодіна приєднати Славян для російського правительства, що для богатьох є предметом „віри“ — у Погодіна не було такої місії; він уложив собі тільки плян, що російське правительство обовязане підтримувати стремління Славян і в тім напрямі старав ся вплинути на правительство“. На доказ того твердженя наводить др. Свенціцкий хронольогічний реєстр урядових і приватних поглядів, а також і декотрих поступків самого правительства, котрі були дуже суперечними з Погодинським патріотизмом[1]).

Коли хто супроти тих суперечних поглядів на діяльність Погодіна в Галичині хоче вияснити собі се питане, мусить відповісти на слідуючі точки: а) який був характер відносин Погодіна до України і Галичини, зн. — які були його етнографічні погляди що до українського елементу і які були його відносини до української літератури і мови? б) що можна сказати про діяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідоцтв? в) які причини зложили ся на вироблене літературного „макаронізму“ і „москвофільства“ в Галичині до 1848 р., що перервало розвій народного напряму, вказаного Шашкевичом?

Погодін належав до патріотів історичної школи Карамзіна, бажав отже сполуки розділених частий давної Руси, а що вважав Галичину за часть України, тому вважав також за річ природну прилученє її до російської України. Подібні пляни сполуки славянських племен істнували тоді також незалежно від російської історичної школи у дїячів славянського відродженя, особливо у Чехів, Словаків і Сербів. Однак мимо стремлінь до сполуки розділених частий Руси він завсіди признавав великі і давні етнографічні ріжниці українського і великоруського на-

---

[1]) И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. СПтб., 1906, ст. 65—70; також idem, Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. I. Сношенія Карпатской Русси съ Россіей въ 1—10 п. XIX вѣка. Львів 1906. Є то головно листи галицьких Русинів до російських ученик і дїячів, писані в першій половині XIX в.

роду. В II томі своїх „Изслѣдованій, замѣчаній и лекцій“ (1846 стр. 390) каже, що „малоруські і великоруські наріча ріжнять ся більше між собою, як між иншими славянськими наріччами“ і не хоче навіть вірити, щоби вони належала „къ одному народу“.

Твердить, що „Норманъ (Рюрикъ) въ пятомъ, шестомъ колѣнѣ содѣлался малороссіяниномъ“; що Андрій Боголюбський, переселившись на північний схід, „сохранилъ, разумѣется, свое малороссійское происхожденіе и только дѣти и внуки его, и его братьевъ, послѣ Монголовъ, живя между великороссіянами, сдѣлались сами великороссіянами...“[1]). Навіть його славна теорія про великоруськість Київа, з котрою виступив в 1856 р. в статі „Записка о древномъ рускомъ языкѣ“, випливала власне з признання давної етнографічної відрубности Українців від Великорусинів. В переїзді через Галич 1842 р. в часі своєї третьої подорожи Погодін зробив записку, в якій називає галицьких Русинів „Малоросіянами“, а коли додає, що вони самі називають ся „русскими“, то додав: „Да, они настоящіе русскіе, какъ въ Черниговѣ, Полтавѣ, Харьковѣ, говорятъ тѣмъ же языкомъ...“[2]). Отже коли твердив, що вони „настоящіе русскіе“ і такою мовою говорять, „як в Харкові, Чернигові і Полтаві“, а не згадував про Калугу, Москву, Ярослав, то не ідентифікував народу і мови Галичан з народом і мовою московською, але з народом і мовою українською. А коли признавав відрубність етнографічну Українців російських від Росіян, то як міг прикладати иншу міру до Русинів галицьких, котрих уважав за частину Українців російських? Супроти того твердженє нїбито „Погодін старав ся переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови великоруської з галицькою“ — безпідставне. Коли-ж говорив про єдність, то говорив про єдність племінну, а не про єдність національну.

Відносини Погодіна до українського народу і літератури були в першій пол. XIX в., себто в першій фазї його славянофільських поглядів, прихильні; до того часу відносить ся хронольоґічно дїяльність його в Галичинї, про яку виробили ся ріжні погляди. Означуючи отже характер відносин Погодіна до України, маю передовсїм на оцї першу пол. XIX в. (до 50-тих років), бо пізнїйші зносини, вплив і дїяльність Пого-

[1]) Москвитянинъ 1845, III; Изслѣдованія, замѣчанія и лекціи III, 1846. [2]) Барсуковъ VII, 17.

діна (в другій половині XIX в.) не входять в обсяг сеї праці.

Що Погодін тоді відносив ся прихильно до української літератури, свідчать про се його симпатії до українських письменників. І так 1829 р. Погодін відвідав Котляревського в Полтаві, Квітку і Артемовського в Харкові[1]). Заприязнив ся з Гулаком-Артимовським, Бецьким, Бодянським, Срезневським, Кухаренком, Кулїшом, не згадуючи вже про Максимовича; помагав їм в наукових працях, хвалив їх писаня в своїй часописи „Москвитянинъ". Новоповстаючу українську літературу в Галичині уважав Погодін за цілком природний і дуже додатний обяв, як свідчить його донесене до міністра 1839 р. про галицьких Русинів. Погодін там так каже: „Русини, котрі до тої пори немовби не істнували, котрих імени не можна було чути (особливо у нас), Русини, гнетені більше від всїх, під потрійним ярмом Австрийців, Поляків, католицизму, а навіть під почвірним, з додатком Жидів, проголошують тепер своє імя, займають ся своєю історією, записують свої перекази, друкують памятники, збирають пісні, досліджують мову — словом, зачинають свою власну літературу". Погодін радить підтримувати ту літературу, давати підмоги авторам, друковати книжки, назначувати премії за оброблене даних тем по історії й мові, посилати росийські книжки особливо з галузи історії і фільольогії до бібліотек Львова і инших австрийських міст: Відня, Пешту, Прешбурґа і т. д., співдїлати при уложеню словаря, граматики, при збираню переказів, пісень".... Тут говорить він також: „Для порівнуючої граматики славянських мов потрібні поодинокі граматики; належить отже назначити премії на уложене граматик тих мов, котрі їх ще не мають, як нашої малоросийсько-галицької. Декотрі мови не мають ще словарів; належить назначити на них премії а також на наші малоросийсько-галицькі, болгарські"[2]).

Ще 1863 р., коли то первісні лїберальні погляди славянофільства Погодинського набирали вже характеру панросийської доктрини, Погодін говорив: „Розвій малоросийського наріча, попиране малоруської літератури, похваляю в цілій повні..."[3]). Се все свідчить, що Погодін не був противний українській мові

[1]) Барсуковъ Ж. и. тр. П. І. 315—325.
[2]) Барсуковъ V. 332—342.
[3]) Польскій вопросъ 1831—1867, 96.

й українській літературі. Одначе противний був піднесеню української мови на ступінь мови літературної, бо се не відповідало його славянофільським поглядам, після яких: російська мова, обіймаючи в собі первні всіх славянських нарічий, і після найсущніших прав повинна бути природною представницею всіх славянських племен, повинна бути для Славян спільною літературною мовою. Від всіх племен славянських жадав Погодін, щоби вони приняли мову російську як спільну мову літературну, не виключаючи навіть Українців, супроти котрих, як близших братів „переплетених з Росією історією, географією, фільольогією, генальогією, обставинами, іменами, так що їх від неї не можна віддїлити ніяким способом“ — „это утокъ и основа если не петербургская одной и той же тканини“[1]) — се жадане видавалось йому тим більш узасадненим, що тоді дальші полудневі братя і західні Славяни підносили брак спільної літературної мови для всіх славянських племен, як для успішного розвою славянської літератури, так і для протидїляня ворогам славянства. Повисші висновки вказують, що жаданя Погодіна що до принаня Українцями російської мови як літературної були випливом його славянофільських поглядів, а не заперечуваня етнографічної відрубности Руси-України від Росії, не з його неприхильности для розвою української літератури і мови, яку він попирав.

Приступаємо до розгляду другого питаня, а саме: що можна сказати про дїяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідоцтв?

Як на підставі особистих зносин Погодіна з галицькими Русинами, так і на підставі переписки тих останних з Погодіном та його власних записок і взаїмної виміни книжок і т. д. характер відносин Погодіна до галицьких Русинів можна назвати: племінно-науковим. Предметом переписки Погодіна до 50-тих років були питаня науково-інформацийного характеру і виміна книжок[2]). І так: Вагилевич, Головацький, Зубрицький, виповняючи бажаня Погодіна, доносили йому обширно про тодїшний новий рух в Галичині. Знаючи прихильне відношенє Погодіна до їх наукових предпринять, робили йому галицькі учені в тім напрямі численні пропозиції. Вказували на потребу граматики і словаря галицько-руської мови, що передовсїм було

---

[1]) ibid. 95—6. [2]) Письма стр. 537—621.

предметом листів Вагилевича, який в сїчни 1842 р. просить знов Погодіна о поміч на виданє „Лїтописи Нестора“ і „Слова о полку Ігоревім“ в українській мові і Симболїки[1]). В тім листї просить також о деякі книжки з галузи фільольогії і етнографії і о нові українські видання. В слїдуючих листах просить о цїлий ряд українських видань: Квітки, Котляревського, Ілюмовського, Сепельникова, Артимовського, Шевченка і Довгоносенка[2]). Подібного змісту науково-інформацийного була і дальша переписка Вагилевича з Погодіном, що тревала до 1845 р. Такого самого змісту є переписка Зубрицького з Погодіном, що тревала від 1839 р. до 1861. Були в нїй: звістки про умовий рух, про книжки, інформації про наукові львівські інституції, статї для „Чтеній“ і „Москвитянина“, виміна книжок, посередництво між Погодіном і львівськими письменниками взагалї — а впрочім приклонники історичної школи Карамзіна: Погодін і Зубрицький мали досить сказати собі на теми: „автократизм“, „православіє“ і „народність“. Що до пересилки книжок, то Погодін присилав галицьким Русинам книжки переважно історичного змісту і українську белєтристику.

Маючи на увазї з одної сторони низький уровень знаня тодїшної руської інтелїґенції, недостаток основної школи, належного приготованя учених руських, не дасть ся заперечити, що зносини з росийськими ученими, котрі під тим зглядом стояли богато висше від галицьких Русинів, могли лише впливати додатно на розбудженє умового руху Галичан; без сумнїву се і наступило через їх зближенє до Погодіна. Коли такий історик як Бестужев-Рюмін в часї 50-лїтного ювилею наукової дїяльности Погодіна 1871 р. зложив йому подяку за ради і вказівки в історичних дослїдах[3]), то тим більше міг бути йому з'обовязаним історик Галичини, Зубрицький. Зубрицький, що до хвилї, коли зближив ся до Погодіна, знав з росийської історичної лїтератури лише історію Карамзіна, мав нагоду за його помічю познайомитись з новійшою росийською лїтературою, а особливо з її історичними творами. Понад се заохочуваний і поучуваний Погодіном, до чого Зубрицький в своїх листах признає ся, взяв ся поважно до розслїду руських лїтописий, збираня історичних матеріялів, а безнастанно розслїджуючи рідну історію, виробив ся на основного історика Галичини. А се,

[1]) Письма стр. 639. [2]) Письма стр. 641—643.
[3]) Барсуковъ IX. 148—9.

що Зубрицький зацікавив ся руською історією, потягнуло й инших на се поле; його учениками були: Я. Головацький, А. Петрушевич і М. Малиновський. Можна сказати, що від Зубрицького зачинає ся у нас живійший рух на поли історичних досліджів.

Отже впливу Погодіна не можна тут заперечити. Нові історичні видання, подавані Погодіном, дали галицьким Русинам змогу познайомитись з давною руською історією взагалі, а з українською спеціяльно; а коли додамо до сего книжки і статї, що відносять ся до української літератури, присилані Погодіном, то можна сказати, що даючи галицьким Русинам змогу пізнати українську історію і літературу, Погодін міг за посередництвом тих книжок причинити ся радше до пробудженя, як до „затемненя“ в них національної свідомости.

Що Погодін в першій пол. XIX в. обрусителем в новім значіню того слова не був, свідчить хочби се, що в першім донесеню до міністра 1839 р., де Погодін виложив програму свого панславізму, говорячи про Поляків, радить свому правительству, щоби в школах в Конґресівці добре учили польської мови, бо „мысль уничтожить какой нибудь языкъ есть мысль физически невозможная“, а навіть радить розширити виклади польської історії, заложити для неї осібну катедру, опікувати ся польськими письменниками, які живуть у Варшаві, відновити польський університет і т. д.[1]).

В другім донесеню 1842 р. Погодін ще виразнійше висказує свої переконаня, що знищене якої небудь народности є річю неможливою, що, противно, сила її зростає в міру, як проти неї виступають, і що се не може принести нїчого кромі шкоди[2]). Тут нема ані слїду пізнійшого панрусизму.

Те, що Богданьский подає в своїм „Памятнику“ 1832—1848 про дїяльність Погодіна в Галичинї, а Краєвский повтаряє в своїй працї „Тайні полїтичні союзи в Галичинї 1833 – 1841“ не має доказів в жадних жерелах. Можна би сї твердженя збивати точка за точкою, але що се тревало би за довго, то для прикладу наведу хочби се: На стор. 286 Богданьский каже: „І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув 1838 р. лишив ся протягом 1839 і 1840 р....“ а потім на стор. 297—303 подає перегляд трилїтної дїяльности Погодіна в Галичинї; а тимчасом Погодін не лиш що не був так довго, але

[1]) Барсуковъ V. 337—338. [2]) Барсуковъ VII. 71.

тоді і зовсїм не був в Галичинї. Перший раз загостив до Львова 1835 р. підчас першої своєї подорожи і тоді у Львові був дуже коротко, а опісля підчас другої своєї подорожи в чужі краї 1839 р. зовсїм небув; що-йно 1842 р., в часї третьої подорожи прибув до Львова та був тут лише 2—3 дни, бо бояв ся, щоби не викликати підозріня у австрийського правительства, яке пильно слїдило росийських подорожників[1]). Неправдою є також, нїбито Погодін був в зносинах з духовенством і радив йому приняти православіє... (стр. 297—303), нїбито Погодін був у близьких відносинах з М. Шашкевичом, М. Малиновським і Гр. Яхимовичом... (296) і т. д.[2]). Памятник той писав Богданьский вже в глубокій старости і то уривками і віднїс се, про що галицькі дневники писали в 50-тих і 60-тих роках XIX в., хронольоґічно до 30—40-вих років м. ст.[3]).

Що-ж тикаєть ся т. зв. москвофільства і макаронїзму, які по 1848 р. взяли верх над народним напрямом, вказаним М. Шашкевичом, то оба сї протинародні напрями були продуктом дуже скомбінованих причин і то передовсїм краєво-орґанїчних — а менше чужих впливів.

І так, була тут причиною цїла минувшина історична українського народу, його живі лучности і симпатії до Росії, які мали своє жерело в лїтературній традиції XVIII в. і в книжково-лїтературних, релїґійних і полїтично-народних взаїмних відносинах обох Русий; з другої сторони мали вплив тут також антаґонїзми против давної Польщі і против претенсій, з якими виступили Поляки в хвили, коли почалась будити народна свідомість галицьких Русинів. Причиною тут тодїшні спільні граматичні правила і тодїшні проби славянських дїячів, що намагали ся сотворити спільну славянську мову; причиною — антаґонїзми кастові руської інтелїґенції, вихованої в польсько-шляхотських традиціях, яка горнула ся до панського й офіціяльного світа, погорджуючи простим народом і його мовою; вкінцї причина тої появи лежала в неприязних условинах полїтичних а передовсїм у внутрішнїй недоспілости самої руської інтелїґенції

Значить, згадані протинародні напрями істнували вже давно серед руської суспільности і без спеціяльної москвофіль-

---

[1]) Барсуковъ IV. 327—28, ibid. VII. 17—19.

[2]) Рукопись бібл. Оссолїнських у Львові. Ч. 3486, том I. 284—343.

[3]) И. С. Свѣнцицкій, Матеріали стр. 155—157.

ської пропаґанди, але пригнетені історичними условинами були усунені поки що на дальший плян. Що-йно тоді, коли народні змаганя в літературі не видали сподіваних овочів, оба сі напрями церковний і росийський, які перед тим ішли окремими дорогами, тепер хоч ріжні, одначе згідні з тім, що з погордою відвертали ся від простого народу і його мови, получили ся разом до спільної боротьби з народним напрямом. І тут починає ся історія літературного москвофільства, котру пластично представляє проф. К. Студинський в передмові до переписки Головацького.

Коли-ж отже не спеціяльна москвофільська пропаґанда, а принайменш не вона головно причинила ся до занепаду напряму Шашкевича перед 1848 р., то все таки, може хтось запитати, чи можна заперечити вплив тої пропаґанди на Зубрицького, що стає провідником того протинародного напряму? Тому, що всі, котрі занепад народного напряму до 1848 р. приписують головно москвофільській пропаґанді, опирають свої твердженя на впливі Погодіна на Зубрицького, треба відповісти на питанє, чи Зубрицький справді лише через вплив Погодіна став ся в тій порі „атаманом“ москвофільської кольонії в Галичині?

На мою думку, Зубрицький і без впливу Погодіна в тій порі був би таким, яким був для своєї суспільности, бож *його суспільні і політичні погляди, хоч дуже споріднені з Погодинськими, розвинули ся і виробили ся зовсім незалежно від впливу Погодіна*, з котрим Зубрицький навязав переписку в 61, а особлисто пізнав ся в 64 р. житя, коли його політичні і суспільні погляди були вже вироблені і скристалізовані, а погляд на світ був зовсім готовий. А що такі дві споріднені духом індивідуальности симпатизували і гармонізували зі собою, се річ зовсім природна, але спорідненя їх поглядів, що розвивались незалежно, не можна виясняти впливом одного на другого, тим більше, що Зубрицький в хвили, коли познайомив ся з Погодіном, не був в віці молодечої вражливости. Чоловік, який мав шістьдесять кілька літ, не бувби спосібним під впливом хвилевих зносин з другим, хоч би чоловіком незвичайним, так перемінити ся і так перенятя ся до глубини душі його поглядами, колиб з ними не зріс, не вихував ся, колиб вони не були ідеалами його молодости.

А так власне маєть ся річ з Зубрицьким. Він обожав Карамзіна, любив Росію, ненавидів хлопа і хлопську мову і тоді, коли ще не знав Погодіна.

Денис Вінява Зубрицький (1777—1862), руський шляхтич, син посесора, ту частину свого житя, в якій виробляють ся погляди на світ, пережив на селї. З відносин між дїдичом і народом, де дїдич супроти селянина чи то безпосередно чи то посередно був все чоловіком упривілєованим, виробила ся у нього антипатія до хлопа і його консервативно-аристократичні переконаня, що були угольним каменем його дальшої дїяльности. Від простого народу відвертав ся Зубрицький з погордою. Хлоп був у него „підлим сотворінєм, обовязаний робити панщину і приготовляти для висших, вибраних людий середники до вигідного житя“; він був також ворогом народної мови і просвіти. Тих, що задумували просвічати народ, називав „варятами“, „бо жадному розумному чоловікови не прийде на гадку просвічати свій робучий інвентар (свої воли, конї і т. д.)“. „Крім катехизму, книжки до моленя і псалтира — на думку Зубрицького — нїчого більше хлопови й не треба“. А що тикаєть ся народної мови, то Зубрицький думав так: „Хотїти, щоби вчений і розумний чоловік писав мовою галицької черни, можуть лише божевільні, а радше неуки..., що прислухують ся розговорам власних слуг і робітників“. Річ зовсїм природна, що такий чоловік не міг мати симпатій до української народности, на скрізь хлопської, і до її хлопської мови. Одначе він був горячим патріотом, любив Русь, але не ту, що перед його очима стогнала в тяжкій неволи, але ту, яку видів в памятниках. Славні часи княжої Руси, її державна могучість, потім боротьба за віру і церкву наповняли його ентузіязмом, бо відповідали його консервативним поглядам. Досліди над памятниками відкрили йому образ історичної, світлої минувшини, а історична критика і література виказали, що така минувшість є живою теперішностию, бо і тепер істнує сильна руська держава, „яка може не лише що до внїшної могучости і світлости заспокоїти вимоги найбільшого народного шовініста, але і що до свого політичного і суспільного ладу мусить радувати серце кождого консерватиста“. Отже коли його обходили руські справи і коли працював для руської народности, то лиш для такої, яка відповідала рамкам його політичного і суспільного погляду на світ. Погорджуючи простою мовою, говорив і писав по польськи і по нїмецьки і богато лїт перед тим, поки пізнав Поґодіна, прихиляв ся цїлою душею до Росії, росийської мови і літератури. 1809 р., коли росийські війска стояли в Галичинї, почув Зубрицький росийську мову, купив собі кілька росийських книжок,

познайомив ся з російською літературою, а коли приняв уряд російського перекладача при апеляційнім суді, вправляв ся в російській мові. Коли-ж став членом Савропиґійського інституту і порядкував його архів, дістав Карамзіна, а пізнійше познайомив ся з мійським архівом Львова і його історичними памятниками, то се ще більше скріпило його симпатії до Росії, що була образом світлої історичної минувшини Руси, вичитаної в памятниках. Рівнож перед тим, поки познайомив ся з Погодіном, висказав він ясно свої погляди на руську народність в своїй полеміці проти гадки Могильницького, виложеної в його розвідці про руську мову, в своїй першій історії галицької Руси (Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierarchii cerkiewnej w temże królewstwie, zeszyt pierwszy do r. 1340. Львів, 1837).

Коли Могильницький докладно розріжняє назви „руський“ і „російський“, Зубрицький боронить назви „російський“ — Могильницький зачисляє Нестора до української літератури, Зубрицький твердить, що мова Нестора „є то наріче церковне або староруське, зрозуміле кождому Великоросиянинови, але не кождому Галичанинови“. Вкінци противить ся Зубрицький німецькій назві „ruthenisch“: „що якийсь латинський письменник найперше ужив тої назви, то се ще не доказ, що вона справді тому народови властива“ (ibid. стр. 25—6, в увазі). Розуміть ся, що тут не ходить о саму назву; тут криє ся глибша ріжниця поглядів, хоч би з огляду на видану Зубрицьким ще перед тим оду Державина „Богъ“. Словом, Зубрицький вже в самім початку своєї діяльности виробив собі зовсім инші погляди на руський патріотизм і руську літературу від тих, якими жив Шашкевич і його товариші. Отже — Зубрицький не завдячує вироблення своїх поглядів на світ Погодінови. Рівнож не Погодін, а обставини зробили його до 1848 р. провідником москвофільської „кольонії“. Як ми видїли, ріжні причини зложили ся на занепад народного напряму до 1848 р. і ті причини дали спромогу віджити і получити ся антинародним партіям, ті самі условини і причини склонили до удїлу в тій праці Зубрицького. А що він був одним з найбільш освічених людий в тодішній руській інтелїґенції, тож зовсім природно, що мусїв бути душею умового руху тодішної галицької Руси. Розуміть ся, що чоловік тих переконань, що Зубрицький, не міг бути мотором українського руху, лише москвофільського, до якого належав і прихиляв ся цїлою душею і то силою власних переконань,

а не під впливом москвофільської пропаґанди. І зовсім не треба було тої пропаґанди ні впливу Погодіна, щоби Зубрицький в тодішних умовах міг бути „отаманом“ москвофільської кольонії.

Не перечу, що Зубрицький побіч додатної діяльности в напрямі розбудженя умового руху на поли історії, впливав і відомно на народну свідомість тодішних руських письменників і дїячів, і по части плодом сього є період літературного москвофільства в письменстві галицької Руси. Правда також, що до української мови відносив ся неприхильно, чого доказом його листи до Погодіна починаючи від 1851 р. („Письма“ 586, 608). Правда вкінци, що бажав, аби російська мова в галицькій Руси запанувала і в школї і в літературі і витревало працював в тім напрямі, покладаючи найбільші надії для зреалїзованя своїх бажань в своїй історії „Галицкого Княжества“. В листї до Погодіна зізнає, що „головною ціїю написаня тої історії було познайомленє Галичан з руською історією і з російською мовою“. „Коли ми — каже Зубрицький — розкинемо між народ кілька соток примірників „Історії“, тоді на завсїди утвердимо русский елемент“.

Тому всьому й не гадаю заперечувати. Та рішучо не годжу ся з тим поглядом, немовби Зубрицький лиш завдяки Погодінови був „отаманом“ москвофільської „кольонії“ і нїбито виключно або головно його вплив викликав занепад народного напряму до 1848 р., виробленє літературного москвофільства і макаронїзму в галицько-руськім письменстві. Явища, що є висліїдом внутрішних, зложених причин, не можна поясняти одною внїшною причиною москвофільської пропаґанди, пропаґанди російських панславістів з Погодіном на чолї і видїти головну причину в тім, що, коли й грало тут яку ролю, то лише мінімальну і мусить бути зачисленє до ряду причин другорядних, та не може вважати ся головною причиною того явища.

Що тикаєть ся додатного або відомного впливу Погодіна на відродженє галицької Руси, певно можна сказати лише то, що причинив ся до розбудженя умового руху на поли історичних дослїдів, даючи Галичанам товчок до збираня памятників, історичних матеріялів, даючи вказівки до історичних дослїдів і т. д. Що-ж тикаєть ся пробудженя народної свідомости, то про се задля браку доказів не можна сказати нїчого певного; його погляди етноґрафічні, симпатії до української літератури, письменників, достарчуване книжок і т. д. уважаю за докази не вистарчаючі, щоби на них можна було опирати своє твердженє.

Григорій Ількевич як етнограф.

Написав ***Андрій Франко.*** [1])

IV.

Тепер подаю ті приповідки, які, що правда, находять ся і в рукописї і в друкованім збірничку, та на жаль значно були позмінювані редактором, Я. Головацким. Для лїпшої орієнтації подаю тут приповідки, записані Ількевичем, латинкою, зазначуючи рівночасно всї зміни та варіянти Головацкого в нотках під текстом гражданкою.

Aby Bŏh łaskaw, bude[1]) batŏh traskaw[2]).

1) Друк. а. 2) Друк. трискав.

Aby wam siä[1]) harbuz ne pokotyw.

1) В друк. „ся“ стоїть по дїєслові покотив.

Aby mojä hołowa zdorowa buła[1]), to wse harazd bude.

1) В друк. се слово vac.

Andreju, ne bud'[1]) swyneju, koły tiä[2]) lude wełyczajut[3]).

1) Друк. будьте. 2) Друк. vac. 3) Друк. величають.

Ani w studenij wodi siä ne obmyjesz[1]).

1) Друк. не умыешься.

Ani świaczena[1]) woda ne pomoże.

1) Друк. священна.

Ani świaczenow wodow[1]) siä ne ŏdchrystysz[2]).

1) Друк. священною водою. 2) Друк. не вŏдхристишься.

A ty[1]) Andruszku, jiż[2]) juszku, a jä budu mjäsce, bo mene dytyna se[3]).

1) В друку оба сї слова vac. 2) Друк. будеш ѣв. 3) Друк. детина ссе.

Babyna dońka, popowa gospodyniä a okomoniw kŏń — zawsze hładeńkyj[1]).

1) Друк. усе гладонькй.

---

[1]) Див. Записки т. CIX.

Bez syły daremnyj[1]) hniw.

1) В друку хибно надаремный.

Bez soli i[1]) chliba chuda[2]) besida.

1) Друк. без. 2) Друк. худая.

Bez sudu, bez prawa kazaw bym ho powisyty[1]).

1) В друк. замість чотирьох остатніх слів: повѣсили.

Bery sobi[1]) Petre na rozum.

1) В друку се слово vac.

Byj[1]) zabyj na mene[2]).

1) Рук. Вej. 2) Друк. него.

Bihdaj i[1]) pes maw[2]) swoju chatu.

1) Друк. Бодай и. 2) В друку се слово на кінці приповідки.

Bida bidu porodyła, a bidu i bis[1]) ne woźme.

1) Друк. а бѣди и чорт.

Bida tyj[1]) kurci, na kotryj[2]) jästruba[3]) do łowiw[4]) zaprawlajut[5]).

1) Друк. тій. 2) Друк. котрій. 3) Друк. сокола. 4) Друк. на лови. 5) Так було первісно в рукоп., а пізнійше поправлено на wprawlajut.

Biłszyj czołowik hromada niż[1]) pan.

1) Друк. як.

Błyższa soroczka[1]), nyż[2]) ridnajä teta[3]).

1) В друку додано: тѣлу. 2) Друк. як. 3) Друк. тѣтка.

Błysza[1]) soroczka tiła[2]), niż kaftan[3]).

1) Друк. Ближча. 2) Друк. се слово vac. 3) Друк. як жупан.

Błud miä siä dopytaw[1]).

1) Друк. допитався.

Bohato wody do mora[1]) ujde[2]), nim toje siä[3]) stane.

1) Друк. до моря. 2) Друк. уплине. 3) Друк. заким ся то.

Bohato howoryty[1]), a nema szczo słuchaty.

1) Друк. говорить.

Bohato dwa hryby na raz[1]) w borszcz.

1) Друк. сї два слова vac.

Bohatomu czort dity kołysze, a bidnomu ni niäńka ne chocze[1]).

1) В друк. друга половина сеї приповідки vac.

Bohacz rydko[1]) żyje w harazdi[2]).

1) Так в ркп., друк. рѣдко. 2) Друк. в гаразді жив.

Bohdaj bohatość[1]) wydył[2]), a ne maw za szczo kupyty.

1) Друк. Бодай весь богато. 2) Друк. видѣв.

Bohu sława, koły[1]) siä dusza napchała.

1) Друк. хвала, що.

Boże daj dobre, a[1]) ne dowho czekaty[2]).

1) Друк. та. 2) Друк. ждати.

Boit siä, szczoby[1]) zajać dorohy ne perejszow[2]).

1) В друк. додано: му. 2) Друк. перебѣг.

Borh umer, zaczekaj ne żyje, chto ne maje hroszyj, naj ne jist' i[1]) ne pje.

1) В друк. сї чотири слова vac.

Brechływuju[1]) sobaku dałeko[2]) czuty.

1) Друк. Брехливу. 2) Друк. далше.

Buw wowk w sity i pered sitew[1]).

1) Друк. сѣтью.

Bude dost'[1]) odnoho[2]) sonciä na nebi.

1) Друк. „досить“ в скобках. 2) Друк. єдного.

Cerkow[1]) horyt, a liude ruky hryjut[2]). Gleichgiltig in Gefahr seyn.

1) Друк. Церква. 2) Так у ркп., друк. грѣють.

Cyhańska kobyła try dny biżyt, a deń[1]) łeżyt.

1) Друк. день бѣжить, а три дни.

Chwały mene rote, a ni, to tebe peredere[1]).

1) Друк. тя роздеру.

Chwałyt, jäk by[1]) mastyw. Er lobt, wie schmirt.

1) В друку додано: медом.

Chlib najde[1]) rohy i nohy. Der Wohlstand bringt den Menschen zum Schlechten und zum Guten.

1) Друк. має.

Chłopec[1]) jäk żywoje srybro[2]).

1) Друк. Хлопець. 2) Друк. срѣбло.

Chody durniu perciu, szafranu tobi[1]) pryczyniu. Der Dumme weiss nicht das Eitle zu beurtheilen.

1) Друк. ти (dat.).

Chot' wywozy ciłyj lis, to wse[1]) oden bis. Man soll ihm Tag und Nacht vorpredigen, er bleibt immer ein Tölpel.

1) В друк. додано ще: буде.

Chot' ydu w hostynu, to beru chlib w tajstrynu[1]).

1) Друк. торбину.

Chot' smerdyt, ałe[1]) smak maje.

1) Друк. коли.

Chromoho psa borzo[1]) dohonyty[2]) można[3]).

1) Друк. лехко (!). 2) Друк. здогонити. 3) Друк. vac.

Chto bohato maje[1]), to[2]) burczyt, a chto mało, to[2]) mowczyt. Der Reiche räsonirt, der Arme schweigt.

1) Друк. має богацьо. 2) Друк. той.

Chto borsze nasypaw[1]), toj borsze i zmołow[2]). Wer eher angefangen, wird eher endigen.

1) Друк. насипле. 2) Друк. змеле.

Chto w bołoto lize, toho szcze i popchne[1]).

1) Друк. й пôпхнуть.

Chto w bołoto lize, toj siä powaleje[1]). Wer Pech angreift, der besudelt sich.

1) Друк. тот ся покалне.

Chto wysoko litaje, toj nysko[1]) śiedaje. Пор. нїм.: Je höher das Berg, desto tiefer das Thal.

1) Друк. тот низко.

Chto öd strachu umeraje[1]), tomu witrom[2]) zwoniat'. Wer als Hase stirbt, hat keinen Nachruhm.

1) Друк. умер. 2) Друк. вдинами.

Chto w piecu[1]) liehaje[2]), druhow[3]) ożuchow[4]) (!) dosiähaje. Wer böses tut, glaubt, daß Andern ebenso handeln.

1) Друк. печи. 2) Друк. лягав. 3) Друк. другого. 4) Друк. ожогом.

Chto dwa zajci[1]) honyt, żadnoho ne dohonyt[2]). Wer zwey Hasen auf ein mahl (sic!) jagt, wird keinen bekommen.

1) Друк. заяцѣ. 2) Друк. догонить.

Chto dwoch zajäciw[1]) honyt, żadnoho ne jme[2]). Wer zwey Dinge zugleich unternimmt, richtet nichts aus.

1) Друк. два заяцѣ. 2) Друк. не здогонить. Замісь сих двох приповідок у друку маємо тілько одну.

Chto dobre[1]) jist' i pje, toj w rozum ne tyje[2]).

1) Друк. богато. 2) В ркп. ся приповідка перечеркнена, мб. тому, що записана два рази.

Chto durnewy wybaczyt[1]), sto dni[2]) ödpustu[3]) maje. Wer aus dem Wege geht einem Narren, hat Ablaß auf hundert Jahre.

1) Друк. выбачить. 2) Друк. має сто днѣв. 3) Друк. вöдпусту.

Chto z[1]) psamy perestaje[2]), nauczyt siä[3]) brechaty.

1) Друк. с. 2) Друк. пристає. 3) Друк. навчится.

Chto liubyt[1]) rewne, szalije[2]) pewne.

1) Друк. любить. 2) Друк. жалѣє.

Chto maje pszczoły[1]), maje mid, a[2]) chto maje dity, maje[3]) smrid. Wer Bienen zieht, hat Honig, wer aber Kinder hat, der hat Sorgen.

1) Друк. пасѣку, той. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. той має.

Chto maje chlib[1]) w torbi, toj zjist' i na horbi.

1) В друку се слово vac.

Chto meszkaje[1]) w riädu, musyt[2]) daty koliädu. Wer zur Gemeinde gehört, muß die Gebräuche derselben erfüllen.

1) В друку се слово vac. 2) Друк. мусить.

Chto mowczyt[1]), to złoho[2]) siä zbude. Wer schweigt, befürchtet keine üble Folgen.

1) Так в ркп., в друку: мовчить. 2) Друк. лиха.

Chto na poczatku[1]) wyhrywaje[2]), to[3]) na kinci ne maje szczo stawyty.

1) Друк. в разу. 2) Друк. выграє. 3) Друк. той.

Chto na sopiłku[1]) daw, bude[2]) na nij hraw, a chto ne daw, ne bude na nij[3]) hraw. Wer Geld gibt, erhält auch die Ware.

1) Друк. сопѣвку. 2) Друк. той буде. 3) В друку сї два слова vac.

Chto ne zaznaw zła, toj[1]) ne bude umity[2]) szanowaty dobra.

1) В друк. се слово vac. 2) Друк. не вмѣє.

Chto ne maje zbroi[1]), naj siä ne wdaje[2]) w boi.

1) Друк. вброи. 2) Друк. най не йде.

Chto ne stojit[1]) o swöj[2]) hrisz[3]), toj i szełeha[4]) ne wart.

1) Друк. не стоить. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. грѣшь. 4) Друк. шелюга.

Chto ne umije siă mołyty[1]), naj ide [na][2]) more siă uczyty[3]).

1) Друк. молитися. 2) Се слово в ркп. vac. 3) Друк. учитися.

Chto ore i[1]) sije, toj siă nadije.

1) В друку се слово vac.

Chto perszy[1]), toj łutszy[2]).

1) Так в ркп., в друку: перший. 2) Друк. лѣпший.

Chto po kładci mudre[1]) stupaje, rydko siă w bołoti kupaje[2]). Wer vorsichtig geht, fehlt nie.

1) Друк. мудро. 2) В друку замість сеї другої половини приповідки читаємо: той ся в болотѣ не купає.

Chto potapaje, toj i[1]) brytwy siă[2]) fataje[3]).

1) Друк. тот ся. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. хапає.

Chto protyw Boha, to[1]) Bih[2]) protyw neho[3]). Der Feind Gottes hat auch Gott zum Gegner.

1) Друк. то и. 2) Друк. Бог. 3) Друк. ньому.

Chto sewyj[1]), ne mudry[2]), ałe[3]) staryj. Пор. Wer grau ist, ist nicht weise, sondern alt.

1) Так у ркп., друк. сивый. 2) Друк. не мудрый. 3) Друк. лишь.

Chto służyt[1]) z łaski[2]), w toho[3]) miszok płaskij.

1) Друк. служить. 2) Друк. з ласки. 3) Друк. того.

Chto staje siă owcew[1]), toho wołk[2]) zjist'.

1) Друк. вôвцею. 2) Так в ркп., в друку вовк.

Chtoś siă kwasnoho[1]) objiw[2]), a mene oskoma napała. Jemand hat Böses gemacht, und ich muß büßen.

1) Друк. квасу. 2) Друк. наѣв.

Chto try roky służyw u dwori[1]), try u popa[2]), a try u żyda[3]) — to ne wart bilsze, aby ho[4]) powisyty.

1) Друк. у панôв. 2) Сї три слова в друку vac. 3) Друк. у Жидôв. 4) В друку замісь сих шістьох слів: того бы лишь.

Chto chlib nosyt[1]), nikoho[2]) ne prosyt. Пор. нїм. Wer Brod im Sack hat, braucht nicht zu betteln.

1) Друк. носить. 2) Друк. той єсти.

Chto chocze zbyraty[1]), musyt[2]) dobroje[3]) zasijăty. Wer will reichlich ernten, muß einen guten Saamen anbauen.

1) Друк. зберати. 2) Друк. мусить. 3) Друк. добре.

Chto chocze pytlowaty[1]), toj[2]) musyt czekaty[3]). Das Bessere kostet Zeit und Mühe.

1) Друк. пытлювати. 2) Друк. vac. 3) Друк. мусить зачекати, а хто нáраз, буде зáраз. (Додаток Голов.).

Chto szklännej[1]) (sic!) dach[2]) maje, naj na czużyj[3]) kamenem ne kiedaje[4]). Пор. Wer ein gläsernes Dach hat, der werfe nicht mit dem Steine auf fremdes.

1) Так у ркп., в друку скляный. 2) В друку хибно: дух, що не дає ясного значіня, як бачимо із цитованого мною висше пояснення до сеї приповідки. Пор. Етнографічний Збірник, т. XXVII, ст. 109. 3) В друку хибно: на чужого. 4) Друк. кидає.

Chuda chudoba ne[1]) swoho chowaniä. Пор. Unter fremden Aufsucht mästet man das Vieh nicht.

1) В друку се слово, хоча конечне, vac.

Chudyj pes ne stykaje[1]) siä, tilko[2]) sytyj.

1) Друк. сказится. 2) Друк. ино.

Czekaje[1]), jäk kaniä na doszcz. Er wartet sehnsuchtsvoll auf das Seinige.

1) Друк. Чигає.

Czem dalij[1]) w lis, tym bilsze drew[2]).

1) Друк. Чим дальше. 2) Друк. дров.

Czerez twoji[1]) teliäta i[2]) w horod ne możu[3]) siä podywyty[4]). Spricht falsch. Stellt sich unschuldig und hegt böse Gedanken.

1) Друк. бабиніи. 2) Друк. vac. 3) Друк. не можь. 4) Друк. подивитися.

Czy[1]) wydysz, czy[1]) ne wydysz, to mołczy[2]). Höre viel, rede weniger.

1) Друк. Цы, цы. 2) Очевидно польонїзм, у друку: мовчи.

Czym byk nawyk, toho[1]) i rewe. Пор. нїм. Gewohnheit ist die zweite Natur.

1) Друк. тым.

Czy[1]) siä wraczymo, czy[1]) ne wraczymo, naj siä[2]) zobaczymo.

1) Друк. Цы, цы. 2) Друк. нехай ся хоть.

Czyja[1]) dusza czosnyku[2]) ne jiła, to i smerdity ne bude[3]).

1) Друк. Чія. 2) Друк. часнику. 3) В друку замісь другої половини приказки: не буде смердѣла.

Czoho by ślipyj[1]) chtiw[2]), kołyby[3]) plit wydiw?

1) Друк. слѣпачище. 2) Друк. хотѣв. 3) Друк. кобы.

Czoho oko[1]) ne wydyt[2]), toho serciu ne żal.

1) Друк. очи. 2) Друк. видять.

Czoho ślipyj płacze? — Bo steżky ne wydyt[1]).

1) Друк. не баче.

Czołowik tilko[1]) raz dast' siä z rozumu zwesty. Der Kluge läßt sich nur einmahl betrügen.

1) Друк. хибно: не дастся лише.

Czołowik jak[1]) bańka na wodi. Das Leben des Menschen gleicht einer Wasserblase.

1) Друк. Ч. на свѣтѣ, як.

Czomu ditko[1]) mudryj? — Bo staryj.

1) Друк. чорт.

Czużyji[1]) ruky łehki[2]), ałe[3]) ne pożyteczni. Jeder sorgt für sich, aber nicht für einen Anderen.

1) Друк. Чужй. 2) Друк. лехкіи (sic!). 3) Друк. та.

Czużymy rukamy dobre[1]) ohoń braty.

1) Друк. тилько.

Czużych bohiw szukaje, a swoich w domu[1]) maje.

1) Друк. дома.

Daw Bih duszu jäk w hruszu, woliw w[1]) kozu, to by mołoko[2]) dawała[3]). Ein Mensch ohne Geist taugt zu nichts.

1) В друку се слово vac. 2) Друк. молока. 3) Друк. дала.

Daw jomu[1]) bobu[2]) zjisty. Er hat ihm eingepfeffert.

1) Друк. му. 2) Друк. додано: залѣзного.

Daj, didu[1]), pałyciu, a tebe naj psy zjidiät'. Нор. Jemandem die Waffe geben und sich der Gefahr aussetzen.

1) Друк. старче.

Daj komu żinku, a sam truby w kružiwku[1]). Gib Jemandem Brod und selbst leide Noth.

1) Друк. кужѣвку.

Daj myni[1]), Boże, takij[2]) rozum s peredu[3]), jäk Rusyn maje s zadu[4]).

1) Друк. менѣ. 2) Друк. той. 3) Друк. на перед 4) Друк. що Русинови на послѣд.

Daj tobi[1]) Boże tilko hadky, abyś o mni zabuł[2]).

1) Друк. ти. 2) Так ркп., друк. забув.

Daremno[1]) s suchoji kiernyci[2]) wodu braty.

1) Друк. Дармо. 2) Друк. кирницѣ.

Darmo suszysz mözh[1]), neboże, krupa jahłow[2]) byt[y][3]) ne może. Umsonst ist deine Bemühung.

1) Друк. голову. 2) Друк. ишоном. 3) Друк. бути.

Dwom panam trudno[1]) służyty.

1) Друк. тяжко.

De Bih sobi[1]) cerkow stawyt[2]), tam zaraz sobi[3]) dit'ko i[4]) korszmu.

1) Друк. се слово vac. 2) Друк. ставить. 3) В друку сї два слова vac. 4) Друк. vac.

De wełyka[1]) rada, tam ridkiej[2]) borszcz.

1) Друк. великая. 2) Друк. рѣдкій.

De wse hostyna, tam hołod ne dałeko[1]).

1) Друк. не далекій.

De ditko[1]) ne może[2]), tam babu poszłe.

1) Друк. чорт сам. 2) Друк. зможе.

De dit'ko[1]) ne posijäw[2]), tam siä baba wrodyt[3]). Wo der Teuffel nicht gesäet hat, dort kommt seine Mutter auf.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. посѣе. 3) Друк. вродить.

De dobre pywo, ne treba[1]) wichy. Wo gutes Bier ist, braucht man keinen Schild.

1) Друк. не треба й.

De kum, a[1]) de korowaj.

1) В друку vac.

De nema łyciä, tam nema wstydu[1]).

1) Друк. встыда.

Dere koza łozu, a chłop kozu, a chłopa[1]) pan, a pana jurysta, a jurystu[2]) trysta. Jeder hat seinen Wurm, der ihn naget.

1) Друк. додано: Жид, а Жида. 2) Друк. юриста.

De rozumu ne staje, tam syły dobuwaj[1]). Wo der Verstand fählt, dort strenge die Kraft an.

1) Друк. добуває.

De-ś ne daw hrosza, ne wtykaj[1]) nosa. Menge dich nicht in fremde Geschäfte.

1) Друк. там не пхай.

De-ś ne posijäw[1]), to win[2]) tam zijde. Er muß überall seyn.

1) Друк. Де го не посѣшь. 2) В друк. ті два слова vac.

De siä dwom waryt[1]), tam siä i[2]) tretyj pożywyt[3]).

1) Друк. варить. 2) Сї три слова в друк. vac. 3) Друк. пожившть.

De siä toj chlib podiw[1]), szczo-śmy[2]) wczera[3]) zjiły.

1) Друк. дѣвся. 2) Друк. що-сьмо. 3) Друк. вчора.

Desiät' raz[1]) mir, a raz utny. Überlege paar Mahl, bis du etwas unternimmst.

1) Друк. разôв.

De tebe[1]) prosiät', ne wczaszczaj, a[2]) de ne prosiät', ne buwaj.

1) Друк. тя. 2) В друку vac.

De tonko[1]), tam siä rwe. Der Arme verliert das Brot aus dem Bettelsacke.

1) Друк. тонше.

De szczastie ustało[1]), tam i pryjatel[2]) mało.

1) Друк. упало. 2) Друк. и пріятель.

Dytyna szczo[1]) postupyt[2]), to łupyt[3]).

1) Друк. що ся. 2) Друк. поступить. 3) Друк. лупить.

Didu, selo horyt! Jä torbu beru i dali[1]) idu. Ein Bettler in seinem Gewande ist gleichgültig bey seinem Brande.

1) Друк. на друге.

Dit'ko[1]) ho tut[2]) prynisł[3]).

1) Друк. Дѣдько. 2) Друк. сюда. 3) Друк. принѣс.

Dla[1]) kompaniji dał siä[2]) Cyhan powisyty.

1) Друк. При... 2) Друк. дався.

Dme siä, jäk łehkie na wodi[1]). Er bläht sich, wie ein Frosch im Wasser.

1) Друк. в борщи.

Dneś myni, a[1]) zawtra tobi.

1) Друк. менѣ, завтра.

Dobra wola stojit[1]) za uczynok.

1) Друк. стане.

Dobra[1]) gospodyni[2]), koły je[3]) w sudyni. Es ist keine Kunst eine gute Wirthin zu seyn, wenn in der Kammer alles im Vorrate liegt.

1) Друк. Добре. 2) Друк. господинѣ (dat.). 3) Друк. є повно.

Dobre howoryty, koły[1]) ne bołyt[2]). Dem ist leicht zu reden, wem es nicht wehe tut.

1) Друк. кого. 2) Друк. болить.

Dobre psowy i[1]) mucha. Dem Hunde ist auch eine Mücke gut, wenn er hungrig ist.

1) Друк. Добро псу.

Dobre siä pestyty[1]), koły[2]) je de siä zmistyty[3]).

1) В рукоп. хибно: pystyty. 2) Друк. коли ся. 3) В рукоп. zmystyty.

Dobre toho straszyty, szczo[1]) siä bojit[2]). Einen Furchtsamen ist leicht zu schrecken.

1) Друк. же. 2) Друк. боить.

Dobre szelity[1]), koły prystupaje. Wenn es gut geht, so artet man aus.

1) Друк. дурѣти.

Dobryji[1]) dity winec[2]), a złyji[3]) konec[4]).

1) Друк. Добрй. 2) Друк. вѣнець. 3) Друк. лихіи. 4) Друк. конець.

Dobryj pes łutszyj, niż[1]) złyj czołowik.

1) Друк. лучшій, як.

Dobroje[1]) nykoły[2]) siä ne sprykryt[3]).

1) Друк. Добре. 2) Друк. нѣколи. 3) Друк. не укучится.

Do hotowoho chliba najde[1]) siä hubu[2]).

1) Друк. знайде. 2) Друк. губа.

Domowoho złodija nykoły siä ne ustereżesz[1]). Vor einem Hausdiebe hilft das Verschließen nicht.

1) В друк. замість чотирьох останніх слів: нѣхто не встереже.

Do oruża, do chliba i[1]) noża!

1) Друк. та до.

Dopoty[1]) zban[2]) wodu nosyt[3]), dopoky[4]) siä ucho ne urwe.

1) В рукоп. Dopyty; в друку: Доси. 2) Друк. збанок. 3) Друк. носить. 4) Друк. доки му.

Do sity pade[1]), chto z durnem[2]) krade.

1) Друк. впаде. 2) Друк. з дурным.

Dureń psowy oczy promyw[1]). Nur der Dumme reiß dem Hunde die Augen aus.

1) Ркп. promyl; друк. псуѳ.

Durnewy zawsze[1]) wicznajä pamjät'. Der Dumme und der Todte sind Brüder.

1) Друк. vac.

Durnewy i Böh[1]) siä ne protywyt[2]).

1) Друк. хибно: Бôг. 2) Друк. противится.

Durne[1]) daje, a rozumne[2]) bere.

1) Друк. Дурный. 2) Друк. розумный.

Durnyj[1]) i w Kijowi[2]) ne kupyt rozumu. Ein Narr bleibt überall ein Narr.

1) В ркп. Durnej. 2) Так у ркп., у друку: Кіевѣ.

Durnyj nosyt serce na jäzyci, a mudryj derżyt ho[1]) w serciu[2]).

1) В друку оба слова vac. 2) Друк. в серци.

Gazda[1]) ciłoju hubow[2]). Ein Wirth im ganzen Sinne.

1) Друк. Газда. 2) Друк. губою.

Hadynu maje za pazuchow[1]) — ne wir[2]).

1) Друк. за пазухою. 2) Друк. оба сї слова vac.

Hadka za morem[1]), a smert' za płeczamy.

1) Друк. за горами.

Harazdowy ne chocze, a bidi[1]) musyt.

1) В друк. хибно: бѣду.

Hej hej! tu ne w[1]) doma, de[2]) macnu, to sołoma!

1) Друк. та не. 2) Друк. куда.

Hyrkij[1]) świt, tato y mama oslip, a dity na[2]) pomacky chodiat[3]).

1) В ркп. поправлено на: Hörkij. 2) В друку се слово vac. 3) В друк. ходять.

Höst'[1]) dnie perszoho[2]) jäk[3]) złoto[4]), druhoho jäk[3]) srybro[5]), a[6]) tretoho jäk[3]) mid', a czetwertoho i[7]) do domu jid'.

1) В рукописї було первісно: Hyst'; друк. Гôсть. 2) Друк. першого дня. 3) Друк. vac. 4) Друк. золото. 5) Друк. срѣбло. 6) Друк. vac. 7) Друк. vac.

Höst'[1]) ne proszenyj ne barzo[2]) buwaje tuczenyj.

1) В ркп. було первісно Hyst'. 2) В друку дуже.

Hłuchoho i[1]) nimoho prawdy[2]) siä[3]) ne dopytajesz.

1) В друк. а. 2) Друк. справы 3) В друку сей заіменник по дїєслові.

Hłuchoho siä pytaj[1]), a win siä Bohu mołyt[2]).

1) Друк. пытайся. 2) Друк. молится.

Hlań w[1]) sebe, bude s tebe.

1) Друк. на.

Howory Hryciu[1]). Er spricht immer das Seinige.

1) В друку додано: богородицю.

Howoryła nebiżeczka[1]) do samoji smerty, a jäk umerła, to nohy do hory[2]) zaderła.

1) Друк. небôжченька. 2) Друк. оба слова vac.

Howory Petre z chwostom[1]). Цїкава нїмецька паралєля: Kannst so Etwas einem deines gleichen sagen (Volkssage), спеціяльно тому, що як показує слово в скобках, повстала вона на основі народнього оповіданя.

1) Друк. с фостом.

Hołyj siä[1]) rozboju ne bojit[2]).

1) В друку „ся“ стоїть по „боит“. 2) В друк. додано: мокрый дощу не лякается.

Hołowa od[1]) kłopotu tryszczyt[2]), a bidi siä chocze wesile[3]).

1) Друк. вôд. 2) Друк. трѣщить. 3) Друга половина приповідки в друку vac.

Hołowow muru[1]) ne probjesz.

1) Друк. стѣны.

Hołodnyj y kijä siä ne bojit[1]).

1) Друк. не боится.

Hołodnych i mucha skołotyt (powadyt)[1]).

1) В друку тілько вар. повадить. Пор. нїм. Die Hungrigen kann auch eine Fliege erzürnen.

Hołodnomu zawsze[1]) południe.

1) Друк. завсѣды.

Hołodnomu, kożde jidło[1]) dobre jomu[2]).

1) Друк. кожда страва. 2) І в ркп. і в друку се слово злишне. Пор. нїм. Dem Hungrigen schmeckt jede Speise gut.

Horiłka[1]) ne diwka, a maczucha ne mama[2]).

1) Друк. Горѣвка. 2) Друк. мати.

Hornec[1]) kötłowy dohaniaje, a obydwa[2]) mutniji[3]). Ein Narr lacht den Anderen aus und ist selbst dumm.

1) Друк. Горнець. 2) Друк. оба. 3) Друк. смѣльніи.

Horochom o ścinu[1]) kydaje.

1) Друк. Горох на стѣну.

Hradu, tuczy ujszoł[1]), a złych ruk ne ujszoł[1]).

1) В друку хибно: увôйшов.

Hrych łyczkom[1]) zawjazaty[2]) i pöd stöł schowaty. Пор. Es ist Sünde, so was unterm Tische zu halten.

1) Друк. не лычком. 2) Друк. звязати.

Huku puku za talar, a roboty[1]) za szostak. Viel Geschrey, wenig Arbeit.

1) В друку хибно: чоботы.

Hulaj dusza w tili, poky[1]) kosty cili[2]).

1) Друк. коли. 2) Друк. в цѣлѣ.

Jäka spowid'[1]), takie rozhriszenyje[2]).

1) Друк. исповѣдь. 2) Друк. розгрѣшенья.

Jäk by wtiew[1]).

1) Друк. втяв.

Jäk by szło o hołowu[1]).

1) Друк. о г. йшло.

Jäk bida, to do Żyda, a[1]) myne bida, naj dit'ko[2]) wozme[3]) Żyda.

1) Друк. а як. 2) Друк. дѣдько. 3) Друк. бере.

Jäk budesz panom, to wse budesz maw[1]) darom.

1) Друк. брав.

Jäk w pekło (wodu)[1]) kienuw[2]).

1) В друку сей вар. vac. 2) В друку повнїйше: кинув, так загинув.

Jäk dobra hodyna, najde siä i[1]) rodyna.

1) Друк. то знайдется.

Jäk dudy nastrojät', tak ony[1]) hrajut[2]).

1) Друк. дуды. 2) Друк. и грають.

Jäkie derewo, takyj kłyn, jakyj otec[1]), takyj syn.
1) Друк. якій батько.
Jäkie jichało, takie j najszło[1]).
1) Друк. здыбало.
Jäkiej bis[1]) peczenyj, takiej i[2]) warenyj.
1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. такій и.
Jäkie czestowanie[1]), takie diekowanie[2]).
1) Друк. частованье. 2) Друк. дякованье.
Jäk zbiże[1]) w oborozi, to nadijä w Bozi.
1) Друк. жито.
Jäk zyzwaw[1]), tak zyzwaw[1]), aby szczo daw.
1) Друк. звав.
Jäk[1]) z rozumnym howoru[2]), to i sam[3]) siä rozumu naberu; a jäk[4]) z durnem[5]) howoru[6]), to i swöj straczu[7]).
1) Друк. Коли. 2) Друк. говорю. 3) Друк. сї два слова vac. 4) Друк. сли. 5) Друк. з дурным. 6) В друк. се слово vac. 7) Друк. згублю.
Jakyj dit'ko[1]) Chymka, taka jeho żynka[2]).
1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. жѣнка.
Jäk ne dasy s prożby, dasz[1]) s prynuky, a czoho prożba ne dokaże, to dokażut[2]) buky.
1) Друк. то даси. 2) Друк. докажуть.
Jäk ne peredresz[1]) oczy, to peredresz[1]) moszonku.
1) Друк. прѣдрешь.
Jäk ohniu siä stereże[1]).
1) Друк. стережеся.
Jäk pryjszło[1]), tak piszło[2]).
1) Друк. прійшло. 2) Друк. ся розійшло.
Jäk świt nastaw, to pöp[1]) ne swystaw.
1) Друк. рак. Се очевидно поправка Головацкого і то в клерикальнім дусї.
Jäk siä napyw[1]), to siä do kiernyci płeczyma[2]) obernuw[3]).
1) Друк. напився. 2) Друк. задом. 3) Друк. обернувся.
Jiw by köt rybu, ałe[1]) w wodu ne chocze.
1) Друк. а.
I w[1]) doma mene ne łysziej[2]), i s sobow[3]) ne bery[4]).
1) Друк. vac. 2) Друк. лиши. 3) Додано потім: мня. 4) В ркп. хибно: bere.
I w pohodu czasom perun[1]) udaryt[2]).
1) Друк. грѣм. 2) Друк. ударить.
I w[1]) syna hyrka hostyna[2]), a w dońkie[3]) prybude bidońkie[4]).
1) Друк. И у. 2) Друк. гѣрка година. 3) Друк. у доньки. 4) Друк. бѣдоньки.
I w starij peczy dit'ko[1]) pałyt[2]). Das Alter schützt nicht vor Thorheit.
1) Друк. дѣдько. 2) Друк. топить.
Ide[1]) swojim[2]) dworom. Auf seiner eigener Fuß leben.
1) Друк. Иде с. 2) Друк. своим.
Jid' kobyła, chot' jeś tre[1]) dny niczoho[2]) ne jiła.
1) Так в ркп., друк. три. 2) Друк. vac.

Jist'[1]) pes psa, koły barana nema[2]).

1) Друк. Зѣсть. 2) В друку оба слова переставлені.

I kwasne jabłuko[1]) robak[2]) hryze.

1) Друк. квасницю. 2) Друк. хробак.

I pered moimy woroty[1]) sonce zaswitaje.

1) Друк. нашими воротами колись.

I ryba ne płyne protyw[1]) bystroji wody[2]).

1) В ркп. хибно: prostow. 2) В ркп. bystroj wody, а в друк. быстрій водѣ.

Ichała Chyma z Jerusałyma, wözok tyrkocze[1]), Chyma siä rehocze[2]). Den Dummen bringt alles zum Lachen.

1) Друк. скрегоче. 2) Ркп. ryhocze.

I chołodno i hołodno[1]) i do domu dałeko.

1) Друк. И голодно и холодно.

I czortowy treba czasom swiczu[1]) zapałyty[2]).

1) Друк. свѣчку. 2) В ркп. додано варіянт „поставити“ в скобках.

I jä siä nauczu[1]) po semöj dytyni[2]) diwoczyty. Ich werde auch nach dem Schaden klug.

1) Друк. научуся. 2) Друк. детинѣ.

Każe dytyna, że[1]) byta, ałe ne każe[2]), za szczo.

1) Друк. що. 2) Друк. скаже.

Kazaw pan, musiw[1]) sam.

1) Друк. та изробив.

Kyjow[1]) ne razom[2]) zbudowanyj.

1) Друк. Кыев. 2) Друк. вôд разу.

Kölko wosku, tilko i świczky taj ładanu[1]).

1) Друк. сї два слова vac.

Köń znaje, de ho[1]) sidło dolihaje.

1) Друк. як му.

Köt łownyj, chłop mownyj to siä wsiudy pożywiat'[1]).

1) В друку зам. чотирьох останнїх слів: всюда поживится.

Kłyn kłynom tilko można wybyty[1]).

1) Друк. зам. сих трьох слів: выбивають.

Koby mniä[1]) hryz[2]) czobit, to by myni[3]) ne żal, a to chodak, taj szcze ne tak.

1) Друк. мя. 2) Ркп. hryzł. 3) Друк. vac.

Koby[1]) ne huba, buła by[2]) szuba. Müßte man nicht auf Nahrung ausgeben, so hätte man schöne Kleider.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. додано: золотая.

Koby[1]) ne żynka[2]), ne dity, to by dobre[3]) w korczmi sydity.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. сї два слова vac. 3) Друк. лишебы.

Koby[1]) pes ne buw[2]) siw[3]), to by buw[4]) zajäciä złowyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. vac. 3) Друк. сидѣв. 4) Друк. тоб.

Koby[1]) swyniä rohy mała, to by wsiu czeredu[2]) wykołoła.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. всѣ бы люде.

Kowal kłepłe, poky[1]) tepłe.

1) Друк. доки.

Koho siä wczepyt bida[1]) z ranku, toho derżyt siä aż do poranku[2]).

1) В друк. оба слова переставлено. 2) Друк. останку.

Koho szczastiä[1]) zhubyty chocze, rozum mu[2]) widbere.

1) Друк. щастье. 2) Друк. тому перше р.

Kożdyj maje swoho mula, szczo[1]) ho hryze.

1) Друк. моля, же.

Koły hroszi howoriat, druhi[1]) musiät huby stułyty[2]).

1) Друк. говорять, то всѣ. 2) Друк. мусять г. постулювати.

Koły diwci schodyt na wini[1]), to zbabije.

1) Друк. хибно: на вѣнцѣ.

Koły na medwedia upade mała hałuź, to rewe[1]), a jak wełyka, to mowczyt[2]).

1) Друк. бурчить. 2) Друк. мовчить.

Koły[1]) ne w ład, to[2]) z swoim nazad.

1) Друк. Коли мое. 2) Друк. то я.

Koły[1]) swyniä w bołoti, to mowyt, że[2]) krasna.

1) В друку додано в скобках „шановавши сонѣнько св., образы св. и людей добрых". 2) Друк. що.

Koły siä wstydajesz[1]), nakryj siä[2]) reszetom.

1) Друк. стыдаешься. 2) В друку vac., а в натомість: решетом голову.

Koły siä zaczynaje zwada, to[1]) ne pomoże dobra[2]) rada.

1) Друк. vac. 2) Друк. и.

Koły siä syroti żenyty, to[1]) nöcz małaja[2]).

1) Друк. тогдѣ. 2) Друк. маленька.

Koły-ś w swobodi, myśl[1]) o pryhodi.

1) Друк. гадай.

Koły trwoha[1]), to do Boha, a jäk[2]) po trwozi[1]), zabuw[3]) o Bozi.

1) Друк. тревога, тревозѣ. 2) Друк. vac. 3) Друк. забуде.

Koły[1]) umre dytyna, to mała dołyna[2]), a jäk umre[3]) mama, to wełyka jäma.

1) Друк. Як. 2) Друк. щербина. 3) Друк. тато або...

Komu[1]) Bŏh hodyt[2]), tomu i ohoń[3]) horyt[4]).

1) Друк. Коли. 2) Друк. годить. 3) Друк. то й вогонь. 4) Друк. горить.

Komu szczastiä raczyt[1]), to[2]) i na kijowi[3]) wypłyne.

1) Друк. щастье рачить. 2) Друк. той (ille). 3) Друк. вірнїйше: кіевѣ = кію.

Korowu trymaje, a[1]) druhyj mołoko jist'[2]).

1) Друк. а хто. 2) Друк. зѣдае.

Kotora[1]) korowa bohato rewe, to[2]) mało mołoka daje.

1) Друк. Котра. 2) Друк. тота.

Krapla cziesta[1]) doszczu kamiń podirawyt[2]).

1) Друк. Часта крапля. 2) Друк. подѣравить.

Krasne[1]) pire na wudwodi, ałe[2]) sam smerdiäczyj[3]).

1) Друк. Красное. 2) Друк. на вудвудѣ, али. 3) Друк. смердить.

Krasnosty[1]) na tareły ne krajut[2]).

1) Друк. Красы. 2) Друк. крають.

Kruty ne werty, ta[1]) treba wmerty.

1) Друк. Куда крути, туда верти, таки.

Krutyt siă, jăk posołenyj pyskir[1]).

1) Друк. вьюн.

Kuda ihła[1]), tuda i nytka.

1) Друк. голка.

Kuda piszow[1]) Łeś, to wsiuda[2]) uweś.

1) Друк. пôде. 2) Друк. всюды.

Kudy[1]) za hrŏsz tanciowaty?[2]).

1) Друк. Куда ему. 2) Друк. танцювати.

Kum ne swyniă[1]), aby ciłe[2]) jăjce w borszczy zjiw.

1) В друк. додано в скобках: простѣть ми се слово. 2) Друк. vac.

Kurwi pluj w łyce[1]), a[2]) ona[3]) każe, szczo doszcz ide.

1) Друк. в очи. 2) Друк. vac. 3) Друк. вона.

Kurka zbŏże rezhrebuje[1]), a w smitju zerna szukaje.

1) Друк. розгребае.

Kuchti ne[1]) do patyny. Пор. Der Kuchjunge ist nicht zum Küssen der Patina.

1) Друк. Куда кухтѣ.

Linywyj[1]) i[2]) w swojej chati zmokne.

1) В ркп. Linewy. 2) В друк. vac.

Liubimo siă jăk bratja, a torhujmo siă[1]) jăk Żydy.

1) Друк. рахуймося.

Łaska pańska[1]) do poroha.

1) Друк. Панська ласка.

Łastŏwky wylitajut[1]), wesnu obwiszczajut[2]).

1) Друк. вилѣтають. 2) Друк. погоду обѣщають.

Łyży[1]) meni huby, koły hyrki, a koły[2]) sołodki, to jă[3]) sam sobi[3]) obłyżu[4]).

1) В рукоп. Łyże. 2) Друк. а сли. 3) Друк. vac. 4) Друк. злижу.

Łysa złowył[1]). Er hat den Rock verbrannt.

1) Друк. зловити.

Łycha[1]) iskra wse poże spałyła i sama zhasła.

1) Друк. зла.

Łychyj peredobidok najłutszyj[1]) obid popsuje.

1) Друк. и найлѣпшій.

Łowył[1]) wowk, a dali[2]) i wowka złowiat'.

1) Друк. „Ловив", яке повторено також по „вовк". 2) Друк. колись.

Łutsza w domu[1]) horoch-kapusta, nyż na wŏjni kurka tłusta.

1) Друк. Лутшій дома.

Łutsze dneś worobec[1]), jăk zawtra hołubec[2]).

1) Друк. Лутшій нынѣ горобець. 2) Друк. голубець.

Łutszyj funt[1]) złota[2]), niż cetnar[3]) ołowa. Die Tugend ist besser ohne Ehre, als Ehre ohne Tugend.

1) Друк. Лутше око. 2) Друк. золота. 3) Друк. камѣнь.

Łuczsza[1]) odna świczka pered sobow, niż[2]) za sobow. Es ist besser, wenn das Licht vor mir brennt, als hinter mir.

1) Друк. Лутша. 2) Друк. додано: двѣ.

Łuczsze hoduwaty, niż[1]) pomynaty.

1) Друк. Лутше годовати, як.

Majet siä[1]), jäk horoch pry dorozi[2]).

1) Друк. Маюся. 2) Гол. додав: хто йде, то скубе.

Myży[1]) dwoma[2]) sokiera[3]) zhynuła[4]).

1) Так в ркп., друк. Меже. 2) В друку дод. „своими". 3) Друк. сокира. 4) В ркп. zhenuła.

Mynuły tyi roky, szczo rozperały[1]) boky.

1) Друк. росперались.

Mysły w nebi, a nohy w popeli[1]). Er hat hohe Gedanken und kleines Vermögen.

1) Друк. в постели.

Mysły do wöjta[1]) ne pozywajut. Gedanken sind zollfrey.

1) Друк. до суду.

Mizynyj[1]) pałeć mi[2]) toje[3]) powiw.

1) В ркп. хибно: Nyzyni; друк. Мѣзиный. 2) Друк. менѣ. 3) Друк. тото.

Mińba tölko[1]) odnomu służyt[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. пануѳ.

Mowczynka[1]) ne puszyt i[2]) hołowky[3]) ne suszyt.

1) Друк. Мовчанка. 2) Друк. vac. 3) Друк. головоньки.

Mudra hołowa ne dbaje na złyji[1]) słowa.

1) Друк. лихіи.

Muż i[1]) żona, to odna[2]) sotona.

1) Друк. а. 2) Друк. єдна.

Mjäsom siä chwałyt[1]), a[2]) juszky ne jiw.

1) Друк. хвалится. 2) Друк. а вӧн и.

Nawczu jä tebe w piätnyciu[1]) kieszku[2]) jisty.

1) Друк. середу. 2) Друк. кишку.

Na hniw nema likarstwa[1]).

1) Друк. лѣкӧв.

Nadijäw siä did na obid, lih spaty ne jiwszy[1]).

1) Друк. та без вечери лѣг спати.

Nadijä siä w kut skryła[1]).

1) Друк. скрилася.

Na druhoho prymowa, a na sebe[1]) ani słowa.

1) Друк. о собѣ.

Na złodijowy[1]) szapka horyt[2]).

1) Друк. злодѣю. 2) Друк. горить.

Naj[1]) bude hreczka, aby ne buła supereczka[2]). Es soll bey deinem bleiben, um den Streit auszuweichen.

1) Друк. Нехай. 2) Друк. най не буде суперечка.

Naj i[1]) ślipyj kamiń u wodu kyne[2]), to i wydiuszczyj ne najde.

1) Друк. vac. 2) Друк. верже.

Najłutsze siä sweju piedoju[1]) miryty.

1) Друк. своєю пядью.

Najłuczsza spōłka: muż i[1]) żynka.

1) Друк. чоловѣк та.

Naj siä toho ne zabahaje[1]), szczo siä chaty ne trymaje[2]).

1) Друк. бажить. 2) Друк. держить.

Najszoł cerkow[1]) Bohu siä mołyty[2]).

1) Друк. Знайшов церковцю. 2) Друк. молитися.

Na ŀedi[1]) nichto[2]) chatu ne stawyt[3]).

1) Друк. ŀedu. 2) Друк. не дурный. 3) Друк. ставить.

Na Łuky[1]) nema chliba ni[2]) muky.

1) Друк. святого Л. 2) Друк. анѣ.

Napast' na hładki (sic!) dorozi najde[1]).

1) Друк. здыбле.

Na Podōlu chlib na[1]) kilu i[2]) kowbasamy płoty horodżeni[3]).

1) Друк. по. 2) Друк. а. 3) Друк. плôт гороженый.

Na psa wroki[1]) na kota zawałki[2]).

1) Друк. уроки. 2) Друк. помысл.

Na swoji[1]) ruki najdu wsiuda muki.

1) Друк. мои.

Na smert' nema likôw[1]).

1) Друк. зѣлья.

Nastawyło siä psowy[1]) w zuby.

1) Друк. вовкови.

Na stare smitiä[1]) siä wertaje[2]).

1) Друк. смѣтье. 2) Друк. вертайся.

Na tobi[1]), synu, raka, nabuchaj siä taj mowczy[2]).

1) Друк. ти. 2) Друк. та молоти.

Na toje kowal kliszczi trymaje[1]), szczoby jeho w ruky ne pekło.

1) Друк. держить.

Natiähajet siä, jäk wołk[1]) do roboty.

1) Друк. пес.

Na czyjim wozi jidesz, toho pisń[1]) spiwaj.

1) Друк. пісеньку.

Na szczastiä[1]) wsiliakie[2]) maj serce odnakie[3]).

1) Друк. щастье. 2) Друк. вшеляке cursiv. 3) Друк. еднаке.

Na szczo swyni pereł?[1])

1) Друк. монисто.

Ne bery[1]) psa za chwōst, bo tiä wkusyt[2]).

1) Друк. тягни. 2) Друк. вкусить.

Ne byty kuma, ne pyty[1]) pywa.
1) В друк. доповнено: з ним; в ркп. хибно były.
Ne bude s psa sołonyna[1]).
1) Друк. сала.
Ne budesz pałec łyzaty[1]).
1) Друк. пальця лызав.
Ne wełyka ricz, szczo[1]) w chati picz.
1) Друк. що є в...
Ne wydiła sowa sokoła, a[1]) jäk uzdriła, to[2]) umliła.
1) Друк. vac. 2) Друк. ажь.
Newidomist' hrichu ne tworyt[1]).
1) Друк. чинить.
Ne wrodyw siä[1]) krasnyj, ałe[2]) szczasnyj.
1) Друк. родися. 2) Друк. но родися.
Ne wse dobre[1]), szczo smakuje.
1) Друк. добро.
Ne wse złoto, szczo[1]) siä swityt[2]).
1) Друк. все то золото, що. 2) Друк. свѣтить.
Ne wse to prawda, szczo na wesilu płeszczut[1]).
1) Друк. ладкають.
Ne wsim odnakowo[1]) dano: odnomu syłu[2]), a druhomu resztu[3]).
1) Друк. однако. 2) Друк. ситце. 3) Друк. решѣтце.
Ne wsiäkomu duchowy[1]) wir. Traue nicht Jedem.
1) Друк. духу.
Ne howory pyszno, aby ty[1]) na złe ne wyjszło.
1) В ркп. хибно: tiä; друк. тѣ.
Ne hordun: szczo dostane[1]), to w kawdun[2])... j półknuł[3]).
1) Друк. дôстав. 2) Друк. то ковтнув. 3) В друк. vac.
Ne hraj kötko[1]) s miedwediom[2]).
1) Друк. кôтка. 2) Друк. з медведем, бо тя здавить.
Ne hrij hadynu za pazuchow[1]), bo jäk siä rozyhrije, to tiä[2]) wkusyt[3]).
1) Друк. гадюки в пазусѣ. 2) Сї слова поч. від „jäk“ в друк. vac. 3) Друк. укусить.
Ne do tebe siä pyło[1]).
1) Друк. пилося.
Ne zaznawszy zła, to[1]) ne bude i[2]) dobra.
1) Друк. бѣды. 2) Друк. vac.
Ne zaspyt hruszky[1]) w popeli. Er verschlaft nichts.
1) Друк. заспить грушок.
Ne zatrubyt' tak[1]) pes, jäk wowk. Der Hund ist nicht im Stande so zu heulen, wie der Wolf.
1) Друк. vac.
Ne z odnoho pieca[1]) chlib jiw. Er war in der Welt.
1) Друк. з одной печи.

Ne każy złodij, poky-ś za ruku ne złowył[1]).

1) Друк. схопив.

Ne kijom[1]), to pałkoju[2]).

1) Друк. кіом. 2) Друк. то го палков.

Ne kłady psowy pałec[1]) w zuby, bo wkusyt[2]).

1) Друк. палцѣв. 2) Друк. вкусить.

Ne kusaj[1]) i ne łyży.

1) Доповнено в друку: не стижи.

Nema lisa bez wowka, nema[1]) seła bez złych liudyj[2]).

1) Друк. а. 2) Друк. без лихого чоловѣка.

Nema prypowisty[1]) bez prawdy. Es ist kein Sprichwort ohne Lehre. (Wahrheit).

1) Друк. приповѣстки.

Nema smerty bez pryklipu[1]).

1) Друк. причины.

Nema tak[1]) złoho, szczoby[2]) na dobre ne wyjszło.

1) Друк. vac. 2) Друк. жебы.

Ne mohły[1]) zwabyty kołaczem, a potöm tiażko bułło ödyhnaty[2]) byczem.

1) Друк. могла. 2) Друк. вôдбити.

Ne nadaremno[1]) ho Böh naznaczył[2]).

1) Друк. дармо. 2) Друк. назначив.

Ne obertaj kota chwostom[1]).

1) Друк. фостом.

Ne pyszno, ałe[1]) aby zatyszno.

1) Друк. vac.

Ne pokazuj puhaczewy zerkała, bo ön[1]) znaje, że[2]) krasnyj. Zeige dem Mohren keine Spiegel, denn er kennt seine Farbe.

1) Друк. вôн сам. 2) Друк. що.

Ne pomoże krukowy[1]) myło, ani umerłomu[2]) kadyło.

1) Друк. воронови. 2) Друк. ани вмерлому.

Neproszenomu[1]) hostiu za dwermy misce[2]).

1) Друк. Незванному, а в ркп. оба вар. 2) В друку се слово по „гостю“.

Ne rôwniäj swyniu[1]) do koniä, bo szerst' ne taka.

1) Друк. Не рôвняйся свиня.

Ne[1]) siło, ni pało, dawaj[2]) babo sało.

1) Друк. Нѣ. 2) Друк. дай.

Ne spuskaj siä[1]) Hryciu na durnyciu... pałanyciu[2]).

1) Друк. лакомся. 2) Сей вар. в друку vac.

Ne siähaj czerez krupy do jähoł[1]). Nimm, was vor dir liegt.

1) Друк. пшона.

Ne takyj dit'ko[1]) strasznyj, jäk ho małujut[2]).

1) Друк. чорт. 2) Друк. малюють,

Ne tölko świta, szczo w wikni, bölsze za öknom[1]).

1) Три останні слова в друку vac.

Ne toj złodij, szczo ukrade[1]), ałe toj, szczo schowaje[2]).

1) Друк. же вкрав. 2) Друк. же сховав.

Ne uwirysz, aż[1]) zmirysz.

1) Друк. поки сам не.

Nechaj[1]) toho opanuje, szczo swoho ne szenuje[2]).

1) Друк. Най. 2) Друк. пилнує.

Ne sztuka rozkienuty[1]), ałe[2]) sztuka zöbraty.

1) Друк роскинути. 2) Друк. а.

Ne szczo dniä można sijaty i[1]) zbyraty[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. зберати.

Ni[1]) wasz, ni[1]) nasz.

1) Друк. Анѣ, анѣ.

Ni[1]) jiwszy, ni[1]) pywszy, skaczy, durniu, oszeliwszy[2]).

1) друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. ошалѣвши.

Nikomu sama ptacha w ruku[1]) ne skoczyt[2]).

1) Друк. в руки. 2) Друк. вскочить.

Nim dytyna[1]) zapiła, kohut ucho spustył[2]).

1) Друк. детина. 2) Друк. духа спустив.

Ni[1]) pysła[2]), ni[1]) chysła[3]). (?) Weder der Bothe, noch der Esel gekommen.

1) Друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. пôсла. 3) Друк. хôсна; нїмецька паралеля домагаєть ся радше форми „osła“ як „chysła“ в другій части приповідки.

Ni płuha, ni roli, wyspały siä[1]) dowoli.

1) Друк. выспися.

Ni s[1]) huby mowy, ni s[1]) dupy[2]) witru. Es taugt zu nichts.

1) Друк. з. 2) Друк. з носа.

Ni se, ni to[1]).

1) Друк. те.

Ni czytaty, ni pysaty[1]), choczut mjä[2]) za korola obybraty.

1) В друк. оба сї infinit. переставлено. 2) Друк. а хотять.

Noha nohu wspieraje[1]).

1) Друк. пôдпирає.

Obyjde siä[1]) cyhańskie wesile bez marcypanöw[2]).

1) Друк. Обійдеся. 2) Друк. марципана.

Obycienka ne[1]) danka, durnomu radost'.

1) Друк. Обѣцянка, а не.

Ohliädaj siä zawsze[1]) na zadnyji[2]) kołesa.

1) Друк. vac. 2) Друк. заднѣ.

Ohoń s wodow[1]) nikoły ne pohodysz.

1) Друк. з водою.

Oden[1]) derżyt[2]) peczeniu, a druhyj rożeń.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. тримає.

Oden[1]) za wisimnajciat'[2]), druhy[3]) bez dwoch dwajciat'.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. вôсѣмнадцѣть. 3) Друк. а другій за.

Oden[1]) mudryj stojit[2]) za sto[3]) durnych.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. стоить. 3) Друк. десять.

Oden[1]) pore, druhy(j) szyje[2]).

1) Друк. Єдин. 2) В друк. оба дïєслова переставлені.

Odna[1]) öwcia parszywa ciłu[2]) czeredu zapaskudyt[3]).

1) Друк. Єдна п. в. 2) Друк. всю. 3) Друк. заразить.

Odnakowo bidnomu[1]) niczoho ne maty.

1) Друк. Єднако убогому.

Odnym[1]) zubom treba teper[2]) jisty. Es ist Hungersnoth.

1) Друк. Єдним. 2) Друк. vac.

Odnym ne bohatu[1]) prybude.

1) Друк. Єдным богацьо не.

Odnow nohow[1]) w hrobi stojit[2]), a szcze złe tworyt[3]).

1) Друк. Єдною ногою. 2) Друк. стоить. 3) Друк. злое творить.

Odnoho[1]) skaranie desiätiom skajänie[2]).

1) Друк. Єдного. 2) Друк. покаянье.

Odnoho[1]) to płotu kôł[2]). Sie sind gleichen Gelichtes.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. плота колы.

Odnomu i szyło hołyt'[1]), a druhomu i brytwy ne chotiat'.

1) Друк. Єдному шила голять.

Odno[1]) oko maje bôlsze wiry, niż dwa ucha[2]).

1) Друк. Єдно. 2) Друк. vac.

Odno[1]) pyszy[2]), druhe[3]) łyszy[2]).

1) Друк. Єдно. 2) У ркп. pysze, łysze (sic!). 3) Друк. а друге.

Oreł ne perestaje[1]) z worobciämy[2]). Ein Kluger gibt sich nicht mit Narren ab.

1) Так у ркп., у друку: пристає. 2) В ркп. s worobciama (sic!).

Otak po kozacki: nema chliba, to jiż[1]) placki.

1) Друк. ѣсти.

O twoju skiru chodyt[1]).

1) Друк. О нашую то шкиру ходить.

O umerłych[1]) howory dobre[2]), a ni, to mowczy.

1) Друк. О умерлим (!). 2) Друк. д. вогори (sic!).

Ödchrystysiä[1]) öd dit'ka[2]), a zbudesz siä hrychu[3]).

1) Друк. Вôдхрестишь ся. 2) Друк. дѣдька. 3) В ркп. хибно: hryhu; друк. грѣха.

Ödsadyw[1]) ho, jäk kota öd mołoka[2]).

1) Друк. Вôдсадив. 2) Друк. вôд сала.

Ön[1]) na swöj młyn wodu obertaje.

1) Друк. vac.

Pan na troni, a dureń[1]) na osłoni. Der Herr bleibt immer Herr, der Arme arm.

1) Друк. хлоп.

Pan panom[1]), a Iwan Iwanom[2]).

1) Друк. с паном. 2) Друк. з Іваном.

Persze koło czoböt chodyw, a teper[1]) ne znaje, jäk w nych stupaty.

1) Друк. теперка.

Perszyj kieliszok jäk po ledu, druhyj jäk po medu, a[1]) tretyj, ne pytaj — tylko[2]) dawaj. Aller Anfang ist schwer.

1) Друк. а за. 2) Друк. лише.

Perszoho[1]) torhu ne pokydaj siä[2]).

1) Друк. Первого. 2) Друк. попускайся.

Pes zdochły[1]) nykoho[2]) ne kusaje.

1) Друк. здохлый. 2) Друк. vac.

Pesi[1]) hołosa[2]) ne idut pöd[3]) nebesa[4]).

1) Друк. Псѣ. 2) Первісно в ркп. було: hołosy. 3) Друк. йдуть на. 4) Так було в ркп. первісно, опісля поправлено: nebesy.

Pes leżyt na kosty[1]), (na sterwi), i[2]) sam ne jist' i druhomu ne daje[3]).

1) Друк. на к. лежить. 2) Друк. сї три слова vac. 3) Друк. дасть.

Pes psa jist', jäk[1]) siä jisty chocze.

1) Друк. коли.

Peczeni hołuby ne letiat' samy[1]) do huby.

1) Друк. се слово vac.

Pje jäk po seledcy[1]).

1) Друк. оселедци.

Pytaj[1]) siä kuma rozuma.

1) Друк. Питати.

Pöde i[1]) do Krakowa, to wsiudy[2]) bida odnakowa.

1) Друк. Пôди. 2) Друк. всюда.

Pödczas[1]) pohody bij siä wełykoji wody.

1) Друк. В часѣ.

Pöznaty durniä[1]) po smichu[2]).

1) Друк. дурного. 2) Друк. дод. його.

Pöznaty ptyciu po piru[1]).

1) Друк. ворону по пѣрю.

Pöłty[1]) nichto ne smaruje[2]).

1) Друк. Пôлтя. 2) Друк. мастить.

Pösła ne siczut, ne[1]) rubajut.

1) Друк. нѣ сѣкуть, нѣ.

Pöszła po ser[1]), a w chati pożier[2]); pöszła po masło, a w chati[3]) pohasło. Von allen Seiten schlechte Folgen.

1) Друк. сыр. 2) Друк. пожар. 3) Друк. а ѣ в печи.

Pöszow[1]) bohaczewy po smert'. Ein reicher fürchtet vor dem Tode.

1) Друк. Пôшов як.

Poberim siä, neboho, w tebe mało, a w mene niczoho[1]).

1) Друк. и того.

Powełо siä mu[1]), jäk s Petrowoho dniä[2]). Seine Absicht ist ihm mißlungen.

1) Друк. му ся. 2) Друк. с Петровои днины.

Poki Wasylie[1]) poty wesile[2]). So lange das Haupt befiehlt, so lange geht es gut im Hause.

1) Друк. Василя. 2) Друк. весѣлья.

Poky w miszku[1]) czujut[2]), poty tiä[3]) szanujut.

1) Друк. мѣшка. 2) Друк. чують. 3) Друк. vac.

Poky try[1]) piat' ne myne, poty[2]) tepła ne bude.

1) В ркп. хибно: tre. 2) Друк. то.

Pokora mur[1]) probywaje.

1) Друк. стѣну.

Pokrasity[1]) ne pokrasije[2]), a podobrity może[3]).

1) Друк. Покраснѣти; в ркп. хибно: Pokrasyty. 2) Друк. покраснѣе. 3) Друк. подобрѣе.

Pomahaj Böh Hryniu! — Kopaju[1]) hłynu. Ein Fauler antwortet immer was anders.

1) В друк. додано: пане.

Po pari, po pari, a na köncy[1]) dwa.

1) Друк. а з заду.

Poprawył siä ż pieca[1]) na łob.

1) Друк. с печи.

Poty jähniätoczka[1]) skaczut, poky mamy[2]).

1) Друк. ягнятка. 2) Друк. мати (acc.) видять.

Potrybne[1]) (sic!) jäk dira w mosti.

1) Друк. Потрѣбный.

Po järmarku[1]) złyj[2]) torh.

1) Друк. ярмарцѣ. 2) Друк. лихій.

Prawda jäk oływa na wercha wychodyt[1]).

1) Друк. на верх выйде.

Prawdow[1]) ciłyj świt projdesz[2]), a neprawdow[1]) ani za porŏh[3]).

1) Друк. Правдою, неправдою. 2) Друк. зійдешь. 3) Друк. до порога.

Pracuje[1]), jäk czornyj wŏł.

1) Друк. Працюе.

Pry hotowöj kołodi[1]) dobre ohoń kłasty.

1) Друк. колодцѣ.

Pryjde[1]) i na psa kołyś moroz[2]).

1) Друк. Прійде. 2) Друк. зима.

Pryjde kum na obid[1]), ałe[2]) łyżky ne bude.

1) Друк. кумець на обѣдець. 2) Друк. а.

Pryłoży ruku do roboty[1]), bo ruka ne kuma.

1) В ркп. сї оба слова в скобках, а в друк. vac.

Prytiały mu krył[1]).

1) Друк. крыла.

Propaw, jäk kamiń w wodu[1]).

1) Друк. у водѣ.

Prose[1]) jäk najbölsze, a bere[2]), szczo dajut[3]).

1) Друк. Проси. 2) Друк. бери. 3) Друк. дають.

Psowy oczy, a czortowy duszu prodał[1]).

1) Друк. запродав.

Pusta hołowa ani połysije, ani posywije[1]).

1) В друк. оба дїєслова переставлено.

Pusty ucha myży[1]) liudy[2]).

1) Друк. меже. 2) Друк. люде, то цымало учуешь. (доповн. Голов.).

Pjänyj świczky ne postawyt[1]), ałe trutyt[2]).

1) Друк. поставить. 2) Друк. сї два слова vac.

Pjäni a dytyna[1]) wse[2]) prawdu mowjut'[3]).

1) Друк. дѣти. 2) Друк. и нехотя. 3) Друк. скажуть.

Rada[1]) dusza do raju[2]), hrichy ne puskajut[3]).

1) Друк. додано: бы. 2) Друк. додано: та ѣ. 3) Друк. пускають.

Rad' siä druhoho, a smotry zdania[1]) swoho.

1) Друк. vac.

Rana siä zhojit[1]), a słowo złe[2]) nikoły.

1) Друк. заговится. 2) Друк. але зле слово.

Racyja racyju[1]) (sic!), a szkoda szkodoju[2]). Das Beweis ist immer Beweis und das Verloren ist immer Verloren.

1) Друк. Рацiя рацiєв. 2) Друк. шкодов.

Ryba w wodi, a jisty[1]) hodi.

1) В друк. вставлено злишне: ѣй.

Ryba i[1]) swynyna potrebuje[2]) wyna.

1) Друк. vac. 2) В друк. не потребує.

Robak sim lit[1]) w chrini zymował[2]), a smaku ne zaznał[3]).

1) Друк. Сѣмь лѣт хробак. 2) Друк. зимовав. 3) Друк. зазнав.

Rody babo dytynu, koły[1]) babi pjadesiät'[2]) lit mynuło[3]).

1) Друк. а. 2) Друк. сто. 3) Друк. vac.

Roża i myży kropewoju[1]) zostane rożow[2]).

1) Друк. межи кропивою. 2) Друк. рожею.

Rozhniwaw siä, jäk by mu mucha[1]) na nös wsiła[2]).

1) Друк. муха му. 2) Друк. сѣла.

Roziwlaje[1]) żaba hubu[2]) na woła, ałe ho ne z'jist[3]).

1) Друк. Роззявляє. 2) Друк. губу жаба. 3) Друк. зѣсть.

Rozsmijaw siä tak krasno, jäk by pekło uchyływ[1]).

1) Друк. пекла не хотѣв.

Rozstanie z myłymy[1]) smerty siä röwnaje[2]).

1) Друк. Росстанье з милым. 2) Друк. рôвнає.

Rosczesaw jiji[1]) kosu do szlubu[2]). Er hat sie verführt.

1) Друк. ѣй. 2) Друк. вѣнця.

Rosty psu trawa, koły[1]) koniä nema.

1) В друку додано: мого.

Ruka ruku myje, aby[1]) buły bili.

1) В друк. додано: обѣ.

S[1]) Bohom na bystru[2]) wodu.

1) Друк. З. 2) Друк. быструю.

S[1]) brechni ne mrut[2]), ałe[3]) wiry ne dajut[4]).

1) Друк. З. 2) Друк. мруть. 3) Друк. та вже бо́льше. 4) Друк. ймуть.

Swyniä mich dre, a sama kwiczet[1]) (sic!)

1) Друк. и сама реве.

Swöj zawsze swomu[1]) rad.

1) Друк. свому завсѣди.

Swöj myni[1]) ne myły(j) — pry myni[2]) ho ne byj[3]).

1) Друк. менѣ. 2) Друк. а при мнѣ. 3) Друк. бій.

Swit sobi zawiazał[1]). Er ist verheiratet.

1) Друк. завязала.

Świczył siä[1]) Cyha(n) swojimy dit'my.

1) Друк. Свѣдчится.

Swoho[1]) ne wydyt[2]) pöd nosom, a czuże pöd lisom.

1) Друк. Своѣ. 2) Друк. видить.

S[1]) dobroj stodoły[2]) dobryi i potiäta, a s złoji złyi[3]).

1) Друк. З. 2) Друк. студолы. 3) Сї чотири слова в друк. vac.

Serbaj, ne dbaj, chot' ridkie, ałe husto[1]).

1) Друк. абы богацько.

Sydy[1]) hrybe, nim[2]) tiä chto zdybłe.

1) Друк. Седи. 2) Друк. зак.

Sydy tu, ne rypaj siä[1]), płacz ta uteraj siä.

1) Друк. Седи та грѣйся.

Syłowanymy oczyma ne można[1]) siä dołho[1]) dywyty.

1) Друк. можь. 2) Друк. довго.

Sił by[1]) kamenem. Er soll zu Stein werden.

1) Друк. Сѣв.

Skyra tobi[1]) na czoboty, a[1]) jäzyk na pödoszwy. Говорять жартом у значінню нїм.: Du Schelm!

1) Друк. vac.

S koho siä naśmiwajut[1]), s toho ludy buwajut[2]).

1) Друк. насмѣхають. 2) Друк. люде бувають.

S konem ne ihraj[1]), newisty ne ubhaj[2]), hroszi[3]) sam chowaj[4]), koły choczesz[5]), abyś ne maw[6]) szkody.

1) Друк. грай. 2) Друк. невѣстѣ не улѣгай. 3) Друк. грошей. 4) Друк. не ховай (sic!). 5) Друк. не хочешь. 6) Друк. ш. мати.

Słowa masni[1]), a pyrohy pisni[1]). Süße Worte und böse Absichten.

1) Друк. масніи, пѣсніи.

Słowo wyłetyt worobcem[1]), a powerne[2]) wołom.

1) Друк. горобцем. 2) Друк. вернеся.

Smert' a żena öd[1]) Boha naznaczena[2]).

1) Друк. вѣд. 2) Друк. призначена.

Smotry zeliznoho[1]) kółka, a ne szukaj[2]) srybrnoho[3]).

1) Друк. желѣзного. 2) Друк. vac. 3) Друк. срѣбного.

Smotry kōnciä w[1]) kozdōj sprawi.

1) Друк. vac.

S[1]) nym ani[2]) stōj, ani[2]) pohody.

1) Друк. З. 2) Друк. нѣ.

Snuje myni[1]) pered oczy i[2]) w deń i[3]) w noczy.

1) Друк. Снуєся ми. 2) Друк. як. 3) Друк. так.

Sob byciu koło płota, jäka zapłata[1]), taka[2]) robota.

1) Друк. плата. 2) В друк. додано: й.

Sowa chot'by i[1]) pōd[2]) nebesa lītała, sokołom[3]) nykoły[4]) ne bude.

1) Друк. vac. 2) Друк. по нôд. 3) Друк. додано: то. 4) Друк. нѣколи.

Soroka[1]) hosti każe.

1) В друк. дод.: скрегоче.

Soroczku wykupył[1]), a sukmanu[2]) zastawył[3]).

1) Друк. выкупив. 2) Друк. сукман. 3) Друк. заставив.

S[1]) osyczyny ne robiat[2]) kołes.

1) Друк. З. 2) Друк. роблять.

S pałcia[1]) ne wyssaw.

1) Друк. додано: собѣ того.

S percem, czy ne s percem, aby sczerym[1]) (sic!) sercem.

1) Друк. коли с щирым.

S połnoho[1]) łacno[2]) braty, chot' ubuwaje[3]), ne barzo[4]) znaty.

1) Друк. повного. 2) Друк. лехкого (sic!). 3) Друк. хочь убываѳ. 4) Друк. не так.

Spomōh[1]) siä did na obid, a baba na kisil[2]).

1) В ркп. Spomych siä (sic!). 2) Друк. кисѣль.

S prybutka[1]) hołowa ne bołyt[2]).

1) Друк. С прибудку. 2) Друк. болить.

S pustoji stodoły[1]) ne wyłytyt[2]) niczoho dobroho[3]) chyba sowa.

1) Друк. студолы. 2) Друк. вылетить. 3) В др. сї два слова vac.

Spjuczy[1]) pes ne uhonyt zajcia[2]).

1) Друк. Сплющій. 2) Друк. угонить заяця.

Srybro[1]) i[2]) zołoto tiähne czołowika w bołoto.

1) Друк. Срѣбло. 2) Друк. vac.

Stawyt siä, jäk okuń protyw wody[1]).

1) Друк. протѣ водѣ.

Staw siä[1]) chrinom[2]) w nosi. Er ist ihm zu Geil geworden.

1) Друк. ми (dat.). 2) В ркп. хибно: hrymom.

Starszyj Hryć niż Paraska[1]).

1) Друк. як Парашка.

Stereżennoho[1]) i[2]) Bōh stereże.

1) Друк. Стереженого. 2) Друк. vac.

Stereży siä toho, szczo[1]) ne maje niczoho.

1) Друк. же.

Ś toboju howoryty, treba siä perwsze (sic!) horochu objisty[1]).

1) Зам. другої части сеї приказки в друк. гороху наѣвшись.

S toji mukie[1]) ne bude[2]) chliba.

1) Друк. муки. 2) Сї два слова в друк. на першім місцї.

Storonyt öd neho[1]), jäk wołk[2]) öd[3]) sity.

1) Друк. вôд нього. 2) Друк. вовк. 3) Друк. вôд.

Stryże i hołyt[1]) bez myła[2]).

1) Друк. голить. 2) В друк. сї два слова vac.

Stryży[1]), ałe[2]) ne obderaj[3]).

1) В ркп. хибно: Stryże. 2) Друк. vac. 3) Друк. обберай.

Suchyj marec[1]), mokryj maj, bude żyto jäko[2]) haj.

1) Друк. Сухій марець. 2) Друк. кобы.

Schyłył[1]) siä po polino y utowk[2]) sobi kolino.

1) Друк. Схилив. 2) Друк. та стовк.

S czużoji torby nichto[1]) chliba ne żałuje[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. жалують.

Siäk tak, aby żyty[1]).

1) Друк. выжити.

Szenuj[1]) hory i[2]) mosty, to budesz maty[3]) cili kosty.

1) Друк. Шануй. 2) Друк. vac. 3) В друк. зам. тих трьох слів: будуть.

Szyw[1]) subtelnym[2]) sztychom na nedilnijszyj[3]) torh. Etwas arbeiten, um nur los zu werden.

1) В ркп. хибно: Szew; друк. Шів. 2) Друк. собôтным. 3) Друк. недѣльный.

Szkoda chodu do paskudnoho[1]) rodu.

1) Друк. поганого.

Szukaje witra w polu[1]).

1) Друк. в поли.

Szczastie mu z ruk wyskoczyło[1]), jäk ptyciä s[2]) sity.

1) Друк. вылетѣло. 2) Друк. из.

Szczastiä[1]) siä na kolini ne łomyt[2]). Mit dem Glücke kann man nicht Ballen spielen.

1) Друк. Щастье. 2) Друк. не ломится.

Szcze[1]) siä toj ne urodyw, szczoby[2]) kożdomu[3]) dohodyw.

1) Друк. Єще. 2) Друк. жебы. 3) Друк. всѣм.

Szczoby[1]) wołk[2]) buł[3]) syty[4]) i baran ciły[5]).

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вовк. 3) Друк. був. 4) Друк. ситый. 5) Друк. цѣлый.

Szczoby kōzka[1]) ne skakała, to by nōżky[2]) ne złomała.

1) Друк. Жебы кôтка. 2) В ркп. хибно: nyżki.

Szczoby mohł[1]), to by nōż w nim utopył[2]).

1) Друк. Жебы мôг. 2) Друк. в него встромив.

Szczoby[1]) ne huba, buła by[2]) szuba. Ein Trinkbold kommt nie zu etwas.

1) Друк. Жебы. 2) В друку додано: золотая.

Szczoby[1]) ne chłop, a[2]) ne wył[3]) (sic!), to by ne buło[4]) panyw[5]).

1) Друк. Кобы. 2) Друк. vac. 3) Друк. вôв. 4) Друк. не було бы. 5) Друк. панôв.

Szczoby[1]) pes robyw, to by w czobotiäch[2]) chodyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. в ходаках.

Szczoby jä siä mohła[1]) szpylkow[2]) do tebe[3]) pryszpyłyty. Wenn ich dabei gewesen wäre, so hätte ich mit Rath und That geholfen.

1) Друк. могласи. 2) В ркп. недоладне: szpelko. 3) В друку сї два слова по „могла".

Szczo wysyt[1]), to ne utone.

1) Друк. має высѣти.

Szczo w[1]) swojim smitiu jest[2]), to ne zhyne.

1) Друк. на. 2) Друк. vac.

Szczo dwa, to ne oden[1]).

1) Друк. єдин.

Szczo durnewy[1]) po rozumi?

1) Друк. дурному.

Szczo durnyj robyt?[1]) — Wodu miryt[2]).

1) Друк. робить. 2) Друк. мѣряє.

Szczo durnyj robyt?[1]) — Pluje i[2]) łapaje[3]).

1) Друк. робить. 2) Друк. та. 3) Друк. хапає.

Szczo komu myło, chot'[1]) by i na piw[2]) zohnyło.

1) Друк. хочь. 2) У ркп. хибно рył; друк. и половина.

Szczo korczma[1]), to stuj[2]), a de[3]) korcz, to bluj, kripy siä, a dalij stupaj.

1) Друк. коршма. 2) Друк. стôй. 3) В друк. замість обох слів: що.

Szczo krasnijsze, to smacznijsze; szczo staroje, to hydkoje[1]).

1) Друк. гидноє.

Szczo łacno[1]) pryjde, to łacno[1]) i[2]) pôde.

1) Друк. лехко. 2) Друк. vac.

Szczo małyj wrah[1]) wlipyt[2]), to i wełykyj ne wydojme[3]). Was ein kleiner Feind macht, wird auch ein großer nicht verbessern.

1) В ркп. хибно: wrach; друк. пан. 2) Друк. вдѣпить. 3) Друк. вôдойме.

Szczo ne potrybne[1]), to i w horszczok[2]) ne kłady[3]).

1) Друк. потрѣбне. 2) Друк. горнець. 3) Друк. не класти.

Takiej[1]) łaski najdu i w Paraski[2]).

1) Друк. Такои. 2) Друк. Парашки.

Taköj[1]) strach, że[2]) aż soroczka połotnom stała.

1) Друк. Такій. 2) Друк. що.

Tak krawec[1]) kraje, jäk mu materyi[2]) staje.

1) Друк. кравець. 2) Друк. сукна.

Tak maty kazała[1]).

1) Друк. мама казали (plur. majestaticus).

Tak potribne[1]), jäk diera[2]) w mosti.

1) В друк. Потрѣбный. 2) Друк. дѣра.

Tak[1]) prawda, jäk wosz kaszłaje[2]).

1) Друк. Така. 2) Друк. кашле.

Tak siä znajut[1]), jäk łysi[2]) koni.

1) Друк. знаются. 2) В ркп. łysy.

Tak siä naduw[1]), jak wosz na morozi.

1) Друк. надувся.

Tak siä chlib udał[1]), szczo by[2]) köt poza skiru[3]) schował[1]).

1) Друк. удав, сховав. 2) Друк. щоб' ся. 3) Друк. за шкиру.

Tam, de syrota maje siä zystaty[1]), łutsze, aby kamin[2]) wyrosł[3]).

1) Друк. зостатися мав. 2) Друк. камѣнь. 3) Друк. вирос.

Tam mak[1]) błudyt[2]), de makötra riadyt[3]).

1) Друк. макогон. 2) Друк. блудить. 3) Друк. рядить.

Tam siä linywo pracuje[1]), de pożytku ne znaje[2]).

1) Друк. працює. 2) Друк. не чує.

Tane mjaso[1]) psy jidiat'.

1) Друк. мнясо.

Tebe i światyj Petro ne nahryje[1]).

1) Друк. загрѣє.

Tylko do Ilyi[1]) dobri[2]) roji[3]).

1) Друк. Ильѣ. 2) В ркп. хибно: dobry; друк. добрім. 3) Друк. рои, а по Ильѣ повѣсь рои на гилѣ.

Tiszyt siä, jäk by ho bociän[1]) nosom iskaw[2]). Die Freude ist ihm sehr verleidet.

1) Друк. бузько. 2) Друк. искав.

Tobi smich, a myni bida[1]).

1) Друк. а менѣ плач.

Towcze siä, jäk Marko[1]) po pekli.

1) Друк. Савка.

Tohdy bym tiä wydiw, koły swoje ucho[1]).

1) Друк. свою потылицю.

Tohdy wże[1]) ne do soły, koły hrajut[2]) na basowy.

1) Друк. И то єму. 2) Друк. грають.

Tohdy dajut chlib[1]), jäk zuböw ne stało.

1) Друк. дали хлѣба.

Tohdy diwku dawaj[1]), koły berut[2]).

1) Друк. дай. 2) Друк. беруть.

Tohdy łyka dery[1]), koły siä derty dajut[2]).

1) Друк. дри. 2) В друку зам. двох останніх слів: „деруть", а далі: „тогди дѣвку дай, коли беруть", що в ркп. стоїть самостійно.

Tohdy to bude, jäk na mojij[1]) dołoni[2]) wołosiä wyroste.

1) Друк. vac. 2) Друк. долони.

Tohdy u syroty wełykdeń, koły nowa...[1]) biła...[2]) soroczka.

1) Друк. vac. 2) Друк. по „сорочка".

Toho szukaje, czoho[1]) ne położyw. Sucht den gestrigen Tag.

1) Друк. що.

Toje[1]) ne w czysli[2]). Dies wird nicht ausgenommen.

1) Друк. То. 2) В ркп. czesli; друк. вчислѣ.

To[1]) mu tak pomoże[2]), jäk łysomu hrebiń, ślipomu zerkało, a hłuchomu[3]) muzyka.

1) Друк. Тов. 2) Друк. потрѣбно. 3) В ркп. хибно: chłuchomu.

To o twoju[1]) skiru[2]) chodyt.

1) Друк. О нашую то. 2) Друк. шкиру.

To sut[1]) tylko[2]) słowa, ałe prawdy w nych nema.

1) Друк. vac. 2) Друк. пустіи.

Trafyw s doszczu pōd rynwu[1]).

1) Друк. стрѣху.

Trafyło siä, jäk[1]) slipij kurci bobowe zerno i tym[2]) siä wdawyła[3]).

1) Друк. vac. 2) В ркп. tem. 3) В ркп. хибно: wdawała.

Treba dowho pukaty[1]), szczoby babu oszukaty.

1) Друк. калатати.

Treba[1]) znaty, po czomu łokoť.

1) Друк. Тра.

Treba ity[1]) w swit za oczy, kuda oczy ponesut[2]).

1) Друк. Тра йти. 2) Ся друга половина приказки в друк. vac.

Treba mu wodu oświatyty[1]) w dwajciat' pasöw[2]). Man muß ihn derb abprügeln.

1) В друк. сї два слова на кінцї. 2) Друк. в сѣмь пасом (sic!).

Treba rozumom nadłożyty[1]), de syły nema[2]).

1) Друк. надточити. 2) Друк. де сила не зможе.

Treba toje[1]) w komeni[2]) zapysaty.

1) Друк. тое. 2) Друк. в коминѣ.

Treba tu[1]) pobreńkotaty[2]).

1) Друк. Тут треба. 2) Друк. побренькати.

Try babi, a dwa Żydy zrobjut[1]) ciłyj[2]) järmarok.

1) Друк. зроблять. 2) В друк. vac.

Try dny ne żywy siä[1]), a krasno dywy siä[2]).

1) Друк. живився. 2) Друк. дивився.

Try dny chodu, a[1]) do obidu[2]) praznyku.

1) Друк. vac. 2) Друк. до обѣд.

Trymajet siä[1]), jäk pjanyj[2]) płota.

1) Друк. Тримався. 2) Друк. слѣпый.

Truba na psa, a[1]) zwön[2]) na czołowika.

1) Друк. vac. 2) Се слово в друк. на кінцї приказки.

Trudno[1]) tam ukrasty, de gazda[2]) (hospodar) sam złodij.

1) Друк. Тяжко. 2) Друк. газда.

Trudno pływaty[1]) protyw wody.

1) Друк. Тяжко плисти.

Tuda byj, tuda ne[1]) potecze. Ein Geitzhass im höchsten Grade.

1) Друк. бій, а туда.

Tudy[1]) steżka w horoch.

1) Туда то.

Tiażko wołka[1]) za chwöst[2]) ujmyty.
1) Друк. вовка. 2) Друк. ф҃ст.
Ubohomu mało szczo brakuje, a łakomomu wseho[1]).
1) Друк. а захланному всього.
Ubraw siä w rozum[1]), jäk Tataryn w zbroju.
1) Друк. в правду.
Ubraw siä, jäk czort na utreniu[1]). Er hat sich unanständig angezogen.
1) В ркп. хибно: utrydniu.
U linywoho zawsze[1]) świäto.
1) Друк. усе.
Umił[1]) tam wlizty, ne möhł[2]) pereskoczyty.
1) Друк. Умѣв. 2) Друк. та не мôг.
Umiły-ste[1]) waryty, a[2]) ne umiły[3]) dawaty.
1) Друк. Умѣла. 2) Друк. та. 3) Друк. вмѣла.
U nas Łukie[1]), nema chliba ni[2]) mukie[3]).
1) Друк. сегодня Луки. 2) Друк. анѣ хлѣба, анѣ. 3) Друк. муки.
Urodyła, a[1]) ne obłyzała.
1) Друк. та.
U skupoho wse[1]) po obidi.
1) Друк. завсѣды.
Usołodyw siä, jäk czerwak w chrini[1]).
1) В ркп. хибно: w hryni; друк. у хрѣнѣ.
U stracha wełyki[1]) oczy.
1) Друк. великіи.
Uczepył[1]) siä repjakom[2]).
1) В ркп. хибно: Uczepeł. 2) У друк. доповнено: тай держится.
U jäłowoj korowy mołoka siä[1]) ne doprosysz[2]).
1) Друк. vac. 2) Друк. впросишь.
W dobru chwylu ne[1]) czekaj złoji.
1) Друк. vac.
Wyjut toje[1]) wowky w lisi.
1) Друк. Выють тое вже и.
Wölno psowy[1]) i na Pana[2]) Boha brechaty.
1) Друк. собацѣ. 2) Друк. vac.
W korczmi[1]) nema pana.
1) Друк. коршмѣ.
Wliz w czużu sołomu taj tycho ne sydyt[1]).
1) Друк. тай шелестить.
Wołka w[1]) płuh, a ön do czorta[2]) w łuh.
1) Друк. Вовка у. 2) Друк. вôн к чорту.
Wołka[1]) nohy żywjat'[2]).
1) Друк. Вовка. 2) Друк. годують.
Wołka[1]) tiähne natura[2]) do lisa.
1) Друк. Вовка. 2) Друк. щось все.
Wołkie[1]) ho zjiły.
1) Друк. Вовки.

Wołk[1]) i rachowane[2]) bere.
1) Друк. Вовк. 2) Друк. личеній вôвцѣ.
Wołk[1]) leżyczy[2]) ne tyje[3]).
1) Друк. Вовк. 2) Друк. лежачи. 3) Друк. утиє.
Wołk[1]) czerez posty[2]) ne tyje.
1) Друк. Вовк. 2) Друк. послы.
Woła hołowa[1]) ne boliła, koły korowa tela rodyła.
1) Друк. голов.
Woły, korowy daju tobi[1]), tylko[2]) doli... szczastiă...[1]) ne daju[3]).
1) Друк. vac. 2) Друк. але. 3) Друк. вгадаю.
Wolijesz swoji wuszi[1]) byty, niż czużyji hroszi rachowaty[2]).
1) Друк. воши. 2) Друк. лѣчити.
Wołom zajciă[1]) ne dohonysz... ne ujmesz[2]).
1) Друк. заяця. 2) Сей варіянт в друк. vac.
Worona mała[1]), a rot wełykyj[2]).
1) Друк. хоть м. 2) Друк. має в.
Wrody siă[1]) — wdaj siă; ne wrody siă[2]), to skaparaj siă.
1) Друк. Уродися. 2) Друк. а нѣ, то.
Wse harazd — tölko[1]) żynka[2]) ledaszczo: ne zwaryt[3]), ne specze, koły nema szczo.
1) Друк. vac. 2) Друк. жѣнка. 3) Друк. зварить.
Wse kupyty można, tölko[1]) tata i mamy ni.
1) Друк. Все купиш, лише.
Wse myne, tölko[1]) hrich zostane.
1) Друк. а.
Wse odno[1]), czy knysz, czy pyröh.
1) Друк. єдно.
Wstupaj siă[1]) hrybe, naj kozar siäde.
1) Друк. Вступися.
Wtikaw[1]) pered wołkom, trafył[2]) na medwediă.
1) Друк. Утѣкав. 2) Друк. вовком, а впав.
W czypciu siă urodyw[1]), a na postoronku zhyne.
1) Друк. В чищи уродився.
Zabuw wöl[1]), koły buw telem[2]).
1) Друк. вôв. 2) Друк. телятьом був.
Zabuw siă[1]), szczo[2]) ożenywsiă.
1) Друк. vac. 2) Друк. шо.
Zalew[1]) sała za skyru.
1) Друк. Зальяв му.
Za mojew hołowoju[1]) to[2]) na twoji[3]) i wołoska ne stane.
1) Друк. моєї головы. 2) Друк. vac. 3) Друк. на твоєй.
Za moje[1]) dobro bis[2]) tobi w rebro.
1) Друк. твоє. 2) Друк. кадук.
Za moje żyto szcze mene byto[1]).
1) Друк. мня побито.

Za more pŏszow po liky[1]).

1) Друк. по зѣлье пôшов.

Zarobyw do seŀedciă[1]) na sŏl. Etwas wenig erworben.

1) Друк. оселедця.

Za czuże łyczko tra daty[1]) swŏj remenec[2]).

1) Друк. дась. 2) В ркп. хибно: ramene; друк. ремѣнець.

Zjiwszy kołacz bere siă[1]) do chliba.

1) Друк. берися знов.

Zła tajă[1]) radŏst', po kotrŏj smutok nastupaje.

1) Друк. Лиха то.

Złyj[1]) nabytok ne dojde do[2]) tretoj rukie[3]).

1) В ркп. хибно: Zlŏj; друк. Лыхій. 2) Друк. vac. 3) Друк. третых рук.

Złoto i srybro[1]) hubu... pysok...[2]) zatykaje.

1) Друк. Золото, срѣбло. 2) Друк. vac.

Żywŏt[1]) towstyj maje[2]) łob pustyj[3]). Ein fettes Wanst hat leeren Kopf.

1) В ркп. хибно: Żywyt. 2) Друк. а. 3) В ркп. pustej.

Żyd i[1]) wynnycią maty ne dast' zahybaty.

1) Друк. а.

Żyd i moliuczy[1]) siă uczyt[2]) obmanuty[3]).

1) Друк. молячи. 2) Друк. вчится. 3) В ркп. хибно: obmachnuty.

Żydowy chot' by s[1]) neba, wiryty[2]) ne treba.

1) Друк. Жебы Жид був з. 2) В др. додано: му.

Żynka[1]) Iwasiă sbojăła siă[2]), pŏd prypiczok schowała siă.

1) Друк. Жѣнка. 2) Друк. боялася.

Żynka[1]) jăk[2]) kniahynka, a chata ne metena[3]).

1) Друк. Жѣнка. 2) Друк. vac. 3) В рукоп. metana.

Далї подаю приповідки, до яких Я. Головацкий подавав свої додатки або вдучив дві або три в одну.

Мудра жона, коли в міх[1]) пшона.

1) В рукоп. се слово перечеркнено, а над ним дописано: Оден міх муки, а другий. Поправка ся походить мабуть від самого Ількевича.

Анї продати, анї проминяти[1]).

1) Друк. додано: лучше було не брати.

Баране, не мути води[1]).

1) Друк. воду вовкови,

Бував на конї і під конем[1]).

1) Друк. додано ще: на столѣ и пôд столом.

До запису Ількевича: „Szczo robyty s bidy?“ додав Гол. нїби відповідь: „Тра в голову заходити“.

В рукописї Ільк. маємо приказку: „Szczo tobi nyni, to zawtra myni“, яка очевидно видала ся Головацкому недоладною і він змінив її на: „Що нинѣ менѣ, то завтра тобѣ“.

До приповідки, записаної Ількевичем „Jak w pekło kynuw“ додав Гол. непотрібне „так загинув“.

До запису Ількевича: „Jak dobra hodyna, najde sia i rodyna“ додав Головацкий „а в злій годинѣ нѣчо і по родинѣ“.

До Ількевичевого запису: „Do swiatoho Ducha ne zkidaj kożucha“ додав Гол.: „а по святім дусѣ ходи у кожусѣ“.

До приказки „Ani prodaty, ani prominiaty“ з рукопису Ількевича додав Гол. „лучше було не брати“.

До приказки, записаної Ількевичем „Do Dmytra diwka chytra“ додав Гол. „а по Дмитру хату нею витру“.

Ількевичів запис: „Na dwoje baba worożyła“ доповнив Головацкий словами: „або вире або буде жила“.

В приказці „Kożdyj znaje swoje“ Головацкий переставив два останні вирази.

До Ількевичевого запису: „Płete duby“ додав Головацкий „як на палилѣ“.

В рукописї Ількевича находимо „Kożdyj kohut na swojim smitiu smiłyj“, а в друк. „К. к. смѣлий на своѣм смѣтю“.

Ількевичів запис: „Tak potribny, jak piate kołeso u woza“ передав Гол. „Треба го, як пятого колеса в возѣ“.

Ількевичів запис: „Za wsi hołowy — Martynowi dity“ змінив на „За всѣ голови і за Мартинові дѣти“, що очевидно зміняє навіть значіне приповідки, записаної Ількевичем.

Ільк. записав приповідку „Zacznemo z ynszoji boczky“, а Головацкий надав їй форму: „З другої бочки зачинає“.

Приказку: „В ночи всї коти буріи, а всї корови сїріи“, яку читаємо у віденськім виданю, уважаю комбінацією двох приповідок, записаних Ількевичем: „W noczy kożda korowa czorna“ і „W noczy kożdöj köt bury“, і то недоладною.

Приказку „Говори до гори, пане Григоре, а гора таки дурна“ злїпив Гол. з двох приповідок, записаних Ількевичем: „Howory do hory, a hora takie durna“ і „Howory do hory, pane Hrehory“.

Що робити с біди?[1])

1) В рукописї Ількевича находимо тілько се питане. Відповідь „Тра в голову заходити“ мб. додаток редактора.

До запису Ільк. „Łysom pödszytyj“ додав Гол. другу його половину „псом підбитий“.

До приповідки „Mali dity — małyj kłopit“ додав другу половину: „великі дѣти великій клопіт“.

(*Кінець буде*).

Miscellanea.

Дрогобицька служебна Минея з р. 1563.

Бувши дня 2 лютого с. р. в Дрогобичи з лїтературним відчитом, я після відчиту був запрошений одним із присутних на відчитї місцевих оо. Василіян на коротку гостину до їх манастиря при церкві св. Трійцї, в якім і доси містить ся нормальна школа і в якім я також у роках 1864—67 перейшов шкільну науку. В часї мойого короткого побуту на тій гостинї, проведеного в одній келїї в присутности ігумена о. Давида, я переглянув один із немногих церковно-славянських рукописів, що заховали ся доси в манастирській біблїотецї. Сей рукопис у старій оправі в дошки обложений шкірою, містить служебну Минею за місяцї червень і липень, при чім одначе служби за липень доведені тілько до дня 29 включно. Формат мале folio, водяного знака не можна докладно розпізнати, текст очевидно болгарської редакції, з юсами. Подаю тут проби тексту з двох передостатнїх карток. Ось строфи із служби св. Калинику:

Оуслышах Бе҃ слоух твои и оубоѧх сѧ; разумѣх дѣла твоа и дивих сѧ, Ги҃, ꙗко твоеа хвалы испл҃ни сѧ землѧ.

Ѡмываѧ сѧ въ стрѫѧх своих кровїи, прѣбл҃жне, ꙗви сѧ чс҃тнѣиши дх҃ом, и въ наслаждение достигль єси везплътных, мч҃нче Калениче.

Камень чс҃тный въ истиннѫ назда сѧ цр҃кви, и храмы идольскыѧ потрѧсль єси, и на земли низложил єси неоуклоным сѫ противлением страданїй твоих.

Съмр҃тоносна враговь ласканїа въ истинноу ѿриноу, мч҃нче, словесы дх҃овными, и дш҃ею оукрѣплѧем на прѣлъсть въздвигль еси побѣдѫ.

Нн҃ѣ тѧ коупиноу иже въ Синаи прописоуѧ Моусеи великыи неопал҆ноу оузрѣ, огнь бж҃ства въ ꙗтробѣ носѧщи чс҃таа.

На чистім полї передостатньої картки, на жаль з подовжного боку значно ушкодженої, можна відчитати останок латинського напису: Anno Domini 1648... 28. Samuel... scripsit manu sua Propria. Quiscumque leget, aget gratiam Domino Deo et Sanctissimae Virgini. Vale! Та найважнїйжий напис, що займає цїлу остатню сторону рукопису, доховав ся в цїлости. Він обіймає 15 рядків повних і один неповний на кінцї, писаний скорописом з довгими хвостами при деяких буквах, з численними титлами та виносками букв по над рядки. Подаю його тут у дословнім відписї:

Изволениєм ѿтца и съвершениєм сн҃а и съпоспѣшениєм ст҃го дх҃а докончана быст сиѧ книга рекомаа минеꙗ рꙋкою многогрѣшнаго и неключимаго раба бж҃а Петра рекше Непотребнаго, въ лѣто по седмой тисѧщи о҃а. индикта ѕ҃. лоун. г҃. мс҃ца декевриа иї. дн҃ъ на памѧт ст҃го мч҃ника Савастиана при костелѣ ст҃ыа живоначалныꙗ и нераздѣлимыа троица при короли великом полском Жикгымонтѣ Аогустѣ и тыж при дръжа[вѣ] пана Ꙗна старосты дрогобыцкого, воеводы подол҆скаго. аще оу котором стихꙋ из грꙋбых слов или ѡписал сѧ бу[ду], или съ дроугомь гл҃аль и помизаниєм ѡчима, или отъ забытии оума иноици ст҃ий(?), и тыж братїа диаци, прош[у] в. м., чтѣте исправлѧючи, а мене грѣшнаго ни клинѣте, а вас Бж҃ простит и помилуєт. амин.

На тій самій сторонї між рядками і на чистих полях пописано ще пізнїйшими руками ріжні проби пера, які тут опускаю. Подав *Іван Франко.*

Жебрацькі благальницї.

На лїрників і кобзарів, як на народнїх співцїв, звернено в науцї доволї давно увагу і лїтература про них досить уже богата, як про се можна можна переконати ся хочби з книжки Б. Грінченка: Лїтература українського фольклора. Правда, в лїтературі тій багато ще дефектів; не кождий записувач знав, на що саме звертати увагу, про що випитувати

і що записувати від лїрника, чи кобзаря; неодин задоволяв ся тим, що подав кілька звісток про співака та записав пару пісень від нього, не входячи зовсїм у те, чи вичерпав тим увесь його репертуар, чи ні; не один подавав назви пісень репертуару, але тексту пісень не записував, уважаючи, що вони загально знані і т. д. Загальний погляд можна одначе мати вже доволї вірний і про лїрників і про кобзарів на підставі оголошених матеріялів, а перше місце в розслїдї побуту й репертуару сих співців належить ся безперечно „Київській Старинї“, що принесла найбільше число і найцїннїйших причинків у сїй матерії.

Не так пощастило простим жебракам-калікам, що не вміють грати ні на кобзї, ні на лїрі, але живуть також із того, що вандрують від села до села — наскілько на се позволяють закони — і живлять ся з милостинї, яку вдасть ся їм назбирати. Про звичайних жебраків література доволї бідна, а й те, що є, не все представляє матеріял, на якім справдї можна би оперти ся й уважати його жерельним. А тимчасом репертуар жебраків не уступає нераз ні в чім ні лїрницькому, ні кобзарському, а в неоднім напрямі буває навіть цїкавійший; треба би лише звернути на нього більшу увагу, як доси, та використати докладнїйше.

На сїм місци хочу зазначити одну спеціяльну категорію жебрацької творчости, якої продукти треба би конче списати в більшім числї як доси, на що вони вповнї заслугують. Маю на думцї жебрацькі благальниці, якими випрошують жебраки і лїрники та кобзарі милостиню, або дякують за неї. Доси, наскілько менї відомо, записано їх ледви 15. Вичислю їх поодиноко.

В „Записках юго зап. Отдѣла импер. русскаго Географическаго Общества“, 1873, т. I, надруковано дві статї про кобзаря Остапа Вересая, що власне через них став голосним у науковім світї. Одна статя А. А. Русова: „Остапъ Вересай, одинъ изъ послѣдныхъ кобзарей малорусскихъ“ (ст. 309—338); друга М. Лисенка: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорус. думъ и пѣсень, исполняемыхъ кобз. Вересаемъ“ (ст. 339—367). До статий додані також „Матеріалы“ (ст. 1—52), в яких надрукований Вересаїв репертуар. На ст. 52 надруковано там дві благальниці: одна просьба і одна подяка за милостиню.

Дальше подибуємо благальниці аж у „Київ. Старинї“. У статї В. Боржковського: „Лирники (1889, т. 26) надрукована

одна гарна і обємиста просьба (ст. 655—657) і одна звичайна жебранка (ст. 760—661). — У замітці А. Малинки: Кобзарь Петро Гарасько и лирникъ Максимъ Трыщенко" (1893, т. 42) надрукована на ст. 445 одна благальниця. — У замітці Л. М. „Малорусское нищенское причитанье" (1903, т. 80, I, 2, ст. 6—7) надрукована також одна благальниця-просьба.

В книжці укр. письменника В. Кравченка: „Етнографичні матеріяли, зібрані на Волині та по сумежних губерніях" яку видало „Общество изслѣдователей Волыни" (в Житомирі, 1911, т. V) надруковано на ст. 64 одну „жебранку".

На сім кінчать ся записи з росийської України, а дальше йдуть із Галичини. Ось вони: У моїй статї „Лірники" (відб. з Етн. Збірника, т. II) надруковано дві благальниці лірника Златарського (ст. 18), а на ст. 74—76, в додатку, три благальниці (дві просьби й одна подяка), передані В. Шухевичем. В „Етн. Збірнику", т. V, надрукував знов др. І. Франко дві благальниці з Любші (106—110) і в додатку одну просьбу (ст. 242—243).

От і все, що в сім напрямі зібрано. Як видно, жниво невелике, тай тут записи з Галичини (8) перевисшають записи з рос. України (7).

В осени 1911 р. передав менї значну збірку фольклорних записів д. Данило Щербаківський, що якийсь час учителював у ґімназії в Умани і там та в околици записував ріжні фольклорні матеріяли. Переглядаючи ті записи, знайшов я між ними пять благальниць, яких тексти подаю отут, просячи кождого, хто може, щоб і дальше їх записував та надсилав до оголошеня до етноґрафічної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка.

I.

Ой подайте мінї слїпенькому хоч копійочку,
Ой подайте мінї слїпенькому хоч шажочок:
А копійочка, мій батечку, не велика утраточка.
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заслужити,
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заробити,
А тільки меї повинности за цим хлїбом ходити,
За вас Бога милосердного молити.

Від жебрака, г. Умань, базар.

II.

Дайте, моя мамко, по їдиному грошику на воспитаніє,
Дайте, люди добрі, хоть їдину копієчку на пропитаніє...
Подайте, люди добрі, хоть їдину копієчку...

Ви маєте, моя мамочко.
Возмилостивіть ся, моя мамко серце, на до мною,
Дайте, душечки спасенії.
Майте ви, люди добрії, упованіє Христове,
Дайте, моє серце, поїдину милостиньку.
А ни годен я, моє серце, заслужити,
А ни бачу я, моє серце, заробити.
А подайте, люди добрі!
Дайте, моя мамочко серце, їдину копієчку,
Котра душа, татку, милосердная.
А шо небо і земля...

Від жебрака, Умань.

III.

Народи ви божії,
Народи Христовії трудящії,
Благодітелї господні!
Не возжаліїте, пожертвуйте,
За тїлесное своє здравіє,
За душі спасеніє,
Вічное веселіє.
Не возжаліїте, пожертвуйте
За родителей умерших
В нинїшний день божественний,
Щоб вас Господь в житії вашім
[не оставив
Офірою божественною
До покою блаженного,
До престолу херувимського,
До майстату сина Божого,
До раю пресвітлого.
Помилуй вас, угодник божий,
Святий Христов угодник Микола,
Скорий помощник:
У помощах радость, у трудах,
[в житії.
Помилуй вас на всякім містї
Царице владичице,
Всему миру заступнице!

Від жебрака, Умань, базар.

IV.

Ой дайте нáроди Христовії,
Ой і дайте батюшки любезнії,
Ой дайте от щирого серця надїляющого,
Ой дайте от ручок своїх працї работениїх.
Воздобродїйте ви, таточку мій, голубчику,
Воспроможіть ся ви, мамочко моя, милая,
Возмилуйтесь, мамочко, моє серце, надо мною:
Ой дайте ради неділеньки святої,
Ой дайте ради престолу Христового,
Ой дайте ради упокою бажаного.
Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, темнотою,
Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, нищетою.

Від баби жебрачки, г. Умань, базар.

V.

А возмилуйтесь, моя мамочко, зорочко, надо мною,
Над моєю довічною, мій таточку, темнотою.
Дайте ви люблятоньки милії,

Дайте ви, котра душа спасенная,
Ой і дайте ви, котра душа возлюбленная:
Дайте ви за своєй душі спасеніє.
Змилуйтесь над моїм каліцтвом довічним,
Над моїм, моя мамочко, каліцтвом немаючим,
Над моїми, мій таточку, оченьками затемненними.
А мої оченьки як кленовим листом затемнило,
Ніби тайними дверцями мої очи зачинило,
А я не бачу, як яснеє сонечко восхождає,
А я не бачу, коли темная ніченька наступає.
Як би я цей світ, моя мамочко, видала,
То яб ваших стежечок та доріжечок не перехождала,
То яб вашої головоньки не клопотала,
А волїлаб я, моя мамочко, заробити,
А й волїлаб я, моя мамочко, зорочко, заслужити.
Майте ви, моя мамочко, упованіє божоє,
Майте ви, моя мамочко, милосердіє божоє,
Пожалїйте мене, моя мамочко, своїми світленькими оченьками,
Пожалїйте мене, моя мамочко, роботящими рученьками.
Як єдина та милостенька не велика утрата,
Буде вам, моя мамочко, от Господа милосерного заплата.
А ви своє серце сумленноє...
Тольки то душі своєї вічноє спасеніє.
Дайте хоч єдиную, моя мамочко, милостиночку,
Хоч єдиную, моя мамочко, денежечку,
Хоч єдиний же то хлїба кусочок,
. . . . . остреблений,
Душі своєї на вічноє спасеніє.
Ой трудна моя . . . . . заслуга!

Від баби жебрачки, Умань, базар.

Як кождому видно, благальниці — се імпровізації. З одного боку вони нагадують потрохи голосїня, а то розміром, вільним і не обовязковим римом та настроєвістю, — хоч спільні основи і тут і там додержують ся, а деякі загальні фрази та вислови повтаряють ся. З другого боку вони зближують ся по части до духовних віршів і то не лише мовою, але й релїгійними мотивами, втяганими суто, без огляду, чи потрібні вони в данім місци, чи ні. Особливо „учені старці“ старають ся попестрити благальниці церковними словами і тим чином прикрасити їх, бо се подобаєть ся простолюдю. Часто там поперекручувані слова і незрозумілі, але публїка не звертає на се уваги. Їй імпонує навіть деяка незрозумілість, бо се вказує на певного рода духову висшість і таємничість старця.

Розуміють ся, що й ріжниці між голосїнями та благальни-

цями не малі, але се й не дивниця, бож обі категорії служать до зовсім инших цїлий та витворюють ся серед відмінних кругів.

На кінци зазначу ще, що як між голосінями є й гумористичні та сатиричні, так само є такі благальниці. Ось одна з них:

Дайте, милостиві христіяни,
Дайте, що милость ваша,
Дайте, хоць по шиї дайте,
І за те спасибі скажу —
То буду знати, що не даром стояв...

(В. Боржковський, Лїрники, ст. 664).

Подав *Вол. Гнатюк.*

До історії української наукової і просвітної орґанїзації в Галичині 1848 р.

I.

Весна народів і привязувані до неї надїї видвигнули на перший плян потребу орґанїзації українських наукових і лїтературних робітників у Галичині. Межи львівськими Українцями зродила ся думка заснувати просвітне товариство, свою „Матицю“ на взір инших славянських. На одинайцятім засїданню Головної руської Ради з дня 29 мая 1848 р. піддав Іван Гуркевич проект заложення такого товариства. Він саме від давна працював над статутом такого товариства для предложення його властям. Тепер вибрано для перегляду статуту комітет, що вже на чотирнайцятім засїданню Ради з дня 9 червня 1848 р. предложив їй переглянений статут до апробати. В слїд за принятем статуту на пятнайцятім засїданню Ради з дня 16 червня оголосив голова Ради Яхимович основанне „Галицько-руської Матицї“ і запросив присутних до приступлення у члени. На перший поклик вписало ся кількадесять членів, по більшій части зі Львова.[1])

Була потреба не тільки зеднати як найбільше число членів, але поперед усього обчислити тодїшні наші сили та притягнути їх до дїяльної участи в працях новозаснованого товариства. Й тут у при-

[1]) Як. Головацький, Историческій очеркъ основанія Галицкорускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія, Львів, 1850, ст. VII—VIII.

годї[1]) стала для товариства думка Миколи Устияновича запросити всїх українських учених і письменників у Галичинї на спільні наради. Свою думку піддав Устиянович уже в липнї Головній руській Радї через Гушалевича, а 15 серпня поновив свій плян письмом до Ради, якого текст у справі самого зїзду надрукований у цитованій книжцї Як. Головацького.[2]) Справою зїзду займив ся дуже живо

[1]) На третїм спільнім засїданню на внесенне Борисикевича ухвалено утворити „Общество просвѣщенія народного“, до якого вибрала кожда секція зїзду по двох членів. Се товариство перейнило заряд „Матицї“ (ibidem, стр. CXIII). На взір першого зїзду пізнїйші загальні збори „Матицї“ творили також секції, прим. найблизші збори 13 марця 1850 р., на яких, як показує спис, було 56 присутних.

[2]) Стор. XVII—XIX. Перед останнїм відступом, що зачинаєть ся словами: „Всѣмъ честнымъ“ і т. д., пропущено ось що з Устияновичевого письма: Прытком мавбым ще другоѥ Внесенѥ в слѣдующым предметѣ. Же зреченѥ сꙗ права выбору Свꙗщенника на посаду парохиальную, т. ѥ. так званоѥ право Коллꙗціи з стороны обывателей земних, досевременних Коллꙗторôв, необавом наступиты може, а може и через Уставодательство Соймовоѥ в Вѣдни зноситы сꙗ буде, нѣкому з нас не тайно; алиж не докончи свѣдомо ѥст, на когобы право тоѥ, а заразом и тꙗгари с ним полученіи злꙗты припадало. Но абы тоѥ право с пожитком краю и без ущирбку так св. Церквей, ꙗк и долѣ Свꙗщенникôв на нових уложиты засадах, каждого правого Христиꙗнина, а особливе каждого каплана повиннобы быти не малым заданьом.

Хотꙗй слабый умом, но крѣпкій волею ку прымноженю народного добра, положивбы ꙗ Высокодостойній Радѣ такій в тôм предметѣ вопрос: Цы не моглобы реченное право Коллꙗтуры злꙗты сꙗ на сельскіи громады и мѣщан в той способ, абы уложившы передже ꙗк найрозлучно нраво доходôв стулы, призначиты ониꙗ на пожиток Церквей и успособиты з них фундуш коллꙗцій, не зоставившы з таковых доходôв на хосен свꙗщенника тилько доходы особы; н. п. з службы Божей, з Парастасôв. Быв бы то во початках засôб такій недостаточним на великіи наклады, але взраставбы лѣтамы при знакомій свѣтовы доброхотносты Руского Народа ку Божей хвалѣ и щырех датках на Боже, да значной заможносты, ôдповѣдающей своѥй цѣлы. Вшакже маѥмо и днесь такиꙗ Церквы, що по кѣлька ста Риньских засобу мают в карбонах своих, а ꙗк лехко такиꙗ Сумми пôднестыбы сꙗ моглы, слыбы былы роздаваннимы на правній а безпечній пожет. И здаѥ мы сꙗ, же не маш там Церквы без ꙗкогось маѥточку, де тылько каплан щирем о тоѥ сердцем дбаѥ, абы сꙗ не опускаты на тѣсную Коллꙗтора руку, — которій, особливе нашимы часамы, заледво де ризы до Церквы справиты датку не пожалував. А слыбы в ꙗким мѣсцы на доразніи бôлшіи потребы засобу не находилось, моглабы устава заваровaты можность пожички в фундушы крѥвим духовеньства, а прытичній громадѣ наложиты обовꙗзок зажиченную часть в означенних часах зложиты.

Адмѣнѣстрациꙗ такового фундушу моглабы налѐжаты до церковного Брацтва и Свꙗщенника з надзором циркулу; а ущирбок, выплыва-

заступник голови „Матиці“ Іван Борисикевич, той сам, що за його заходами вийшла в 1849 р. Квітчина Маруся. Він і ввів в діло думку Устияновича.

„Спис честных мужѣв на собор ученых рускых, вô Львовѣ дня 19. Жовтня 1848 собравших ся“ (в тім заголовку пізнїйше подописувано ъ) виказує ось яких членів зїзду: 1. Добрян'скій Антоній, Парохъ Валявскій; 2. Грегори Солтисъ Кулиничъ;[1]) 3. Іѡанъ Демковичъ,[2]) учитель Методикѣ; 4. Устианович Никола, парох з Славска; 5. Жукôвскый Іоан, Парох Львôвскый сс. АА. Петра и Павла; 6. Ильницкій Іѡанъ,[3]) Вицсе Ректоръ; 7. Куземскій Михаилъ; 8. Озаркіевичъ Іоаннъ (священик із Коломиї); 9. Яковъ Головацкій, кап. гр. въ Хмелевѣ; 10. Фѳеодоръ Бѳдзиновскій, ѹчитель зъ Nебылова; 11. Грегорій Беднаржъ, Кап. гр. кат. Жукотина; 12. Попьель Маркеллъ, богословъ; 13. Павелъ Максимовичъ, правник; 14. Г. Трохановскій, технѣкъ; 15. Антôнъ Павенцкій; 16. Іосифъ Лѣвицкій зъ Грѳшовои; 17. Іосифъ Царевѣчъ, ѳчитель; 18. М. Малиновскій; 19. Трещаковскій Левъ, парохъ; 20. Зубковичъ Михаілъ[4]); 21. Крокусіевичъ Андрей[5]); 12. Петрушевичь Антоній (парох Унева); 23. Іакѡвъ Величко, Парохъ въ Оугриновѣ; 24. Павло Калитовски, П. Бутинъ; 25. Тїмофтей Хомїнъ, Учитель; 26. Іоаннъ Малѣцки, Учитель; 27. Іосиф Лозиньскій з Медыки; 28. Иванъ Бѣрецкій зъ Бахура; 29. Іоаннъ Лотоцкій; 30. Рудольфъ Мχъ зъ Лагодова; 31. Іоаннъ Гуркевичъ; 32. Іаковъ Вѣтошиньскій; 33. Сїме-

---

ющей (sic) для Священника з недобору доходôв прав стулы, давбы ся при справѣ зрôвнанѣ Духовеньства пôд розвагу взяты и сталымы в крайового фундушу додаткамы залагодиты. За тым Внесенѥм тоѥ особливе промавлѣѥ, жебы Священник пры Душ спасеню дійствующій з ового повагу каплань(с)кую так безщадно убывающого обстоятельства выйшов, що так для каждого каплана прикрим, для парафиянина негодующим (anstößig), як и для Урядôв надзерательних трудоналожним ѥст.

Упрашаю затым Высокодостойную Раду и тоѥ моѥ Внесеніѥ пôд доволную взяты розвагу и ажбы знайшлося постоянним, до вироблѣня дальшого на Сойм уставодательній в Вѣдни чесному и достойному якому членовы Рады або минѣ самому (в рук. самомо) прыпоручыты.

[1]) Зі спису членів шкільної комісії довідуємо ся, що походив з Камянки волоської, а мешкав на Знесїню під ч. 102.

[2]) Так він записаний у загальнім списі і списах членів секцій, до яких належав. В Головацького „Домкович“, впрочім сам підписував ся на друках від 1849 р. Домкович.

[3]) У списі фільософічної секції: священик із Завалова бережанського округа.

[4]) В списі шкільної секції стоїть: подъ числомъ храма 291 М.

[5]) Тамже: под числомъ храма 410 1/4.

онъ Вознякъ; 34. Николай Іжакъ[1]); 35. Василь Ковал'скій; 36. Еѵстахій Гарасимовѣчъ[2]); 37. Арсен. Аудиковскій[3]); 38. Антоній Недзвецкій; 39. Іоанъ Здерковскій; 40. Юлианъ Красицкій; 41. Охримовичь; 42. Силвестеръ Вояковскій; 43. Іоанъ Багрыновичъ, Парохъ Кѹровичъ; 44. Климентъ Мерѹновичь[4]; 45. Віелѣчковскій Юлианъ; 46. Віелѣчковскій Антоній; 47. Benedikt Lewicki (Вєнєдіктъ Лєвіцкій); 48. Лев Созанскій; 49. Петро Головацкій[5]); 50. Ювычиньскій; 51. Грыньевьецкій Іоанъ (священик); 52. Коссак Михаил; 53. Дембѣцкій Виктор; 54. Стефанъ Хомѣн(с)кїй; 55. Іустъ Ганкіевичъ; 56. Ил'ницкій Михаилъ, Академѣкъ; 57. Гавриилъ Паславскій; 58. Іоанъ Борысѣкевичъ; 59. Іосифъ Охримовичъ, священикъ (Болехів); 60. Ипполитъ Дзеровичъ; 61. Георгъ Тѹстанôвскій; 62. Александеръ Чайковскій; 63. Ланѣкевичъ Емѵлѧнъ; 64. Іѡсифъ Кулчицкій; 65. Леонъ Сосновскій; 66. Петръ Лозѣньски; 67. Захарій Аудиковскій; 68. Д. Кочиндик[6]); 69. Г. Копысьцян'ский. 70. Іляріон Шведзѣцкый; 71. Кобржинскій Іосафат изъ Мышина; 72. І(о)аннъ Царъ; 73. Іля Зарзицкій; 74. Никола Сннов̂дскій; 75. Іоаннъ Козловскїй; 76. Теофан Ґлѣньскі; 77. Hrehory Statkiewicz; 78. Іосифъ Ловицкій[7]); 79. Слѣмакôвскій; 80. Мїхаилъ Хомїнъ; 81. Дунѣковскій Ігнатїй; 82. Аѳаназій Бачиньскій, Академѣкъ; 83. Монцьебович, урядныкъ; 84. Григорїй Ґїнѣлевичъ; 85. Юліанъ Ганкевичъ, Пар. Ꙗсловецкій[8]); 86. Міхаилъ Захарясіевичъ, Викари Сассôвскій; 87. Леонтовичъ Паѵло; 88. Теодор Васкевич[9]); 89. Григорїй Савчинскїй; 90. Ѳома Поляньскій, профессоръ; 91. Іоанъ Должан'скѣ; 92. Николай Кисѣлевскїй; 93. Лѹка Данкевичъ 94. Михаилъ Стецꙗкъ; 95. Theodor Reszetyłowicz; 96. Iwan Harasiewicz[10]); 97. Галька Ігнатій (богослов); 98. Копысцѧнскиі Силвестеръ; 99. Василїй Ильницкїй.

---

[1]) В списї членів фільософічної секції зазначений як богослов із Бродів.

[2]) Тамже зазначений як академик зі Львова.

[3]) Тамже зазначений як священик у Подусові.

[4]) Тамже зазначений як академик із Тощова коло Львова.

[5]) Тамже затитулований як кандид. проф. на Буковинї.

[6]) Головацький назвав його чомусь у загальнім списї: Кочингинъ В. (ст. XXXII), а в списї членів фільософічної секції: Кочингинъ Д. (ст. XXXIV). Тут означений він як академик зі Львова.

[7]) У списї членів філ. секції: священик Волї задеревської стрийського округа.

[8]) Язлівцї чортківського округа.

[9]) У списї фільос. секції титулуєть ся доктор права зі Львова,

[10]) Др. теольоґії зі Львова,

Крім того зі спису членів богословської секції приходить два нові імена: 100. Бохѣнскїй Іѡаннъ і 101. Михаилъ Бѣлецкій; зі спису членів фільософічної і природничої секції три імена: 102. Шел'естакъ Іоанъ, Академикъ въ Львовѣ, 103. Нановскій Юлианъ, Академикъ въ Львовѣ і 104. Іустинъ Желеховскій (з Мудрича); зі спису членів історичної і ґеоґрафічної секції три імена: 105. Стефанъ Бѣлѣньскій, 106. Михаилъ Бачиньскій і 107. Хомѣнски Кирилъ; зі спису членів шкільної секції три імена; 108. Кѣмаковычъ Юліанъ, 109. Леонтович Ѳеодор і 110. Pokolinski Teofil[1]); зі спису членів господарської секції три імена: 111. Стефан Скоробогатый, 112. Kokocinski Piotr і 113. Елїя Желѣховскій, священникъ; зі спису членів секції для старої і нової української літератури два імена: 114. Стѣф. Сѣмашъ і 115. Генрихъ Яблонскій. Крім того як про члена згадуєть ся у справозданню богословської секції про 116. Якова Ґеровського, а президію правничої секції творили два нові члени; 117. Лаврівський Юлїян і 118. Константинович Іван.[2])

Таким способом доходить ся до поважного числа 118 учасників зїзду. Не тільки чисельно представляв ся зїзд імпонуючо, але й морально. Зїхали ся найвизначнїйші з тих, що якнебудь приложили руку до нашого тодїшнього книжкового руху як автори. Отже по р. 1848 включно: Боднар Григорій, Ганкевич Юлїян, Гарасевич Іван, Головацький Яків, Данкевич Лука, Добрянський Антін, Жуківський Іван, Кобринський Йосафат, Кочиндик Дмитро, Куземський Михайло, Левицькі Венедикт і Осип, Леонтович Федір, Лозинські Осип і Петро, Малиновський Михайло, Мох Рудольф, Озаркевич Іван, Павенцький Антін, Паславський Гаврило, Петрушевич Антін, Полянський Тома, Савчинський Григорій, Семаш Стефан, Синовідський Микола, Трещаківський Лев і Устиянович Микола. По 1848 р. звісні з друків отсї імена учасників зїзду: Багринович Іван, Білецький Михайло, Величко Яків, Величковський Юлїян, Возняк Семен, Галька Гнат, Гарасимович Остап, Гинилевич Григорій, Глинський Теофан, Головацький Петро, Гуркевич Іван, Желехівський Юстин, Здерковський Іван, Ільницькі Василь і Іван, Ковальський

[1]) У списї шкільної секції означений як „Präperand".

[2]) Не точний спис членів у Головацького також у поодиноких секціях. У богословській секції пропущені: Гаврило Паславський, Павло Калитовський і Ловицький Осип; в фільософічній секції: Шелестак Іван і Головацький Яків; в списї членів господарської секції хибно наведений Величко Антін замісць Величковського Антона; в списї секції для старославянської літератури поминені: Бірецький Іван, Гинилевич Григорій, Кобринський Йосафат, Кулинич Григорій і Левицький Венедикт.

Василь, Козловський Іван, Константинович Іван, Красіцький Юлїян, Кульчицький Осип, Леонтович Павло, Мерунович Климент, Охримович, Попель Маркил, Хомин Тимко. Коли до їх ряду дочислити видавця Квітчиної Марусї Івана Борисикевича й автора незугарної граматики нашої мови (в рукописи) Івана Малицького, досягне число тих, що з меншим чи більшим щастєм пробували пера в літературі чи науцї, до 55. Може ще дехто й переочений, на всякий спосіб не значно зменшить ся число таких, що не лишили нїяких друкованих документів своїх духовних інтересів, а виносить воно 63.

II.

Причину своєї неприсутности на зїздї виявснив парох Комарова Антін Могильницький як „вірний друг справи“ в листї на руки Михайла Малиновського з 19 жовтня 1848. „Прєкрасно дякꙋю Вамъ и цѣлой Комиссїи, стояло тут, за тоє, щостє въ запрошєнїю на Соборъ и о минѣ нє забꙋли. — Бꙋло то моимъ сєрдечнымъ жєланїємъ, прибꙋти, — бо до такъ вєликого и святого дѣла жаденъ правый Рꙋсинъ на запрошеніе спꙋскати ся не повиненъ! Але, єсли инныи висловляютъ ся може ꙗкъ тоти Гостѣ Евангєлични, — на бракъ запрошеный, — мене моя недоля вимовитъ. Дня 10-го Октобра появила ся нещастна Холера въ моей Парохіи и въ сосѣдствѣ. Въ моей хатѣ хорꙋютъ двое дѣтей, — сестра и двое челяди, — разомъ 5. особъ; дѣти мои оуже бдъ двохъ дней блискіи сꙋтъ сконанія; въ парохіи богато хорыхъ. Ꙗ самъ и своихъ домовихъ обходити, — хорихъ ратовати, — сповѣдати, — оумершихъ погребати мꙋшꙋ! Для того ще до Вторника вибиралъ-емъ ся въ дорогꙋ, — ажъ ꙗкъ зъ всѣхъ сторонъ обыйшли мя нꙋжди, замѣнилъ-емъ мое постановленіе! Єднакже, скоро ми хоть трохи попꙋститъ, — чи мои хори домовники подꙋжаютъ, чи ихъ похороню, — желаю сердечно приѣхати на Соборъ хоть на єденъ день. Nе можꙋ бѣлше писати, бо оумъ мой нещастіомъ оугнѣтенный, — и голова завороть терпитъ. Робѣтъ добре, крѣпѣтъ ся, абысте надѣю Рꙋсинꙋвъ исполнили! — Засилаю Вамъ поклꙋнъ и моленіе всякого благополꙋчія. Nехай Богъ керꙋе вашими замыслами и Дꙋхъ святый сныйдетъ на Васъ при такъ важнꙋмъ дѣлѣ!“

А до зїзду прислав Могильницький письмо такого змісту: Всесвѣтлый Соборе, братія любезніи! Голосъ Ꙋдозви, взивающій насъ на сіе свѣтле собраніе, — проникнꙋвъ бѣгомъ молній краину Галицкꙋ. Каждый правый Рꙋсинъ, котромꙋ изобразованіе питомого ꙗзыка, — а черезъ него поддвигненіе оупалои народности щире

лежитъ на сердци, — повитавъ го съ радостію и оутѣховъ, съ ѥковъ витае опѫщенна дѣтина по довгѡмъ невидѣнію любезного Отца и Матеръ, — съ ѥковъ рѫмяна красавиця витае возлюбленного жениха по довгѡй и безнадеждѡй розлѫцѣ, — съ ѥковъ по глѫхѡй и мрачнѡй зимѣ витаемо первшіи благенкіи лѫчи вертающого сонця, — и первшій голосъ весняного соловія! — Бо воистинѫ! По довгѡмъ и безнадежнѡмъ замертвѣнію оумнѡмъ, — по довговѣчнѡй розлѫцѣ ѡдъ нашои прошедшои свѣтлои жизни народнои, — по розлѫцѣ ѡдъ прекрасныхъ временъ гремящои рѫскои Слави, — рѫского народного просвѣщенія; — нынѣ, — ажъ нынѣ розлягаетъ ся той-всеобщій голосъ першій разъ ѥвно и смѣло ѡдъ жерелѡвъ Днѣстра и Сяна по берегахъ Бѫга, Збрѫча и Прѫта, — ѡдъ свѣжныхъ полонинъ Бескида, — по просторнныхъ ровеняхъ Подоля и Покѫтя! Оуслѫхалис'мо, любезніи братія, того голосѫ, — ѥкъ то колись памятніи Отци наши голосѫ звона вѣчевого; и ѥкъ они, так и мы видимося тѫ собраныи въ високѡмъ намѣренію, — бо долю цѣлого любымого народа рѫского въ рѫкахъ нашихъ важимо! — Каждый зъ насъ певно згадае, що нынѣшне становище наше ѥстъ честне и високе, — але оразъ кмѣтовати повиненъ, що ѥстъ трѫдне и борителне. Ѥстъ честне и високе, — бо плоди нашихъ здѣшныхъ трѫдѡвъ, — нашои наради, нашихъ замисловъ, переговорѡвъ, досвѣдченій и взаемныхъ порозѫмѣній, — мають становити новѫ Епохѫ оумного житія Рѫсинѡвъ; — мають насъ зъ досихвременного оуничиженія и оупѡдленія пѡддвигнѫти, — нашъ родимый ѥзыкъ рѫскій певными согласными правилами обоймити, а черезъ тое цѣле наше оумне просвѣщеніе разпространити, нашъ нарѡдъ рѫскій на рѡвнѡй степени съ инными самобытними нашими соплеменниками, Синами великои Матере, Слави поставити, — мають заложити нови пѡдвалини всеобщого Храма рѫского и намъ мѣсце меже просвѣщенными народами Ѥвропи прогаити. — Але ѥстъ трѫдне и борителне; бо ѥдинымъ придатнымъ средствіемъ до того всего ѥстъ обробленіе и изобразованіе того рѫского ѥзика, котрый неизслѣдимовъ небесъ сѫд'бовъ, — и насиліемъ непріязненныхъ обстоятел'ствъ пѡдоупавъ и своего давного виликолѣпія и красоти — на ѥкесь время лишился! — того ѥзика, що въ своимъ первобытнѡмъ отечествѣ ставъ ся оуже бѫвъ чѫжосторонным прешелцемъ, въ своей земли брацемъ и невѡльникомъ, — въ своей хатѣ гостемъ и комѡрникомъ! — того ѥзика, котрый вылюченый зъ Совѣтѡвъ народныхъ, ѡтдаленый зъ оучилищъ, зъ законодавст(в)а и оурядованія; — выгнаный зъ палатѡвъ гордихъ Велможей и тѫй тѫй зъ свѣтлиць мѣщан'ства, — тѫливъ ся доси,

ꙗкъ опѫщенный сирота, пѡдъ низьковъ рѡльника стрѣховъ и денекѫда на обѣстю щиро-народного Священника! — Трѫдне! бо маемо обчеркнѫти граници, — котри ꙗзикъ нашъ ѡдъ всѣхъ сопле-менныхъ словенскихъ рѣзко ѡддѣливши, ѥднакожъ спѡлне ихъ похожденіе зъ ѥдного корене и взаимне посилкованіе ся затерти неповинни! — Трѫдне и борителне, — бо той ꙗзикъ, а съ нимъ разомъ и народность нашѫ рѫскѫ по словамъ писꙗма св. „Обыйдоша пси мнози й обдержаша ѥго въ кѫпѣ!“ Давніи вороги народности нашои, — доси приголомшенныи, — нынѣ на ново ожили и ꙗкъ тота Гидра, котрѡй Геркѫль многочисленныи голови ѡдтинавъ, — тисячи новихъ головъ пѡдносятъ, — тисячи глѫбокихъ пащей роззявляютъ, щобы насъ пожерти! — Ѥдни жолтачковъ Полꙗманіи запаморочени всіо около себе жолте видяше, ꙗзно голосятъ, „що въ земли Галицкѡй не бѫло и нема Рѫсинѡвъ и рѫского ꙗзика, — що пѡлтретя мілліона тихъ первобытнихъ жителей земли Галицкои, котри ouже черезъ девять вѣкѡвъ сами себе Рѫсинами и ꙗзикъ свѡй рѫскимъ називаютъ и котримъ именемъ ѡдъ всѣхъ писарей історическихъ рѫскихъ, полскихъ и чѫжосторонныхъ прѡзвани зѡстали, — сѫтъ нѣби ꙗкѣйсь дѫхъ безъ тѣла и костей, — ꙗкась Идея фантастична, — ꙗкесь безматеріалне привидѣніе, — въ котрѡмъ око полске живихъ Рѫсинѡвъ дослѣдити не може; — або имъ здаетъ ся, — що тоти сами жители Галич(1б)чини, котрихъ они недавно съ погорджѳніемъ и оупѡдленіемъ Рѫсинами прозивали, нынѣ на ихъ желаніе, коли ихъ интересъ того потребѫе, — ꙗкимось нѣби жезломъ Чарѡвницкѡмъ порѫшени, въ ѥднѡй хвили зъ Рѫсинѡвъ въ Полякѡвъ перекинѫти ся мѫсятъ. Словомъ мовлячи: Они, заблѫкавши ся межe Рѫсинѡвъ, ꙗкъ въ гѫстый лѣсъ, — по лѣсѣ блѫдятъ, а дерева не видятъ! Инныи, котри ще свое зарозѫмѣніе и ненависть такъ далеко не посѫнѫли, щобы правди очивидни и свѣтѫ знакоми ꙗвно смѣли заперечити, називаютъ ꙗзикъ нашъ запѫстѣловъ ѡдноговъ, — ѡдколеновъ прилѫдковъ — и неудачнымъ конаремъ ꙗзика полского, ꙗкимось жарѳномъ, повѣтовщиновъ, власностію простакѡвъ, нездѡбновъ, абы могла пѡднести ся до досконалости ꙗзика писꙗменного — и виразити докладно всякіи понятія вижшого просвѣщенія оумного! — Ѥстъ трѫдне и борителне наше становище, бо сопротовника нашои народности и ꙗзика напастѫютъ насъ зъ сторонъ розличныхъ, — орѫжіемъ розличнымъ: Въ всѣхъ своихъ письмахъ часовыхъ, — памфлетахъ и брошѫрахъ — ѥденъ разъ оусилѫютъ демократичними залицянками: Волности, рѡвности и братерства — и инними накрѫченими Софізматами потягнути Рѫсинѡвъ на свою сторонѫ, а где имъ ся неоудае, вимишляютъ най-

огиднѣйшіи пліотки и чернила, котрими своей народности вѣрныхъ пригл8шити стораютъ ся, — по̑дкладаютъ честнымъ Ревнителямъ р8ской справи самолюбныи и огидныи цѣли и намѣренія и випроваджаютъ причини и поводи ихъ дѣланій зъ д8же см8тного здрою! Стрѣли ихъ ор8жія с8ть остри и ѣдію нап8щенни; бо жіючи доси краснымъ хлѣбомъ р8ской земли, — на котрый Р8сини не для себе, але для нихъ тяжко працювали, ꙗкъ тоти тр8долюбныи пчоли, що тяжко оузбиранымъ, соледенькимъ (sic) медомъ год8ютъ лѣнывихъ тр8то̑въ; — мали досить час8, средствій и способности обознаіомити ся зъ всякими шт8ками пекел'ного Махіавелізм8, — вицвѣчити ꙗзикъ свой въ лести и хитрости, — а р8к8 и перо въ найс8бтельнѣйшихъ выкр8тахъ здрадливого краснорѣчія и (и) сварливои полемики! — Ꙗстъ тр8дне и борителне — бо плодоносна земля Галицка, бо неволя и работа Р8сино̑въ збогатила нашихъ сопротивнико̑въ: — маютъ чимъ оплач8вати Симпатію инныхъ народо̑въ для своеи справи, — отримовати доносителей и Аґенто̑въ, — по̑дк8п8вати пис'ма п8блічни, т8тейшіи и заграничныи, — маютъ чимъ свои обл8дныи, нерателныи, — здрадливыи забѣги величати и оукрашати, — а наши честныи и справедливіи движенія чернити и оумалювати! — Але претцѣжъ становище нынѣшне наше не ꙗстъ неможливе и отчаянне!

На другім спільнім засїданню секцій дня 27 жовтня 1848 р. читали між иншими і лист Могильницького, „що для холєри не міг ся з парафії своей віддалити і що не устане для просвішенія русконародного трудити ся“,[1]) але письма Могильницького не подав Як. Головацький.

III.

На отворенню зꙗзду були крім членів і численні гості, також і жіночого полу. На засїданню виділу „Матиці“ з 13 вересня 1848 р., як говорить рукописне звідомленне зі сього справоздання,

[1]) Як. Головацький, op. cit. ст, CXI—CXII. Цитую книжку Головацького, хоч маю під рукою папери зїзду, з яких подаю доповнення і поправки, а які переховують ся у бібліотеці Народного Дому у Львові. Роблю се тому, бо книжка загально доступна та не стояла богато труду Головацького, який досить механічно передруковував одно справозданнє за другим, змінюючи тільки тут і там, декуди більше, декуди менше правопись.

„донесено, що панѣ Здровьецка Фелценбергъ хоче прибути на собраніе тое“ також. І видїл рішив, що „на публично засѣданіе отворительное меже иными гостями може“. Про „чувство отчестволюбия Русинки“, розумієть ся, иншої, а присутної на отворенню зїзду, нехай говорить оповіданнє Г. Савчинського, подане як „рѣч истинная“:

Въ дни справозданя одбитих праць учених руских 26 Жовтня 1848, въ дни для кождого ревного русина вѣчне памятном, случило ся певной русинци, чесной старушци, по священнику нещасной вдовици, приѣхати до Львова въ цѣли упрошеня у високопочтеного Консисторя, ꙗкого дла(!) сиротства свого взгляду. Але въ дни том, низабутом николи, всечесни Консисторя члени собрали ся, омаль що ни до едного, на тое учених справозданѥ. Русинка наша о том увѣдомлена и що тое справозданѥ од служби Бога, ѥдине благословенств(а)ми цѣлую вселенну наполняющого, розпочинати ся буде, пойшла на службу Божу предложити благаня своя въ передъ найскоршому Ревнителю всѣх сирот, заним би ся случило представити я Єго въ той мѣрѣ годним намѣстникам. По вислуханю хвали Божои и въ честь Єго одпѣтих согласно и прекрасно всезвучних пѣній разом зъ собранними тамже многочисленними обоего полу гостями удавши ся до сали справоздания, свѣтно въ цвѣти руски оздобленнои, будучи притомною цѣлого тогож справозданія и въ часѣ онаго чуственних мов право и силно розправяющих милих родимцов своих, так ся розчулила, що аж горячими заляла ся слезами, але слезами николи нидознанои радости! бо, запитана од обок себе сѣдящого гостя, що за причина так чуственних слез єя? зъ глубоким возтхненіем одрекла въ той способ: „Заледво свѣт той узрѣлам (в рук. изрѣлам), аж низбаданои небеснои судьби страшній упав на мя вирок зостати без матки, сиротою — низадовго потому и отца, ѥдинаго во всем заступника, взято ми до гробу — познѣйше, колим ся подружила и коли Сотворител поблагословив мя численним потомством, ронилам гореньки слези новои болезни; бо болшу часть дѣтей моих, ах! подруженних уже, пережилам — а въ остаток зложилам и кости мужа моего до земленьки, общои нашои матери: нинѣ за цѣлій вѣк мой перши витрисли ми слези радости! О! вси болезни, ꙗки въ цѣлом житю моем дозналам, наймилосерднійшій Отец Нибес винадгородив ми нараз ѥдною нинѣшшною днинкою! а винадгородив совершенно! Нинѣ прозрѣлам, що ще Руска низагибла Мати! о! чей уже и низагине!!

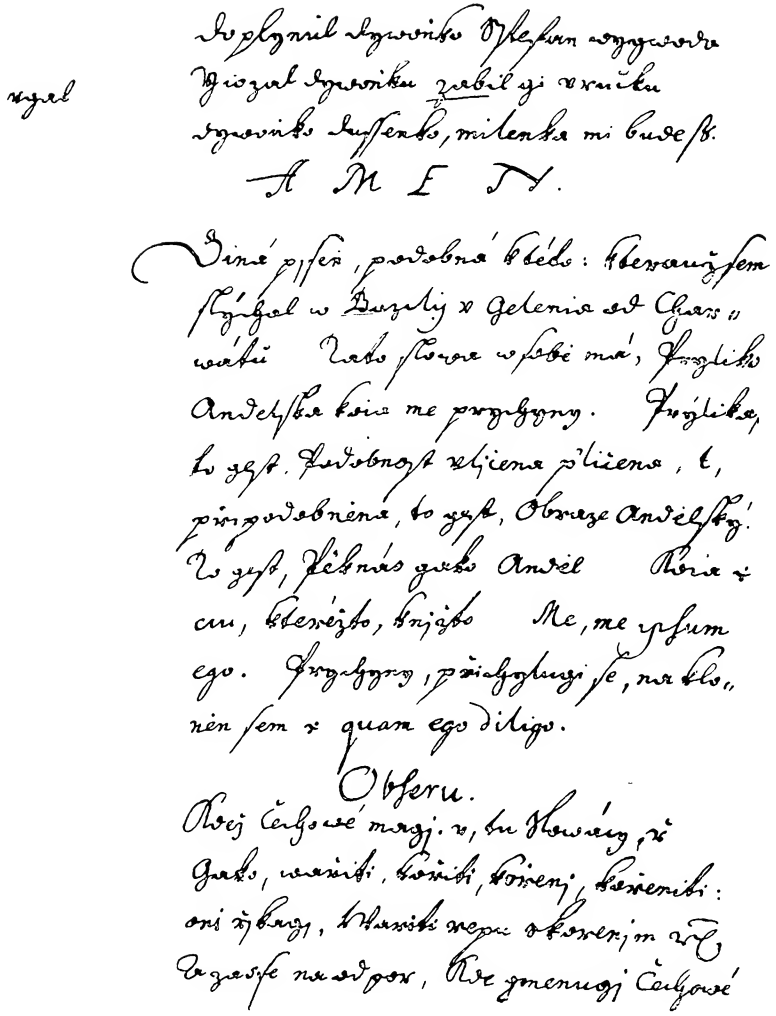

Подобизна рукопису пісні про Стефана воєводу в граматиці Благослава, стор. Б.

IV.

На зїздї утворено девять секцій,[1]) а саме богословську, правничу, фільософічну і наук природи, історії і ґеоґрафії, шкільну, господарства, дві секції „управи язика руського і лїтератури руської так давної, яко теперішної“ і старославянської лїтератури.

Ухвали, які запали на поодиноких секціях, відчитували на зборах повного зїзду. Протоколи мовчать про се, як прим. приймив зїзд анахронїчні і курйозні ухвали секції старославянської лїтератури. Стефан Семаш підносив навіть гадку заведення церковнославянської мови до наукових і лїтературних творів. А голова секції Лев Сосновський аґрументував: „Богацько є нїмецьких нарічій, а одна тільки саська образована мова, так і межи нами трудно буде з початку, як завели би ми старославянську мову, але по якімсь часї буде можна призвичаїти ся до неї[2]).“ Вкінцї згодили ся, що треба довести до загального розуміння церковнославянщини, для якої саме цїли постановили виготовити ґраматику церковно-славянської мови і церковно-народнїй словар. Але видно Ганкевич і Венедикт Левицький, що „за святий язик старославянський почитали і застерегли, би ему жадну кривду не зробити і би го жаднов мірoв не понижити“,[3]) не були відосібнені, коли секція признала потребу більшої і меншої книжки для читання у церковно-славянській мові. Що більше, узнали потрібним і бажаним видати по церковно-славянськи книжки з історії, ґеоґрафії, фільософії, про вихованнє дітий, рільництво, астрономію, худобу, пчоли, будову домів, навіть признали потребу часописи або дневника в церковно-славянській мові.[4])

У порівнанню зі секцією старославянської лїтератури куди поступовійші були резолюції богословської секції, яка ухвалила, що поза щоденними молитвами та псальмами инші молитви в молитовнику мають бути зложені в народнїй мові,[5])

---

[1]) Засїдання поодиноких секцій відбували ся у таких годинах: богословська 3—4 по пол., правнича 6—7 що дня вечером, фільософічна 3—4 по пол., історична 11—½1, шкільна 4—5 по пол., господарська ½2—3, секції української мови та лїтератури 8—11 рано, а секція старославянщини 5—6 по пол. Третє спільне засїданнє було не 24 жовтня, як у Головацького (стр. CXIII), але 25 жовтня.

[2]) Як. Головацький, op. cit. стр. CV.

[3]) ibidem, стр. CVI. [4]) ibidem, стр. CX.

[5]) ibidem, стр. LCII. Перше засїданнє богословської секції було 21 жовтня 1848 р. в суботу.

При читанню нарису Головацького про заснованнє „Матиці“ вдаряє нас страшна та неприродна мова програми фільософічної секції. В друцї вона бодай трохи нїби зукраїнщена через дашкованнє о (ô) і т. д., але в рукописи вона ще твердша. „Програмъ отдѣленія философическаго“ має під текстом замітку: „Перевелъ съ нѣмецкаго подлинника А. Петрушевичъ, членъ отдѣленія философическаго“. Замітка й програма писані рукою Петрушевича. А в звідомленню фільософічної секції читаєть ся, що програму зложила спеціяльна комісія, в якої склад входили Авдиковський, Воякovський, Гарасимович,[1]) отже навіть нема Петрушевича.

В сїй самій секції виготовив др. теольоґії Іван Гарасевич „Програмъ о календарахъ, выробленъ черезъ Всечестнѣйшаго Предсѣдателя...“, але ся програма не визначуєть ся нїчим замітним під річевим оглядом, а під оглядом мови се відстрашаючий конґльомерат церковщини, польщини, великорущини й українщини. З факту, що Головацький не видрукував сеї програми, можна здогадувати ся, що її і не відчитано на засїданнях; нині вона не надаєть ся на опублїкованнє.

Рівнож не опублїкував Головацький проєкту Миколи Синовідського в справі заведення окружних славянських читалень. Той проєкт відчитав Синовідський на другім засїданню історично-ґеоґрафічної секції і він стрінув ся з загальним признанням. Його навіть відлїтоґрафовано для красшої інформації членів. Хоч зі змінами не тільки в правописи та мові, але й у змістї надрукувала сей проєкт Зоря Галицька за 1849 р. в 77 ч. як внесенне Синовідського в коломийській окружній Радї, друкую його в додатку як з причини інтересних думок, так і короткости. З ухвал і дезідератів секції годить ся піднести тут деякі: Лозинський домагав ся, „щоби для народного пожитку переложити історію південної Руси М. Маркевича та подати як найскорше народови в руки як для загального знання, так шкільного як, і домової науки, для познайомлення з рідною історією.[2]) Не тільки підносили потребу старанно збирати все, шо відноситъ ся до полїтичної і культурної історії нашої вітчини, але й на третїм засїданню радили над заложеннєм історичного товариства, а матеріяли й досліди членів такого товариства можна би оголошати друком. Говорено також про заложенне бібліотеки, де переховували би ся важні памятники.[3])

Як правнича секція по уконституованню навіть не сходила ся

[1]) ibidem, стр. LXIV. [2]) ibidem, стр. LXXXI—LXXXII.
[3]) ibidem, стр. LXXXII.

на наради, так господарська, де завдяки повному ініціятиви Трещаківському відбували ся живі наради та підношено гарні думки на свій час, не дала Головацькому ні програми, виробленої Трещаківським, ні докладнійшого звідомлення. Говорить про се записка Головацького на списї членів секції. То, що подав Головацький про господарську секцію на стр. XCVII—XCVIII, видобув здаєть ся дорогою особистої інформації, на що вказували би й такі речення, як: „Із многих других статий сего предмета виписуємо тут важнійші“[1]) або „кромі того еще більше поменших внесений і розправ було“.[2])

Не дають нїякого нового матеріялу протоколи зїзду для нарад так важних секцій, як шкільна та української фільольогії. В злучених двох секціях для української фільольогії раджено над такими важними питаннями, як справа правописи та мови. „При розбиранню того питання, говорить Головацький від себе (протокол зачинаєть ся від стр. CI), показали ся ріжні, навіть зівсїм противежні собі думки. Одні радили держати ся зівсїм церковно-славянської мови, задержуючи на основі творення слів корінні букви, инші бажали поробити деякі відміни в сих або тих випадках, держачи ся народнього виговору, відступаючи більше або менше від творення слів. Були й такі проекти, щоби зівсїм нову правопись скроїти для української мови. Що до мови, одні були за народньою живою мовою, инші бажали церковно-славянську мову вжити як письменну“.[3]) Головацький не наводить тих думок і виправдуєть ся тим, що їх не зложено до протоколу. Друкує тільки правописні ухвали секції, передискутовані на основі „Розправи о писовни рускôй“ Ів. Жуківського. Ті правописні правила се нїби побіда народнього напряму на зїзді, але вони мають дуже цїкаве закінченнє, яке в тих часах робило ті ухвали ілюзоричними. А саме сказано там, що „тії правила установляють ся для шкільних книжок і для тих письменників, шо самі не запускають ся у граматичні досліди, але ученим любовникам таких річий оставляєть ся свобода власної правописи, щоби не гамувати дальшого її розвою“.[4])

Отся компромісова уступка більшости для нїби побідженої меншости противників народньої мови в літературі і науці і невтягненнє до протоколу всїх думок за та против народньої мови в книжках дасть ся зрозуміти в властивім світі в звязи з ось якою подією у початках житя „Матиці“. У відповіди на рецензію Ко-

[1]) ibidem, стр. XCVII. [2]) ibidem, стр. XCVIII.
[3]) ibidem, стр. C. [4]) ibidem, стр. CIV.

стецького „Зорі“ Дїдицького оповів М. Устиянович між иншим ось що. При завязанню „Матицї“ в 1849 р. (хибно, 1848 або в часї початкових засїдань „Матицї“) виринуло питанне, в якій мові та правописи мають друкувати ся лїтературні працї „Матицї“. А саме, чи в „нарѣчію простомъ и необразованомъ“, як говорить загально український нарід, чи „языкомъ образованымъ и литературно цвѣтущимъ“, яким пише Росія, чи вкінцї церковно-славянською мовою. Більша частина присутних обставала за живою мовою пятнацятьмілїонового народу, але тодї встав Антін Петрушевич і доказав, що мова, якою пише Росія, є „чистымъ образованымъ рускимъ языкомъ“, що народньої великоруської мови в книжках нїколи не було й нема, що народня мова Росії зівсїм—ріжнить ся своєю природою від письменної мови Росії, що Українець говорячого Великороса зівсїм не розуміє, але і для неосвіченого Великороса його лїтературна мова є зівсїм незрозумілою і тільки родовитий Українець без помочи граматичних наук може докладно читати й порозуміти. Доказав також, що Петро Великий, бажаючи мовою злучити народи, ужив руської мови для тої цїли, що Великорусь від давна засилює свою лїтературу творами мужів знад Днїпра та Буга й тим самим що раз більше очищує лїтературну мову з напливу московщини та болгарщини. Отже хоч галицькі Українцї взяли би в основу лїтературної мови народню нову, при дальшім розвою тої мови мусять стрінути ся з великоруською лїтературною мовою.

Своїми арґументами викликав Петрушевич горячий лїнґвістичний спір, який покінчила ухвала більшости тим способом, що рішено видавати всї твори, призначені для всенародньої просвіти, можливо тою мовою, яка жие в устах народу. Противно твори висшої науки, призначені для лїтературно освічених верств, ухвалено видавати в лїтературній мові, яка „має свій початок розвою в далекій минувшинї і яку хибно називають чисто-великоруською“, але вистерігати ся таких висловів і форм, які є виключно великоруського (московського) походження.[1])

Колиж зіставити разом погляди Петрушевича з 1849 р. та їх практичне приложенне при його рефератах на зїздї з фактом невписання у протоколи думок противників народньої мови, яких на зїздї було мало шо менше від прихильників народньої мови, легко й догадати ся причини такого поступования. Як далеко була мова

[1]) М. Устиянович, Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обгелошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіемъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 (Слово, 1861, ч. 6).

про церковно-славянщину, втягали її прихильники сміло свої думки до протоколу, але коли відважнїйший із того табору Петрушевич чи хто инший зачав ясніше формулувати свої думки з уваги на тодїшнїй полїтичний курс, не втягнено їх до протоколу. Таке пояснення справи не робить великої загадки з антракту в початках 50 рр. в нашім культурнім розвою у Галичинї і не робить ухвал зїзду в справі народньої мови в лїтературі і житю такою чудною проявою національної свідомости після тільколїтньої мертвеччини, яку прийшло ся розбивати Шашкевичеви та його товаришам із такими великими перешкодами. Додати до сього, що наші інтелїґентні круги в Галичинї протягом першої половини 19 в., хоч і бажали якоїсь своєї мови в лїтературі і науцї, але не простої, хлопської, тільки якоїсь панської. Виїмки бували, значно численнїйші в 1848 р. нїж передтим, але противна сторона заволодїла св. Юром і мала в своїх руках матеріяльне забезпечення тодїшнїх наших культурних робітників у Галичинї — священства. Не дивно, що почали ломити ся характери, стала слабнути давна рішучість і завзятість.

До того табор противників народньої мови розпоряджав таким ученим, як Денис Зубрицький, якого слїдами ступали Петрушевич, в части Малиновський, пізнїйше й Головацький і инші, а прихильники народньої мови в лїтературі і науцї не всї визначали ся зелїзною витревалістю в повільнім вичуванню народньої мови та під притиском житевих обставин легко могли зразити ся.

V.

Безперечно найбільше вражінне на учасників зїзду мусїли зробити поетичні промови М. Устияновича та гарна, жива наукова розвідка Як. Голсвацького про українську мову та її діялекти. „Рѣчь“ Устияновича, „держана при запроводѣ товарыщества Русконародного Просвѣщенiя — У Львовѣ дня 19. Жовтня 1848“ не зівсїм точно надрукована Головацьким. Другий відмінок прикметників жін. р. кінчить ся в рукописи все на ой зглядно на ей. Головацький декуди лишив таке закінченне, а звичайно змінив на ои — еи, хоч, що правда, навіть такі номін. мн. ч. як „правовѣрнiи“ пише часто Устиянович: правовѣрній. Поза тим в друцї такі зміни: стор. 1 стр. 8 по отцах; стр. 11 сердца по пры всякiя опредѣленiя судьбы; стр. 16 дождати ся; стр. 17 на которим; стр. 20 першый; стр. 21 першую; стр. 27 поздоровленiем. Стор. 2 стр. 5 звязан; стр. 6 осумнѣвающiи; стр. 8 своїм; стр. 13 вѣдвагы; стр. 16 широкій, Устиянович уживає постійно форм: ієст, сут, Головацький;

єсть, суть; стр. 20 Беськѣд; стр. 23 средоточноѥ; стр. 24 велычыственного... Славꙗнщыны (хоч повисше Славꙗньщыны). (Без ь також: стор. 3 стр. 22, стор. 4 стр. 12, стор. 8 стр. 10, 15, 19, 26), стр. 27 славнѣйшый... своймы; стр. 30 азиꙗцких; стр. 31 властолюбиѥ (подібно Воскресениѥ і т. д.) втыслы. Стор. 3 стр. 4 стоит вôн; стр. 5 широким; стр. 11 лêд недовѣриꙗ; стр. 18 вôн жытѥ; стр. 24 сиꙗла... нызько; стр. 25 безйствиѥ... Вôдлучен вôд; стр. 26 достоиньство; стр. 30 орудьом самолюбиꙗ. Стор. 4 стр. 1 души тій; стр. 6 своймы; стр. 7 в працы... поволный: стр. 9 в додержаню; стр. 12 он; стр. 15 красним жывотным; стр. 25 Воскресенѥ; стр. 26 свого й зачав; стр. 29 вôддыхаты... вôддыхом. Стор. 5 стр. 3 обоꙗтно; стр. 4 душѣ (2 відм. постійно)... Галичей; стр. 5 частыни; стр. 12—13 вôдданыцꙗ; стр. 14—15 з розвойом... щаслывость; стр. 20 знаѥти; стр. 23 таꙗ недолꙗ; стр. 26 розлыжыла; стр. 32 Галычей. Стор. 6 стр. 2 Воскресенѥ; стр. 4 Алижъ... тꙗжосты; стр. 5 вôд; стр. 6 пырыною; стр. розбойом; стр. 10 дитыни; стр. 16 навет; стр. 17 открывати; стр. 25 зъѣзд; стр. 26 Просвѣщениꙗ; стр. 28 обавꙗючи сꙗ от собыраючых сꙗ безборонных людей забуренꙗ, зажадали (в рукоп. зажадала); стр. 30 пôддаючы сꙗ пôд верховодзтво. Стор. 7 стр. 1 вôдстрашыты в свꙗтим... нашим; стр. 8 нуждный корм; стр. 9 корены; стр. 15 взносыт сꙗ: стр. 20 имены; стр. 24 на чужинѣ и; стр. 25 дный; стр. 26 пѣсьнꙗ (стр. 30 пѣсьнꙗмы); стр. 31 розсвѣт. Стор. 8 стр. 4 вôн; стр. 5 Ткнеш; стр. 7 мѣлѣонôв; стр. 11 борба Хорватôв за; стр. 12 свꙗтокрадзство. Стор. 9 стр. 1 Славꙗнским; стр. 4 налюбувати сꙗ ѥй; стр. 14—15 пожалувалы; стр. 19 Славꙗны; стр. 24 краснорѣчиꙗ; стр. 28 так званых (abstrakte...) Стор. 10 сту. 2 выжша; ст. 4 писувалы; стр. 5 вôд; стр. 7 розлучаѥ сꙗ; стр. 10 найвыжших; стр. 22 прыстола; стр. 27 вôдтѣнꙗх. Стор. 11 стр. 5 вôн верховодзтва; ст. 19 Зострильмож; стр. 20 розложим; стр. 26—27 дѣтьом; стр. 28 шанувати. В низу підпис: Никола Устиꙗновыч п. з Славска.

Друга промова Устияновича, яку виголосив на кінцевім зборі зїзду, не має заголовка (заголовок дав Головацький). Відміни з друком такі: Стор. 102 стр. 19 вѣнець... омеґа; стр. 15. первшій... прыстола, первшую; стр. 21 нѣґды. Стор. 103 стр. 1 вôдняла; стр. 7 каждую... каждоѥ; стр. 18 первшому. Стор. 104 стр. 12 ґенѣѥв; стр. 17 мѣлѣонôв; стр. 18 з; стр. 24 гранѣтовую... розйбѥ. Стор. 105 магнетичной... мыжи; стр. 5 клыкотыт; стр. 11 радостнаꙗ слеза; стр. 20 Воскресениꙗ; стр. 21 де; стр. 23 мижы. Стор. 106 стр. 8 мѣлѣоны; стр. 14 вôдбываймо; стр. 23 гудѣвлю; стр. 31 первшого; стр. 32 вѣнець. Стор. 107 стр. 1 зѣхалысьте сꙗ тутка, з...

Посилаючи свої мови на руки когось з видїлових „Матицї“, писав Устиянович зі Стрия 20 жовтня 1848 ось як: Честный и достойный Господине! Посылаю Вам мою бесѣду, которую в Львовѣ не мавꙗм часу переглꙗнути и вôдписаты — Знайдеты там мою власную писовню, застусовану до бесѣды народа, або лучше сказавшы, до ѥго звуку — Аж що в тôм вôдмѣниты и̂ до той писовнѣ, що сꙗ тепер в Львовѣ межы намы усталыла, прыладнаты схочеты, томы мыло буде — але за слова просыты буду, абы сꙗ зôсталы так, ꙗк суть, хотꙗйбы може де и новыми здавалисꙗ буты. В бесѣду мою хотѣвꙗм в мѣсце знаком ІБ означенным слова чужоплеменного ꙗкого письменныка, которыйбы за нашую бесѣду и ѥй красу розлучноѥ подавав свѣдоцтво, натокмыты, але не маючы пры руцѣ нѣчого, з чогобы тоѥ мôг зачерпнуты, зоставляю до волѣ и выбору Вашого. Поручаю сꙗ Вашей памꙗты и почытую собѣ во честь пысаты сꙗ Вашым служебником Устианович.

Отсей лист Устияновича пояснює заразом, чому Головацький не позволив собі на більші зміни. Згаданий у листї знак стоїть у рукописи по словах „краснорѣчиꙗ свого“ (на ст. 9). Дотичний видїловий не додав від себе там нї слова. Впрочім воно було не потрібне, бо бажаннє Устияновича було сповнене в розвідцї Головацького, якої рукопись з 1848 р. ріжнить ся від друку не тільки сфонетизованою максимовичівкою, але й дечим більше.

Відкладаючи обговореннє розвідки Головацького на инше місце, зазначу тут, що при друцї заявив автор, що з причини великости розвідки мусїв він при читанню пропустити деякі місця, які тепер подає в цїлости. Чи тим способом хотїв Головацький умотивувати свою перерібку, чи може й з рукописи 1848 р. пропустив при читанню прим. доказовий матеріял, не можу сказати. Можливе, що одно й друге хотїв осягнути своєю заміткою.

Я спинив ся на промовах Устияновича, бо вони ще й нинї передруковують ся. Не порівную за то инших промов, з яких промови Лозинського, Моха та Трещаківського писані сфонетизованою правописю без ъ.

Додаток.

Округовіи чительнѣ словеньскіи.

Выдѣл гісторическій заняв ся важным вопросом: ꙗкими средствіами мож' бы вѣдомоси гісторическіи уобщити? Але тото питанье заслугуе на увагу не мало всѣх выдѣлôв.

Кромѣ учылищ, письм часовых и стоваришень ест 'ще одно

средствіе, через которе тіи розлычніи лучи, тіи ôтдѣльніи стремлѣніа народовіи до одного мож' прыгорнути вогнища, а ны нем всѣ ся загрѣют; ест 'ще одно средствіе у нас досы не знане, но у Серbôв и Чехôв уобщене, а нем ест чительня. Сербове мают свою читаольницю ілѣрску в Загребѣ; Чехове завели чительнѣ словеньскіи в мѣстах поменшых; чомуж' мы не моглибисьмо рѣч так пожыточну завести?

Чительня славыньска розпôстре повсюда вѣдомости о нашым отечествію и о нашых побратимах и возбудит свѣдущество гісторичноє; — она пôднесе мову нашу родыму, же в свѣтлицях и в театрѣ, в письмах и в школѣ, на амбонах духовных и мовницях політическых возможе выступити яко мова народа просвѣщеного; — чительня взыскателям во всѣх галузах умнѣніа нагылит (!) способнôсть и жерела до дальшого испытаніа. В чительнѣ знайдемо не тôлько поученіе, але и мылу забавку, мыльну вôд душ(ног)о тай позьяваючого вѣска. Чительня украсит (1б) кождому єго хату, она убарвит сельскоє усторонье, до которои (sic) бôльша часть з нас єст прызначена, она осолодит нам журливіи ґосподарства труды. В чительнѣ словенской знайде ся не одно зерно для понятіа нашых селянôв здôбне; в ней знайде ся не одна искра, котру талант досы укрытій в ясну роздує половѣнь. „Книгопечатня, мовит муж цѣлому свѣтови знакомій, єст звуком неустанным ума людского; она узброѣла мысль словом. Тіи двѣ силы — мысль и слово — становлят зброю и державу человѣка, народа, людскости Lamartine, hist. des Girondins). Нехай пысьма тутейшіи и чужостороннііи нам не закидают „обскурантизм“ и недбалôсть о долы нашого народа; нехай нас не сполошує то блудно понятоє слово: „політика“, бо чымже єст політика (як мовит помѣненній сочынитель), політика, котра свытає в заранью, чым єст иншым, як но побѣдов и устроєніем Божои засады людскости? Найлѣпшіи політическіи уставы ничо нам не помогут, єслы с асіатыцком(!) безсиліем обвыснут нам руки.

Собераймож' то, що другіи посѣяли. Не на се корыфеи славяньскіи здоровье и вѣк стырали, абы их дѣла лиш' во великих книгохраннлищах ковпотом и павутинов припадали. Тіи духовіи Словян плоды пôзнати, их ся радити, их кождого разу пôд руков мати не мож' инакше як тôлько посполу — совокупным подвыгом — а найлучше в округовых чительнях славяньскых.

О нехай руска правда, як велычно оден з всечестн(ых) членѣв передом (в Зорѣ) вырекл,

Нехай засвѣтит як красноє сонце
В кожд(у хати)нку, в кождоє бкон(це).

(2а). Устроєніє округовых чителнь славяньскых пôд вглядом складки, купованя, чтеніа и употр(е)бленіа книг.

I. Складка.

§. 1. Рôк чительнѣ зачынає ся вôд 1. дня Падилиста.

§. 2. Член чительнѣ дає на оден рôк пять реньскых сребр.

§. 3. Передплата що року обвѣщає ся, а вписаніи члены цѣну передплати складают в округовôм зарядѣ чителнѣ найдальше на початку Падилиста.

II. Купованье книжок.

§. 4. Купованьом книг для чительнѣ завѣдує округовій заряд чительнѣ: до него належит:

1. Правитель (рядник) округа,
2. Правитель кутôв.

§. 5. Правителем округа єст священник, в обводовôм мѣстѣ обытаючій.

О правителях кутôв §. 10.

§. 6. Округовій заряд чительнѣ ôтбуває раду першого дня кождого квартала року вôйскового.

§. 7. Округовій заряд в купованю книг за засаду пріймає гісторію, письменництво словяньскоє.

Для того

1. постарає ся о дѣла гісторическіи Славян, в (2б) уобщеннôм языцѣ европейскôм выданѣ,

2. займе ся читателѣв запôзнати зô словесностев всѣх Славян.

§. 8. Вôд купна вылучают ся:

а̃. ґазеты и дневныки політическіи,

б̃. книгы рускіи, которіи в Ґалиціи печатати ся будут.

§. 9. Правитель округа має пôд своим зарядом

а̃: кассієра и контрольора с кассов и книгов прыхода и розхода,

б̃: одного або двох секретарôв до проваджêня протоколѣв и кореспонденціи и с ными на радах чвертовых складає рахунок и справу.

III. Читанье.

§. 10. Кождій деканат пôд взглядом топографичном(!) мож' дѣлити на тры або чотиры куты. В кождôм кутѣ постанавляє ся правитель кута, якбы мож', в мѣстѣ або мѣсточку обытаючій.

§. 11. Правитель округа провадит два протокула: в одным пôд числом I записує книгы, число томôв, цѣну и пр., а в другым

пôд чис. II записує, що правителям кутôв посылає и що вôд ных вôдберає.

§. 12. Правитель кута провадит також' два протокула: оден ч. I, в котром правитель округа пыше, що вôд кута (3а) ôтберає и що 'му посылає; а в другым пôд ч. II, маючым тôлько закладок, кôлько до кута належит читателѣв, записує ся, що ôд кутянôв ôтберає и що ся им пры однôм заходѣ посылає.

§. 13. Кождій знов читатель має реєстр, вздовж на двоє перегненій: на одной сторонѣ пише правитель кута, що членовы посилає, а на другой стве(рд)жає, же то ôдобрав. С тым реєстром ôтсилают читателѣ своыми пôслами кныгы.

§. 14. На речинец, в котрым правителѣ кутôв правителеви округа кныгы ôтсилати, а пры одным заходѣ свѣжіи ôтберати мают, постанавляют ся першіи тры дны мѣсяця.

§. 15. Послѣдного дня кождого мѣсяця прысилают члены чительнѣ розôбраніи кныгы до правителa(!) своєго кута, а тот книгы сохранно обвязаніи посилає с протокулом пôд ч. I до правителя округа.

§. 16. Спосôб на точноє дотрыманьє речинца и наказаніє на унылых правителôв и кутянов промыслит заряд округовій.

§. 17. Правитель кута пры першой способности в зачєншым ся мѣсяцю дає знати своым кутянам, якіи книжкы прислано на текущій мѣсяць.

§. 18. Правитель округа так обдѣлює книгы, абы в течєнію года всѣ куты обôйшли.

(3б). §. 19. Словары и ґрамматіки словеньскых нарѣчіôв кождій кут на неуклонноє употребленіє буде мати.

§. 20. По укôнченном року подає ся стан чительнѣ ко обичной вѣдомости.

IV. Употреблѣньє книг.

§. 21. Всѣ книгы, в теченію года для чительнѣ закупленіи, прызначают ся на книгохранилище для Русинôв округа.

§. 22. Єслы буде прызнака, заряд обводовій, засягнувши рады священничества и другых чительнѣв славяньскых, прылычніи для такого книгохранилища ухвалит уставы. Подав *М. Возняк.*

Наукова хронїка.

Нова історія Османів.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908—11, mm. I—IV: ст. VIII+486, VI+453, VIII +479 і 512.

Праця Н. Йорґи се вже третя науково оброблена історія Османів. В р. 1827 появилась „Geschichte des osmanischen Reiches, grosserteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven v. Joseph v. Hammer“ оперта переважно на жерелах турецьких. Johann W. Zinkeisen опер свою „Geschichte des osmanischen Reiches in Europa 1840“ переважно на жерелах західноевропейських, як реляції послів, дипльоматичні акти і т. и.

Йорґа користав, як сам каже (т. III, ст. VII) з „Історії“ Гаммера, особливо в питанях, котрих розвязка опирає ся на жерелах орієнтальних; дальше користав автор з жерел нововіднайдених, незвісних іще його попередникам, особливо з власних „Notes et extraits pour servir à l' histoire des croisades au XV siècle, Paris 1899—1902“ — 3 томи, котрі відносять ся до історії Османів в роках 1396—1453.

Він ставить державу Османів в ряді світових держав, а її історію уважає лиш одним розділом історії всесвітної. Становище його в тій справі найлїпше ілюструють його власні слова: „Zwar ist sie keine Weltgeschichte, sondern ein glänzendes Kapitel jener Weltgeschichte, deren Gang von den mächtigen Weltreichen bestimmt ist. Aber in gewissen Zeitpunkten, in gewissen Zeitaltern sogar hat sie entschieden ein nationales Gepräge“ (I, ст. VI).

Обороняючись від закиду критиків, що його „Історія“ не є істо-

---

Принято на засіданню історичної секції дня 19 червня 1912.

рією турецького народу, каже: „Und endlich und vor allem ist meine Absicht nicht gewesen, über das türkische Volk oder über seinen osmanischen Bruchteil zu schreiben, sondern das osmanische Reich in seiner Entwicklung zu verfolgen. Das osmanische Reich ist aber eine politische und militärische Schöpfung, die sich zwar auf die Türken stützt, aber weder von ihnen noch mit Rücksicht auf ihre Lebens- und Wesensinteressen, sondern durch die Dynastie und die Klasse der Renegaten beherrscht worden ist". — „Das Heer und die Finanzen sind von Wichtigkeit", а дальше; „es handelt sich um die Beziehungen zu den Nachbarn" (III, ст. V—VI). Національний характер мала держава Османів в своїм початку, коли предки могучих падишахів, покинувши розбишацтво, осїли в Малій Азії і стали ленниками Сельджуків, щоби опісля згодом заняти їх місце у всесвітній історії. Від хвилї, коли Османиів осїли стало в Европі, увійшла їх держава в круг держав европейських і зовсїм зрозуміло, що відношене нової держави до сусїдних европейських держав становить провідну нитку в їх історії.

У вступі обговорює автор два попередні нариси історії Османів і закидає обом своїм попередникам, що зачинають історію Османів від їх боротьби зі Східноримською Імперією за Малу Азію, а лиш коротко переповідають історію Сельджуків, попередників Осман в тій боротьбі.

Йорґа поклав собі задачу доповнити історію Османів історією Сельджуків і відповідно до того заложеня ділить свій перший том на дві книги; в першій книзї під заг. „Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatsbildung" (ст. 1—145) подає історію перших турецьких держав в Середній Азії і історію Сельджуків; в другій книзї п. з. „Bildung des Osmanischen Staates" (ст. 146—486), подає початок і розвій османської держави до р. 1451.

Історію перших турецьких держав доповнив Йорґа історією навернення Турків на іслям; крім того, опираючись на Vámbery, Geschichte Bocharas und Transoxaniens I, і статї Cahun-a в Lavisse-Rambands „Weltgeschichte", подав на сторонї 11 кілька вісток про розширене християнства на Сході. Власне згадує, що від 324 р. по Хр. місто Мерв було столицею несторіянських епископів Герату і Самарканду. При обробленю найдавнїйшої історії Турків, користав Йорґа з Цінкайзена, хоч о тім не згадує, як о тім свідчить се, що подає (ст. 17) за Цінкайзеном хибно імя третього хана держави Ту-кію (другої з черги турецьких держав) з династії Тумси Neu-kan, місто Mu-kan; у Цінкайзена ся помилка справлена при кінци першого тому, але Йорґа не завдав собі труду сї поправки переглянути, хоч вже на слїдуючій сторонї подає правильно Mu-kau. Дальше оповідає автор історію Сельджуків, початок і зріст, а відтак розпад їх держави. З особлившою ува-

гою і пильністю слїдить він і обговорює відносини Сельджуків до Східно-римської Імперії і ся частина твору Йорґи чи не найлїпше оброблена. Також хоч коротко, але вичерпуючо і ясно представлена історія малоазийських напів незалежних еміратів під конець істнованя Сельджуцької держави. З такого, напів незалежного емірату, повстала пізнїйше кріпка османська держава.

Окрему главу посвячує Йорґа історії перших хрестових походів. З особлившим натиском підносить, що перший хрестовий похід не був спричинений грізним положенєм Царгорода, бо під ту пору були імператори в добрих вносинах з Сельджуками, але наслїдком стремлїня тогочасних пап розширити здобуту Григорієм VII ґеґемонію над Західньою Европою на східну половину знаного тоді світа. Рівнож сумнівається ся Йорґа в правдивости західноевропейських лїтописців, ніби то на Синоді в Клєрмон мали явити ся посли від імператора прохаючи помочи. Одиноким арґументом Йорґи є та обставина, що в тім часї імператор був в добрих відносинах до Сельджуків і помочи не потребував.

Про початок і ґенезу османської держави, не подає Йорґа майже нїчого більше від своїх попередників. Надто закрашеним леґендарними переказами видається ся йому початок і зріст османської держави у Гаммера і Цінкайзена і тому намагається ся подати нарис історії сеї держави вільним від усяких леґендарних переказів, видуманих, на гадку Йорґи, пізнїйшими турецькими хронїстами. До леґенд зачисляє Йорґа і перекази про наділене зеленою хоругвою Ертоґруля (батька Османа I) султаном Аляеддінном II; від того ж султана мав дістати по словам турецьких жерел Ертоґруль і титул „султана передньої сторони“ (Sultan Oeni, згл. Ogi) і т. д.

З початком XIV ст. стає Осман I незалежним володарем земель, які дістав яко ленно від сельджуцьких султанів і щасливими походами поширює границї своєї держави так коштом своїх азийських сусїдів, як і Греків. Як історію Сельджуків, так і історію Османів трактує Йорґа передовсїм з узглядненєм їх відносин до Східноримської Імперії і Европи; історію малоазийських Турків, сусїдів Османів узглядняє лиш о стілько, о скілько доконче треба до доповненя образу розвою османської держави. Назву Турків розуміє Йорґа в найширшім значіню слова і обнимає тою назвою всї Туркменські племена, і так Турками були Гун-ну і Ту-кію, Сельджуки і Османи.

Подаючи перегляд здобутків Османів, підчеркує Йорґа сю характеристичну обставину, що підчас походів Османи старали ся щадити по змозї населенє, поводились з ним лагідно, дбали о взірцевий лад в новоздобутих землях, а передовсїм толєрували инші віроісповіданя і для-

того не чуємо ніколи про повстанє завойованих народів, принайменше в перших столітях істнованя держави.

Хоч Йорґа старає ся дати вичерпуючий перегляд конфліктів між Османами і Царгородом і вичисляє подрібно всї оружні проби імператорів відвискати малоазийські провінції, все ж таки перегляд той не повний; пр. мовчки поминає автор пробу Андроніка заключити союз з Монголами проти Османів і невдачний похід Монголів 1308 р. За те (ст. 165—67) згадує про два походи Андроніка до Малої Азії в р. 1329 і 1330, хоч його попередники, опираючись на тих самих жерелах, знають лиш один похід 1330 р.

Відмінно від своїх попередників оповідає Йорґа (на ст. 194) про заложенє першої постійної оселї Османів в Европі; Ґаммер (I, ст. 144—5) і Цінкайзен (I, ст. 206—7) оповідають згідно, що Турки підступно ночию заняли твердиню Цімпе (Tzympe), з котрої вже ніколи не вступили ся і вона була початком й підставою дальших турецьких здобутків в Европі. Йорґа твердить, що Іван VI заложив в Цімпе 1356 р. воєнну турецьку кольонію, щоби мати скору поміч проти Сербів і Болгар; подібну воєнну кольонію болгарсько-сербську мав імператор оснувати на Херсонесї проти турецьких піратів. Більше правдоподібне оповіданє Цінкайзена і Ґаммера, про що свідчить се, що Іван VI всїми силами і способом старав ся виперти Османів з Цімпе (очім згадує Йорґа на I, ст. 196—7). Колиби Іван VI був заснував таку кольонію, як хоче Йорґа, то як пояснити собі його заходи, щоби тих кольоністів зараз же позбути ся? По друге, коли ті кольоністи мали боронити границь Імперії, то чому та кольонія не була основана на границі, але коло столиці?

Доволї подрібно обговорює Йорґа проби випертя Османів з Европи при помочи хрестових походів; історії сих походів посвячує він третю главу другої книги. Вичисляє походи Петра I з Кипру, а далї оповідає його аґітацийну подорож по Західній Европі.

Дуже інтересно представляє автор хід акції пап, котрі плянували цїлий ряд хрестових походів, щоб Османів усунути з Европи. Подає історію походів з р. 1359, 1363, потім історію унії грецького клира з Римом 1367 і скликаного заходом папи Ґригорія IX конґресу представників балканських держав в Тебах 1373 р. для оборони перед Османами. Історія балканських і грецьких держав представлена у Йорґи дуже слабо і неясно, так що годї собі на підставі його оповіданя докладно уявити історію завойованя Османами тих країв.

До історії конфлїкту Баязіда I з Тімуром, подає Йорґа цїкавий причинок; на ст. 319 згадує про посольство якогось Домінїканина і його товариша (імени не подає) до Тімура в рамени Венеції, Ґенуї, французького короля (яко суверена Ґенуї) і імператора. Посли сї вер-

нули в серпни (1401 р.) з вісткою, що Тімур обіцяв по жнивах виповісти війну Османам; очевидно ціллю того посольства було або заключеня союза з Монголами, або посли просили о поміч проти Османів (про ціль того посольства виразно Йорґа не згадує!).

З початком XV століття, коли держава Осман була ослаблена боротьбою синів Баязіда за престол, виринають щораз то нові пляни походів хрестових проти Османів. Справедливо пятнує Йорґа тогочасну дволичну політику Венеції, котра з одної сторони плянувала основане левантийських лїґ, а з другої сторони, всїми силами старалась увійти в союз з Османами, нпр.: 1413 р. До союза проти Османів, старали ся втягнути папи, крім европейських християнських монархів, також ворогів Османів в Малій Азії, зразу Караманів 1421—29, пізнїйше Туркменів (Усун-Гассана), відтак Татар з Криму, але безуспішно.

Подаючи історію походів Володислава Варненського, перечить Йорґа, нїбито після вдатного походу Угрів і Сербів в осени 1443 р. заключили Османи такий мир, як подає Цінкайзен і Гаммер; він твердить, що вправдї переговори вели ся, але тільки в справі видачі военних бранців і що до заключеня мира не прийшло. Як одинокий арґумент, наводить Йорґа (ст. 439) ту обставину, що султани не висилали нїколи послів з просьбою о мир, а коли заключали який мир, то самі диктували услівя мира і уважали се актом ласки супроти ворога; зрештою успіхи Володислава були надто незначні, а султанови не грозила нїяка инша небезпека і не було потреби так скоро мир заключати.

Коротким, дуже гарно писаним оглядом внутрішнього устрою держави, кінчить Йорґа перший том своєї історії османської держави. Взагалї сї огляди внутрішніх відносин, котрими звичайно Йорґа кінчить кождий том, найлїпше оброблені.

Другий том містить історію османської держави від р. 1451—1538 і рівнож поділений на дві книги.

Перша книга (ст. 1—230) п. з. „Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II“ посвяченя розвоєви османської держави за Могаммеда II до його смерти (1481); друга (ст. 233 — 453) п. з. „Festsetzung der entgültigen Grenzen des osmanischen Kaisereiches von Bajesid II bis unter Soliman II“, обіймає історію Османів до р. 1538.

Першу книгу зачинає Йорґа короткою характеристикою Могаммеда II, котрого з огляду на його визначні стратеґічні і державні здібности, ставить на рівні з Цезаром, з Карлом XII і Наполеоном, а навіть висше від них з огляду на його стремлїня утворити трівку державу на сильних і певних основах.

Далї описує облогу і упадок Царгорода і конець східно-римської імперії. Вичерпуючо представляє історію енергічних заходів пап, щоби заохотити до хрестових походів західноевропейських монархів і лицарство; дальше історію численних соймів (райхстагів) і синодів скликуваних в тій справі. На стор. 57, т. II находимо звістку, що 1454 р. у перве вислав польський король крилошанина Dra Ludka з Ґнезна на сойм в Реґенсбурґу, котрий брав участь в нарадах над заснованєм нової протиосманської лїґи. Але ті всї лїґи, котрі переважно істнували на папері, не могли спинити розширеня і скріпленя держави Османів в Европі.

Оповідаючи про здобутки Османів на морю, згадує Йорґа про два походи турецької фльоти на Родос; перший 1454 р., мабуть в цїли обзнакомленя з укріпленями Йоанітів (за сей похід не згадують попередні історики), другий 1480 р., що скінчив ся повною неудачею Османів.

Мимо того, що Йорґа широко розписуєть ся про аґітацію папи Пія II (Енея Сільвія) за походом хрестовим проти Османів, поминає чомусь мовчки посланіє того папи до султана Могаммеда з р. 1461. Виїмки того письма цитує Цінкайзен II, ст. 274—276 (також Pastor, Geschichte der Päpste II, ст. 232—233, друге виданє 1904 р.). В письмі тім пропонує папа Могаммедови приняте христіянства, а в заміну обіцяє йому титул і корону цїсаря Сходу, Грецїї і т. д. З письма сього виходить, що папі було байдуже, хто буде володїти Царгородом; йому залежало лиш на тім, щоби спадкоємець східноримських імператорів був християнином і католиком.

Се посланіє папське автентичне, як про се говорить Пастор в цитованім творі. Власне в престорій ноті на стор. 233 подає автор обємисту літературу до питаня автентичности сього посланія і покликуючись на Heinemann-а, каже: „нема жадної певної звістки чи се письмо дійшло до султана; одначе що до автентичности нема сумнїву“. Дивно, чому Йорґа котрий широко розписуєть ся ся про кождий поклик пап до орґанїзації походів проти Османів, мовчки поминає се, будь щобудь характеристичне для політики римської курії, котра рівночасно надзвичайно енергічно заходилась коло орґанїзації ґрандіозного хрестового походу під проводом самого папи. Впрочім ідея хрестових походів не давала супокою папам до кінця XVI століття.

Але вже за Баєзіда II наслїдника Могаммеда II зачинають показувати ся перші прояви розкладу великої держави. Яничари, котрі становили прибічну султанську ґвардію, зачали грати ролю римських преторіян. Користаючи зі симпатій у яничарів, змусив Селїм I батька Баєзіда II до абдикації в свою користь і від того часу, щораз частїйше стрічаємо звістки про ворохобнї невдоволених яничарів; султани мусїли

окуплювати спокій держави великими сумами гроша під видом звичайних річних дарунків і надзвичайних — при зміні престола, котрі руйнували державний скарб. На ві османська держава була дуже могуча і грізна, у внутрі вже починав ся процес розкладу. Сей процес розкладу спинив на якийсь час Соліман Великий, що умів заняти несупокійних яничарів воєнними походами, з котрих вертали з богатою добичею і за його володіня посунулись Османи найдальше на захід (перша облога Відня).

Оглядом внутрішніх відносин в османській державі в першій половині панованя Соліймана, кінчить Йорґа другий том.

Третій том „Історії османської держави", ділить Йорґа на три книги. Перша п. з. „Die kaiserliche Politik Solimans II" (ст. 1—133) обіймає історію в другій половині житя Соліймана до р. 1566; в другій книзі, п. з. „Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegatenklasse" (ст. 135—404) доводить автор історію Османів до р. 1630, а в третій п. з. „Tiefste Erniederung der Dynastie Osmans und die von Murad IV versuchte Reaktion" (ст. 405—479) до р. 1640.

Переповівши історію османської держави в другій половині володіня Соліймана, обговорює автор дипльоматичні взаємини Османів з европейськими державами, а особливо з Францією. Так Франц I як і його наслідники були в союзі з Османами, а навіть османська фльота потайки помагала Франції у війні проти Ґенуї (III, 102).

Коротко і досить неясно обговорює Йорґа дипльоматичні взаємини Порти з Польщею, котра дуже часто мусіла перепрошувати султанів по нарушенях розему чи мира через козаків, котрих Йорґа зове раз „Berufsbanditen" і „Kosakengesindel" (III, ст. 110, 363 і д.), то знов „Helden" (III, ст. 258). Взагалі має Йорґа дуже неясне поняте про початки і орґанізацію козацтва. Вишневецький і Острожський у нього російські князі. Про перші московсько-турецькі дипльоматичні взаємини, котрих початок сягає іще панованя Баєзіда II, (Цінкайзен II, ст. 606—7 і д., також Соловйов „Исторія Россіи" т. V, ст. 1437), Йорґа нічого не згадує.

Слідячи за причинами внутрішнього неладу і анархії в османській державі, доходить автор до заключеня, що головною причиною була нездібність султанів ступати слідами своїх попередників. В воєнних походах виручались везирами, котрих можна було легко перекупити; в додатку сі найвисші достойники Високої Порти рекрутувались переважно з ренеґатів і підлягали посторонним впливам. З сего виводить Йорґа, що поневолені народи, як Греки, Альбанці, Серби і и. мали значний вплив на політику Османів і в окремій главі п. з. „Einfluss der unterworfenen Völker auf die Leitung des Reiches" (ст. 190—216, т. III) старає ся се твердженє основно уарґументувати впливами поодиноких ре-

неґатів, чито на самих султанів, чито на їх везирів. Але одиниць і до того ренеґатів, котрі уважали себе лиш рабами султанів і лиш їх інтереси заступали, не можна ідентифікувати з цілими народами.

Дальше слїдить Йорґа за першими проявами визвольного руху у поневолених християнських народів на Балкані; на сей рух покладались пропаґатори ідеї хрестових походів, особливо після побіди під Лепанто. Рух сей, викликаний аґітацією духовенства, дуже скоро ослаб і був радше рухом релїґійним, ніж політичним; в звязку з тим рухом стояло повстанє в Мореї і в Альбанії (III, ст. 278—80). Тодї то мала повстати у московських великих князїв думка, заопікувати ся православними в османській державі і тим способом здобути їх симпатію.

Рух сей старав ся використати в свою користь претендент Яхія, котрий хотїв при помочи християнських монархів, як також при помочи козаків, і в тій цїли перебував якийсь час на Украïні 1624 року і в Москві, — засїсти на султанськім престолї. Хронольоґічно повинен був Йорґа за ті заходи Яхії згадати, подаючи історію того руху, але не аж в четвертім томі (IV, ст. 59, 82, 140 і д.).

Кількома наворотами згадує Йорґа про походи козаків у Волощину, про їх боротьбу з Татарами, та про їх подвиги на Чорнім Морю, як рівнож про козацьку поміч Полякам у війні з Османами (III, ст. 296, 299, 363, 378, 404 і д.).

В оглядї дипльоматичних взаємин підчеркує автор зріст впливу анґлїйського посла, а зменшенє впливу Франції. До значного впливу на внїшню політику Османів доходять посли Голяндії і Москви.

Історію занепаду і дезорґанїзації османської держави, як рівнож першу пробу піднести ї до давньої свїтлости, подає Йорґа в третій книзї третього тому. Після чотирьох тупоумних султанів (Селїм III, Могаммед III, Ахмет (Ahmed), Мустафа), за котрих побіч везирів зачинає набирати значіня і рішаючого впливу на політику держави духовенство, Мурад IV поклав собі за мету зорґанїзувати на ново карну армію та завести лад у внутрі держави.

В першій книзї четвертого тому, п. з. „Zeitalter der neuen Offensivkriege. Die Grosswesirendynastie der Köprilis“ (ст. 1—272), оповідає Йорґа історію османської держави від р. 1640—1699, себто до карловицького мира. Період сей замітний тим, що до великого впливу дійшла родина везирів Кепрілї, котрих справедливо зове автор віцесултанами.

При обговорюваню пограничних воєн Осман в Молдавії і з Польщею доволї часто мусїв автор згадувати і про козаків, та звістки сї дуже скупі. Відомости про козаччину брав Йорґа переважно з Енґеля,

Гаммера, Цінкайзена, в части в Карамзіна, як також і в Hurmuzaki — Documente III і Fragmente III. Які відомости має автор в історії східної Европи, свідчить се, що пр. Яна Казиміра уважає сином Володислава IV (IV, ст. 77).

В окремій главі описує Йорґа пропаґанду унії католицького духовенства між Греками, як також проби реакції зі сторони православного духовенства з патріярхом Кирилом Люкарісом на чолі. В сю справу вмішували ся і посли західноевропейських держав; Австрія, Франція і Венеція піддержували аґітацію католиків і старались вимогти на султанах всякі полекші для них. Анґлія і Голяндія піддержували православних тимбільше, що сподівались приєднати Греків до свойого віроісповідання (IV, ст. 26—30). Тимчасом в Царгороді кипіла завзята боротьба між партією військовою і двірською за керму в державі. Палатні революції не були для яничарів новиною і майже всї султани того періода, через революцію доходили до престола і через революцію тратили його дуже часто разом з житем (Ібрагім, Могаммед IV, Соліман III).

Кінець першої книги четвертого тому обнимає історію османської держави за часів везирів з родини Кепрілї, котрі дуже енерґічно і уміло заходились коло скріпленя держави, що їм вчасти удалось так, що Османи могли розпочати нові походи в глубину Европи (друга облога Відня).

Друга книга четвертого тому п. з. „Verjüngung des Reiches durch das Aufkommen der aus Türken gebildeten Gelehrtenklasse des Efendis und neue siegreiche Kriege“ (ст. 275—512) обіймає історію Туреччини до р. 1774.

Сей період османської історії тим замітний, що управа держави переходить з рук ренеґатів в руки корінних Турків вищою освітою. Крім Турків важну ролю в політиці Порти відгравали також освічені Греки, напр. Маврокордатос і инші, котрі хоч займали підрядні уряди, уміли позискати вплив на правлячі круги і сей вплив використати.

Туреччина числила в тих часах богато людий освічених, як нпр. Кантемір, котрі відбували подорожі по Европі, приглядались всьому уважно і після повороту були пропаґаторами західноевропейської культури. Сї освічені Турки, звані ефенді, дали початок відродженю османської держави і старались мудрою політикою зберечи її цїлість і піднести її з упадку. Султани-ж як і в попереднім періоді звалювали весь тягар правліня державою на везирів, між котрими попадались часто і люди необразовані, але талановиті і енерґічні.

З виїмком кількох замісток в справі становища Румунії підчас російсько-турецьких воєн та кількох подробиць, що відносять ся до політики Османів, до Карла XII і Станислава Лещиньского, нема тут основних

ріжниць між історією Йорґи і історією написаною його попередниками.

(Між звістками про долю Мазепи є згадка, що Турки з невідомої причини викинули його тлінні останки з церкви св. Юрія в Ґалаці в 1711 р.[1])

Історію Османів, як бачимо, доводить Йорґа до 1774 р.

Переходячи до загальної оцінки праці Йорґи, мушу зазначити, що автор не зміг опанувати і перетравити цілого матеріялу і одні питання обговорює дуже широко, інші дуже коротко. Може найліпше і найширше оброблене питане про відносини Османів до Румунії; дуже слабо оброблена історія Сербії, Альбанії і Пельопонезу, особливо в часі перших походів Османів в ті землі.

Йорґа не дає докладної історії Османів, бо уважаючи Туреччину par excellence мілїтарною державою полишає зовсім на боці культурно-національне питане, а навіт твердить, що „geistig hat sich die eigentliche Nation der Türken nie entwickelt“ (т. III, ст. V). Огляди внутрішнього, державного устрою, обмежують ся до відомостий про стан армії і державних фінансів. Автор не уважав за відповідне подати нарису адміністрації, рівнож не можна знайти жадної вістки про характер і обсяг ділання поодиноких урядників, ані про ґієрархію духовенства. І підручником турецької історії годі назвати працю Йорґи, бо надто перетяжена подробицями, писана незвичайно тяжким стилем, а хронольоґія мов би для нього не істнувала. Правопись імен осіб, а особливо топоґрафічних назв, в дечім ріжнить ся від правописи його попередників, пр. Сучава=Suceava, Язловець=Jaszlowiec, Хотин=Hotin, Сїч=Setsch, Підкова=Potcoava, Сїркэ=Syrko, чайка=Scheik і т. д.

Безперечною заслугою Йорґи натомість є се, що в своїм творі старає ся можливо докладно і вичерпуючо, а при тім коротко представити історію Османів і їх відносини до инших держав, а особливо до держав европейських.

Андрій Клюк.

---

[1]) IV, ст. 297.

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, антропольоґія, археольоґія, історія штуки.

Отчетъ императорской Археологической коммиссіи за 1907 годъ з 134 рис. в текстї, Спб. 1910, ст. 157, 4°.

Сей том справоздань обнимає собою богатий матеріял, що відносить ся майже виключно до українських земель. Розділений він на дві ґрупи: одна подає огляд систематичних розкопок, друга се реєстр припадкових находок. Обговоримо наперед — по черзї, по ґуберніям — першу, потому другу частину.

В ґуб. херсонській найважнїйші працї ведені були над розкопанєм звалищ старої Ольбії. Справозданнє з сих дослїдів подане д. Фармаковским на ст. 1—66. Довідуємо ся з нього, що відкопано тут слїди старого, окружаючого Ольбію рова з IV в. пер. Хр., дальше 5 м. широкі, з спільно убитої глини поставлені фундаменти міських мурів з першої половини III в. пер. Хр. і в кінци походячі з другої половини III в. пер. Хр. численні звалища хат і один, обнесений вже давнїйше, гробовий склеп. Всї ті находки розложені були в двох культурних верствах, названих автором третою і четвертою. Над ними, одначе лишень в декотрих місцях, лежали ще дві инші верстви перша і друга, котрі скривали в собі слїди культури вже богато пізнїйшої. В них найдено остатки хат і досить численні гроби з часів римського володїня, з I—III в. по Хр. Се є доказом, що по знищеню Ґотами грецької Ольбії, була вона ще і пізнїйше заселена, хоч уже не відгривала більшої ролї. Кромі самої оселї розкопано ще і одну могилу. Скривала вона в собі кількананайцять гробів з I—II в. до Р. Хр.

Розвідка д. Фармаковского старається ся головно як найточнійше — з помочию 57-ох ілюстраций — описати поодинокі відкриті фундаменти і вияснити взаємини які між ними можуть заходити (хронольоґічні). Відкопаним численним, а дуже інтересним предметам присвятить автор окрему студію.

В тійже самій ґуберніі (херсонській) переводив на о. Березани досліди проф. фон-Штерн. І він відкопував сліди грецької оселі з VI—V в. пер. Хр.; в кількох місцях вдало ся йому відкрити фундаменти давних хат високі від 0·35—1·15 м. Одні з них, старші, побудовані були на умисно зладженім низькім підсипі, другі молодші, на таки доволі високім, з часом витворенім насипі. Стіни їх вложені були зі штучних каменів, а також і мармурових плит. Побіч них, як і в кількох инших місцях, де самі фундаменти вже не зберегли ся, відкриті були сьмітники в виді неглубоких ям. Найдено також і кілька гробів з кістяками часом витягненими, часом скорченими. — Побіч всіх тих трох згаданих родів памяток вібрано величезну скількість глиняних черепків. Часть їх була грубої, нездарної, місцевої роботи, инші се витвір грецької штуки. Між тими другими подибуємо посудини гарно прикрашені людськими і звіриячими фіґурами, що складають ся часом на цілі сцени, пр. сцени полювання. Маємо там вироби т. зв. старо-мілетські, йонські, родосські, старо-аттицькі і инші. Всї вони з огляду на свою техніку походять з II—V в. пер. Хр. Між тим в кількох місцях — подібно як в Ольбії — знайдено деякі сліди римської культури в виді напр. камяних плит з латинськими написами.

В ґуб. таврийській ведені були досліди наперед в Херсонесї (з причини смерти дослідника д. Косцюшка-Валюжнича ще не оброблені), головно одначе в славній Керчи. Справоздане з сих останніх, ілюстроване 23 ома рисунками подав д. В. Шкорпил на ст. 75—83. Розкопано два цвинтарища, одно грецьке з V—III в. пер. Хр, друге з I в. пер. Хр. — I в. по Хр. Кромі них досліджено ще могили, типові для Пантикапеї і три гробові склепи. Стіни склепів прикрашені були малюнками, між котрими найгарнійший найдено в гробі ч. 79. Розписаний він був барвою червоною і синьою, по обох його боках ішли стяжки витворені з зиґзаків, поміщених в двох парах синьо-червоних лінїй. Сам властивий рисунок зображував три людські фіґури, людську голову, дерево і цілий ряд птиць з розтягненими крилами. Докладнійшого опису похоронів так в склепах як на обох цвинтарях і в могилах д. Шкорпил зовсім не подає. В дальшій части розвідки ограничує ся він лишень до реєстрового вичисленя численних, найдених в Керчи предметів, котрі всї носять на собі сліди високої техніки грецької культури. Де, при якій нагоді кождий предмет зокрема був найдений, се автора зовсім не ін-

тересує. Цїле справозданє д. Шкорпила робить вражінє, мовби йому ходило лишень о добутє для музеїв як найбільшої скількости оказів, більше ні про що. Нині розкопки в такою цїлию вважають ся зовсїм ненауковими, і властиво не повинно би бути позволено навіть на таке дилєтантське нищенє давних памяток.

В тійже таврийській ґуб. на полудневім березї Криму вів дослїди д. Репніков. Передісторичні кладовища найдено в ст. Суук-су (розкопано 12 гробів, в Скелї (5 гробів), Укрустї, Біюк-Москомі і в Балаклаві. Головний натиск кладено одначе на розкопуванє не сих цвинтарищ, лишень „дольменів“ в Скелї (15) і в Багі (11). Були се великі камяні скринї, в котрих кожда скривала в собі десятки кістяків. Найдені побіч них численні предмети вказують, що маємо тут дїло з культурою вправдї ріжною, але дуже зближеною до скитсько-сарматської. Докладнїйший опис сих цїкавих розкопок поданий в 30-тім випуску Извѣстій Имп. Арх. Комм. на ст. 99—155.

В Кубанській ґуб. вели розкопки д. Шкорпил і проф. Веселовский. Перший докінчив дослїди могили Малої Близницї зачаті ще в 1882 р. Найшов тут кістяки пятьох коний, остатки упряжі, 60 скляних пацьорків і кільканайцять кістяних, а в кінци глиняні черепки гарно крашених посудин грецької техніки IV в. до Р. Хр.

Другий, себто проф. Веселовский розкопав могили в отсих станицях: Білоріченській, Петропавловській, Сіверській і Гіачинській. В першій місцевости в однім кургані відкрив він остатки похорону старшої епохи, в 8-мох иншим найдено гроби вже в XIV—XV в. по Хр. Розкопані в трьох слїдуючих місцевостях могили походять здаєть ся всї з одного і того самого часу, з бронзової епохи. Кістяки були похоронені в скорченій позициї, головою звернені в трьох випадках на полудне, раз на схід і раз на півн. захід. В могилах найдено майже при кождім кістяку слїди охри; з предметів натрафлено на кремінні скробачі і ножі, бронзове вістрє копії, якийсь чотиригранний бронзовий предмет і кістяну шпильку з двома шишечками при головцї. Більше не найдено нїчого.

В Київській ґуб. працювали ґр. Бобрінский і д. Якимович. Перший переводив розкопки в Чигиринськім пов. в с. Ревовки. Розкопав дві ґрупи могил, котрі здаєть ся походять з т. зв. енеолїтичної епохи. Одні гроби окружені тут бут були каменними плитами, инші деревяними брусами. В насипі найдено численні кремінні осколки. Кістяки лежали в скорченій позициї з руками найчастїйше витягненими вздовж тїла. Де котрі між ними були в части спалені. Побіч них найдено деякі слїди червоної фарби. В тійже самій місцевости дослїдив ґр. Бобрінский ще два майдани, які на його думку були місцями культу, і одну розграблену вже давнїйше скитську могилу. Знов коли с. Капитановцї розкопав

він 5 могил. В них найдено гроби обложені дубовими брусами, з котрих всі майже були вже давнійше розграблені. Кістяки лежали на землі в витягненими руками і ногами з головою зверненою то на схід то на полудне. В гробах найдені були остатки поживи і численні ріжного рода предмети як пр.: золота заушниця, бронзове зеркало, прикраса в виді птиці з широким хвостом, тригранні стріли, глиняні пряслиці, численні пацьорки, кістяний кружок, кусники чорнолякової посудини, амфора з вузеньким дном, глиняні посудини місцевого виробу і т. и. Точнійший опис сих находок поміщений був в 35-тім випуску Изв. Имп. Археолог. Комм. ст. 48—60.

Д. Якимович досліджував в с. Стара Буда звенигородського повіту останки культури т. зв. передмикенської. Як всюди так і тут натрафлено на культурні верстви утворені з перепаленої глини з відтисками деревами і з глиняних крашених черепків; було їх всіх чотири в котрих кожда мала пересічно 7 м. ширини а 10 м. довжини. Справоздане д. Якимовича не додає нічого нового дотепер відомого понад се, що і в с. Стара Буда слїди такої культури находять ся. Рисунків ані опису відкопаних посудин автор не подає, не відповідає також на нерішене ще доси питанє, чи подібні культурні верстви се слїди осель чи цвинтарищ. Одиноким цїкавійшим причинком в розвідцї д. Якимовича є ствердженє факту, що досить численні посудини найдені були не лишень в самих звалищах перепаленої глини, але і під ними, де були вони розложені поодинокими ґрупами по кілька посудин разом.

В чернигівській ґуб. розкопав д. Абрамов пять могил недалеко м. Вороніжа, глуховського пов., одну тамже побіч хутора Павленкова і сїм на урочищі Чорні Лози кролевецького пов. Всї вони були дуже низенькі і скривали в собі остатки тїлопальних похоронів. Предметів найдено в них дуже мало, бо всього кусень стопленого зеленого скла, бронзове колїсце, вуголь і глиняні черепки, опису котрих одначе зовсїм не подано. З сеї причини годї сказати з якого часу могили походять, а і сам автор сим питанєм зовсїм не займаєть ся. — Побіч хут. Гукова розкопав ще д. Абрамов 4 могили, по його думцї Радимичан, і одну могилу з 50 кістяками мабуть вже зі значно пізнійших часів.

Д. С. Гатцук дослїдив чотири могили в с. Лариновцї, північно-новгородського пов.; кістяки лежали головою на захід на ґрунтовій землї, або ще низше, в відповідних ямах. В насипах находили ся тільки малі кусники вугля, з виїмкою одного, де відкрили щось в роді більшого огнища. З предметів найдено лишень скручений зелїзний дротик і срібну пацьорку. — Так само бідні могили розкопано ще в мглинськім пов. в селах Розрите, Лизогубівка і Луковиця. Кістяки лежали так само головами на захід, в насипі теж були кусники вугля, а побіч кі-

стяків найдено остатки заушниці, пацьорки, бранзолету і перстень. На думку д. Гатцука се могили Радимичан в XII—XIII в. по Хр.

В вороніжській губ. переводив д. Язиков розкопки — на досліджуваним вже в 1906 р. цвинтарищи побіч Маяцького городища. Віднайшов всього один гріб; була се кубічної форми склеплена комора, получена з квадратовою обширною ямою. В ній лежали 3 кістяки; побіч них найдено 7 скляних пацьорків і якийсь бронзовий предмет. Инші розкопані д. Язиковим ями були остатками і квадратових хат та ямами на збіже в формі якоїсь чаші або кітла з гарно гладженими стїнами. В тійже місцевости розкопано ще одну могилу зі скорченим кістяком, без нїяких предметів і другу, де кістяка не було а найшла ся лишень яма уформована також в виді чаші.

В полтавській губ. відкрили побіч с. Мячехи на урочищи Тарановий Яр круглу яму, якийсь „льох“, як її селяни назвали, де найдено три гарні високі посудини з добре вимішаної глини, з ручками, прикрашені чорними блискучими рисунками. Подібні до них найдені були вже давнїйше в Камунтї.

В лубенськім повітї, в тій же губ. недалеко Снитина переводив розкопки на давнім руськім (про нього згадує лїтопись) городищи д. Макаренко. Було воно вже так знищене, що з предметів найдено всього дрібні глиняні черепки і зелїзний ключ. Натрафлено також на нїчим незамітні слїди фундаментів якоїсь церкви. Побіч городища стоять могили.

В катеринославській губ. в с. Воронім розкопав д. Макаренко 12 могил. Між ними 10 належать до одної і тої самої культури. Всї кістяки лежали в ґрунтових ямах, з поміж котрих деякі в половинї висоти були прикриті дубовими брусами, инші знова були обложені камінними плитами. Тому що всї ті могили були розграблені вже в давнину, найдені в них предмети дуже бідні і нечисленні. Маємо заушниці, пацьорки, срібні бляшки від ременїв, бронзові і зелїзні пряжки, огнива, ножиці, зеркала, рїжного рода зелїзні бляшки, а також кістяні з орнаментом, бронзові наколїнники, стріли, удила, стремена і т. и. Подібні предмети найдені були також в розграблених селянами могилах в с. Василївка Павлогородського п.

Курган ч. 11 в с. Воропіси, подібно як шість могил недалеко с. Волоского в катеринославськім п. скривали в собі похорони сарматської епохи. Кістяки лежали в певеликих ямах, де побіч них знайдено богато бронзових стріл.

Крім згаданих могил оглянув ще д. Макаренко дві стації енеолїтичної епохи, а то в Потьомкінськім садї в Катеринославі і на урочищи Стрільча Скеля в с. Волоськім. Найдені там черепки зовсїм подібні до лубенських.

Тим способом зреферували ми одну частину обговорюваного видавництва, де поміщені справоздання з систематичних розкопок. Лишається ще друга частина з реєстром припадкових находок. Передамо і її на тім місци по черзі по ґуберніям. Тут одначе звернемо увагу лишень на передісторичні находки, поминаючи зовсім історичні, між котрими найдено спеціяльно богато ріжного рода пізнійших монет (татарських, польських, шведських, росийських, нїмецьких і т. д.).

Полтавська ґуб. Маємо в відси предмети відкриті селянином в с. Липляві Золотоноського п., що походять головно з XI—XII в. по Хр. як то: бронзові хрестики, скляні пацьорки, бронзові пряжки, бронзові і скляні бранзолети, перстені, пряслиці, кістяні гребені, зелїзні замки, топори, ключі, стрїли і т. и. Маємо також предмети дещо старші, як глиняні пряслиці, вироби з кости, фібулї, бронзові шпильки і бронзові сарматські стрїли.

Київська ґуб. Найдено тут: в курганах Чигиринського п. дві глиняні чарки з високими ушками, дві посудини тої самої культури і глиняні пряслиці; в с. Юровім Київського п. половину камінного молотка; на Поповім урочищи, недалеко с. Людвиновки, кремінне долото, там же також кремінний клин, камяний молоток і бльок з пісковця. В кінци натрафлено ще в місті Бородянці на кремінне долото, а недалеко хутора Александровки звенигородського п. на бронзовий цельт.

Подільська ґуб. Кремінне долото, найдене в пісках побіч с. Вишнївчика.

Таврийська ґуб. Золота монета Юстинїяна найдена в маєтку Артек, ялтинського п.

Донська ґуб. Маємо звідси предмети найдені д. Міллєром недалеко с. Покровського і пос. Гуцельщакова ще в 1902 р., котрих опис поміщений був дослїдником в Археолог. Лѣтописи Южной Россіи 1903 г. ст. 87—94 і в Трудахъ Харьк. Археолог. Съѣзда т. I. ст. 748—751.

Кубанська ґуб. Найдено тут в Анапі камяну плиту з грецьким написом, повідомляючим про основане храму Афродитї-Навархидї в Горґіпії в 110 р. по Хр. В станицї Курганній натрафлено на предмети з пізно-римських часів а то: на шість золотих ажурових бляшок, золоті і позолочувані пацьорки, кілька инших пацьорок між тим і кристальних, три більші срібні бляшки і скляний флякон. Відкрито також два невеликі горнятка і камінний молоток. Предмети з римської епохи найдено ще кромі сього в станицї Старомихайлівській, з відки маємо нпр. середної величини збанок. Там відкрили також пять великих пацьорок приналежних ріжним епохам.

В. Гребеняк.

Dr. Karol Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, Краків, 1912, tabl. IX, ст. 13. (Відбитка з XII т. Materyałów archeologiczno-antropologicznych).

Розсліджуючи східно-галицькі находки, що носять на собі слїди одного і того самого могутнього впливу — культури провінціонально-римської, проф. Гадачек розріжнює дві стадії розвитку сеї культури на галицькій Україні. Одна репрезентована тїлопальним цвинтарищем відкритим в Липиці рогатинського пов. ще в 1889 р. Побіч 200 погребальних урн найдено там в переважній части металеві прикраси, що свідчить про покоєвий характер сього некрополя. С там бронзові фібулї, кістяні гребенї, зеркальця і т. п. котрих форми характеристичні для II і III в. по Хр. Сим самим способом треба датувати ще инші анальогічні находки з наддністрянської території, котрі стверджують, що цвинтарище в Липиці не є якимсь островом серед чужої культури, а лиш що провінціонально-римські впливи сильно заволоділи в тих часах галицькою Україною. На доказ сього маємо тїлопальні гроби — звичайно самітні — з урною і оружєм відкриті на Городищу побіч Хотимира, в могилї побіч Камінки Великої та в с. Рудках, дальше гроби з зелїзною збруєю в Боришківцях, Слобідці Пільній, Репужинцях, Петрилові і Переводові; в декотрих гробах найдено в урнах фібулї як в Звенигородї побіч Бібрки, або емаліовані прикраси як в Мерівеї на Буковинї. До сеї ґрупи находок віднести мусимо також точнїйше недослїджене цвинтарище в Зеленьчі під Теребовлею та кладовище зі с. Заліся, борщівського повіту. З сього останнього зберігає ся в музею ім. Дзєдушицких у Львові кілька предметів як римська амфора, невдарно зроблена глиняна посудина, бронзовий вбанок, емаліований бронзовий дармовис, та орнаментована скляна перла. Всї ті предмети, яких репродукцію подає др. Гадачек на залучених таблицях, носять на собі безперечно слїди впливів римської культури.

Найдені численні посудини, переважно з Липиці, котрі входять в круг сеї культури, хоч виробились під впливами римсько-грецьких колонїй Чорного Моря, все таки є місцевим продуктом і формою своєю лучать ся з виробами давнїйших часів (на гадку проф. Гадачка першої половини I тисячлїтя перед Хр.) репрезентованими находками в сс. Чехи, Висоцько, Ясенів, Смульно, Глубічок, Раківкут, Увисла, Городниця і т. д. Се, як також анальогія між металевими виробами згаданих місцевостий і поодинокими предметами в Липиці є доказом, що маємо тут дїло з тяглостию культури, котру — почавши від уступленя з галицького Поділя передмикенської культури — плекав один і сей самий народ в тягу більше нїж одного тисячлїтя. До нього належить також культура

IV і V в. по Хр., яка творить другу стадію провінціонально-римської культури галицької України вже за часів упадку цісарства. Від попередньої ріжнить ся вона лишень обрядом погребальним, зміненим з тілопального на нетілопальний та зубожінєм цивілізації. Найліпшим репрезентантом сеї другої стадиї провінціонально-римської культури є кістякове цвинтарище, відкрите в 1909 р. в Псарах рогатинського пов. По оповіданям робітників мали відкопати там яких 50 кістяків положених в напрямі полуднево-західнім. При ногах стояли глиняні посудини, побіч костий лежали всїлякого рода прикраси. Були там фібулї, срібний ковток, срібна аґрафа, бронзовий дармовис, кількинадцять перел, та численні инші предмети, котрі одначе загинули. З поміж глиняних посудин збереглась також лишень мала частина. Одні були нездарної роботи, инші — богато численнїйші — вироблені були в добре вимішаної глини, прикрашені винуклими пругами і реброванями. Анальоґію до щойно описаного цвинтарища творить кістякове кладовище відкрите давнїйше в Городниці де найдено глиняні посудини (м. и. збанок), зелену скляну чару, пряслицю, шліфовані корналїнові пацьорки, перстень з бронзового дроту, зелїзну шпилю і дві бронзові фібулї. Друге подібне цвинтарище найдено в Теребовлї, третє в Юстинівих Підгайчиках. Додаймо до того численні пацьорки — безперечно римського походженя — зібрані побіч Переводова, та велику гончарську майстерню відкриту побіч Неслухова в дорічю Буга, а будемо мати всї находки, які входять в круг другої стадиї провінціонально-римської культури, що цвила в IV і V в. по Хр. на галицькій Україні.

Вартий ще згадки висновок, до якого доходить посередно автор при кінци своєї розвідки. Тому що почавши від I тисячлїтя перед Хр., з якого на його думку походить пр. цвинтарище зі с. Чехи і Висоцько аж до V в. по Хр. себто до часу істнованя гончарської осели в Неслухові, слїдити можемо культурну тяглість, а тим самим етнічну, а в Неслухові найдено вже глиняні посудини славянського типу, тим самим від першого тисячлїтя перед Хр. східню Галичину заселяли вже Славяни. На землях нинїшної України мусимо на гадку проф. Гадачка шукати за передісторичними оселями Славян в противенстві до земель польських заселених Германами.

Праця проф. Гадачка безперечно являєть ся користним причинком до праісторії України; при всїм тім не можемо повздержати ся від зроблення про неї кількох заміток. Проф. Гадачек зовсїм не використовує в своїй студиї находок римських монет та поодиноких предметів римського походженя найдених в великій скількости, через те його образ галицької культури з епохи римського цїсарства не повний. Находки такі правда не можуть причинити ся до висвітленя тодїшних етнічних обста-

вин, але за се можуть дати богато цінних вказівок про взаємини нашої країни з Римською державою. З сього становища оцінював вартість монетних находок д. Януш в своїй статї про римські впливи на галицьку Україну[1]), одначе се зовсім не стояло на перешкоді щоб і проф. Гадачек підняв сю роботу ще раз, хоч тому, що статя д. Януша друкована в популярнім тижневнику позбавлена була наукового апарату. Крім згаданої неповноти грішить розвідка пвоф. Гадачка ще — скажу отверто — браком наукової точности. Коли говорить він що пр. цвинтарище зі с. Чехи віднести треба до першої половини першого тисячліття перед Хр., повинен він се удокументувати. Подібно треба було зробити зі скитськими памятками, яким проф. Гадачек назначує VI в. перед Хр., наколи др. Reinecke датує II в. Та недостача доказів вдаряє нас також при вказуваню на анальогії між поодинокими находками провінціонально-римської культури. Проф. Гадачек каже лише, що подібні проби найдено тут і там, а не виведе при тім анальогії хоч між двома поодинокими предметами. З сеї причини обговорквана розвідка робить вражінє реферату з більшої недрукованої праці, в якій повинні містити ся всї невтягнені сюди докази. *В. Гребеняк.*

Ю. Д. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ, (Статьи по словяновѣдѣнію, вып. III ст. 1—134).

Ся праця польського антропольоґа не перша на сїм полї. В 1900 р. в краківськім виданню Materyały antropologiczno-archeologiczne т. VI вийшла його робота: Przyczynki do poznania świata kurhanowego Ukrainy, де він подав огляд остеольоґічного матеріялу з могил старої Полянської і Деревлянської землї. В новійшій студії розширив рами свого огляду, влючивши дані з лївобічної України і з країв верхнього Днїпра і озерного басейна. Праця, правдоподібно, зроблена досить давно і деякі новійші публїкації не могли бути автором використані.

У вступі автор збирає коротко етноґрафічні відомости про Словянство взагалї й східнє з окрема, але при тім, черпаючи свої відомости з якихось других чи третїх рук, допускає богато невірностей. Дещо справлює в нотках редакція видання, дещо лишило ся несправленим; переходити то все було б довго — і мало інтересно. Далї переходить автор до племінних ґруп і їх похоронів, з котрих мав якийсь остеольоґічний маріял: полянські, сївериянські, деревлянські, кривичські — до котрих він,

[1]) Б. Януш. Monety i inne zabytki rzymskie w Galicyi wsch. Naziemi naszej. Львів 1911 ч. 14—16. Також по нїмецьки в Antiquitätenzeitung, Штутґарт 1911 ч. 49.

не відділяючи, прилучає і дреговичські, радимичські новгородські; з неслов'янських притягає для порівнання — фінські, „скитсько-сарматські", „кімерійські" (фарбовані скелети), хозарські, приуральські і сибірські, ба ще й з західно-слов'янських деякі польські. Потім при кождій антропольоґічній прикметї в таблицях подають ся дані про Словен східніх з могильних розкопок і деяких пізнїйших находок і поміpів, західно-слов'янські, східно-европейські не слов'янські, приуральські і сибірські. Вкінцї в „загальних виводах" автор збирає загальну антропольоґічну характеристику східного Слов'янства.

Користність такого перегляду стоїть в безпосередній залежности від певного такту дослїдника в кляєифікації матеріялу, в виріжненню ґруп однородних і одностайних. Наскілько удало все се ся авторови? В деяких випадках — напр. при Словенах новгородських автор сам підносить непевности етноґрафічних крітеріїв; сумнїви насувають ся що до полянських могил, серед котрих все ще фіґурують по хорони з конем (с. 11), зрештою автор покликаєть ся на дані, подані в своїй давнїйшій публїкації, де власне метрика полянських покійників була дуже сумнївна (див. Записки т. XLVIII), про „сїверянські" автор сам висловляєть ся тільки ґіпотетично, що вони належать „вѣроятно славянамъ" (с. 22).

М. Ґрушевський.

Ladislaus Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (Separ. Abdr. a. d. Zeitschrift f. Christliche Kunst, XXIII ст. 259—269), Дісельдорф, 1910.

Ladislaus Podlacha — Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (звідти ж т. XXIV), Дісельдорф 1911.

Перша статя, як чисто інформативна, описова без порівнаного матеріялу не представляє для дослїдника нїякої вартости, тим більше, що навіть не має ні одної ілюстрації, а се в статї про малярство, особливо про іконоґрафію мотиву, великий недостаток. Зате друга статя, ілюстрована 16 фотоґрафічними знимками представляє для історії славяно-візантійської іконоґрафії значний інтерес і єсть без сумнїву вкладом в лїтеруру предмета. Автор очивидно обзнакомлений добре з головними працями по історії іконоґрафії — Кондакова, Покровського, Брокгауза і др., але — на жаль мало має порівняного матеріялу, який певне де в чім змінив би його виводи. І так, перш усего він не говорив би зараз на вступі, що XVI в. належить вважати свого рода відродженєм занять штукою на европ. Сходї завдяки збогаченя його іконоґрафії західними впливами. По друге він не виділяв би буковинську іконоґрафію

як щось самостійне і незалежне від усіх иньших славяно-православних іконоґрафій, особливо сербської сього часу. По третя, він увзгляднив би взаїмну звязь іконоґрафії з мінатюрою і літературою. Гадка автора про вплив західної штуки на іконоґрафію Сходу — оправдана, але границі сього впливу дуже звужені часово і річево. Вплив сей починаєть ся у нього з кінця XV в., хоч Серби беруть собі архитектів і майстрів уже в XII в. через Дальмацію з Венеції. А що венецька штука сього часу була прямим витвором візантійської іконоґрафії на північно-східнім побережю Італії, тож нїчого дивного, що ті обі сестри так легко і вчасно здучились. З другого боку нам нїяк промовчати сильний вплив давньої гелєнїстичної штуки в її реалїзмом у многих, навіть найранїйших творах візантійської іконоґрафії. Замітне се і на фресках із сценами ловів і ігрищ в київ. Софійськім соборі, і на мозаїках св. Марка в Венеції, і у мінятюрам фізіолога — знаних авторови по виданю Стржіґовского, і у мінятюрах королевецької літописї, в часи, коли ще нїяк нам говорити про вплив західної штуки на Схід. На основі сього моменту нам лекше зрозуміти появу дійсного і трівкого впливу Заходу па Схід у іконоґрафії к. XVI і поч. XVII в. на всїх просторах східно-славянського православія — і в змістї і в формі ікон. Діло іменно в тім, що первісно візантійська іконоґрафія внесла в собою много елементів реалїзма, які війшли в підручник іконописи (подлинник), чи то з текстами богослужебних книг, чи то в творах кращих малярів вперед доби петріфікації. Ті то елементи реалїзма постійно розвивались в дрібних іконах — праздниках і взагалї у деяких збірних сценах. Без увзглядненя сих потенцій, заложених у всїх візантійських іконоґрафіях, виходилоб, що західний вплив явив си в них дуже нагло і як би з неба. З другого боку одначе бачне досліджуване сього впливу на іконах буковинських церков — на підставі вібраних автором фактичних даних — багатьох не вдоволить, бо покажеть ся, що він був самий мінїмальний. Бо говорити про нього тільки на підставі способів мальованя, мягких лїній тїла і укладу одежі — за мало, а твердити що коронованє Богоматери (№ 5), або Агнець божий, або Спас — недреманне око, і инші символїчні ікони, або Страшні суди, Тайні вечері та Страсти у деяких своїх деталах взяті з Заходу — за богато. Тут мусимо доконче увзглядниги богослужебні тексти східної церкви, що у всїй своїй масї старші від західних і скорійше появились на Сході нїж на Заході. Отсї тексти і дали західним малярам багате жерело для творчости багацтвом свого змісту і живим драматизмом. Сюда належить доконче долучити і візійну літературу оповідань про митарства в Страшних судах, та апокрифічну у збірних іконах Страстей та инших з циклю Господніх і Богородичних праздників. Наконець не можна забувати, що леґенди і житія творили

таке багате жерело творчости для іконописців, а всяке житіє — вонож само житє, тому то в їих іконах стільки сцен народин і похоронів, злоби і милосердія і инших побутових, що годі не найти в них відзвуків дійсного житя. От моменти, що потенціяльно заключали в собі трівкий вплив Заходу на Схід у своєріднім славяно-візантійським ренесансї к. XVI і поч. XVII в., от причини, чому на підставі поданого автором річевого матеріялу в ілюстраціях нам приходить ся сказати, що весь той матеріял — доказ великої живучости візантійської іконоґрафії не тільки в церквах Буковини XVI—XVII вв., але навіть у всїм славянськім православнім світї. І тільки завдяки сій живучости візантийська іконоґрафія не злилась в західною, а лиш достойно уступила місця молодому поколїню і новому духови. Як се склалось на Буковинї — автор статей поки-що не показав. *І. Свєнцїцкий.*

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственніе и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910.

Художники росийські, особи що займають ся штукою, етноґрафи, архітекти знайдуть в сїм виданю багато інтересного, такого що може бути сміливо покладене в основу відроджучої ся московської архитектурної і ин. штуки, бо джерелом її досї за недостачею підручних матеріялів не завсїди були живі народні утвори, а фальсіфікати поробленї в Москві Солнцевим і ин. (Палаты бояръ Романовыхъ, Терема).

На 41 таблицях видання Бобрінского зібрані ріжнородні фотоґрафії різьблених і емаліованих стовпів, скринь, кужілів, варстатів, шаф, свічників, столів, божників, стільців, лавок, колисок, саней, одвірків й т. п. — всього чим лиш багате житє московського селянина в його домовому й релїґійному обиходї. В невеличкій передмові до сих фотоґрафій видавець каже про анальоґічні явища в старих західних і східних памятках й найбільшої їх основи шукає в Скандинавії. Тут одначе не тяжко доглядїти елєменти візантийські (тб. 24. № 2) й романські (тб. 21), слїди східньої фантастики, західного фізіольоґа (тб. 12, 13 і др.) і впливи ренесансу (тб. 12 № 6, 7), не говорячи про перевагу чисто місцевих форм, які Бобрінский вяже разом во всїм до Скандинавії, а які часто спільні й народнїй штуцї на Україні. Справдї, свічники такі, як на тб. 11, можна зустріти у нас на Поділю, скринї часто подібні своїми орнаментами до різьблених гуцульських скринь, так само вазони на шафах нагадують вазони у нас на віконницях, стїнах й т. п. Для українського етноґрафа виданнє Бобрінского буде теж корисне.

К. Широцький.

E. Meyer — Alte Geschichte und Prähistorie (Zeitschrift für Ethnologie, Берлїн 1909, XLI, стор. 283—299). Е. Маєр оголошує тут реферат із своєї книжки: Geschichte Altertums, що появила ся в другім виданю, і збираючи головні результати студій виказує, о скільки праісторія причинила ся до висвітленя деяких неясних питань старинної історії. Автор переходить історію від найдавнїйших часів, від Єгиптян, і присвячує доволї місця питаню про відчину і розширенє Індоґерманцїв, про національність Скитів і Сарматів та про новійшу кольонїзацію ґерманських, романських і славянських племен.

Die Anthropologie und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten vor der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler, herausgeben von R. R. Marett, übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg 1910. Carl Winter, Universitätsbuchhandlung. Стор. 226. Сї виклади, виголошенї 1908 р. на оксфордськім університетї, не в усїм покривають ся з заголовком книжки. Не всї вони однаково докладні і цїкавї для антропольоґа в анґлїйськім розуминю. Для нас важна статя J. L. Myres'a: Herodot und die Anthropologie (147—200). Крім того умїщенї тут отсї виклади: Evans, Die europäische Verbreitung primitiver Schriftmalerei und ihre Bedeutung für den Ursprung der Schreibschrift (11—57); A. Lang: Homer und die Anthropologie (58—83); G. G. A. Murray: Die frühzeitige griechische Epik (83—114); F. B. Jevons: Die grăco-italische Magie (115—146); W. W. Forler: Die Lustration. *З. К.*

К. Широцький — Дещо в української іконоґрафії. (Рада 1911, ч. 168). Спинивши ся на варварськім відношенню духовенства на рос. Україні до старих ікон автор знайомить в цїкавим зразком старої ікони, який посїдає, та пробує вияснити причини повстаня цїкавої і на перший погляд незвичайної її теми (іпостаси на конях). *В. Д.*

R. G. — Xiążę Lew, założyciel Lwowa (Litwa i Ruś, т. I. стор. 141—144). Се замітка до відомого апокрифічного портрету князя Льва, що знаходить ся в Ермітажі. Автор звертає увагу, що портрет Льва згадуєть ся в підробленій грамотї сьогож князя, якож він мав надати ґрунти у Львові Домінїкана М. Зовсїм довільна гипотеза, що портрет міг намалювати маляр Василь, сучасник Собєского. Редакційний приписок (зазначений буквою О). стверджує, що се „правда, не твір першорядного пензля, техніка дещо тверда, але в кождім разї деякий розмах і декорацийні прикмети виріжняють сей портрет корисно від инших"... *І. К-ч.*

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cechu malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i podał do druku Józef

Piotrowski (Lamus. Львів 1909/10, II, стор. 261—271). Наведено в перекладі з латинської мови вісім привілеїв, виданих для брацтва і цеху католицьких малярів у Львові, яких пергамінові оригінали переховують ся в „Bibliotece Poturzyckiej“ гр. Дідушицьких у Львові. Маємо тут грамоту арх. лат. Яна Дм. Соліковського з 1596 р., потверджені 21/1 1596 і 20/3 1597 королем Жигмонтом III, привілей львівських консулів з 1597 року, потверджений Жигмонтом 10/3 1597, панське потвердженє привілея Соліковського і потвердженє усіх документів королем Яном III. У привілеях пробиваєть ся антагонізм проти „схизматицьких“ малярів, яких було тоді богато. *З. К.*

Др. В. Щурат — Варшавський учитель Шевченка. (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротка замітка про Франца Лямпі як чоловіка і артиста та про його вплив на Шевченка.

Др. Б. Барвінський — До питання про Шевченкові малюнки. (Руслан 1911, ч. 1). В своїй коротенькій замітці подає автор відомости про деякі малюнки Шевченка, головно в Галичині.

К. Широцький — Деякі портрети роблені Т. Шевченком. (Рада 1911, ч. 76 і 77). В своїм широкім фелєтоні характеризує д. Широцький цілий ряд портретних робіт поета. Високо цінячи їх художні прикмети, підносить однак автор невелику їх самостійність, виказуючи впливи Рембрандта та голяндської і фляндської школи.

К. Широцький — Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Діло 1911, ч. 54). Автор застановляєть ся ширше над картиною Шевченка „Казка про смерть“, побіжно застановляючи ся над иншими малюнками — могил, надгробків, кладовищ, використовуючи при сім і відповідні місця з поезій Кобзаря.

К. Широцький — Заняття Т. Шевченка старовиною. (Рада 1911, ч. 49). Автор нагадує про участь Шевченка в археольоґічних пошукуваннях, вичисляє історичні теми його малюнків та спиняєть ся вкінці на історичних мотивах поезії великого Кобзаря. *В. Д.*

Marius-Ary Leblond — W Karpatach. Kilka ustępów z nadesłanego rękopisu wolno przełożyli B. W. і X. Y. (Lamus. Львів 1909—1910, II, стор. 171—178). Гарний, настроєвий образок про красу і принаду карпатських околиць та поетичний вигляд і спосіб житя карпатських племен, починаючи західногалицькими Ґуралями а кінчаючи нашими Ґуцулами. Зі слів автора пробиваєть ся ентузіязм, через що не одна обсервація пересадна або й неправдива, а що найменше вже субєктивна (як приміром замітка, що галицькі села дишуть щастем, якого не видно у вигляді инших сіл). Подибують ся і згадки про народну штуку. *З. К.*

Історія суспільна і культурна.

Станиславъ Рожнецкій — Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ (Извѣстія отд. рус. яз. 1911, I, с. 28—76).

Автор починає з Kaenugardhr — Koenugardhr, скандинавської назви Київа (толкованнє Вестберґа, що хотів перенести се місто до Литви, він рішучо відкидає); знаходить йому пару в билині про молодця і королівну: „город Кіанов“ (або Окіанов), з котрого він виводить старшу гіпотетичну форму „Кіанъ градъ“, або „Кыянъ-градъ“ — з неї мала б походити форма „Кыяне“ (а не Київляне): староскандинавська Kaenugardr се скандинавська перерібка сього старого тубильного імени Київа — „Кыянъ-города“. В пару сьому він наводить ще другу паралель билинної ономастики з скандинавською: билинний Нѣпръ або Нѣпра, з одного боку, і скандин. Neрг з другого; в звязку з сим він ставить Нѣпрусьскій городъ (= Київ) одного з варіантів билини про Соловія Будимировича в паралель з епічним скандинавським Danparstadhir, а властиво з анальоґічним з ним пізнійшим (гіпотетичним) Neprarstadhir або Neprustadhir. Сї паралелї — особливо друга — дають авторови, горячому норманїстови, привід до далекосяглих виводів, дуже характеричних для сучасного неонорманїзму: билїна про Соловія Будимировича, здогадуєть ся він, була зложена серед Варягів і пізнійше перейшла до руського епосу; инші деякі билїни теж складали ся на взірець варязьких; малюєть ся картина „громаднаго варяжскаго литературнаго вліянія“ — сї факти чи здогади „предполагаютъ варяжскій элементъ, дѣйствующій на русской почвѣ и преобразующій русскую поэзію“, і в сім автор сподїваєть ся розвязання проблеми билинної поезії — „якорь спасенія“ в безвиглядним становищі дослїдів над билинною поезією!...

М. Грушевський.

Stanisław Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1911, tom XII, zesz. 1, ст. 71—83; z. 2, ст. 149—164; z. 3, ст. 285—307).

Розвідка д-ра С. Кутшеби цїкава з огляду на те, що історія коронаційного церемонїялу королїв і королев польських досї зовсїм не була досліджена. Автор, зазначуючи бідність матеріялів, котрі могли би безпосередно служити виясненю чинностей церемонїялу аж до половини XVI-го віку, уважає поки-що неможливим відтворити його образ для доби перших Пястів: Болеслава Хороброго, Мєшка II і Болеслава Смілливого. Що-ж до пізнійшої доби (почавши від Пшемисла II-го), — гадає, що вистарчаючим для того матеріялом можуть бути т. зв. коронаційні формули („ordo ad benedicendum regem“, або — „o. ad coronandum

regem"), котрі подають докладний опис обряду.[1])

Не маючи наміру в сій своїй розвідці представити повну історію польського коронаційного церемоніялу, автор хоче одначе дати вичерпуючу відповідь на питання: „звідки походить польський церемоніял? чи повстав він в Польщі, а, коли ні, то які його жерела? чи, раз засвоєний, переховав ся в тій самій формі, чи підляг змінам? а коли — так, то завдяки яким причинам?"...

Для того обговорює автор: 1) жерела коронаційних формул XIII і XIV стол., особливо один з варіянтів західно-европейських формул, котрий називає „римською" формулою (Waitz в своїй розвідці „Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiser-Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert, Göttingen, 1873", називає її „нїмецькою"); 2) жерела коронаційної формули XV в., особливо чеський варіянт; 3) зміни в церемоніях коронації XV в. в порівнаню до церемоній XIV в.; 4) жерела формул коронації королеви, особливо формули французьку і угорську. Вкінці оголошує найстарший з досї знаних „опис" (?) коронації королеви Варвари Радивилівни 1550 р. („Modus coronationis Barbarae Reginae Poloniae anno D. 1550"); одначе текст сей позбавлює особливого значіня та обставина, що, як стверджує автор, уложений він ще перед коронацією, на підставі формули.

Головною основою для представленя коронаційного церемоніялу королїв польських XIV-го і XV-го вв. служать авторови формули коронацій Ягайла, 1386 р., і Владислава Ягайловича, 1434 р. Лише від XVI в. матеріял поповнюєть ся досить численними вже описами коронацій. При виясненю коронаційного церемоніялу королев, користуєть ся він формулою 1454 р. (при коронації Єлизавети Ракушанки) і формулою 1512 р. (при коронації Жиґимонта I го і Варвари Запольської); остання формула вписана до книг метричних і зробила ся обовязуючою при пізнїйших коронаціях королев — 1646 і 1649 рр. —

Як видно з дослїдів автора, польський коронаційний церемоніял не є своєрідного походженя. Він майже в цїлости запозичений з чужих жерел, які не були навіть добре засвоєні в Польщі та пристосовані до місцевих умов; тому помічаєть ся в польськім коронаційнім обряді брак сталости, вироблености, часом — впрост недоречности і суперечности. Перша з згаданих формул, 1386 р., походить, по думці автора, від загально розповсюдненої перед тим в Европі формули „римської". Друга формула представляє безпосереднє запозиченє чеської (котра також веде свій початок від спільної „римської"); ся друга формула зробила ся,

[1]) Автор оголосив вже їх перед тим під з.: „Ordo coronandi regis Poloniae" в „Archiwum komisyi historycznej Akad. Umiejętn. w Kr.", т. XI).

каже він, взірцем для пізнійших формул. Порівнане „ordines“ XIV і XV вв. приводить автора до висновку, що в коронаційних обрядах не відбуло ся за сей час істотних змін; правда, обряд розріс ся, став повнійшим, але причиною сього зросту було головно — лише введене до його нових молитов. Що-до коронаційного церемоніялу королев, то д-р Кутшеба уважає, що жерелом формули 1454 р. була формула французька, а формули 1512 р. — угорська. Відміни здебільшого незначні.

Отже сам автор признає, що, безперечно, підставою коронаційних церемоній королїв і королев польських були західні взірці. Одначе констатує він иноді і деякі особливости, відміни в порівнаню до відомих авторови анальоґічних европейських церемоній, ріжниці в порядку, послїдовности окремих чинностей і т. д.; сї відміни і ріжниці автор уважає безсумнівними польськими. Але „польськість“ їх мало досліджена, — вона основуєть ся на тім лише, що зазначених деталїв автор не знайшов в тих нечисленних текстах формул, уживаних по-за властивою Польщею, які мав до розпорядимости. При тім автор чомусь старанно уникає яких-будь порівнань з сусїдуючим европейським „сходом“, а навіть згадок про його, хоч, можна б припускати, сей „схід“, — особливо традиції і звичаї українсько-руських земель, — також міг мати деякий вплив на коронаційні обряди королїв польських. У кождім разї цїкаво було б зробити такі порівнання. Без їх — навряд, чи відповідь автора на поставлені собі питаня буде вичерпуючою. *О. Назарїв.*

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592 (Dyaryusze i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński), Краків, 1911, ст. XXX+457.

В передмові видавець поясняє, що недостача деяких матеріалів змусила його проминути і відложити на пізнійше рік 1590 і видати в сім томі матеріали сеймові з рр. 1591—1592. З 1951 р. маємо акти двох зїздів шляхетських, в Хмельнику і Радомі, з 1592 акти трох зїздів, що випередили сойм, інструкцію короля на соймики, соймикові інструкції і дневники осїннього сойму.

Для нашої історії збірка ся дає мало цїкавого, а ще менше нового. Парляментарне житє польське в сих роках було захоплене боротьбою партій — королївської й опозиційної, або як їх називано — реґалїстів і популярістів, і перед нею відступили на другий плян і справи заграничні і питання внутрішньої політики не захоплені сею боротьбою магнатських і шляхетських партий. Через те в актах не богато цїкавого для нас взагалї, а більш цїкаве переважно вже видане, головно в VIII т. Жерел до історії України-Руси.

І так з королівської пропозиції на соймики цікаве для нас вийняте і видане в Жерелах під ч. 43, під ч. 45—47 також пункти з соймикових інструкцій про козацьку своєволю. Найбільш інтересна з інструкцій соймиків української території — вишенська видана була в корпусі галицьких соймикових актів в XX т. Akta grodzkie i ziemskie, з тої же самої рукописи. Крім того маємо текст інструкції: дорогичинську, галицьку, белзьку і камінецьку, досі не публіковані в цілости; в них досить цікава згадка про козацькі tytuły jakieś wielkie в інструкції галицькій; в краківській інструкції можна принотувати прошенне про нагородженне шкід понесених кн. Острозькими. З проєкту конституцій поданого Ян. Острозьким і Замойским, інтереснійше для нас було друковане теж в Жерелах (ч. 49); до справи віддання козаків під безпосередню власть кор. гетьмана, порушеної тут, прибуває ще безпосередня заява самого Замойского, że mu się ta derogacya dzieje, że mu danopodstawka, to jest nad Niżowemi Kozaki p. Jazłowieckiego przełożono (с. 222). Дивним способом не війшов в сю збірку инший проєкт конституцій, друкований в виїмках теж в Жерелах під ч. 48 і судячи по згаданій в ній трипільській комісії, призначений теж для сойму 1592 р. Сей факт показує найкраще, як далека від ідеальної повноти і ся збірка, і як передвчасне запевненне видавця, że materyał w niniejszej publikacyi zawarty, jest absolutnie kompletny (с. XXIX). Про ідеальну новиоту се в теперішніх обставинах нема що й думати!

З тих поголосок, які противна королеви партія розсівала тоді (переповідає їх Радивил-Сирітка с. 367) особливо цікава отся: Że król potajemnie posyłał do Niżowych Kozaków, dając im pieniądze, aby na ten sejm przybyli do Warszawy pomoc wszelakich rozruchów przeciwko tym, którzy by chcieli być przeczni Rakuskiemu domowi. Пізнійші поголоски і обвинувачення на Володислава мали прецедент з-перед століття! *М. Грушевський.*

Dr. Ludwik Janowski—Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, ст. 159, (відбитка з т. XLIX Rozpraw Akad. Umiej. wydz. f., ст. 127—284).

Харківський університет перед иншими може похвалити ся цілим рядом праць йому присвячених: досліїдів, споминів, заміток і т. п., а між ними такою цінною роботою, як двотомовий „Опытъ“ проф. Д. Багалія. Отже мимоволі чимале зацікавленне викликає у нас виписана в горі нова праця присвячена історії сього університету: що дає вона нового? — зацікавленне тим більше, що се праця польська: що змусило до її написання, як вона написана? Адже ж історія харківського університету тісно вяжеть ся з історією нашого культурного житя, нашої літератури,

котру так мало знають, так мало цінять і так мало шанують польські вчені круги. Книжка, як бачимо, дуже цікава для українського читача. І мусимо сказати з гори, що книжка ся варта нашої уваги: написана вона спокійно, навіть інтересно, і дає деще нового, — правда дуже маленько, бо основана майже в цілости на Опит-ї проф. Багалія. Отже під сим оглядом вона не самостійна робота, а скорше популярна переповідка того сирового матеріялу, який зібрав д. Багалій. Правда, автор у передмові наводить численну літературу, ніби використану ним, але се не повинно нам імпонувати[1]). Майже цілу сю літературу використав власне д. Багалій і численні цитати з ріжних документів і авторів, якими в своїй роботі пописуєть ся д. Яновский, взяті розуміють ся не з перших рук, а з „Опита", в котрім знайдемо їх усі, з рідкими виїмками (у Яновского напр. в дечім трохи ширша згадка за куратора Потоцкого). До матеріялу д. Багалія д. Яновский мало що докинув з иншої друкованої вже по „Опитї" літератури. Правда деякі дрібниці невнані попередникам д. Яновский зачерпнув із польських джерел — переписки й споминів, але дуже їх не багато, і потверджують вони здебільшого те, що знаємо, рідко докидаючи якусь невнану риску. Друкованих польських жерел автор, як сам признаєть ся, майже не мав. Ціла робота отже зводить ся до коротшого зреферованя зробленого давнійшими дослідниками. Се розуміють ся обнижує наукову вартість праці д. Яновского, але роблючи доступними ширшій публиці результати роботи сих дослідників (головно ж Багалія) має вона свою вартість. Очевидно для польської науки, мало обізнаної з росийсько-українською науковою роботою, ся праця має більше значінне, але се виставляє не дуже підхлібне свідоцтво тій науці. Тим часом отся обставина певне й була причиною появи праці д. Яновского в такім поважнім науковім виданню, як Rozprawy Akad. Umiejętności, бо деінде вона годила би ся хиба для видання науково-популярного, в роді „Исторического Вѣстника". Зрештою се перша праця молодого краківського доцента до історії української літератури з обсягу сеї історії — може й се було причиною появи її в орґані Академії.

[1]) Богато праць, які наводить д. Яновский, він навіть не міг використати, хоч би для того одного, що торкають ся вони пізнійших часів (напр. працю Бузескула про харк. університет за Олександра III або про Луніна, ріжні спомини про Костомарова і т. и.). За те дечого, що могло би знадобити ся, д. Яновский не знає, от візьмім хоч би „Исторію г. Харькова за 250 лѣтъ его существованія", написану проф. Д. Багалієм при співучасти проф. Д. Міллєра, в 1-м томі котрої (вийшов у 1905 р.) є цікаві розділи про Харків і його культурний стан у XVII—XVIII вв. Сї розділи могли би бути користні д. Яновскому для вступної частини його праці.

У вступі автор, увасаднюючи вибір своєї теми, ясно показує звязок її в обнятою катедрою. Вказує бо він на те особливе значінне, яке харківський університет має для української літератури, і зазначує, що се значінне, сей вплив харківського університету „в історіях українського письменства зазначений лише загально, а не представлений докладно“ (ст. 1). Отже виходить, автор мав за задачу представити сей вплив докладнійше. І се було б найголовнійшою його задачею, бо „безпосередний інтерес з польської сторони“ до історії харківського університету з огляду на Поляків, які відограли видатну ролю (культурну і адмінїстративну) в його історії (куратор ґр. С. Потоцкий, проф. І. Даниловіч, А. Станїславскій та инші) має підрядне значінне: польський вплив був, як се зрештою й сам автор признає (див. ст. 90), надто незначний. Та автор не виконав своєї задачи в усій її докладности. Замість переробити цілий дотепер зібраний і опрацьований матеріял з зазначеної точки погляду: значіння харківського університету в історії українського літературного відродження, він пішов коротшою і лекшою дорогою популярного представлення історії університету взагалї, повторяючи майже в цілости плян І-го тому „Опыта“ проф. Багалія, — певна перестановка матеріялу і вибір та скорочення його не мають очевидно есенціонального значіння. Правда в розд. VI і VII д. Яновський зупиняєть ся таки спеціяльно і на згаданій висше темі, але не трактує як слїд: присвячені їй розділи повинні б бути головною частиною його роботи, а инші лише вступом до неї, тимчасом автор трактує згадану тему в ряді инших, не виділяючи її. Очевидно се обезцінює цілу роботу, бо замість цілком оригінальної праці автор дав здебільшого лише переповідку чужої. В згаданих розділах автор тим більше не міг опрацювати цілу тему з потрібною докладністю й повнотою, що мав з гори обмежені рамці, спинивши ся (чому, невідомо: у вступі про се д. Яновський мовчить) лише на перших 15 роках істнования університету. Правда, часом він виломлюєть ся поза сї межі, але лише спорадично. А шкода, тема дійсно інтересна і варта оброблення, а так вона ще жде свого дослїдника, зроблений же автором докір українським історикам повис у повітрі: пішовши по лінії найменшого спротивлення автор позбавив сей докір усякої сили, а працю свою обезцінив з погляду наукового і принціпіяльного.

Та перейдім зрештою до неї. Д. Я. зачинає здалека. В 1-ім розділї маємо коротенький історичний погляд на Слобідську Україну — кольонізацію її, етнографічний склад, прикмети культурні, при чому автор згадує і за київську Академію XVIII в., на взір котрої заложено в Харкові колеґіум, але мовчить про його попередника — чернигівський колеґіум, певне тому, що про нього не згадує й Багалій. Народним шкільництвом — старо-українським і заходами петербурського уряду на сім полї та

стремліннями укр. суспільства до заложення університету кінчить ся сей вступний розділ. Виклад дуже побіжний і досить поверховий. Залежність від 1-го розділу І-го тому „Опыта“ проф. Багалія бє в очи (розуміють ся не лише 1-го розд., а й инших, напр. 8-го), але зовсім не звільняє читача від знайомости з відповідною частиною капітальної праці проф. Багалія. Треба ще відмітити певну діспропорцію в уложенню матеріялу та деяку суперечність його. Отже при всій побіжности начерку знаходимо в ньому кілька сторін із споминів Тимковського, майже живцем перенесених сюди. Ліпше би було, як би автор скрізь в своїм викладі рівномірно їх використав, не розбиваючи свого оповідання, а то по згадці за академію ми знову вертаємо до неї в спомінах Тимковського, щоби знову стрінути ся і з нею і колеґіумом в розділі II-ім (див. ст. 39—40), де між иншим автор заперечує те, про що говорить в І-ім розділі: тут наводить ряд фактів про охоту Українців до освіти, про стремління їх до вищої освіти, а там воює з Багалієм про громадську ініціятиву Слобідщини в справі заложення університету. Певна річ, панеґірічність д. Багалія зайва, але збиваючи її своїми критичними увагами д. Яновский не висвітлив з свого погляду дійсних початків університету. Краще було б зробити се без полеміки, котра тут і не до річи і займає за багато місця. Багато в ній слушного, але її даними можна було скористати ся для вс-е сторонньої оцінки суспільства перед повстанням університету. Чи те, що більшість була малокультурна і не розуміла як слід всеї ваги вищої освіти, уповажнює забувати про культурну меншість, котра її цінила і добивала ся? Невже дійсно можна заперечити, що харківський університет повстав не в результаті громадських заходів? Зрештою, коли б навіть признати, що він був дитиною уряду (сього д. Яновський отверто не каже), то й се ще нічого не каже проти участи громадянського елєменту в його заснованню[1]). Зрештою й початки инших університетів у Росії були не світліїші. Трудна річ, щоб новозаложена школа мала відразу 3.000 студентів, як про те мріяв Каразин. Сувора дійсність розбила надії деяких мрійників про тисячі передплатників українських часописей по скасованню закона 1876 р., одначе се ще не дає нам права до виводу, що українська преса, українська література не відповідають громадській потребі і являють ся штучним овочем. Так в данім випадку. Польські критики з пихою вказують на переповнений Виленський унів. і Креме-

[1]) А знов натискаючи на те, що Слобожане не хотіли покинути думки про кадетський корпус і хотіли на нього вжити не зложену на університет решту грошей, д. Яновский забуває додати, що се власне Аракчеєв налягав на таку передачу.

нецький ліцей, але варто їм пригадати увагу д. Яновского на ст. 89 про Виленський унів., котрий вже від 1782 р. йшов новими шляхами. Ліпше би зробив д. Яновский, коли б простежив зріст числа студентів харк. унів. з року на рік, а то про кількість студентів в першім році довідуємо ся лише завдяки полеміці, а не в результаті гармонійного, уложеного з гори пляну. Про студентів же взагалі, про їх житє, науку і таке инше д. Яновський вже цілком не згадує, хоч у Багалія знайшов би для сього доволі матеріялу.

В розділі II крім полемічної частини про культурний і освітний стан Слобожанщини автор говорить про нові течії в области освіти і шкільництва в Росії, докладнійше спиняючи ся на постати Каразина і його ролі в заложенню харківського університету. В основу сього розділа положений матеріял головно 2-го розд. I-го тому „Опыта", дещо зачерпнено з розд. 1-го (про Харків), для характеристики Каразина дав авторови богато начерк Тихого. В 3-ім розділі автор спинив ся довше на гр. С. Потоцкім. Зрештою довело ся йому й тут говорити про діяльність Каразина. Кінчить ся розділ оповіданнєм про отвореннє університету, в котрім також бачимо залежність від „Опыта" (пор. т. I, розд. 2).

Розділ 4-й трактує про професорів. Крім численного матеріялу згромадженого у Багалія до помочи авторови були й новійші біографічні словарі професорів харківського університету. Зрештою автор спиняєть ся на виднійших силах і не дає суцільного огляду складу професорської колегії, морального й матеріяльного образу їх житя й діяльности, про що є багатий матеріял в обох томах „Опыта". Розділ 5-й виясняє ролю харківського унів. в розбудженню розумового житя, подаючи начерк освітної й культурної роботи професорів (пор. т. I, розд. 5-й у Багалія). В 6-м, котрий є властиво продовженнєм попереднього, автор спиняєть ся на впливі харк. унів. на місцевий літературний рух, подаючи цікавий, хоч знову не оригінальний, бо позичений у Багалія (пор. т. I, розд. 5, т. II, р. 3), перегляд харківських часописей. Можна пожалувати, що обмеживши себе 1805—1820 рр. д. Яновский не подав нам ширшої картини харківської журналістики, за тє добре він зробив, що сам переглянув „Харьковскій Демокритъ" — в результаті маємо кілька цікавих подробиць. Відмічу ще, що д. Яновський спростовує деякі помилки д. Русової в її статі „Харьковская журналистика начала настоящаго столѣтія" (К. Ст. 1892; до речи, в списку літератури титул сеї статі поданий не зовсім точно).

Розділ 7-й — значінє харк. унів. для української літератури — найбільш цікавий для нас і трохи більше оригінальний, як инші (розуміють ся й тут заважив „Опытъ", пор. т. II, розд. 3-й).

Спочатку йде побіжний і досить поверховий огляду українського

культурно-національного життя XVIII в. Видко з усього, що автор не дуже знайомий із сим життєм. Він, здаєть ся, що найбільше перекарткував Петрова й Пипіна та прочитав відповідний розділ з „Очерка“ проф. Грушевського, на котрого чомусь ніде не покликуєть ся. Зрештою се взагалі його манєра — з ученим видом знавця пописувати ся цитатами нїби з перших рук, тимчасом, як цитати і відсилачі до них узяв грішний чоловік з других рук, передовсїм у трьох вищезгаданих. Почасти видко се з недокладного цитования: на ст. 126 приписує д. Яновський самому Білецькому-Носенкови слова, які ужив в листї до нього один із його кореспондентів. Се розуміють ся не перешкоджає авторови поставити коло сеї невірної уваги відсилач аж на дві працї![1])

Про знайомість д. Яновского з укр. літературою до Котляревського[2]) свідчить те, що він називає серед його попередників лише Лобисевича, не згадуючи нїчого про Климентія Зіновієва, Некрашевича та ин., а вже про драматичну укр. літературу XVIII в. не маємо навіть найменшого натяку. Поза тим вартий уваги той збір фактів про природну етнографічну стихію в місцевім житю і перехід її під впливом культури і освіти в свідомість своєї національности (див. ст. 128—134). Багато фактів досього подає, як звичайно, Багалій, не кажучи вже про т. 3-й Іст. р. етн. Пипіна, але виклад у Багалія досить хаотичний, розкиданий (особливо в т. 2-м), факти розкидані по рїжних місцях в обох томах; тому не можна не подякувати д. Яновському, що він їх звів до купи і сим зробив їх доступними ширшій публицї, для котрої „Опытъ“ очевидно за тяжка артилєрія.

Найбільшою ж може заслугою д. Яновского є те, що він вивів перед люди несправедливо забутого українського поета Василя Масловича, першого, що по Котляревськім друкував українські вірші в своїм „Харківськім Демокритї“, значно раніше перед виступом Гулака-Артемовського. Про Масловича довідав ся д. Яновский у Багалія, котрий в своїм „Опыт-ї“ зібрав усї ті факти про сього поета, які подибуємо в працї молодого польського вченого. Отже не Яновскому належить ся пальма першенства за се відкритє, але в усякім разї його заслугою є, що він не обминув Масловича цїлком, як се досї робили автори усїх

[1]) Так само, не добре вчитавши ся, робить д. Яновский неслушний закид проф. Багалїєви, що він помішав Камінець з Кременцем (пор. ст. 63, примітка 3).

[2]) Що торкаєть ся новійшої, то можна зазначити, що д. Я. не знає, хто такий Украïнець, автор відомих статей в „Правдї“, (див. ст. 127). Ще одна увага: на ст. 6-й він зачисляє між укр. письменників Івана Боровиковського, хоч по українськи писав Левко Боровиковський, автор „Байок і прибаюток“.

збірних історій української літератури. Проф. Багалій, хоч досить спиняєть ся на росийських поезіях Масловича, подаючи чимало зразків їх, не вважав чомусь потрібним зацитувати дещо і з української спадщини поета, обмеживши ся лише згадкою про сю спадщину. Переглянувши особисто „Харьковскій Демокритъ“ д. Яновский подав нам зразки сеї спадщини і за се хвала йому. Будемо надіяти ся, що від тепер історики укр. літератури сопричислять так несправедливо забутого укр. письменника з початку XIX в. до сонму первоподвижників нашої бідної літературної ниви. Твори Масловича не посідають особливої художньої вартости, але підходити до них з сучасною міркою й не можна. За те з історичного погляду виступ його має дуже важне значінне. Щоб покінчити з ним замічу, що баладу його „Основаніе Харькова“, названу так у „Харьк. Демокритї“ 1816 р., (див. „Опытъ“ проф. Багалія, т. II, ст. 763; про Масловича гляди у Багалія особливо в т. I, ст. 588, 765—769, т. II, ст. 650—1, 762—764), передрукував у Харкові д. Н. Маслович 1889 р. під таким титулом: В. Г. Масловичъ, Сказка про Харька, основателя Харькова, про его дочь Гапку и батрака Якива. Писано въ 1815 г. Изд. Н. В. Масловича. X. 1890, ст. 37, 16^0; друге вид. X. 1899, ст. 40, 16^0 (д. Я. зве героїню Галкою зам. Гапкою). На жаль ся брошура зістала ся невідомою д. Багалієви, а за ним і д. Яновскому.

Не зайвий також нарис присвячений Яновским Гулакови-Артемовському. Автор використав матеріял зібраний у Багалія і инших.[1]) Дещо нового про нього подає д. Яновский на підставі листів Даниловича: що Артемовський носив ся з думкою уложення укр. словаря, „щоб заховати мову від загину“, а Данилович гаряче намовляв його, щоб писав рідною мовою, бо лише сим способом найкраще її „утримає“. За посередництвом Даниловича друковано в „Dzienniku Warszawskim“ „Пана Твардовського“ Гулака (1827, IX, 204—212). Отсе все, що для нас видобув д. Яновский з своїх скупих недрукованих польських жерел до історії харківського університету. Не багато!

Увагою про Білецького-Носенка закінчує д. Яновський розділ 7-й. Про метушливого Білецького слід би трохи довше поговорити, бо він був найдіяльнійшим членом харківського „Общества Наук“ і писав цікаві з укр. погляду листи до Склабовського, ред. „Укр. Журнала“, але д. Яновский збув його короткою увагою, може тому, що й так уже виступив за межу 1820 р. (пор. про Білецького у Багалія т. II, 741—751, особл. 773—774).

---

[1]) Даремно пише д. Яновский, цитуючи вірш Гулака, „Поліпашка“ з малої букви: пташка-Поліпашка була донька Гулака, Поліна.

Закінчує книгу VIII-й розділ, де оповіджено про реакцію в Росії, переслїдованнє університетів, відставку ґр. Потоцкого та занепад харківського університету. Треба здогадувати ся, що для сього й спинив ся автор на 1820 році в своїй популяризації історії харківського університету, але про се треба було бодай згадати в передмові, — инакше неузасаднений вибір рамців, бо що до звязку університету з укр. рухом, то р. 1820 не становить жадного граничного стовпа, як се нераз виказує й сам автор, виломлюючи ся поза поставлені собі хронольоґічні межі.

Кінчаючи свою рецензію, можемо ще раз пожалкувати, що автор не вибрав собі спеціяльнійшої теми, а взяв ся за цїлу історію харківського у-ту. Етюд про Потоцкого, для котрого він мав дещо з польських жерел, міг дати осібно, коли йому, як Полякови, ся постать особливо цїкава, решту ж, крім сторін звязаних близше з укр. літературним і взагалї культурним рухом початків XIX в., міг би сміло опустити, бо вона ані ориґінальна ані цїкава, нового нїчого не дає, а до того в великій мірі поверхова (розд. 1). Поверховістю відгонить взагалї цїла книжка, а се шкода: автор здаєть ся міг би написати щось соліднїйше, коли б писав не на спіх. Будемо сподївати ся в усякім разї, що се не остання його праця на укр. тему, що будуть ще инші, написані так само спокійно, без того специфічного, дуже немилого spiritus-a, з яким пишуть инші польські вчені про наші справи, але більш самостійно й річево. Побажаємо також і сталости термінольоґії: раз автор не хоче нас звати Українцями, як ми самі себе звемо, то найже кличе хоч Русинами, а не Малоросами (ruski і małoruski у нього на кождім кроцї). *Вол. Дорошенко.*

Dr. Alfred Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre 1848. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Відень і Липськ, 1912. Ст. XXVI+203.

Як відомо, д. 31 липня 1848 р. вибрала була австрійська конституанта з поміж себе т. зв. конституційну комісію, якій поручила виробити 2 проєкти: проєкт загально-державної конституції й проєкт загально-державних основних законів. Відповідно до сього поручена комісія, яка складала ся з 30-тьох членів (по 3 послів з кождої ґубернії), виділила з поміж себе дві підкомісії: одну з 5-тьох членів — для вироблення першого проєкту (конституції), друга з 3-ох членів — для вироблення проєкту другого (основних законів). Перша виконала поручене т. зв. підкомісія 3-ох, яка вже дн. 18 серпня т. р. предложила повній комісії проєкт основних законів, вироблений Ріґеном; півнїйше, бо аж

в січни 1849 р., прийшла зі своїм проєктом т. зв. підкомісія 5-тьох. Над обома проєктами перевела ся в повній комісії основна дискусія, в якій взяли участь усі майже члени комісії, репрезентанти ріжних австрійських народів і ріжних політичних партій. В результаті оба проєкти одержали окончну редакцію, в якій і перейшли (згл. мали перейти) вкінці перед повну конституанту.

Не будемо доказувати великої ваги для історика протоколів дискусії над згаданими проєктами у конст. комісії. Зробив се вже давнійше відомий історик А. Шпрінґер — і в своїй „Історії Австрії від віденського мира 1809 р.“ (вид. 1865) і в передмові до виданих протоколів нарад конст. комісії над проєктом загально-державної конституції (вид. 1885). Зазначимо тільки, що протоколи конст. комісії належать до найважнійших жерел новочасної історії Австрії, Австрії взагалї — й поодиноких австрійських народів з окрема.

На жаль одначе, протоколи сї через довший час були для істориків зовсїм невідомі. Тільки в 1885 р. оголосив частину їх, що відносять до нарад над проєктом загально-державної конституції (й то тільки нарад у Кромерижи), згаданий А. Шпрінґер (Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstag 1848—1849), яку доповнив протоколами таких же нарад у Відні (1848) аж у 1908 р. др. Й. Редліх (Österreichische Rundschau з 1 падолиста 1908). Протоколів одначе нарад над проєктом т. зв. підкомісії 3-ох, себто над проєктом основних законів таки бракувало, хоч шукав за ними спеціяльно вже пок. А. Гельферт. І тільки в останніх часах вдало ся попасти на їх слїд у віденськім Haus- Hof- und Staatsarchiv-і власне нашому видавцеви, хоч повного їх компльету все таки ще нема (бракує первісного проєкту основних законів, виготовлений Ріґером і $^2/_3$ протоколів першого читаня).

Як можна бачити з віднайденої частини протоколів, підкомісія 3-ох (до якої належали: Ріґер, Віолянд і Гайн), виробляючи проєкт основних законів (Ріґер), станула свідомо й рішучо на ґрунті суверенности народу, приймаючи за взірець французьку „Déclaration des droits de l' homme et du citoyen“ з 1789 р. Крім того слїдно ще впливи бельґійської конституції, а властиво виробленого комісією нїмецького Національного Сойму проєкту „Основних прав нїмецького народу“, а дальше тогочасної біблії лїберальїзму — Роттек-Велькерового „Staatslexicon-у“ (1847). В результаті маємо в проєкті всї найголовнійші жадання лїберальїзму, отже: рівність перед правом, свобода й безпеченство особи, право товариств і зібрань, свобода совісти й виявлювання думки, ненарушимість власности і т. д.; крім того ще: знесенє шляхти, ленна і фідеікомісів, скасованє кари смерти, загальний обовязок військової служби, заприся-

женє війска на конституцію й обовязкова служба в народній оборонї (національній ґвардії). Що тикаєть ся національних прав австрійських ненімецьких народів, то проєкт признавав право на зберіганє національности взагалї й національних мов особливо, хоч нема ще мови про рівноправність усїх мов. Вправдї признавав проєкт право покористувати ся рідною мовою в урядї і школї, одначе в урядї — о скільо якась мова є мовою вживаною в краю (landesüblich), в школї — о скільки є вона краєвою (Landessprache). Отже вже в першій пробі законного здефініованя прав національностий зустрічаємо отсе розріжнюванє мов „уживаних в краю“ і „краєвих“, яке увійшло відтак пізнїйше до австрійських основних законів з 21 грудня 1867 р.

Такий був проєкт основних законів, вироблений підкомісією 3-ох, згл. членом її Ріґером.

Наради повної конституційної комісії над сим проєктом почали ся дн. 22 серпня 1848. Комісія поробила в нїм тільки деякі зміни, з яких найважнїйшою являєть ся нове сформулованє основних прав національностий („Кожде племя має ненарушиме право зберігати й плекати свою національність взагалї а свою мову спеціяльно. Держава ґарантує рівне право для всїх уживаних в краю мов у школї, урядї й публичнім житю“). Поза тим відпали теоретичні аргументації, мова поодиноких параґрафів стала яснїйшою й прецизнїйшою. Наради переведено взагалї дуже основно, як се можна бачити з дискусії над §§ 1—9 (стільки власне маємо протоколів першого читаня в комісії) й покінчено дн. 2 жовтня т. р.

Після першого читаня в конст. комісії прийшов проєкт зараз таки перед повний парлямент, який відіслав його відразу до 9-тьох своїх віддїлів з порученєм перевести над ним дискусію і не пізнїйше, як за 14 днїв, відіслати його разом з своїми замітками назад конст. комісії. В тій цїли й визначила згадана комісія 9-тьох своїх референтів, по 1 для кождого віддїлу. Між тим прийшли відомі заворушеня у Відні й австрійський парлямент перенесено до Кромержа. Тут й мала місце дискусія у згаданих поодиноких віддїлах, дискусія з огляду на допущенє до нарад у віддїлах також ненімецьких мов й участи у нїй всїх тих, що не вміли по нїмецьки й у повнім парляментї мусїли мовчати (для віддїлів сих власне й виготовила була конст. комісія переклад свого проєкту на мови всїх австрийських народів), без сумнїву інтересна. На жаль одначе, протоколів нарад поодиноких віддїлів не маємо, з виїмком невеличкого уривку нарад у віддїлї VI-тім.

До 12 грудня віддїли покінчили свою працю і ще тоґо самого дня приступила конст. комісія до ревізії чи там другого читаня свого елябората. Та події, які між тим мали місце у державі (здавленє жовтневої революції у Відні й инших містах і запановане реакції) не могли не

мати впливу на дальші наради. Під їх вражінєм наступило у комісії замітне отверезіне і з другого читаня проєкт її вийшов уже значно змодерований. Відпали найперш, кажучи словами члена комісії Маєра, „фільософічні спекуляції“, які становили зміст двох перших параґрафів. Замість внесеня шляхти комісія обмежила ся тепер внесенєм тільки станових шляхоцьких привилеїв. Замість повного скасованя кари смерти — тепер тільки скасованя згаданої кари за політичні злочини. Замість непризнаня взагалї ніякої церкви державною — тепер тільки рівноправність для кождої з них і т. д. Не зважаючи одначе на всї ті зміни, все-ж таки полишило ся ще в обговорюваним проєктї й після другого читаня богато такого, що приґадувало повстанє його в революційнім 1848 р. й проти чого протестував пізнїйше, в парлямєнтї, представник правительства, мінїстер ґр. Стадіон (пр. полишенє принципу суверенности народу — „вся власть у державі походить від народу“ й ин.). Друге читанє законопроєкту в комісії покінчило ся 18 грудня і два днї опісля, 21 грудня, почало ся перше його читанє перед повним парляментом.

Вкінцї згадаємо ще про ролю, яку відіграв підчас нарад над проєктом основних законів у конст. комісії український її член еп. Гр. Яхимович. Роля ся взагалї дуже незначна й обмежуєть ся до поставленя одної тільки модифікації (т. зв. amendement) до § 15-го (відносини церкви до держави), яка запоручала-б віроісповідним орґанїзаціям повну самоуправу, яка одначе при голосованю не перейшла. Пова тим уся дїяльність його в комісії зводить ся до самого голосованя, в тім голосованя і підписаня декількох т. зв. вот меншости, які прийшли відтак разом з законопроєктом перед повний парлямент. Що тикаєть ся характеру сих вот, то або вияснювали вони докладнїйше деякі параґрафи законопроєкту, або обмежували їх. *Ів. Кревецький.*

Leon xiążę Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmową Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstępem i wyjątkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912. Ст. XXVII+375+6 портр.

З великим заціkавленєм брали ми до рук зазначені висше „Спомини“ кн. Льва Сапіги. Заціkавленє се оправдували вповнї — і період, який вони обіймають, а в якім містять ся такі важні для нас роки, як 1848 і 1861, і — головно — особа автора їх. Член т. зв. галицьких Станів з перед 1846 р., один із визначнїйших дїячів 1848 р., а вкінцї — що найважнїйше — перший і довголїтний маршалок краєвого Сойму)1861—1875), він був свідком подій, які в високій мірі заважили в най-

новійшій історії нашого краю. І не тільки свідком, а й актором їх. Головно-ж важні з сього згляду перші роки маршалкованя краєвому Соймови. Се-ж власне час, коли в політичній історії Галичини доконував ся преважний перелом, коли клали ся основи під нинїшню автономію нашого краю, коли розділювали ся ролї, які грають від того часу, аж по нині, в державі і краю два народи: Поляки і Українці. Всього того, як сказано, був він не тільки найблизшим обсерватором, а й визначним актором — і можна було надіяти ся, що „Спомини“ його кинуть на сї часи богато денного світла.

На жаль одначе, надії під сим оглядом вповні завели.

Вже при побіжнім перегляді „Споминів“ впадають в очи дві нерівні части, з яких вони складають ся. Перша часть обіймає молодї лїта автора, отже: вихованє в краю і заграницею, господарованє на рілї, публична служба, вкінцї участь у повстаню 1831 р. Хоч що до скількости лїт період сей значно коротший від слїдуючого, то мимо сього автор посвятив йому значно більше місця, бо аж дві третини „Споминів“ (ст. 1—193). Друга частина їх — значно менша (ст. 194 – 292) — се власне перегляд його суспільно-політичної дїяльности у Галичинї (рр. 1832—1863).

Так само нерівномірні „Спомини“ (в ще більшій може мірі) і з огляду на зміст. В першій їх части, посвяченій головно справам особистим, оповідає автор події широко і докладно, коли, навпаки, друга часть — се тільки дуже короткі (аж надто) замітки про його дїяльність як президента Кредитового Земельного Товариства й Товариства Господарського, як головного ініціятора зелїзничої сїти в краю, Галицької щадниці і т. д. — а найменше може як краєвого маршалка. Під сим останним зглядом скупість автора доходить так далеко, що поза дрібними, друго- і третьорядними фактами „Спомини“ його майже не дають нїчого такого, за чим будучий історик галицької автономії потребував би заглядати до них.

В передмові до „Споминів“ редактор їх, др. Б. Павловский, повідомляє, що крім споминів кн. Л. Сапіга полишив іще величезну переписку з родиною і з ріжними иншими особами, яка має містити в собі історичний матеріял першорядної ваги. На підставі сеї переписки й инших жерел заповідає він окрему біографію першого маршалка, яка виясннть докладно ролю його в суспільно-політичній історії нашого краю. Побажаємо як найскоршої появи її. *Ів. Кревецький.*

Михайло Грушевський — Ілюстрована історія України, Київ-Львів, 1911, ст. 556. Як довідуємо ся з передмови — сей твір задуманий ще 1905 року, але задля перешкод написаний в минулому році як подяка українському громадянству за привіт з двадця-

типятилітєм письменської праці. „Хотів я дати громадянству нашому — пише проф. Грушевський — книгу написану легко і приступно, оживлену образками минулого житя, уривками нашої старої творчости, нашої словесности і знимками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і плянами вікопомних подій". О скільки книжка проф. Грушевського оказала ся цінною й користною для українського громадянства, видно з того, що незабаром появі вийшла новим виданєм, з боку артистичного старанно передивленим та уліпшеним автором. Весь текст поділений на шість частин, в яких трактуєть ся: про період до заснования київської держави, про житє державне, про добу литовсько-польську, козацьку, про упадок козаччини і українського житя і нарешті про українське відродженє. Другу, не менше важну частину сеї книжки становить 400 ілюстрацій, які не лише доповняють текст, але мусять уважати ся також за великої ваги твір проф. Грушевського, бо їх вібранє і уложенє коштувало богато заходу і праці, потрібних для того, щоб дати загальний образ нашої артистичної культури в минувшині. *М. Ф.*

А. Ф. Риттихъ — Володимирія (Съ планомъ) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 547—557). Автор починає з історичних відомостей про Володимирське князівство та його долю. Нинішня Гродненська ґубернія, по думці автора, є спадкоємницею давньої Володимирії, бо займає більше-менше ту-ж саму територію. З сього виводить він її російській (? — „русскій") характер і неприналежність до Литви. Російськість Гродненської ґуб. доводить д. Ріттіх також статистичними цифрами та фактами, що ілюструють теперішні національні відносини на її просторі. Все те приводить його до переконання в необхідности рішучого протиділаня поширюючій ся польонізації та прилученя Гродненської ґуб. до комплєксу ґуберній росийських. Дорогою до того могло б бути між иншим заведенє в ній „земства" подібно до инших „земських" ґуберній. Поминаючи „панроссизм" автора, замітка досить цікава, хоч і не дає нічого нового.

А. П. К. — Пятисотлѣтіе Грюнвальдской битвы (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 7, ст. 461—462). Коротенька історична згадка, в котрій підкреслене першорядне значінє участи литовсько-руського війська в Ґрінвальдській побіді. *О. Н.*

Listy Adama Kisiela, wojewody bracławskiego (z 1648 r.) (Ruś, 1911, ст. 301—313).

— Listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (ibid., ст. 313—316).

Miscellanea (Listy 1647—1654) (ibid., ст. 413—451).

Nieznane listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (Litwa i Ruś, т. I (1912), ст. 68—72).

Materyały do wojen kozackich (ibid., т. III, ст. 47—53). Листи Кисіля в числі 5, адресовані до Миколи Потоцкого, Вишневецкого, Осоліньского і короля — опубліковані із збірки Людвика бар. Кроненберґа в Варшаві; листи Богдана Хмельницького з Чигирина 27 червня 1648 р. і до королевича з під Замостя 15 листопада 1648 р. — з якоїсь збірки якої імени не подано (другий „з ориґіналу"); инші листи Хмельницького: з під Замостя 8 листопада, 13 листопада і два без дати 1648 р. до горожан Замостя, і звідти-ж до „річипосполитої" з 15 листопада 1648 — з рукопису ч. 379 бібліотеки Чарторийских в Кракові; решта переписки із збірки Равіти-Ґавроньского і з бібліотеки Чарторийских. *І. Кч.*

Е. П—нъ — Святитель Іоасафъ Горленко (род. 8 сент. 1705 † 10 дек. 1754) (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 10, ст. 236—242). Біоґрафічна замітка, — дословний передрук статї, уміщений перед тим в ґазетї „Новое Время" з д. 4/IX 1911 р.

I. T. Baranowski — Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegląd Historyczny, t. XII, zesz. 2, ст. 251—256). На підставі збору листів, що походять з архиву оо. піярів у Вільні, а тепер переховують ся в бібліотеці ординації ґр. Красіньских, автор освітлює нещасливу історію видання дипльоматичного кодексу Польсько-литовської держави, розпочатого ks. M. Dogiel-ем при дїяльній участи тогочасного правительства Річи Посполитої, ріжних вплывових осіб а навіть самого короля Станислава Авґуста, але так і не доведеного до кінця.[1]) Для нас ся історія цїкава головно тим, що один з підготовлюваних до друку томів мав містити документи, які відносять ся спеціяльно до справ литовсько-руських. Виготовлені відписи документів для сього тому, по довгих пересиланях, контролюваних, коляціонуваних, „конфронтуваних" і т. п. чинностях відіслані були нарештї до Варшави і спочили в королївській бібліотеці; там знайшов їх і використував Нарушевич. Через якийсь час повернено їх знов до Виленської колеґії, ректор якої Рафаїл Данилович, за позволенєм тодїшнього провінціяла Александра Ґлоґовського, подарував їх в 1817 р. університетський бібліотеці у Вильні. Звідти попали вони до Публичної Бібліотеки в Петербурзї. В році 1802 ks. Hugo Kołłątaj порушив був справу виправленя та продовженя працї Dogiel-a, але проєкт його не зустрів ані співчутя ані попертя у тогочасного суспільства і уряду.

[1]) Вийшло всього, як відомо, 3 томи — з тих два — ще за житя М. Доґеля, — п. з.: „Codex diplomaticus regni Poloniae et m. d. Lithuaniae", т. 1 — Vilnae, 1758; т. 4 — 1764; т. 5 — 1759; видані вони дуже непоправно.

Къ исторіи Новомиргорода (Изъ частнаго письма). Сообщилъ Л. Мацѣевичъ (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 7, ст. 398—400). Кілька коротеньких спогадів невідомого автора-офіцера про минуле і сучасне Новомиргорода, Херсонської ґубернії,— міста, відомого тим, що в ньім від р. 1797 р. була катедра Новоросійської (Дніпровської) епархії, що перенесена була в 1804 р. до Катеринослава. Спогади не представляють особливого інтересу. Цікаві хиба згадки про руйнуючу, анти-культурну діяльність ґенерала Трощинського (від 1821 р.), котрий з наказу Аракчеєва почав закладати в Новомиргороді військову кольонію і разом з тим нищити місцеві культурні й матеріяльні набутки, заводячи натомість салдатські й росийські порядки.

Изъ архива Н. Н. Новосильцева — Въ чаяніи монаршихъ милостей. 1816—1818. Сообщилъ И. Г. Попруженко (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 10, ст. 161—182. Під таким заголовком поданий зміст коротких „докладныхъ записокъ“ або конспектів „всеподданнѣйшихъ“ подань, внесених на імя імп. Александра I-го підчас побуту його в Варшаві в 1816 і 1818 рр. „Докладні записки“ вложені тодішнім державним секретарем Новосільцевим і приготовлені до предложеня їх імператорови. Самих подань в архиві Н. Новосільцева нема. „Докладні записки“ надруковані дословно, майже в тій самій формі, в якій зложені вони Новосільцевим. Д. Г. Попруженко відступав иноді лише від порядку, в якім зазначені вони в ориґіналі, та злучив їх в більше-менше однородні ґрупи. При деяких мають ся також резолюції, на-швидко написані рукою Новосільцева. До заголовку статї редакція „Русск. Архива“ додала під-заголовок — „Прошенія Поляковъ“. Се не зовсім вірно. Крім польських знаходимо тут також поданя і не Поляків. Справи, з приводу яких внесені поданя, відносять ся не лише до польської території, а почасти й до території Західної Украіни або взагалї до украінської етнічної території. *О. Н.*

Ф. И. Свистунъ — Пропамятное письмо о. Алексѣя Ступницкаго, перемышльскаго каноника и директора греческой духовной семинаріи въ Шибеникъ въ Далмаціи, о ввозѣ литургическихъ и каноническихъ книгъ изъ-за границы для греко-славянскихъ церквей въ Австріи, предложенное штатсъ-конференцъ-министру гр. Саураy въ 1820 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Львъ. 1911, чч. 6—12). Під сим предовгим заголовком опублїкував д. Свистун декілька документів, які дотикають діяльности Галичан коло заведеня унії в Дальмації в поч. XIX ст.

Ф. И. Свистунъ — Сборникъ о. Михаила Петрушевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Львъ. 1911, ч. 1). Зміст збірника

о. М. Петрушевича (Галичина) в рр. 1830—1840 (виписки з ріжних книжок, журналів, часописий й ин. — граматика церк.-слав. мови, археольогія, народні пісні і вірші, історія, історія церкви, природознавство і т. д. *І. К.*

А—r — Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 865—77). Кілька актів і листів Муханова, Горчакова, Окунєва, кардинала Антонеллього і Н. Мальцева в справі обсади епископства по старім епископі холмськім Терашкевичу. *З. К.*

Література.

Jan Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek 1. Краків, 1912, ст. 167, 8°.

В 1906 р. д. Чубек зробив опис 1588 NN головної частини академічної колекції. В згаданій вище книжці маємо продовженє сеї праці, а саме — опис чч. 1589—1810 і 330-ти документів. Головну частину ново-набутих рукописів складає збірка І. Лопаціньского; її описав проф. Лось.

Серед рукописів головного відділу значна кількість цікава і для історика української літератури: преціпь літературний розвиток України й Польщі йшов у XVI—XVIII вв. тим самим шляхом і через те — маючи на увазі наслідовничий характер старої української літератури — студіюванє її в конечністю повинно бути порівнюючим. При тім особливе значінє набувають старовинні збірники промов, віршів, пастирських листів, піітичних та риторичних підручників і т. и. Маючи се на увазі, зазначимо те, що в „Dodatku“ Чубека так чи инакше може бути цікавим дослідникови старої української літератури, подаючи разом в тим відомости про історичні та палеографічні матеріяли, які відносять ся до України.

Насамперед згадаємо два займаючих підручники до студіювання музики: N 1592, XV в. і N 1716, 1537—48 рр., де — разом з духовними піснями та мельодіями — знаходимо гайдучки і досить відому в українськім репертуарі XVII в. пісню про шевчика (черчика). N 1599 містить „Fundamenta rhetoricae“, XVIII в.; NN 1600, 1601, 1603 — також підручники риторики тих же часів; N 1605 — книга городського (городського) ровенського суду 1671—1680 рр.; N 1667 — збірник копій з документів до історії Сіверського князівства 1303—1625 рр.; N 1641 — начерк історії України до Стефана Баторія, кінця XVIII або початку XIX в.; N 1677 — укази Петра I-го, що відносять ся до України;

N 1678 — укази імп. Анни; N 1679 — імп. Єлизавети; N 1724, XVIII-го в., представляє ряд інвектив (видно, на польській мові) на піяцтво, псуване моральности женщин, на тих, що женять ся в старім віці, на батьків, що псують своїм злим прикладом синів, на утиски селян в Польщі; N 1731 — кантички XVIII в.; N 1732 містить богато анекдотів на польській мові. В N 1739 — adagia 1747 р.; щось подібне знаходимо і в N 1744. Особливий інтерес для історика драми має рукопис N 1752, 1732—1748 рр., що містить ряд діальогів і драм, виставлених в єзуїтській школі в Красноставі. В N 1762 — опис походу на Волинь 1789 р. для здавлення повстаня селян. N 1774, XIX в., містить три цікавих польських твори: історію про прекрасну Каролїну, історію про короля і його дочок та купця і його сина; страшну історію про матїр, що продала свою дитину діяволови — ся остання повість наближуєть ся до цілого ряду людових повірів та до середньовічної повісти такого-ж змісту. N 1779, XIX-го в. — лист, що впав з неба, біблійні питаня-відповіди на польській мові, рівнобіжні до таких самих на ц.-славянській мові. Крім того, в ряді рукописів знаходимо ріжні вірші, що можуть служити досить користним матеріялом до пояснень українських віршів XVII—XVIII вв. — сюди належать NN 1681, 1690, 1692, 1758 і ин.

В другій частині книги описані з докладним поданем змісту окремі документи — дипльоми й грамоти, переважно на латинській, почасти на польській і в значній части — на західно-руській мові. З перших найстарший оригінальний документ відносить ся до 1316 р. Західно-руські документи такі: 1510 р., 21-го червня, — надане Жиґмонта I-го Григ. Станисл. Остиковичови; 2) 1518 р., 8-го липня, — Жиґмонт I затверджує даровизну Єлизавети, вдови Григорія Остиковича, королеви; 3) 1527 р., 4-го грудня, — відречене Тишковичів від спадщини по кн. Вас. Ів. Шоховичу. Є також инші документи на польській та латинській мовах, що відносять ся до історії України. *В. Перетц.*

С. И. Масловъ — Обзоръ рукописей библіотеки Императорскаго Университета св. Владиміра („Университетскія Извѣстія“, київські, 1910 р., N. 5, ст. 1—42+(2)).

Праця д. С. Маслова дуже уважно, старанно і з знанем справи зладжений короткий огляд цінної для дослідників української минувшини колекції, в склад котрої увійшли збірки волинського Кременецького Ліцея, Виленської Медично-Хірурґічної Академії, Виленського Університета і Духовної Академії, частина архиву київської казенної палати (саме-деякі части „Румянцевської Описи“), акти фортеці св. Єлисавети, відома колекція М. Судієнка, збірки М. Костомарова, ґен. Д. Бібікова, каноніка А. Петруше-

вича, Ол. Лазаревського, а також окремі дари ріжних осіб і набуті покупкою. Всї рукописи автор дїлить на три частини: 1) рукописи на східних мовах, 2) архивні документи і акти, 3) инші памятки письменства, що не підходять під поняте архивних документів. В „Обзор"-і знаходимо відомости лише про рукописні річи, за виключенєм тих, що містять ся серед друкованих книг бібліотеки і представляють дуже невелику наукову вартість, а також рукописних текстів професорських викладів, праць студентів та професорських стіпендіятів і т. н. Огляд подїлений на відділи відповідно змісту рукописів, при чім автор крім порядкового числа та бібліотечного знаку подає: зміст і мову рукописа, образки, якість переховання, формат (иноді в центіметрах), число карток або сторін, письмо і вік, рід оправи, відомости про походженє з тої чи иншої колєкції. Заголовки подані з деякими незначними пропусками, але з захованєм особливостей мови і правописи. „Обзоръ" С. Маслова нарештї дасть спроможність орієнтувати ся в цїннім зборі Бібліотеки Київського Університета. Досї вона не мала зовсїм повного каталогу рукописів, що обхоплював би збір в цїлости. Не можна не подякувати авторови за працю в імени всїх заінтересованих. Деяка недокладність „Обзора" С. Маслова (про се згадував вже проф. В. Н. Перетц в своїй студії „Новые труды по источниковѣд. древнерусск. литерат. и палеографіи", розд. XVIII) пояснюєть ся тим, що автор і не мав наміру подати докладний опис рукописів, а лише науково уложений каталог їх. Коли-ж сей каталог вийшов остільки повним, докладним, досконалим, „що вповнї заслугує на назву „Огляда", то за се належить ся авторови як найбільше узнанє. В кінцї доданий показчик імен осіб і оглав, а на початку вступне слово, яке обзнайомлює з змістом, характером і історією рукописного відділу бібліотеки унів. св. Володимира. *О. Назаріїв.*

В. Адріанова — Матеріалы для исторіи цѣнъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв. С.-Пб. 1912, ст. VI + 162, 8°.

Ся справочно-описова праця складаєть ся з 6-и глав, уложених на підставі описів рукописних і старопечатних книг та на основі деяких статей Соболевского, Сімоні, Лїхачова, Оглобліна, Ейнгорна. Матеріял весь розглядав автор по схемі: Північна — Полуднева Русь, богослужебна книга — Четья. В середині-ж відділу про служебні книги авторка придержуєть ся порядку змісту (Евангелія, Апостоли, Псалтирі, Прологи, Мінеї служебні і четї, Октоіхи, Тріоди, Трефолої і Ірмолої, Устави церковні, Книги церковні ріжні), а кожду книгу розглядає по її походженю — писана, друкована. Напр. Евангелія — а) рукописныя 1552—1616 г. 7 зап. б) печатныя 1649—1708 г. 12 зап. 3) Псалтыри а)

ркп. 1562—1784 г. 11 зап. б) печат. 1642—1716 г. 6 зап. і т. д. Ся подрібна систематика вносить в працю, яка могла-б мати для бібліографічних справок велике значінє, багато непрозорости, через що чинить її в головній частині 46—158 ст. зайвою, а тим більше повторенє всїх просторих, переважно звісних вже з поодиноких описів записів. Подрібна систематичність в однім годить ся у автора з безсистемностю в другім, а се в огляді 114-и жерел, з яких автор зачерпнув всї вістки про старинну книгу. Бути може, що се не особливо важне, але-ж моглоб обійти ся без сеї домішки назв, починаючи від 36 н ра ст. 40 до 114 н-ра ст. 46, коли н-ри 1—17 відносили ~~ся~~ до московських, а н-ри 18—30 до петербурських бібліотек.

Тай заголовки описів належало-б подавати обережнїйше, щоб не узурпувати для Руси польської бібліотеки через „42) каталогъ русской библіотеки Оссолинскихъ, т. I—III“ (ст. 40). Робота мала би актуальну вартість тільки в тім разї, наколи-б давала ясні і скорі відповіди на питаня: які цїни були книзї (красно) писаній на перґамінї — папері лїпшім — гіршім, з орнаментом (яким) — без, оригінальній — рідкій по змістови — переводній з грецького, латинського, польського, спискови із старинної писаної, або з друку — власною волею, за епітімію духовну, за кару (списували учні дякові, послушники монастирські) — паралєльно у XV, XVI, XVII, XVIII вв. Дальше, як би були прозорі відповіди на питаня: в яких землях — Московщини, України — Білої Руси — і як вагали ся ті цїни? Яку еволюцію у цїнах, починаючи від XVI-го в. (отже хронольоґічно) і у ріжних згаданих землях (отже помістно — рівнобіжно), викликала друкована книжка? Наконець, щоби загально вдатно відповісти на послїдне питанє належало-б близче узгляднити працї над славянськими перводруками, історією друкарства (хочби Булгакова), значінє дереворита і ілюстрації в друкованій книзї, задля чого київські Евангелія, Анфологіони, то є (а не, як у автора „и“ ст. 34) Трефологіони були дорожші від львівських, та історію обрядно-текстових перемін, супроти яких ріжна цїна була в старину напр. Требникам — Стрятинському Гедеона Балабана, Львівському Арсенїя Желиборського і Київському Петра Могили — та й нині осталась релятивно тою самою. Коли нас інтересує історія книготорговлї, то належить глядати за нею у королївських чи там государевих грамотах і привілеях друкарям — печатникам, та знайомитись із загальними правилами торговлї місцевої, ярмарочної (місцеві торги, богоміля) і вандрівної.

Із сих грамот ми би довідались те, що подали вже про се Голубев, Криловский (Ставроп. Архив, конкуренційні спори друкарів і друкарень), Кулаковский (про москов. книгоношів у австр. Сербів та у угрорусів — гл. і наші Матеріалы, II). А на все те треба би вистудіювати

бібліотечні збірки — не тільки по описам, але і в дійснім їх складі, що очевидно прийдеть ся комусь в будуччині виконати. І тільки на основі такого великого матеріялу можна буде говорити про ціну книги поодиноких країн, але не всього славянства, а тим паче Европи. Зрозуміла річ, що в таких умовинах наші відомости про ціну книги на „территоріи Югозападной Руси“ пійдуть в глубину хоч би XV в., бо вині ми знаємо її вже за XVI в., хоч авторка праці знає її тільки від 1664 до 1793 р. (ст. 32). *І. Свєнціцкий.*

Ю. А. Яворскій — Пропавшая западно-русская книга „Діалогъ о смерти“ 1629 года., Спб. 1912, ст. 44. (Відбитка з „Извѣстій отд. рус. яз.“).

Вже „Оглавленіе книгъ, кто ихъ сложилъ“, з кінця XVII в. зазначувало друк Павла Домжива Лютковича з 1629 р. п. з. „Діалогъ албо розмова чоловѣка хорого албо умираючого съ духомъ: о добромъ вистю з того свѣта людемъ свѣтцкимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а съ памятью умираютъ“. Поки що бібліографи сього памятника української старої літератури не віднайшли, а принайменше не звісний він у приступних бібліотеках, публичних і приватних. По думці автора копією невідшуканого досі памятника є текст „Розъмовы ѡ смерты чл҃вѣка со а҃гломъ“ в рукописи Київо-Михайлівського монастиря XVIII в., N. 495/1660 на кк. 254 об. — 273. У вступній статї зібрані і провірені дані про видавничу діяльність Павла Домжива Лютковича. Першим продуктом його праці на сім полї було „Събраніе въкратце словес ѡ Бжственнаго писаніа“, видруковане коштом Олександра Шептицького в Угорцях 1618 р., якого неповний примірник (36 карток на 48) є в музею А. ґр. Шептицького у Львові. Подана Вішневским в восьмім томі історії польської літератури вістка про угорецький друк „Wykład wiary“ з 1611 р. викликала ряд догадок і гіпотез, а з тої нагоди забирали голос Я. Головацький, С. Голубєв і архимандрит Леонїд. Реасумуючи висновки епізоду зі сеї нагоди вважає автор таке виданнє з 1611 р. більше ніж сумнівним. В статї не зазначено, що Вішневскі повторив тільки вістку Францішка Сярчиньского з 1 т. „Obrazu wieku panowania Zygmunta III“ (Львів, 1828), де на ст. 291 читаємо: „Ludkowicz Paweł, Rusin odszczepny, wydał ruskim językiem: Wykład wiary w Uhorcach roku 1611“. Як при друцї з 1618 р., так і при дальших, що вийшли з друкарнї Лютковича (Краткій хронологическій Лѣтописецъ 1619, Апостолы и Евангеліа 1620, Казанье 1623, Ѱалтиръ 1625, Лѣаментъ 1628, Епидикіонъ 1628, Часословъ 1629 і Діалогъ 1629, а Апостолы и Евангеліа 1640 вже по смерти Лютковича) автор послугуєть ся виключно чужими описами, не автопсією. Тимчасом у зга-

данім львівськім музею є примірники обох виданъ Апостолів і Евангелій, що правда, дефектні, а побіч Імператорської у Петербурзі і московських бібліотек примірник Псалтири в 1625 р. також у бібліотеці Красінських, на що вказує Естрайхер в 15 томі „Bibliografi-ї polsk-oї", нецитованої автором. Не можна згодити ся на подібне збиранне вісток, поданих иншими бібліографами, а не провірених на основі друків, бо така робота справи не посуває наперед, а може тільки побільшати накопичені нераз непорозуміння і гіпотези.

Друкарня Лютковича була вандрівною, в 1625 р. находить ся вона вже в Четвертні, в 1628 в Луцьку, в 1629 в Чорній, а по смерти Лютковича одержало її луцьке братство. Подаючи її історію, автор збирає в можливій повноті дотеперішні звісні дані про неї, але й часто доповнює її гіпотезами, про які можна висловити ся не инакше, як автор у своїй праці про гіпотези своїх попередників, приміром Максимовича.

Заголовки невіднайденого друку, на скільки точно подає його „Оглавленіе", і надрукованої автором „Розмови" не годять ся, але коли заголовок „Оглавленія" уважати змістом статі, текст рукописи Київо-Михайлівського монастиря можна вважати за „какой-нибудь промежуточный списокъ съ общаго имъ обоимъ, неизвѣстнаго (се ще питанне) нынѣ, рукописнаго же оригинала". Хоч автор уважає екскурс в напрямі історії друкарні і її мандрівних власників і робітників „далеко не лишнимъ", все таки хосеннійше було би з наукового боку замісць видумувати ряд гіпотез, заговорити про видання на основі самих видань або мимо „полнаго отсутствія какихъ бы то ни было данныхъ" займити ся подрібно дослідом самої „Розмови". За сміла се річ запевнювати в такім разі про повну недостачу даних. І друкований памятник вповні заслугує і з літературного і з ширшого культурного становища на спеціяльну студію. Побіч танців і жартів як проступків грішника згадуєть ся у нім і про комедії.

Все таки праця автора мимо залюбования автора до гіпотез має свою вартість. *М. Возняк.*

М. Н. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в. Очерки по исторіи руссоизма на Западѣ и въ Россіи. Томъ I, Москва 1912, ст. VIII + 559, 8° (Ученыя записки импер. Московскаго университета" отд. филологическій, Вип. 42).

Автор праці, якої вийшов отсе перший том, як раз в пору ювилейних свят в честь Руссо — поставив собі за ціль прослідити перехід від сентименталізму до романтизму в европейських літературах, який довершив ся під кінець XVIII і на початку XIX віку. Постать Ж. Ж. Руссо,

а властиво течію літературну, яку той викликав, він бере за головний пункт своєї праці, бо отой „руссоізм“ власне, як він його називає, становить посереднє звено поміж обома напрямами літературними. „У вказану епоху, аргументує автор своє становище — не було письменника з більшим впливом. Руссо скоро здобув собі міжнародне значінє, впливаючи на письменників найбільше ріжнородних національностей. Як слушно завважив Брандес, сила його була в тім, що він мав великий вплив особливо на визначних людий, які самі ставали талановитими сівачами на літературній ниві. З його іменем тісно звязані імена найбільше визначних представників літературного руху на границі двох століть“.

Очевидна річ, навіть виходячи з заложеня автора, трудно погодити ся з думкою, що історія руссоізму єсть заразом історією чи зображенєм перехідного етапу від сентименталізму до романтизму в европейських літературах. Звязаний з особою Руссо і його послідувателів той образ перехідної доби з гори мусів би бути неповний, бож не всіх письменників тої доби можна назвати руссоістами, і не всі характеристичні прикмети навіть руссоістів вичерпують ся фактом наслідуваня Руссо. З гори, кажу, образ мусить бути неповний, не говорячи вже про всякі спірні питання в зачислюваню поодиноких авторів до руссоістів. Так, що тільки в певній части картина руссоізма може накривати ся з образом тої перехідної літературної доби, о зображенє якої розходить ся авторови. Взагалі дуже небезпечно вибирати для образу якоїсь епохи за головну лінію одного чоловіка, хочби такого впливового як Руссо: збільшаєть ся тільки трудність завданя і звичайно тратить ся поза тою фіґурою і її відбитєм в літературі дальші горизонти, а нераз і здібність оцінити оригінальність чужої думки. Автор хоче виконати дві роботи нараз, а забуває, що в погоні за двома зайцями може не зловити ані одного, себто не зловити так як треба. І тому, я думаю, краще було-б трактувати руссоізм як течію для себе окрему, а не заразом як образ всеї тої перехідної епохи літературної під кінець XVIII і початок XIX віку.

Перший том праці присвячений в цілости історії руссоізма у Франції в XVIII ст. Починаючи від розгляду основних точок доктрини Руссо і його світогляду автор переходить до питаня про те, яке вражінє зробили твори Руссо на сучасних, особливо його „Нова Гельоіза“, „Еміль“ та „Суспільний договір“. Далі вже маємо деталічний образ тої боротьби за Руссо, яка йшла поміж його прихильниками і ворогами, характеристику зростаючого культу Руссо та його „апотеозу“ за часів революції, поки з кінцем століття той культ не починає слабнути під напором нових течій. Стрічаємо ся з масою імен літературних та дїячів революції, які були під впливом Руссо. Взагалі автор дав тут велике

богатство матеріялу, хоч обробив його лише з грубша, реферуючи більше, а не даючи більше синтетичного малюнку. *М. Федюшка.*

Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драми. 3-е изданіе. Спб., 1911, ст. XV+580, ц. 2 р. 50 коп.

Солідна праця проф. Котляревського дійшла до третього видання — се вже само являєть ся найкращою рекомендацією для „грубої" книжки.

Головним завданнем автора було вияснити становище творів Гоголя в ряді сучасних йому памяток словесної творчости, тому він уважно спиняєть ся на сих памятках і дає кілька цікавих літературно-історичних нарисів про попередників і сучасників Гоголя, які розробляли однородні з ним теми. Сі нариси для нас тим більше інтересні, що серед инших письменників знаходимо ми й Українців, які писали по росийськи на укр. теми (Гребінка, Капнист, Квітка, Кукольник, Наріжний). Торкаєть ся автор і народніх українських впливів на творчість Гоголя. Все се дає нам право звернути увагу на книгу проф. Котляревського і всіх тих, що цікавлять ся українським письменством; знайдуть вони в ній для себе чимало цікавого. Розуміеть ся для дослідника творчости Гоголя знайомість з книгою проф. Котляревського обовязкова.

Складаєть ся ся книга з вісімнайцяти розділів, котрі трактують про молоді роки Гоголя і перші його праці (I—II), про росийську дійсність і її описувачів перед Гоголем (розд. III), про народну старовину й народний побут в рос. літературі (розд. IV), житє Гоголя в Петербурзі в 1829—1836 рр. (V), про Гоголя критика і історика (VI—VII), про розвій реалізму в творах Гоголя (VIII), про комедію перед Гоголем (IX), про реальний роман перед Гоголем (XVI), про працю його над Ревизором (XI), Мертвими Душами (XIV), житє за кордоном (XII) і т. д. Теми, як бачимо, все дуже цікаві, та близько обходять і історика укр. літератури (особливо розд. III, IV, IX і XVI).

В. Дорошенко.

Проф. Н. К. Грунскій — Древне-церковно-славянскіе тексты. (Пособіе при практическихъ занятіяхъ.) (Ученыя Записки Имп. Юрьевскаго Унив., 1910, № 9, ст. 1—36+(1). Надруковані київські глаголичні картки та фрайзінґенські відривки в цілости, а вириви з пражських глаголичних уривків, Охридського Евангелія, Зоґрафського Евангелія, Савиної книги, Кльоцового Збірника, Маріїнського Евангелія, Супрасльської рукописи та Синайської Псалтирі. *М. В.*

Поздравительные стихи Петру Великому. Сообщилъ И. П. Мордвиновъ (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, ст. 155—156). Текст віршів дуже невисокої літературної якости, піднесений Петру I-му

при урочистім вїзді його до Москви по Полтавській побідї. Видавець, основуючи ся на розглядї мови вірша, приходить до висновку, що, певно, автором його був якийсь „южанинъ“.

Нѣчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ. Сообщено В. С. Арсеньевымъ („Русскій Архивъ“ 1911, кн. 4, ст. 601—634). Під таким заголовком знаходимо дуже цїкаву біографію Г. Сковороди з рукопису, переданого до редакції „Русскаго Архива“ В. С. Арсеньевим, нїде ще не друковану. Звідки походить сей рукопис, д. Арсеньев нїчого не каже. По його думцї, біографія зложена кимсь з близьких приятелїв фільософа — або Звірякою або Коваленським. Що біографія справдї написана одним з близьких до Г. Сковороди людий, видно з кінцевих її слів: „Другъ его написалъ сіе въ память добродѣтелей его, въ благодарность сердцу его, въ честь отечества и славу Бога 1795 г. 9 февраля въ селѣ Хотѣтовѣ“. Деякі місця біографії представляють значний інтерес для характеристики особи фільософа. Наведемо одно з їх: „Какъ онъ писалъ для своей стороны — пише невідомий автор — то я употреблялъ иногда Малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношеніи Малороссійскомъ. Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ. Эллинскій предпочиталъ всѣмъ иностраннымъ“. В тексті біографії знаходимо також спис праць Г. Сковороди, між котрими нема одначе деяких з тих, що уміщені в збірнику творів Сковороди, виданім проф. Д. Багалїєм.

М. Коноплевъ — Ипполитъ Ѳедоровичъ Богдановичъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, ст. 108—116). Причинки до біографії і літературної дїяльности сього видатного російського письменника XVIII і перших початків XIX вв., Українця з походженя.

С. Глѣбовъ — Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, ст. 65—74). Д-й С. Гліб'ів містить цїкаві спомини свого приятеля В. І. Любич-Романовича про шкільні роки М. Гоголя. Любич-Романович — шкільний товариш Гоголя, вчив ся разом з ним в тих самих клясах Ніженської ґімназії вищих наук кн. Безбородька в 20-х роках минулого століття. „Воспоминанія“ зладжені почасти на підставі особистих розмов з Любичем-Романовичем, почасти на підставі мемуарів останнього, що знайшли ся по смерти їх автора у д. С. Глібова. Вони цїкаві не лише для біографії Гоголя, а також і для освітленя деяких сторін українського культурного житя тих часів. *О. Н.*

Изъ семейной хроники Гоголей (Мемуары О. В. Гоголь-Головни). Вид. „Кіевской Мысли“, Київ 1909, ст. VIII+79, ц. 1 р. Мемуари сестри великого Українця, видані під редакцією і з примітками д. В. Чаговця, становлять цїкавий документ для біографії Гоголя. Цї-

кавi вони і взагалі для історика нашого старого життя, як хроніка дореформенного поміщицького життя, „Гоголівської України“. Мемуари кінчать ся на смерти Гоголя. Короткі доповнення їх дав син О. В. — Василь Головня, котрий подав ніби некрольог матери. В примітках д. Чаговець дає пояснення до Мемуарів, головно що до осіб, про які згадує Ольга Вас. В кінці маємо автографи кількох листів Гоголя до батьків і сестри Ольги. Книга рясно ілюстрована портретами і знимками з рідних околиць Гоголя.

А. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ (Сборникъ Историко-Филологич. Об—ства в Нїжині, т. VIII (Н., 1911), ст. 1—10 (відд. II) і окремо: Нїжин, 1911, ст. 10. Автор побіжно й коротенько торкаєть ся тої самої теми, що й Вол. Розов в згаданій в попереднім томі „Записок“ праці, але обсяг його ширший, бо крім драматичної літератури XVII—XVIII в. д. Кадлубовський звертає увагу і на твори Наріжного та Котляревського.

И. П. Житецкій — Гоголь проповѣдникъ и писатель (Журн. Мин. Нар. Пр. 1909, кн. 8 і 9 і окремо. Спб. 1909, ст. 93, ц. 75 к.). Серед великої купи численних ювілейних праць російських письменників нарис д. Житецького займає своє окреме місце, спеціяльно заслугуючи на нашу увагу. Автор, як сам Українець, звернув особливу увагу на вплив укр. стихії в життю і творчости великого сатирика. В статї його знаходимо ряд цїкавих сторінок про походженнє Гоголя, його предків, головно дїда і батька, про Трощинського і взагалі про культурне житє на Україні перед Гоголем і за його часів. Полемізуючи з проф. Овсянико-Куликовським доводить д. Житецький, що Гоголь не був ніяким „общероссомъ на малорусской основѣ“, а таки щирим „малороссомъ на малорусской основѣ“. Доводячи, що „Гоголь не явив ся несподіваним чудом, виріс на українськім ґрунтї“, він обертаєть ся до Гр. Сковороди, як попередника Гоголевої моралї, і дає (в розд. V) короткий нарис світогляду Сковороди з поглядом на його житє особисте і на культурне житє України кінця XVIII в. Прекрасний нарис д. Житецького читаєть ся з неослабним інтересом.

Вл. Баршевскій — Мысли Гоголя о сценическомъ служеніи (Сборникъ историко-филолог. Об—ства при институтѣ кн. Безбородко“, т. VII і окремо, Нїжин 1910, ст. 12). Статя д. Баршевського торкаєть ся тої самої теми, що й Назаревського (див. т. CIX „Записок“, тільки з творів Гоголя використує він лише „Ревизор“, вглядно „Театральный разъѣздъ“, притягаючи також дещо з листів і Сповіди. Статя неособлива.

В. Даниловъ — Къ библіографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Русскій Филолог. В., 1911, кн. 2, ст. 331—338). Автор знайомить з кількома перерібками, знайденими ним серед рукописей театрального відділу Одеської Публичної Бібліотеки. Зроблені нашими земляками сї перерібки мають і для нас деякий інтерес, тому замітка д. Данилова не повинна уйти уваги історика нашої літератури і громадського житя. З сього погляду цікаві для нас перерібки завначені у д. Данилова під ч. 1 і 6, автори котрих виразно зазначили своє українське походженнє. Шкода, що д. Данилов не зазначив, чи отсї перерібки цїлі написані по українськи, чи в нїй тільки деякі лицедії говорять укр. мовою.

Гоголевскіе дни въ Москвѣ. Виданнє „Общества любителей россійской словесности". Москва 1910, ст. 336. Се збірник присвячений описови Гоголевських ювілейних свят у Москві, получених з відслоненнєм памятника. Читачі знайдуть тут ряд привітів, деякі по українськи (від нашого Т—ва, ст. 262, від українського земляцтва при московськім унів., ст. 322), а також ряд промов ріжних видатних ученых і літератів, деякі з котрих являють ся справжнїми розвідками, хоч і невеличкими, напр. акад. Ф. Корша, О комизмѣ Гоголя (ст. 190—207), прив. доц. П. Сакулїна, Творческія муки Гоголя (ст. 216—282), проф. Д. Багалїя, Еволюція художественнаго творчества Н. В. Гоголя (ст. 181—190), або промова поета В. Брюсова (ст. 157—181).

М. Возняк — Історично-просвітнє значінє Маркіяна Шашкевича (Письмо з Просьвіти 1912, ч. 10—11, стор. 257—262). Автор представляє діяльність Шашкевича в звязи з тодішним положенєм галицької України і відродженєм російської України Котляревським. *В. Д.*

Письмо М. А. Максимовича къ Н. П. Похвисневу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 12, ст. 676—677). Лист сей (з Москви, дня 2/XII 1824 р.) не містить нїчого гідного на уваги. Особа Н. П. Похвісньова також не представляє жадного історичного інтересу; се — далекий кревний А. П. Єрмолова, син якогось почтового урядника.

В. Даниловъ — М. А. Максимовичъ и отецъ Макарій Оптинскій („Русскій Архивъ" 1910, кн. 12, ст. 678—679). Автор подає відомости про знесини М. Максимовича з відомим в свій час іеросхимонахом Оптинської пустині Макарієм, головно в справі „Ученія объ устройствѣ монашескаго жительства", виданєм котрого заряджував Максимович. *О. Н.*

Э. П. фонъ Бергъ — Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ", 1911, кн. 1, 2 і 3—4 та 1912, кн. 1—2 і 3. В своїй широкій (більш бібліогра-

фічній, ніж літературній) статї знайомить нас автор зі змістом численних комедій перед Островським. Користна ся праця цікава для нас не лиш безпосередно, знайомлючи з річами, котрі читали або оглядали на сцені й наші люди, на котрих виховували ся й наші письменники, — ні автор торкаєть ся й укр. письменників, Гоголя — батька й сина та Квітки (див. кн. 3, ст. 160—197). *В. Д.*

Изъ портфеля стараго журналиста. Письма къ Ѳ. А. Кони („Русскій Архивъ", 1911, кн. 11, ст. 367—384). Ф. А. Коні — відомий в свій час водевіліст, батько А. Ф. Коні, судового діяча, оратора і письменника. Від 1846 р. редаґував популярну тоді часопись „Пантеон". На ст. 380 отсеї збірки листів знаходимо коротенький лист до його (без дати) Евгена Гребінки в справі видрукованя післаного до редакції початку повісти „Сеня".

Мова.

J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych" (Rocznik slawistyczny t. III, 1910, ст. 1—57 і французький пересказ статї 57—82 ст.).

В основі сеї інтересної і дуже живо написаної статї находить ся теоретично-пізнавчий вивід, що у володіючих мовою осібняків розвивають ся тільки — а) мовні вображеня взагалї, а вимовно-слухові в особливости і б) вправа орґанів мовних, вимавляючих і слухаючих. О „правах же звукових" (Lautgesetze) можна говорити тільки в акустиці, дійшовши до них шляхом досвіду і дедукції. Длятого дослідникови (акустики) все одно з яким звуком в нього діло — фізичним, звіринним, людським (ст. 6). Вийшовши із сего заложеня, автор стараєть ся доказати його правдивість рядом фактів і вказівок, взятих з психольоґії людської мови, та язикових явищ — дуже цінних своїми широкими основами загальности і глубиною продуманости, що характеризують розваженя автора про причини язикових змін — збірно-індівідуальні, чистоіндівідуальні, суспільні і біольоґічно-антропольоґічні і ґеоґрафічно-кліматичні (пор. зміст ст. 38—40 в 22-х точках). Після огляду ріжниць між язиком, як явищем індівідуально-психічним — та мовою, як прикметою суспільною, автор переходить (ст. 48) до критики трьох головних лінґвістичних напрямів, а саме: 1) дослідників, що вважають всяку мову живим природним орґанізмом (Шляйхер); 2) молодограматиків, вважаючих мову продуктом чинностий людського мовного орґанізму; 3) лінґвістів (як Шухард, Бремер, Ґўелєн), що виділи в „людськім мовнім орґанізмі" суму індівідуальних мовних орґанізмів, які всї підлягали постійному впливови одно другого, отже (свідомому) наслідуваню, моді, мішаню мов. Ім то автор і признає найбільше рації. Накінець присвячує кілька уваг (ст. 51—3) методольо-

ґічним помилкам, які поповняють часто лінґвісти — змішуючи ґрафеми (знаки письма) з фонемами (звуками), 2) акустику з механіком мовних орґанів, 3) мову індівідуума (одиниці і збірного тіла) з пересічним язиком ґрупи бесідуючої, 4) закон із звичайним наступством явищ, 5) закон себто функціональну залежність із статистичним констатованєм фактів і 6) закони досліднка (субєктивні) з законами досліджуваного предмету обєктивними). Кінчить автор свою статю вказівками на свої давнійші погляди в тім напрямі, в яких він ніколи не мав бути „Lautgesetzler'ом", як се твердив проф. Брікнер. — Автор вводить всї ті права звукові до одного: мова се явище чисто психічно-фізіольоґічно-соціяльне, в якім замітні ще рівномірність (Gleichmässigkeit) і відповідність (Korrespondenz) психічного підкладу. Звівши таким робом явище мови до тих самих основ теорії пізнання, на яких опирають ся і всї инші науки, автор думає, що доказав безосновність всяких звукових законів, які нам так часто напрошують ся при думці про всякі анальоґії і звісні нам рівнобіжности в области мов. Без сумніву, що, не маючи всїх даних мови всїх послугуючих ся мовою осібняків всего світа, нам годї говорити про який небудь закон. Про сї закони одначе й не треба дуже журитись, коли зважити основу всякого наукового досліду, який все опираєть ся тільки на більшій або меньшій скількости певних даних явищ, та через певні т. з. нормальні „функції мозку", себто рядом ріжних льоґічних праць доводить досліднка до п р а в д и в о г о о с у д у, отже до пізнаня правди, правди частинної в порівнаню з правдою всесвітною (космічною). І автор сам, висказавши цілий ряд дуже інтересних, влучних і цінних осудів в области загального язикознавства — против т. зв. Lautgesetze, дав нам властиво не що инше, як власні свої закони мовні, в яких видимо закони відворотної сторони до тепер загальновісних Lautgesetze. Будемо надіятись, що до авторових „єретичних" законів подасть який будучий досліднк свої ітд. в безконечність...: бо пізнаване вічної безконечної правди може статись тілько через пізнане безконечного числа конечних перехідних (ступневих) правд. *І. Свєнцїцкий.*

В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г. (Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и слов. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 67—94).

Ся статя дає богато інтересного і цінного матеріяла для говорів осель — Буцин, Камень-Кошарськ, Повурськ, Глушиця коло Сари, Ровитно, Стрільск, Сарни, Чорнче, Люхче, Градє — в яких нема слїду впливу білоруського і в оселях — Копища, Выступовичі, Людвинівка, Ласки, Словечно, Воробєві Корчми, Бегунь, Васьковичі із слїдами сильного білоруського впливу. Перша ґрупа названа автором — захід-

ною, друга — східною. Характерні прикмети західної (без білоруського впливу) ґрупи: а) перевага в діфтонґах звуків є і е (э), отже іе зам. і: в чіестому полю, жіетичко, подарочкіе, кітаєчкіе; б) поява ў, ўо, ўе зам. о/і — бульш, буєльш, вун, бур, спудница, мує кухане; в) поява твердого **и** і **ие** на місци первісного **ѣ**: у лы́сые, у полые, у стрысы, та **и**: ночоватимие, дівчиени*); г) бек, бык, а навіть — ходети, носети*); д) широкий відкритий звук **і** близький до **и**. В области співзвуків найзамітнійша поява твердого складу -ра-: радок, запрагати та чистого дзамість перегласовано: ходю. — Зворотний заіменник **ся** і **са**: остаюся, наливаєца, зберающа, осталаса. — У східній ґрупі перш усього замітні аканє, цекане і дзекане, вже білоруські особливости: маці, завіваці, узяці, сядзе, стройце, ведучі, ходзілї; вядзе, шауковєнькой, ня твой, каліб; неясне аканє (після автора — полуаканє): воуки, осталіса, при долініі. Приглядаючись одначе загальному виговорови, переданому автором у весільних піснях кількох сіл, ми бачимо в сім говорі значне число білоруських особливостей, і тому вважаємо єго перехідним від північно-українського до білоруського (у Мінській ґуб.). Дуже інтересна поява **у** зам. первісного **ы**: путала, вушла, бук, вуліті, вусока, муло (ст. 87 і 91) — яка вказувала би на звязь говора з балто-славянським періодом, наколи-б не поява сего **у** і замість инших звуків — і, е, о. *І. Свєнцїцкий.*

A. Brückner — Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung N. F. XLIII., Ґетінґен, 1910, стор. 301—327).

Се замітки і пояснення до етимольоґій наведених в перших трьох зошитах Бернекера Slavisches etymologisches Wörterbuch (A-dvigati). Автор виступає тут проти принятого вишукуваня арийських корінів поодиноких славянських слів і показує на численних прикладах, що далеко важнійше сконстатувати на перед праславянську форму слова. Таким способом усуває ся з обсягу студій непотрібну спекуляцію і приходить ся до певних результатів. З того становища обговорює автор славянське **х** (в таких формах як соха, страх, віха і т. д.) і так звані дублєти, які звичайно приписує ся впливови инших мов. При тій нагоді оборонює автор польське походженє богатьох слів, що признавали ся (Мікльосічем) або й нині признають ся (Бернекером) українськими новичками як приміром dereń (замість drzon), czereśnia (зам. trześnia), czuprγna (зам. czuprzyna), krynica (зам. krzynica), druch, duju, ітд. Автор велику ролю приписує припадковим обставинам і тому може

*) Такий виговір можна чути і у Ґуцулів з Річки.

легко заперечувати усї чужі впливи, приймаючи (до певної міри слушно) випадкові змішки старих і нових форм, прогалини памяти, фальшиві асоціяції, хвилеві афекти, примхи і забаганки та слїди самоволї. Автор черпає головно матеріял з польської мови, одначе часто уживає і українського та великоруського матеріялу і тому належить ся йому згадка і в нашій часописи. При тій нагоді належить піднести недокладність або й баламутність показчика слів, долученого при кінци тому. Хоч Брікнер згадує звиш 20 українських виразів[1]), наведено там лише одно слово дрозд, задля якого не варто було навіть робити окремого розділу. Такий показчик не улекшить нїкому роботи шукання. *З. Кузеля.*

А. А. Назаревскій — Языкъ Евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго (Университетскія Извѣстія, київські, 1911 р., № 8, ст. 1—40, № 11, ст. 41—78, № 12, ст. 79—139).

Се користна розвідка про відомий переклад Євангелія на українську мову з польського перекладу М. Чеховича 1577 р. Про його згадували вже давнїйше коротко О. Левицький, І. Житецький, Н. Петров, П. Владіміров, І. Шляпкін, К. Харламповичъ, І. Каманін, А. Соболевскій, Ю. Тиховський, Р. Тітов. Але досї ані текст перекладу В. Негалевського не був докладно та уважно досліджений, ані в потрібній мірі вияснена особа перекладчика. Молодий дослїдник А. Назаревський взяв ся отсе за розгляд мовы рукописа Негалевського, головно — що-до її фонетичних прикмет, а також — морфольоґічних, синтаксичних та лексичних. Не обмежуючи ся одначе на філольоґічнім дослїдженю текста, автор подає в 1-й частині своєї праці короткий огляд спостережень і гадок попередніх дослїдників, свої замітки про релїґійні рухи на „полудневозахідній“ Руси XVI в. і їх відношенє до появи перекладів св. письма на українську і білоруську мови; до передвступних інформацій 1-ї частини належить також докладно зроблений опис рукописа, відомости та власні гадки про час і місце зладженя перекладу, про особу перекладчика. В результаті автор приходить до висновку, що працю В. Негалевського треба признати перекладом, а не „списком“ (як неслушно охарактеризував її І. Владіміров) і що слова Житецького: „польскій текстъ почти дословно переданъ русскими буквами... фразеологія... вся почти оставлена польская“ („Очеркъ лит. ист. малор. нарѣчія XVII—XVIII вв.“, 1899, ст. 2) — вірні лише що-до окремих уступів перекладa, а не його цїлости.

Другу частину праці автор присвячує вже виключно розглядови

[1]) М. и. прохати, солоха, пелехи, патрохи, тріщати, счезнути, черешня, чуприна, криниця, друг, дужий, недолиха, веретязь, обшир, нищити, швидко.

і дослідови мови перекладу, лише побіжно зупиняючи ся на загальних прикметах перекладів св. письма на людову „руську“ мову (тут автор, як иноді і перед тим все плутає нещасливі терміни „рускій“ — „русскій“ та „русскій“), а також трохи докладнійше — на палеографічних прикметах рукописа. Євангеліє в перекладі В. Негалевського автор узнає — „памятником тої старої західно-руської мови, яка на протязі ряду століть (XIV, XV, особливо XVI вв.) була „органомъ умственной, нравственной и политической жизни народа въ великомъ княжествѣ Литовскомъ“ (проф. Карскій — „Что такое древнее западнорусское нарѣчіе“, стор. 6), яка особливо процвітала в канцеляріях литовських князів, якою написані так зв. литовські літописи, статути 1529, 1566 і 1588 рр. і цілий ряд державних грамот і актів...“ Впливи польської мови на текст перекладу, по думці автора, дуже значні: „менше відбили ся вони на ортографії, фонетиці і морфольогії і дуже значно на синтаксі і лексиці“; щож до елементів церковно-славянської мови, то автор гадає, що вони — майже непомітні, — рукопис майже вільний від них.

На нашу думку — як окремі твердження про участь українського елементу в мові перекладу, так і загальні висновки автора потребують уважної перевірки: означеня поняття — „західно-руська“ літературна і актова мова ще й досі доволі невиразні і неясні; таким лишаєть ся поняте про сю мову і у нашого автора; без сумніву дослідники її за мало увзглядняють прикмети і особливости західно-українських діялектів.

В кінці розвідки додана частина тексту рукописа (а саме — передмова, приписки Негалевського і инших осіб та відривки з евангелістів Матфея, Марка, Луки і Іоана). *О. Назаріїв.*

Н. А. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху. I. Опредѣленіе путей, которыми въ II. э. шли заимствованія изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху П. В., С-Птб. 1910 (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ т. 88, № 2) 1 л. + 399 ст.

До порушеного тут питаня в в.-рус. науці ще дуже мало праць. Крім акад. Соболєвского „Западное вліяніе на русс. литературу XV—XVII в.“ Спб. 1899 і отсеї спеціяльної більше годі найти на дану тему, бо робота проф. Е. Будде: „Очеркъ исторіи современнаго литерат. русскаго языка XVII—XIX в.“ присвячена переважно історичній граматиці нинішнього літерат. в. рус. язика в його славянській основі, без огляду західноевропейських впливів. Їх одначе годі инакше досліджувати, як епохами. До XV-го в. їх зовсім не багато і вони в значній мірі книжно-цер-

оквного походженя. Від XV в. їх чим раз більше, вже й не книжного походженя, бо московське государство зносить ся все більше і живійше з західно-европейськими дворами, послами, купцями, будівничими, малярями, подорожними, вояками, пушкарями, лїкарями... „нѣмцами, свѣями, фрягами... и со всякихъ иныхъ дѣлъ хитрыми и мудрыми людьми“ — і від усїх їх позіставляє у себе, на всїх полях свого культурного житя, по немногому чужоязичини, поки воно само не виступило на загальносвітову полїтичну арену як „россійская имперія“. Вже в XVII в. в Москві послуговались часто — в домах богатих бояр, що свїта не боялись — польською мовою і латинською; вживали її і на государевім дворі в Кремлї. Ся особливша любов богатших і знатнїйших до чужої мови замітна і за часів Петра — до нїмецької, французької, польської, а з 2-ої пол. XVIII в. виразно переходить в гальоманію. Після Петра В. ледви Ломоносов положив своєю граматикою яку таку таму дальшому писаню лїтературної в.-рус. мови, а після Катерини В. розбив раз на все всяку варварську гальоманію у в.-рус. лїтерат. мові Пушкин. Покажемо на фактах границї варварства в гальоманії князя Куракина, сучасника Петра В., з архиву якого автор черпає дуже багато. Ми виберемо з него тільки яркійші приміри: „сдѣланы салдаты отъ деревень за оброки своею паежю альбо уѣзду“; розуміють ся, що в деяких „паежах“ (= іт. paese = країна) бував „арія (воздух) субтильная и здоровая“; а хто бував в багатьох „паежах“ сей міг у всїм своїм „віажѣ“ писати „особливую книгу, которая названа віаже“, а з того всего складеть ся „моей выты (vita) описаніе“, чим „долженствовалъ бы себѣ придать глорію“, особливо коли хто „отримаетъ викторію“, якої в нинїшні часи хоче найбільше „сподѣваться жянъ (les gens) нѣмецкій“, „но здѣсь, мой государь, повѣрь, не будетъ такъ пенетрить“ (= фр. pénétrer) какъ в Гагѣ“, бо тільки „голланцы къ форестерамъ (іт. forestiere) грабительны“, може за те, що на їх вулицях „плезиръ (фр. plaisir) и гулянье людямъ великое“, а може через те, що вони „чрезъ марьяжъ“ своєї княгинї „взяли повоіръ (фр. pouvoir) и всѣхъ другихъ затесняютъ“, хоч „политесъ“ (фр. politesse — вїжливість) сего не позволяє, але очивидно, хто „уживаетъ“ хоч не великий але „пропре“ (фр. propre = чистий) дім і садок і „тримаетъ“ инші добрі „речи“ (= вещи), той може і „презъ“ море міст поставити та на полях „пердрій и летающихъ фезановъ“ (фр. perdrix, куропатва) стріляти і „сей оувражъ въ пользу своего отечества“ писати.

На щастє всякої народної мови сего рода варваризми не заховали ся нїде, погибаючи враз з їх авторами. Примірів тому маємо досить на історії всїх мертвих штучно зложених „лїтературно-учених“ мов середнїх

і нових віків. Тому рахуємо ся з ними в історії якої небудь мови більше як з культурно-історичними куріозами, що освіжають нас здоровим сміхом; поминати їх одначе в історії мови ніяк. Запозиченя з західно-европейських мов ділить автор відповідно до предметів і походженя.

Отже адміністративні понятя означують ся латино-німецькими словами через посередництво Польщі: апелляція = Apellation, аудієнція = Audiens, инструкція = Instruction, ...авторизовать = autorisiren, autoryzować, адресовать — adressiren, adresować... Номенклятура морського діла вся англійського і голяндського походженя, а военна франко-німецька з домішкою польського впливу. А що Петро В. дбав і про науку, тож і історія, і математика, і медицина, і астрономія — всї вони дали через переводи ряд нових незвісних до них великорусу слів і понятій. З виїмком морської термінольогії, а в части і военної — всї инші не принялись. Не принялись і ті особливші польонїзми, яких уживав Петро В. в своїх письмах (п. П. В.) або в собранію законів (П. С. З.). І так у Петра В. стрічаємо слова: валный (= всеобщій, главный), вербованіе, веска (= wioska), дигнитаръ (= достойник), затрубливать, звычайный, згодный, кревный, курлячникъ (= -децъ), лавникъ (= засѣдатель в судѣ), належитно, о обранїи короля себѣ имѣть елекцію, пактъ, прешкода, -ить, сукуръ (= подкрѣпленіе); а в Полном Собранїи Законов: гарнецъ, гонтъ (= дрань), деклярація, -овать, деликатный, куранты (monnaie courante), куратор Академіи, кухмистер (= поваръ), манифестовать (= объявлять), муштровать (= учить), ознайменать (= объявлять), пленипотенція (= полномочіе), штрафовать безъ фергерунга, чинить фергеръ (= Verhör), шинокъ, шинкарь, шинковать, юстиція. Всї ті слова — як появились, так і пропали для в.-рус. літературної мови. Ще більше яркі польонїзми вводили Українці, б. вихованки київської Академії, Прокопович і його сучасники в Духовнім регламентї і в Правдѣ воли монаршей: будовать (Прок.), грозба, дикастерія (ДР), докладно (Пр.), домовство Пр, забобоны Пр., забранять (= запрещать), замахъ (ДР), запомнить (= забыть), казнодѣй ДР, куражъ (= смѣлость) Пр., мизерный (= бѣдный), натура (= природа), оказія (= случай) ДР, омылка, омылиться (= ошибка) Пр., подступ Пр., старожитный (= древній), сукцесор (Прм.), ухронный (= избѣжимый) Пр. Приймаючи під розвагу, що в.-рус. мова писань С. Полоцкого, Д. Ростовського, С. Яворського, Прокоповича і Лопатинського — все таки в синтактично-словарній основі — українська, ми зрозуміємо степень їх впливу на розвій в.-рус. літературної, а в части і української мови. Вплив сей був очивидно нетривкий, коли опісля вже більше нїхто не повторив сих польонїзмів в в.-рус. літературній мові.

Праця написана на підставі 29-и видань петровської доби, що обіймають всї важнїйші прояви культурного житя сьогочасу. *І. Свєнцїцкий.*

Проф. Н. К. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ (Ученыя Записки Имп. Юрьевскаго Унив. 1911, № 11, 12, ст. 1—340).

Автор вияснює нерівну стійність синтактичних праць над славянськими мовами Міклошіча, Яґіча та Вондрака, подає їх жерела й методи та проводить паралелї з дослїдами Потебнї. При тім нераз зупиняєть ся увага автора на поодиноких виясненнях ріжних фактів мови та пробах їх красшого вияснення. В оглядї наукових і педаґоґічних граматичних росийських праць від часу появи праць Потебнї означує автор їх значінне, дослїджує їх відношенне до праць попередників, а спеціяльно Потебнї, та задержуєть ся також на поодиноких питаннях, що були предметом спеціяльної уваги дослїдників. Більшість праць нового часу характеризує бажанне увійти в глубшу аналїзу синтактичного ладу мови, при чім дослїдники опирають ся на фактах історично-порівняного характеру та беруть в основу чуте мови, розуминне його теперішнього духа, отож підчеркнення психольоґічної основи при вивченню мови. Значінне психольоґічного моменту при вивченню мови, який може кинути богато світла й на минувшину мови, дуже сильно підчеркнене в вступі до працї проф. Е. Ф. Будде „Основы синтаксиса русскаго языка“. В працї проф. Ґрунского згадуєть ся і про розвідку дра Макарушки про граматику Смотрицького, при чім відмінно від твердження дра Макарушки не видить проф. Ґрунский так великого впливу граматики Мелянхтона та Ляскаріса на синтаксу Смотрицького, а за те більший вплив на синтаксу Смотрицького граматики Альвара. *М. Возняк.*

Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen von A. Meillet. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Wilhelm Printz, Липськ—Берлїн, Б. Тайбнер, 1909. Стор. XVIII+330. Не запускаючи ся у докладне реферованє книжки, звертаю увагу на сей короткий підручник порівняної індоґерманської граматики, якої потреба давно вже відчувала ся. Книжочка Мерінґера занадто маленька, а Бруґманова Kurze Grammatik надавала ся більше до студійованя ніж на підручник для початкуючих. Що йно в 1903 році вийшов перший такий підручник А. Мейє, що дочекав ся в 1907 р. другого видання. Звідси й зроблено переклад нїмецького видання з деякими доповненями і поправками. Вступ Мейє надаєть ся дуже добре на підручник для початкуючих, яким Бруґман робить трудности. Автор стараєть ся не оперувати ґіпотезами і подавати самі доказані появи. В девяти розділах обговорює автор методику порівняного язикознавства, відносини і характер поодиноких індоґерманських мов (між тим

і славянських), звучню, наголос, науку про форми, дієслово, імя, речене, науку про творене слів та історію порівняного язикознавства. Важний теж на кінци показчик головних підручників і праць, які потрібні для студійованя індоґерманських мов.

W Frhr. v. d. Osten-Sacken – Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. *oba*. (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 416—424). Автор вказує на се, що ми ще дуже мало знаємо про розширене деяких важних наростків, і займаєть ся докладнійше одним з них -оба, що уживає ся на означене відірваних понять, утворених з прикметникових пнїв. Нарост -оба правдоподібно новійшого походженя, хоть до нього можна би зачислити і ц.-слав. вълоба; його подибуємо спорадично в усїх славянських мовах, а загально в словінській мові. Характеристично, що майже усї слова з тим наростком означають щось поганого, неприємного, недостаточного, що достойне догани або має прикмету чогось грубого, тяжкого і нужденного. Автор доказує се прикладами з росийської української, сербської, болгарської, польської, чеської, лужицької і словінської мови. З українських слів належать тут худоба (від прикм. худъ), хвороба (від прикм. хворт), жалоба (від прикм. жалкий), білоба, шаноба і гоноба (від прикм. ганобний). Остатнє слово, неясне що до походженя, але безперечно старе; шаноба (від шанувати) опирає ся на сер.-гор.-нїм. schönen і дістало ся мабуть до нас з чеського без огляду на форми шанобний, шанобний, шанібний.

Karl Löwe — Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache. Липськ 1911, стор. 1—110). Ціль праці прояснити початок і значінє прикметникових наростків, а при тім розслїдити, котрі наростки запозичені у сусїдних народів. Автор наводить румунські слова і їх чужі форми, сортуючи свій показчик відповідно до наростків, яких походженє розслїджуєть ся на вступі. Із зіставленя дуже релефно відбивають ся чужі впливи, а особливо вплив болгарської мови.

G. Iljinskij — Altkirchenslavisch въpiti „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 177—184). Ц. слав. въпити уважало ся від довшого часу чужою позичкою з ґерманського. Мікльосіч видів його жерело в ґот. vopjan і ст.-гор.-нїм. wuofan (Lexicon palaeoslov. 2 вид. 100, Fremdwörter in d. slav. Sprachen 1867, стор. 65 і Etymolog. Wörterbuch 1886, стор. 396), так само і звісний фільольоґ Шмідт в статї про ґот. vopija (Kuhn Zeit-

sch. 1873, XXI, стор. 283—286). За запозиченєм промовляв також Вондрак в Vergleichende Grammatik (II, стор. 209) і Altkirchenslawische Grammatik (стор. 231), пригадуючи форми waffian = галасувати і vopjan = голосно кликати. Ілїнський виступає проти дотеперішних поглядів і доказує неможливість позички з ґотського (бо тоді дістали-б ми форми *vypiti і *vupiti), а далї, опираючи ся на вложених формах възъпити замість сподїваної възвъпити, приймає за первісну форму слова в праславянськім не въпити, лише *ъпити, що складаєть ся з двох корінів *ъ і *пи. Для управдоподібненя своєї гадки наводить автор далї приклади слів, що повстали через сполученє або комбінацію обох згаданих корінів.

G. Iljinskij — Aksl. ješa 'utinam' (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 202—203). Автор не годить ся на дотеперішні етимольоґії Вондрака (з ašut, ашоуть, Vrgl. Gram. II, 302) і Бернекера (з прнім. е + заім. ша, Et. Wb. 206) і уважає форму ѥша окріплим оптатівом від ѥсмь.

A. Leskien — Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Hornis“ (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, ст. 137—138). З нагоди замітки Зубатого в Rocznik'y Slawistyczn'im (II, 4), що в славянських н-пнях побіч знаних форм на -ы- і -ень (камы, камень) виступає також форма на -а = ілґ. -о в староруськім слові серша, доказує автор, що се слово дуже і дуже сумнївної вартости і не має доказової сили. Його наводить Мікльосіч тільки як *ἅπαξ λεγόμενον* з Пандектів Антіоха, де воно дістало ся як ґльоса до слова трутъ. Через те, що не стрічаємо нїде инде, треба приймити його припадковий характер та припустити помилку в переписуваню скороченої ґльосованої форми сьршень.

St. Mladenow — Zur slavischen Wortforschung (Archiv für slavische Philologie XXXIII, 1911, стор. 7—19). 1. Slav. čuma „Pest“. Слово чума виводив Мікльосіч з турецького. Бернекер, хоть не годив ся з тим, не подав нїчого певного. Автор виводить слово чума з індґ. *geu-, що через *kju *čju дало ču і подає його первісне значінє подібно як і в грецькім *κῦμα* = щось склепленого, спухлого, боляк. — 2. Slav. grab(r)ъ „Hagebuche“. Корінь слова в праслав. *gra-, що можливо повстало з *ger- : *gor-. — 3. Slav. дчѣть „Wald, Gebüsch, Strauch“. 4. Bulg. grĕzdej. 5. Slav. „lĕkъ“ „Arznei, Heil, mittel“. Слово лѣкъ не конче мусить походити з ґерманського, а посвоячене з кельт. і опирає ся на індоґерм. формі *legos. 6. Serb. u. bulg. stopanъ „Hausherr“.

W. Schulze — Lit. czéczkà (Zeitschrift für vergleichende

Sprachforschung. N. F. XLIII. Göttingen 1910, стор. 252). Слав. šiška, укр. шишка перейшло у всілякі мови з більшими або меншими змінами. В литовській мові переховало ся в формі czéczka.

Frank Fischer — Lehnwörter des altwestnordischen (Palaestra 1909, ч. 85). Дещо і для славянського фільольоґа та для дослїдників славянсько-ґерманських язикових позичок. Деякі доповненя й замітки подані в реценвії B. Kahle в Literaturblatt für germanische Philologie (1910, стор. 359).

N. von Wijk — Germanische Etymologien (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 121–133). Між иншим у 20 ім роздїлї подані і обговорені ґерманські слова, споріднені з славянським бредѧ (прим. бредня).

St. Romansky — Vorbă und voroavă (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache XIII, 1908, стор. 106). Оба слова, як доказує автор, славянського походженя: перше, запозичене з болгарського, а друге з українського. Румунське voroavă (= розмова, галаслива мова) повстало з українського говорити при помочи пересотавки *hovoresc або *vovoresc vorovesc.

J. M. Stowasser — Amulet (Wiener Studien 1910, том XXXII, стор. 159—160). До тепер не звісне походженє слова амулет. Учені виводили його з арабського або з латинського anioliri. Автор виступає з новим поглядом, що амулет належало-б скорше виводити з латинського (h)ămulus = Häckchen, причім окінченє étum означалоб бути чимось заосмотренним, (h)ămulĕtum можна би проте передати словами „предмет заосмотрений в гачок".

B. A. Baranowski — W sprawie słownika imion własnych (Ziemia 1910, I, стор. 305–307). Автор подає уваги в справі збираня імен власних. Передовсїм радить дїлити назви по їх категоріям, далї звертає увагу на назви осіб від місцевостий і на узглядненюванє попри штучні (польські) терміни також місцеві (приміром українські), а вкінци наводить кілька прикладів катальоґу місцевостий з Східної Галичини на взір згаданих дезідератів. Так обговорюють ся тут назви: Акрешори, Білогорще, Біндюга, Болшівцї, Чев (-Лімниця), Дуба, Дубшана і Звенигород (Звиняге, Звинягка, Звиняг). *З. К.*

А. Бонкаловъ — Нарѣчіе околицы Рахова (Марам.) (Наука, 1911, ч. 1, 3—5). Відмічаємо сю етноґрафічно-язикову розвідочку про мараморошських ґуцулів не стільки для її вартости — скільки для рідкости такого роду робіт в угорсько-руських часописях. Зрештою, праця ся лише переклад частини мадярської брошури, повний титул

котрої такий: A Rahói kisorosz nyelvjárás leiró hangtana. Irta Bonkáló Sándor. Первісно ся праця появила ся в справозданню дендєшської ґімназії, де учителює автор її др. Олександр Бонкалів.

В. Гнатюк — Чи можливе тепер у нас уодностайненє літерат. мови й правописи? (Наша Школа, 1911, ч. II—III, ст. 61—65). На повисше питанє, поставлене в заголовку статї, відповідає д. Гнатюк позитивно й накликує суспільність, передовсїм пресу, прийняти правопись, уживану в виданях наших наукових товариств — львівського й київського.

І. Верхратський — Язикові замітки (Руслан, 1911, чч. 198—204). Д. Верхратський має добру звичку стежити за нашою біжучою мовою (по часописях головно) і на маргінесах відмічати те, що на його думку являєть ся неправильністю або чужим варваризмом. В результатї таких помічень повстала й згадана висше статя, в котрій по при деяких сумнївних увагах подибуємо і ряд зовсїм слушних. *В. Д.*

Wilhelm Feldmann — Die deutsche Journalistensprache (Zeitschrift für deutsche Wortforschung XIII, 1911/1912, стор. 282—300). Статя важна і для нас, що на підставі літератури означує, коли які терміни увійшли в уживанє нїмецького дневникарства: значна їх частина уживаєть ся тепер і в нашій літературі, а особливо в термінольоґії наших публїцистів, книгарів і складачів. *З. К.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, I—IV, 1908—11.

Преісторія, антропольоґія, археольоґія, історія штуки.

Отчетъ императорской археологической коммиссіи за 1907 годъ, 1910.

K. Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, 1912.

Ю. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Славянъ, 1910.

L. Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen, 1910.

— Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien den Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina, 1911.

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія, 1910.

Історія суспільна і культурна.

С. Рожнецкій — Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ, 1911.

S. Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, 1911.

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592, 1911.

L. Janowski — Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), 1911.

A. Fischel — Die Protokolle des Verfasungsausschusses über die Grundrechte, 1912.

L. Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r), 1912.

Література.

J. Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, 1912.

С. Масловъ — Обзоръ рукописай библіотеки Императорскаго Университета св. Владиміра, 1910.

В. Адріанова — Матеріалы для исторіи цѣнъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв., 1912.

Ю. Яворскій — Пропавшая западно-русская книга „Діалогъ о смерти“ 1629 г., 1912.

М. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в., 1912.

Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842, 1911.

Мова.

J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych“, 1910.

В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г., 1911.

A. Brückner — Etymologische Glossen, 1910.

А. Назаревскій — Языкъ евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго, 1911.

Н. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху, 1910.

Н. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ, 1910.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supińskyj-Gasse, 17

(in ukrainischer Sprache)

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr. Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine, T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) . . . . . 7·50 Kr.

Bd. II: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.). . . . . 7·50 Kr.

Bd. III—IV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) . . . . . 7·50 Kr.

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.

Bd. VI—VII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) . . . . . 7·50 Kr.

Bd. VIII—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) . . . 7·50 Kr.

Bd. X—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7·50 Kr.

Bd. XII—XIII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625 . . . . . 8 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencickyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg . . . . . 3 Kr.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschiche des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. . . . . 4 Kr.

Bd. III: M. Tersakovec, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 . . . . . 5 Kr.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. . . . . 3 Kr.

Bd. V: M. Vozňjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj . . 5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte biz jetzt folgende Werke:

I. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyśl vom J. 1565—66 . . . . . 4 Kr.

Bd. II: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyśl und Sanok im J. 1565 . . . . . 4 Kr.

Ad. III: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Chełm, Belz und Lemberg im J. 1564–5. . . . . 5 Kr.
Bd. IV–V: St. Tomašivśkyj, Galizische Akten aus den J. 1648–1649 . . . . . 3 Kr.
Bd. VII: M. Hruševśkyj, Lustrationen vom J. 1570 . . . . . 4 Kr.
Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513–1630 . . . . . 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I–VI.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine. . . . . 3 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde à . . . . . 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à . . . . . 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde à 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde à . . . . . 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk): bis jetzt erschienen 28 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 18 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. . . 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1–10 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorräthig.